

Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?

Toimittaneet Matti Hannikainen ja Pia Lohikoski

VÄKI VOIMAKAS NOUZI
TYÖVÄEN HISTORIA JA PERINTEEN TUOMI KIRJAINEN SEURA

Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?
/ Väki Voimakas 21

Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?

Toimittaneet Matti Hannikainen ja Pia Lohikoski

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2008

Väki Voimakas 21

© Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ja kirjoittajat

Sarjan formaatti: Katriina Koskinen

Taitto: Tieteellisten seurain valtuuskunta

Kannen kuva: Matka uittopurolle Tankajoelle metsäautotietä pitkin kesä-
kuussa 1963. (kuvan henkilö tuntematon). Kuva: Erkki Rännäli,
Lapin metsämuseon kokoelmat.

ISSN 0782-2332

ISBN ???

[Painopaikka]

Sisällys

MATTI HANNIKAINEN JA PIA LOHIKOSKI	
Työväentutkimuksen suuri kertomus ja uudet haasteet.	7
MARJATTA RAHIKAINEN	
Mistä työväki tuli tutkimukseen ja missä se nyt on?	13
HANNA SNELLMAN	
Båtskärsnäsinkuume.	28
EIJA STARK	
Köyhyyden kulttuuri. Yhteisö, luokat ja kulttuurinen tieto . . .	34
IRMA TAPANINEN	
Tutkimusmenetelmät ja tulokset kirjailijakuvaan rankentajina. . . .	44
KATI LAUNIS	
Alin aidanvitsa, unteni kukka.	54
Hilja Pärssinen työläisnaisten runoilijana	
PEKKA REHUMÄKI	
Työväen sivistysseurat 1860-luvulla	85
OONA ILMOLAHTI	
Kansakoulunopettajat ja työväestö sisällissodan jälkeen – eheytyä ja kahtiajakoa.	107
MIRJA ÖSTERBERG	
Karl-August Fagerholm	121
”Pohjoismaisten kokemusten esittelijä ja länsimaisten peruskäsitysten innokas puolustaja”	

JUSSI VAUHKONEN

Työnantajat ja sosiaalipolitiikka – tapaus työeläke134

MATTI HANNIKAINEN

Parempi vähän annettu kuin paljon luvattu142

Kilpailu perhe-eläkkeistä vuonna 1966

TAPIO BERGHOLM

Tulopolitiikka ja SKP:n hajaannus166

PÄIVI ULJAS

Funktionaalinen tulonjako ja ay-liikkeen itseymmärrys183

MARI KÄYHKÖ

Vaie(nne)ttu luokka207

ERKKI VASARA

Työväentutkimuksen haasteista 2010-luvun kynnyksellä220

KIRJOITTAJAT227

Työväentutkimuksen suuri kertomus ja uudet haasteet

Työväen historian tutkimuksella on ollut vahva yhteiskunnallinen relevanssi, onhan se tutkinut erityisesti yhteiskunnalliseen tasa-arvoon ja oikeudenmukaisuuteen liittyviä asioita. Tämä kysymys ei ole vanhentunut. Sitä on lupa odottaa myös uudelta tutkimukselta, joka todennäköisesti sijoittaa työväestön ”lyhyen historian” pidempään ja laajempaan kontekstiin. Tuo historia alkaa ennen työväenliikettä ja ulottuu Suomea kauemmaksi.

Näin kirjoitti *Pertti Haapala* kolme vuotta sitten ilmestyneessä artikkelissaan ”Suomalaisen työväestön pitkä ja lyhyt historia”. Silloin pohdinnan kohteena olivat ”Työväestön rajat” (Matti Hannikainen toim., 2005). Näiden Haapalan ajatusten avulla haettiin esiintyjä vuonna 2007 Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran kesäseminaariin, jossa teemana oli ”Työväki lähtee – mihin suuntaa tutkimus?” Aiheen valintaan innoitti yhteiskunnassa tapahtuvien nopeiden muutosten lisäksi niin suomalaisessa kuin ulkomaisessa keskustelussa ajoittain esiintyneet epäilyt siitä, pystytäänkö perinteillä lähestymistavoilla ja käsitteillä – esimerkiksi ”työväenhistoria” tai ”työväentutkimus” – vastaamaan niihin kysymyksiin, joita suuret yhteiskunnalliset muutokset herättävät. Houkutteleeko työväestöä koskeva tutkimus enää nuoria tutkimuksen pariin?

Tämän kirjan teksteistä vajaa puolet liittyy tuon seminaarin antiin. Muut ovat pyydettyjä tai kirjaan tarjottuja tekstejä. Kirjan avaa luotaus suomalaiseen työväestöön kohdistuneeseen tutkimukseen ja päättää pohdinta siitä, miltä työväentutkimus näyttää Suomessa 2010-luvun kynnyksellä. Niiden väliin sijoittuu 12 kirjoitusta. Uutuutena kirjassa ovat väitösaie-esittelyt ja puheenvuorot, jotka omalta osaltaan vastaavat kirjan otsikon kysymykseen. Mukana on myös ”tavanomaisempia” artikkeleita, jotka antavat näytteen parhailaan tehtävästä tutkimuksen kirjosta.

Kirjan alussa *Marjatta Rahikainen* vastaa otsikon työväki lähtee -väitteeseen toteamalla, ettei proletariaatti ole Euroopasta mihinkään kadonnut. Se ei vain enää ole vanhan työväenliikkeen perillinen ja puhuu nyt eri kieliä kuin ennen. Rahikaisen sanoin: ”Vaikka kaikkien maiden työläiset eivät koskaan yhtyisikään, kaikkien maiden työläiset ovat kuitenkin samassa globaalissa veneessä.” Työväentutkimuksen haasteeksi Rahikainen asettaa varjoon jääneiden historian pelastamisen unohdukselta. On siis kysyttävä, ketkä jäivät varjoon globalisoituvassa Suomessa ja maailmassa, ja tutkittava heidän historiansa perinpohjaisesti.

Kirjan päättää *Erkki Vasara* pohdinnallaan, kuinka 2000-luvulle tultaessa samaan aikaan, kun toimihenkilöpuolella on havaittu taistelumielen ja ilmeisen työläisyyden tunteen vähittäinen mutta päättäväinen kasvu, on perinteisellä työväestöpuolella ollut nähtävissä työläisidentiteetin arvostuksen väheneminen. Vasara haastaa tutkijat myös analysoimaan, millainen on ollut kansalaisten suhde omaan työhönsä, ammattiyhdistysliikkeeseen tai työväenpuolueisiin. Vaikka tällaista tutkimusta onkin tehty, ne ovat edelleen tärkeitä kysymyksiä, ei vähiten järjestöjen itsensä tilaamassa tutkimuksessa.

Kehiteltäköön Vasaran tärkeää pohdintaa saman tien hieman pidemmälle. Vanha työväenhenki ja taistelumieli nousevat esiin vain sellaisten katkerien iskujen kuin vaikkapa Stora Enson Kemijärven tehtaan tänä vuonna tapahtuneen sulkemisen yhteydessä. Vai onko kyse sittenkään ”vanhasta” ja ilmentääkö nyt nähtävissä oleva kansalaisaktiivisuus jotain uutta? Ollaan maailman muuttumisesta parempaan tai huonompaan suuntaan sitten mitä mieltä tahansa, näyttää kuitenkin siltä, että kansalaistoimintaan houkuttelee tätä nykyä ainakin yhtä paljon muutosten estäminen kuin muutosten tavoittelu. Ympäristökysymykset lienevät tästä selvin esimerkki. Näihin ilmiöihin ja kysymyksiin tutkijoiden sietäisi olevan valppaita tarttumaan.

Hanna Snellman ottaa haasteen vastaan. Kotiseutunsa tapahtumat ovat saaneet hänet pohtimaan, miten tehtaiden sulkemiset ovat aikaisemmin vaikuttaneet kansatieteelliseen tutkimukseen ja mitä haasteita hänellä itsellään on edessään. Yhteiskunnallisten muutos-

ten aikaansaamia tunteja voidaan lähestyä puhutun tai kirjoitetun kielen avulla. Osasta niistä on tullut jo folklorea: kansanrunoutta ja kansankertomuksia. Niiden samoin kuin muistitiedon tulkinnassa on kuitenkin vaara, että ne tulkitaan liian ”todellisina” elinolojen kuvauksina. *Eija Starkin* mukaan esimerkiksi köyhyyspuhetta osataan toistaa ilman, että kertojalla olisi ollut köyhyydestä välitöntä omaa kokemusta. Kirjailijat, runoilijat ja lehtien toimittajat ovat puolestaan sanoillaan muovanneet tavallisen kansan käsityksiä. Yhtä lailla heidän kohdallaan tekstien tulkinta on haasteellista kuten *Irma Tapaninen* ja *Kati Launis* artikkelissaan perustelevat.

Kirjat ovat sivistäneet kansaa ja niillä on ollut merkittävä rooli myös työväestön ja työväenliikkeen itseymmärryksessä. Sivistysharastusten ympärille kehittyi myös varsinaista työväenliikettä edeltävän ajan yhteistoiminnan muotoja. *Pekka Rehumäki* kirjoittaa työväen järjestäytymisestä sivistysseuroihin 1860-luvun Helsingissä, Turussa ja Oulussa ja vertaa niitä ruotsalaisiin vastaaviin seuroihin. *Oona Ilmolahti* lähestyy sivistämistä puolestaan kasvatuksen näkökulmasta. Hän pohtii artikkelissaan, millaisia näkökulmia työväenhistorialle avautuu tarkastelemalla maailmasotien välisen ajan kansankoulunopettajien motiiveja ja toimia työväestöön kuuluneiden lasten kasvattamisessa.

Puolueiden ohella työmarkkinajärjestöillä on ollut keskeinen rooli suomalaisessa yhteiskunnassa. Hyvinvointivaltion rakentamista ei kuitenkaan luonnehdi kansallinen yksituumaisuus, vaan jopa puolueet ovat jakaantuneet kiisteltäessä politiikan suunnasta. Uusia näkökulmia saadaan vertaamalla kehitystä muihin maihin ja sijoittamalla toisen maailmansodan jälkeinen aika pidempään historialliseen kontekstiin. Hyvinvointivaltion muotoutumista ja ulkomaisia vaikutteita voidaan lähestyä myös yksilöiden ajattelun ja toiminnan näkökulmasta.

Mirja Österberg tarkastelee tekeillä olevassa väitöstutkimuksessaan hyvinvointivaltion muotoutumista ja pohjoismaisia vaikutteita tutkimalla sosiaalidemokraattien yhden keskeisen henkilön, K.-A. Fagerholmin toimintaa. Yhtä lailla tärkeää on pohtia *Jussi Vauhkonen* tavoin työnantajien sosiaalipoliittisia asenteita: tehdasyhteisöjen pa-

ternalismilla on pitkät perinteet, ja työnantajat kustansivat työeläkejärjestelmän. Eläkepolitiikassa näkyi myös selvästi Erik Allardtin havainnoima perusvastakohtaisuus maaseudun ja kaupunkien välillä. Puolueet ja etujärjestöt kiistelivät etuuksien tasosta, rahoittajasta ja toimeenpanosta, kuten *Matti Hannikainen* artikkelissaan tuo perhe-eläkkeiden osalta esiin. *Tapio Bergholm* puolestaan analysoi nyt päättyneeksi julistetun tulopolitiikan kauden alkumetreten hankaluuksia suomalaisille kommunisteille tai ainakin osalle heistä.

Tutkijat ovat esittäneet perusteltuja näkemyksiä, että 1990-luvun laman jälkeiseen nousukauteen on liittynyt eriarvoisuuden kasvua. Leipäjonot eivät ota loppuakseen, vaikka Suomi on kansantulolla mitaten vauraampi kuin koskaan. Varallisuus jakaantuu aikaisempaa epätasaisemmin. Funktionaalisessa tulonjaossa tapahtuneiden suurten muutosten ymmärtäminen ja myös vaihtoehtojen esittäminen tilanteen korjaamiseksi ovat yksi tämän päivän tutkimuksen ja yhteiskunnan keskeisiä haasteita. *Päivi Uljas* haastaakin tutkijat ja järjestöjen sopimuspolitiikan ammattilaiset yhteistyöhön sekä kehoittaa toimiin, jotta järjestöissä työskennelleiden ja kohta eläköityvien suurten ikäluokkien kokemukset saataisiin talteen.

Mari Käyhkö kohdistaa arvostelunsa niin ikään nykytutkijoihin. Käyhkön mukaan tutkijat arkailevat puhua luokista, vaikka yhteiskunnallinen jako ja eriarvoisuus eivät ole kadonneet mihinkään. Hän arvostelee merkityksiä korostavia ”post-kertomuksia” ja yksilöllisyysretoriikkaa siitä, että niissä katsetta ei kohdisteta yksilöiden elämää ja valintoja sääteleviin ja eriarvoistaviin sosiaalisiin ja kulttuurisiin rakenteisiin. Lukija voi hakea näihin ajatuksiin yhtymäkohtia vaikkapa Kati Launiksen artikkelista runoilija Hilja Pärssisestä.

Kaiken kaikkiaan kirjoitukset viestivät monipuolisuudesta. Aikajänne ulottuu teollistumisen varhaisvaiheista nykypäivään, ja aiheet kattavat niin henkilöhistorian, kasvatuksen, järjestäytymisen, puolueet, työmarkkinat, sosiaalipolitiikan kuin elinolot ja yhteiskuntarakenteen. Kirjoittajien oppialat käsittävät historian tutkimuksen eri suuntausten lisäksi folkloristiikan, kansatieteen, kirjallisuustieteen ja sosiologian.

Uuden tutkimuksen pitää edelleen analysoida myös pitkän aikavälin kehitystä ja tehdä tulkintoja siitä, miten yhteiskunta muuttui teollistuvasta agraariyhteiskunnasta teollistuneeksi palveluyhteiskunnaksi. Kuten Haapala alun lainauksessa toteaa, kontekstia on kuitenkin syytä laajentaa niin taaksepäin kuin maan rajojen ulkopuolelle. Ajankohtaisia ilmiöitä ja tulevaisuuden haasteita pohtiessa tuppaa joskus nimittäin unohtua, että ainakin puolen vuosisadan ajan muutokset ja puhe muutoksesta ovat olleet yhteiskuntaa keskeisesti leimaavia piirteitä. Eikä maailma ole ollut muuttumaton aikaisemminkaan, ja täkäläistä erityisyyttä ja poikkeuksellisuutta saatetaan korostaa ilman sen suurempaa vertailua mihinkään.

On mahdollista, että ”työväentutkimuksella” ei ole enää sellaista tutkimustilanteen tuottamaa tilausta kuin sillä kenties joskus on ollut. Tämä ei ole kuitenkaan ongelma vaan pikemminkin päinvastoin. Teinivuosien nuoruuden vimma on takana, mutta toisaalta voidaan yhtä lailla todeta, että haastajasta on tullut riman korkeuden asettaja. Laajasti ymmärretty työväentutkimus on tätä nykyä yksi niistä tutkimussuunnista, jotka määrittävät suomalaisen kulttuuri- ja yhteiskuntatutkimuksen tason – sen, mihin uusien tulokkaiden pitää pyrkiä. Toisaalta työväestöön kohdistuva tutkimus – niin kuin mikään muukaan tutkimus – ei ole eristäytynyt saareke, vaan siihen sulautuu koko ajan vaikutteita muusta tutkimuksesta. Harvemmin tutkijat myöskään mieltävät itseään vain yhden suunnan edustajaksi vaan identifioituvat useisiin eri tutkimusperinteisiin.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran tehtävä on vuosittain pidettävien kesäseminaarin, graduseminaarin, vuosikirjan ja verkkosivustojen myötä antaa foorumi erilaisten ajatusten kohtaamiseen ja siten edesauttaa tutkimuksen tason ylläpitämistä ja nostamista. Vaikka viime vuosikymmenten osalta tyytyväisyyteen olisikin monelta osin aihetta, vasta kriittinen ote on todellinen merkki elinvoimaisesta tutkimusalasta ja -perinteestä. Tämän kirjan tavoitteisiin kuuluu omalta osaltaan täyttää myös tätä tehtävää.

Unohtaa ei sovi myöskään sitä, että tutkimusten ja kirjojen tärkeä tehtävä on yksinkertaisesti välittää tietoa yhteiskunnasta ja antaa lukuelämyksiä. Toivomme, että olemme tässäkin onnistuneet.

Kiitämme kirjoittajia artikkeleista, vuoden 2007 Kiljavan kesäseminaariin osallistuneita kommentteista, Hanna Snellmania kansikuvan ideoinnista ja Lapin maakuntamuseota kuvasta sekä Tiina Kaarelaa taitosta ja Tieteellisten seurain valtuuskuntaa julkaisutuesta. Kirja noudattaa jo kolmatta vuotta peräkkäin graafikko Katriina Koskisen suunnittelemaa ulkoasua.

Mistä työväki tuli tutkimukseen ja missä se nyt on?

Ruotsalainen historiantutkija Lars Olsson kertoi 1980-luvulla, miten maaherra Per Nyströmin kaupunkityöläisten historiaa käsittelevä väitöskirja oli aikoinaan 1950-luvulla vaiettu kuoliaaksi, koska akateemisissa piireissä ei silloin pidetty tärkeänä tutkia alaluokan ja sorrettujen historiaa ("underklassens och de förtrycktas historia"). Lars Olsson totesi tyytyväisenä, että 1980-luvulla työnteon ja työelämän historiaa tutkittiin Ruotsin yliopistoissa laajalti ja Nyströmin väitöskirjasta oli tullut maineikas klassikko.¹ Nyt kaksi vuosikymmentä myöhemmin työväen tai työnteon historiaa ei enää tutkita innokkaasti sen enempää Ruotsin yliopistoissa kuin muuallakaan Euroopassa. Nyströmin väitöskirjakin näyttää nykyisin lähinnä manufaktuurijärjestelmän historialta, jossa työtekijöillä toki oli myös sijansa.²

Miksi työväestä, työväenkulttuurista ja työväenliikkeestä tuli 1960- ja 1970-luvulla valtavan suosittuja tutkimusaiheita Länsi-Euroopan yliopistoissa? Kaikki me tiedämme työväen ja työväenliikkeen historian tutkimuksen virstapylväät Suomessa, mutta ennen 1960-lukua näitä virstapylväitä oli harvassa. Miksi tämä muuttui 1960- ja 1970-luvulla? Samoina vuosikymmeninä teollista tuotantoa alettiin jo siirtää muihin maanosiin. Mitä seurauksia kaikesta on ollut sille tutkimukselle, joka tavalla tai toisella liittyy työväkeen?

Mistä työväki tuli tutkimukseen?

Työväen matkan toimenpiteiden kohteesta historian toimijoiksi ja tutkimuksen pääosan esittäjiksi voisi näin jälkikäteen piirtää lasten lautapeliä tapaamaan reitiksi, jossa kourallinen tutkimuksia vei etapista toiseen. Lähtöruudun muodostaisivat kuusitoista teollisuushallituk-

sen toimeksiannosta 1900-luvun alussa tehtyä tutkimusta, ”Työtilastoa” (”Arbetsstatistik”), kuten niitä hiukan harhaanjohtavasti nimitettiin. Tuohon aikaan ei turvauduttu otanta-aineistoihin, vaan pyrittiin tavoittamaan koko perusjoukko, joten nämä pääasiassa G. R. Snellmanin ja osin Vera Hjeltin ja Tekla Hultinin tekemät tutkimukset tarjoavat uskomattoman määrän tarkkaa ja täsmällistä tietoa monen eri alan työntekijöiden palkka-, työ-, asumis- ja muista elinoloista.³ Niiden laajoista liitetauluista, joissa usein on yksilökohtaista tietoa (miehet ja naiset erikseen), voisi nyt tietokoneiden aikakaudella tutkia paljon hienosyisempiä ilmiöitä kuin tutkimusten tekoaikana. Kuitenkin vain harva nykytutkija on hyödyntänyt niitä järjestelmällisesti.⁴

Sata vuotta sitten työväki nähtiin myös akateemisessa tutkimuksessa ”työväenkysymyksenä”, sosiaalipolitiikan kohteena, joka odotti toimenpiteitä, jotta välttyttäisiin yhteiskunnallisilta ongelmilta. Eino Kuusen väitöskirja talvityöttömyydestä vuodelta 1914 oli tekijän mukaan ”alkuaan suunniteltu käsittämään koko työttömyyspolitiikan” ja työttömiä tarkasteltiin siinä pääasiassa tilastojen valossa.⁵ Koska talvi oli Eino Kuusen käsityksen mukaan naispuolisille työnhakijoille ”yleensä hyvä työnsaantiaika eikä suinkaan huono”,⁶ hän keskittyi tutkimaan miesten työttömyyttä. Työläiset ja työnhakijat esiintyivät Kuusen tutkimuksessa harvoin itse toimijoina ja silloinkin kielteisessä valossa. Sekä Helsingin kaupungin rahatoimikamari että rakennustyöläiset olivat vastustaneet Kuusen kannattamaa ehdotusta työajan pidentämistä Helsingin rakennus- ja ulkotöissä 9 tunnista 10 tuntiin. Kuusen mielestä kummatkaan eivät olleet käsittäneet ehdotuksen päätarkoitusta (vaikea sitä minunkin on nykylukijana käsittää), jossa hänen mukaansa oli kyse ”liikaväestötyöttömyyden poistamisesta” ja ”maalaisväestön kaupunkiinmuuton pysyttämisestä oikeissa rajoissaan”. Tavallaan toimijoina, mutta vieläkin kielteisemmässä merkityksessä, tutkimuksessa esiteltiin ”työhaluttomiksi” luokitellut henkilöt, jotka ”jokavuotisen työttömyytensä” kautta ovat hyvin oppineet työttömäin kokouksissa esiintymisen, jopa viranomaisten kanssa rettelöimisen tekniikan...” Heidän kanssaan oli Kuusen mielestä meneteltävä juuri niin kovaotteisesti kuin irtolaisten

kanssa tuolloin yleensäkin meneteltiin.⁷ Kuusen tutkimuksen palkkatyöläiset olivat työvoimapolitiittisten tai tarvittaessa kurinpidollisten toimenpiteiden kohteita, eivät historian toimijoita.

Topi Kallion väitöskirjassa vuodelta 1913 palkkatyön tekijöitä (vanhan maatalouden palkollisia) tarkasteltiin niin ikään työvoimapolitiittisten toimenpiteiden kohteena, mutta silti myötätuntoisemmin kuin työttömiä Kuusen tutkimuksessa. Osaselitys erilaiseen suhtautumistapaan näissä lähes samanaikaisissa väitöskirjoissa oli löydettävissä Topi Kallion esipuheesta: ”Niin ei palvelijaryhmän taholta ole ollut peljättävissä joukkotaistelujen syntymistä, jotka saisivat kansantaloustieteilijät hereille kysymystä harrastamaan.” Eroa suhtautumistavassa oli enemmänkin. Palkolliset esiintyivät Kallion tutkimuksessa toimijoina, jotka yrittivät raivata itselleen liikkumattomaa 1700-luvun kovan työvoimapolitiikan puristuksessa. Kallio myös harmitteli sitä, että lähteet kuvastivat vain isäntäpuolen näkemyksiä: ”Olisi tärkeää, että meillä olisi lähteinä molempien ryhmien taholta syntyneitä asiakirjoja. Kuitenkaan ei tutkimuskaudellamme palvelijaryhmä käsitelty palvelijapolitiikkaa kirjallisesti.”⁸ Kallion tutkimuksen 1700-luvun palkolliset olivat työvoimapolitiikan kohteita, joiden vastarintaa sidottua asemaansa kohtaan 1900-luvun alun tutkija saattoi hyvin ymmärtää.

Seuraavan kymmenen vuoden aikana Euroopassa koettiin ensimmäinen maailmansota, Venäjän vallankumous ja monta kumousyritystä. Eemil Hynnisen väitöskirja ulkotyöväen palkkasuhteen kehityksestä ilmestyi vuonna 1924, tasan kymmenen vuotta Eino Kuusen väitöskirjan jälkeen (Kansantaloudellinen Yhdistys julkaisi kummankin väitöskirjan). Kymmenen vuoden aikana tapahtuneet muutokset tiivistyivät siinä, miten nämä kaksi kansantaloustieteen edustajaa aloittivat ja lopettivat väitöskirjansa.

Eino Kuusi aloitti väitöskirjansa näin:

Vaikka työttömyyden mainitaan esiintyneen toisinaan vaikeanakin epäkohtana jo vanhan ajan valtioissa, Kreikassa ja Roomassa, on se toiselta puolen nykyajan yhteiskunnassa suhteellisen nuori ilmiö.

Ja lopetti näin:

Numerot osoittavat, että irtolaisia toimitetaan eniten kotiseudulleen syksyllä kylmien ilmojen tullessa lokakuussa. Sen sijaan tammi- ja helmikuun työttömien joukossa on tätä ainesta näiden tietojen [Taulu 104.] mukaan melkoista vähemmän.⁹

Eemil Hynninen puolestaan aloitti väitöskirjansa näin:

Jo vanhalla ajalla oli orjien rinnalla vapaita työntekijöitä, jotka toimeentuloa hankkiessaan joutuivat palkkasuhteeseen työnantajiin nähden.

Ja lopetti näin:

Ja täytyy tunnustaa, että myöskin elintasolla on sikäli merkitystä palkkojen muodostumisessa, että työväki pitää usein tiukasti kiinni totutusta elintasosta eikä hyväksy sellaisia palkkoja, joita saamalla se joutuisi alentamaan elintasaan.¹⁰

Venäjän vallankumouksen jälkeen työväestä oli kiistatta tullut historian toimija. Jarl von Schoultzin Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen historiaa käsitellyt väitöskirja vuodelta 1924 tunnusti tämän kuin itsestäänselvyytenä.¹¹ Seuraavalla vuosikymmenellä työläiset saivat sitten jo itsekin puheenvuoron.

Työläisten ääni tutkimuksessa

Heikki Wariksen väitöskirja työläisyhteiskunnan syntymisestä Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle ilmestyi vuonna 1932. Työ perustui pääosin muunlaisiin lähteisiin, mutta kokemukset Kalliolan työkeskuksessa keskellä tutkimusalueetta toivat mukaan myös ”tutkimusta syventävää ja elävöittävää muistitietoa”, kuten Waris asian itse ilmaisi.¹²

Kansatieteen puolella Esko Aaltonen puolestaan lähti pelastamaan vanhoilta tehdaslaisilta muistitietoa jälkipolville Forssan puuvilla-tehtaan ensikymmenistä ja Unto Kanerva Finlaysonin ja Tampereen pellavatehtaan ensikymmenistä.¹³ Ilmeisesti 1930-luvun alun lama, josta Forssan puuvillatehdas vain nipin napin selvisi Finlaysonin avulla (Oy Forssa Ab:n osake-enemmistö päättyi Finlayson & Co. Oy:n haltuun 1934), havahdutti kansatieteilijät huomaamaan, että katoavaa kulttuurista ei ollut vain maalaiskylissä vaan myös vanhoilla tehdaspaikkakunnilla. Vaikka Esko Aaltosen väitöskirjan aihe oli mitä perinteisintä kansatiedettä, niin työn alaotsake ”yhteiskunta-historiallinen tutkimus” kertoi uudennlaisista tavoitteista.¹⁴

Toisen maailmansodan jälkeen saavutettiin reitin päätepiste, kun työväestä tuli tutkimusten otsakkeita myöten tutkimuksen pääosan esittäjiä ja historian toimijoita. Sodalta säästyneessä Ruotsissa, missä sosiaalidemokraatit olivat vankasti vallassa, alettiin jo 1940-luvun alussa julkaista työväen historiaa käsittelevien tieteellisten tutkimusten sarjaa *Den svenska arbetarklassens historia*. Vaikka Per Nyströmin väitöskirjan otsake *Stadsindustriens arbetare* näyttäisi liittyvän hänen tutkimuksensa tähän joukkoon, manufaktuuriajan kaupunkityöläiset eivät kuitenkaan esittäneet siinä pääosaa. Sen sijaan Gustaf Utterströmin tutkimus *Jordbrukets arbetare* todella keskittyi maatalouden työntekijöiden eri ryhmien historiaan.¹⁵

Suomessa ei noina vuosikymmeninä ollut sosiaalidemokraattista hegemoniaa, joka olisi turvannut työväen historian tutkimiselle samanlaiset taloudelliset edellytykset kuin läntisessä naapurimaassa. Työväki nostettiin historian toimijaksi ensin kaunokirjallisuudessa (Toivo Pekkasen, Pentti Haanpään, Väinö Linnan, Kalle Päätalon ja monen vähemmän tunnetun kirjailijan teoksissa) ja vasta 1960-luvulla historian tutkimuksessa.

Teollisuus-Suomessa työväen poliittinen ja taloudellinen painoarvo oli noussut niin suureksi, etteivät uusien yhteiskuntatieteiden, sosiologian ja sosiaalipolitiikan, edustajat sitä voineet sivuuttaa. Teollisuustyöntekijät komeilivat 1960-luvun alussa jopa Suomen Pankin julkaiseman kansantaloustieteellisen väitöskirjan otsakkeessa, kun

pohdittiin, millaista tuottavuussidonnaisen palkkapolitiikan pitäisi olla.¹⁶

Sosiologisista tutkimusmenetelmistä innostuneet yhteiskunta-tieteilijät haastattelivat 1950-luvulla työläisiä ja laskivat korrelaatioita. Näistä uuden tutkimussuuntauksen edustajista väitöskirjansa sai ensimmäisenä valmiiksi Jouko Siipi, jonka näkökulma, ”palkkатыöntekijäin viihtyvyys asuinpaikkakunnallaan”, jo kertoi, että mallia oli otettu yhdysvaltalaisista ”työtyytyväisyystutkimuksista” ja yhdyskuntatutkimuksista. Tutkimuspaikkakunniksi valituista Viialasta ja Valkeakoskelta haluttiin haastateltavaksi mahdollisimman homogeeniset ryhmät ja päädyttiin kaikkiaan noin 230 miespuoliseen tehdas- ja rakennustyöläiseen. Naiset karsittiin pois, koska heidän viihtyvyyskäsitteensä erosivat miesten käsityksistä. Nyt reilu puoli vuosisataa myöhemmin tutkimuksen kiintoisinta antia ovat 12 miehen syvähaastattelusta julkaistut otteet, ja kiintoisa on myös Siiven selitys niiden julkaisemiselle: ”Kaikki näin haastatellut ovat yksilöitä edustamatta nimenomaisesti mitään ryhmää. Heidän yksilöllisyyttään osoittaa jo sekin, että he yleensä ovat antautuneet syvähaastattelun edellyttämään keskusteluun.”¹⁷ Tutkimuksen työläiset olivat saaneet äänen ja kasvot.

Siipi oli Heikki Wariksen oppilaita, ja samaan joukkoon kuului myös seuraavana vuonna väitellyt Paavo Koli. Tähänkin työhön oli haettu mallia Yhdysvalloista. Toisin kuin Siiven tutkimuksessa, Kolin tutkimusta varten haastateltiin tasapuolisesti nais- ja miespuolisia teollisuuden työntekijöitä. Harmi vain, että tutkimukseen päässeet monen monituiset sanatarkat lainaukset työntekijöiden haastatteluvastauksista eivät yleensä kerro, oliko puhuja mies vai nainen.¹⁸ Kolmas Heikki Wariksen oppilas, vuonna 1956 työttömyyden levinneisyydestä väitellyt Terho Pulkkinen, keskittyi taas miehiin: ”Kuten myöhemmin todetaan, on naisten osuus työttömyyskortistoihin hyväksytyjen määrästä ollut hyvin vähäinen. Tästä syystä rajoitutaan käsittelemään vain miesten työttömyyttä.” Elisabeth Elfvingrenin tutkimuksesta¹⁹ Pulkkiselle oli kuitenkin selvinnyt, että ”naistyövoiman tarjonta on työmarkkinoillamme viime vuosikymmeninä lisääntynyt”, joten naiset pääsivät Pulkkisen työssä kuvaan mukaan

senttään enemmän kuin Eino Kuusen työssä neljä vuosikymmentä aiemmin.²⁰

Helsingin yliopisto sosiaalipolitiikan ja sosiologian laitoksen kasvatteja olivat myös Paavo Seppänen ja Vesa Laakkonen, jotka vuonna 1955 haastattelivat väitöskirjojaan varten A. Ahlström Oy:n Karhulan tehtaan teräsvalimon ja Enso-Gutzeit Oy:n Kotkan tehtaiden sulfaattiselluloosatehtaiden työntekijöitä, yhteensä 351 miestä ja 105 naista. Työntekijöiksi he lukivat ainoastaan ”tehdashierarkian alimpaan kerrostumaan luetut henkilöt”. Seppänen jakoi työntekijät vastausten perusteella ammattiyhdistysaktiivisiin ja -passiivisiin. Tiukasta tieteellisyydestä huolimatta lukijalle ei voinut jäädä epäselväksi, kumpi oli parempi, ”toimeliaat” aktiiviset, joilla oli ”elävä” liityntäsuhteita tehtaan ja ammattiyhdistyksen organisaatioihin, vai passiiviset, joiden liityntäsuhteita oli ”mitäänsanomaton”.²¹ Teollisuus-Suomessa työväestä ei vain ollut tullut toimijaa, vaan siltä myös odotettiin toimintaa.

Parhaiten näistä 1950-luvun sosiologisista ja sosiaalipoliittisista väitöskirjoista muistetaan tietysti Mauno Koiviston työ, joka esipuheen perusteella näyttää saaneen vaikutteita Heikki Wariksen ohella myös Esko Aaltoselta. Tämä ehkä osaltaan selittää sen, että Koiviston väitöskirja *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa* alkoi pitkällä historiallisella johdannolla, jossa tarkasteltiin myös satamatyöammatin syntyä, satamatyöläisten järjestäytymistä, vuosien 1928 ja 1949 satamalakkoja ja ”ammattiosastojen ylivallan kautta 1945–1949”. Turun satamatyömiehiä Koivisto haastatteli kesällä 1952 (380 miestä) ja kesällä 1954 (340 miestä). Haastattelujen ja sataman työkonttorista saamiensa tietojen perusteella hän saattoi esittää varsin kiinnostavia tietoja Turun satamatyöläisistä. Satamatyön raskaudesta kertoi se, että yli 60-vuotiaita miehiä oli vain parisenkymmentä, mutta toisaalta satamatyömiesten korkeahko keski-ikä (38–44 vuotta ahtausliikkeestä riippuen) kertoi siitä, ettei satamatyö kuulunut nuorten miesten tavoiteltuihin työpaikkoihin.²² Tapio Bergholm on vastikään esittänyt kiintoisan tulkinnan siitä, miten Koiviston oma aiempi toiminta Turun satamassa vaikutti tämän väitöskirjatyöhön.²³

Työväentutkimuksen kultaiset vuosikymmenet

Työläisistä ja työväenluokasta tuli Länsi-Euroopassa todella suosittu tutkimusaihe 1960-luvulla. Iso-Britanniassa Eric Hobsbawm ja E.P. Thompson julkaisivat 1960-luvulla sittemmin klassikoiksi muodostuneet tutkimuksensa Englannin työläisten historiasta.²⁴ Ruotsissa taas työläiset innostuivat ja heitä innostettiin tutkimaan omaa historiaansa (”gräv där du står”), ja tuloksena oli 1980-luvulle asti kestänyt opintopiiriliike ja useita julkaisuja mitä moninaisimpien ryhmien muistitietoa. Suomessa Jorma Kalela toteutti tällaisen yhteishankkeen paperityöläisten kanssa.²⁵ Työläisten arjesta tuli niin kiinnostavaa, että Ruotsissa ja Suomessa isot kustantajat ottivat julkaisuohjelmaansa tavallisen siivoojan kuvauksen omasta työstään²⁶ ja nimekkäät kirjailijat kirjoittivat haastatteluihin perustuvia raportteja naisista tehdastyössä.²⁷

Miltä työväentutkimuksen työläiset näyttivät työväentutkimuksen kulta-aikana, jota Suomessa kesti 1980-luvulle asti? Keitä silloin tutkittiin? Historian alan väitöskirjojen työläiset edustivat perinteistä työväenluokkaa, sitä samaa työväenluokkaa, jota jo Jarl von Schultz oli tutkinut väitöskirjassaan 1920-luvulla. Poliittisesti tiedostavat työläiset olivat pääosassa Hannu Soikkasen, Jaakko Paavolaisen ja Seppo Hentilän väitöskirjoissa, vaikkakin kovin erilaisissa rooleissa: Soikkasen ja Hentilän tutkimuksissa modernin poliittisen järjestäytymisen uranuurtajina, Paavolaisen tutkimuksessa ”punaisen terrorin” toimeenpanijoina.²⁸ Paavolaisen tutkimus ja sen jatko, ”valkoinen terrori”, edustivat historian tutkimuksen ensimmäistä yritystä vastata Väinö Linnan ”Täällä Pohjantähden alla” asettamaan haasteeseen, mutta kansalaissota nousi todella suosituksi tutkimusaiheeksi vasta myöhemmin.

Työväentutkimuksen kulta-aikana 1960-luvulta 1980-luvulle Suomessa tehtyjen historian alan tutkimusten työläiset olivat yleensä kunnan työläisiä, kuten he olivat olleet jo 1950-luvun yhteiskuntatieteellisissä väitöskirjoissa. Pertti Haapalan väitöskirjan tamperelaiset 1800-luvun työläiset pääsivät Finlaysonin tehtaan sähkövaloon,²⁹ ja Aarne Mattilan väitöskirjan ammattityöläiset etenivät vuoden 1905

suurlakon jälkeen kohti tasavertaista työehtosopimussuhdetta.³⁰ Teollistuneessa Suomessa ruumiillisen työn tekijät olivat valtaosin teollisuustyöläisiä, ja sellaisia he olivat myös tuon ajan historiantutkijan silmissä. Työläiset eivät enää olleet ”köyhälistöä”, kuten 1800-luvun työläiset olivat usein olleet, edes historiantutkimuksessa. Vaurastuvassa ja teollistuneessa Suomessa köyhyys oli karkotettu maaseudun syrjäkyliin, ja samoin tutkimuksessa köyhäläisyys liitettiin kadonneeseen maatalous-Suomeen.³¹ Kun sotienjälkeiset täystyöllisyyden vuosikymmenet olivat ohi ja myös Suomessa oli 1970-luvun lopussa opittu uudestaan tuntemaan suurtyöttömyys, historiantutkijoiden työläisetkin vaihtuivat työttömiksi miehiksi. Samalla tyhjenevän maaseudun työttömät miehet palasivat tutkimuksen kohteeksi.³²

Suomen työväenhistorian tutkimuksen kulta-ajan viimeisenä voittona ”tuntematon työläisnainen” nousi ensi kerran tutkimuksen pääosaan.³³ Sen jälkeen ilmestyneet lukuisat työläisnaisten elämään tavalla tai toisella liittyneet tutkimukset kuuluvatkin sitten jo seuraavaan valtavirtaan eli naistutkimuksen kulta-aikaan.

Nyt 2000-luvun alussa, kun työväki ei enää ole muodikas tutkimusaihe, voi miettiä erilaisia selityksiä aihepiirin suosiolle 1960- ja 1970-luvun tutkimuksissa. Tuon ajan Euroopassa poliittisesti ja ammatillisesti järjestäytynyt työväki oli vahvoilla, ja kaikki työväenliikkeen perinteiset tasa-arvovaatimukset näyttivät toteutuvan yksi toisensa jälkeen. Järjestäytyneen työväen neuvotteluasemia vahvisti tuolloin vielä hyvinkin menestyksekkäältä vaikuttanut Neuvostoliitto, jota suunnitelmatalouksineen pidettiin vakavana läntisen kapitalismin haastajana.³⁴ Moni uskoi, että työväki olisi seuraava voittaja. Samoina vuosikymmeninä yliopistoihin tuli paljon aiempaa enemmän naisia ja työläiskotien ja pienviljelijöiden jälkeläisiä. He olivat kiinnostuneita kaltaistensa historiasta ja halusivat tutkia omiansa nimenomaan historian toimijoina eikä toimenpiteiden kohteina tai sivutekijöinä. Uuden polven opiskelijat tunsivat olevansa pikemminkin työläisten ja sorrettujen kuin hegemonisen keskiluokan liittolaisia.

Radikaali opiskelijaliike saattoi 1960- ja 1970-luvulla vannoa Marxin, Leninin, Trotskin tai Maon nimeen, mutta kaikissa tapa-

uksissa se uskoi edustavansa tulevaisuutta. Liittoutuessaan työläisten kanssa radikaalit opiskelijat uskoivat liittoutuvansa seuraavien voittajien kanssa, ja ne, jotka tuolloin kirjoittivat työväenluokan historiaa, kirjoittivat – vaikkeivät ehkä sitä itse näin nähneet – seuraavien voittajien historiaa. Mutta työväen tulevaisuus Euroopassa osoittautuikin aivan toisenlaiseksi.

Miten työväen kävi?

Se työväki, jonka historiaa 1960- ja 1970-luvulla Euroopassa kirjoitettiin, muuttui samaan aikaan toisennäköiseksi. Sodanjälkeisinä taloudellisen kasvun vuosikymmeninä moneen Euroopan maahan värvättiin köyhemmistä maista halpaa työvoimaa – miehiä ja naisia – tekemään teollisuuden ja palvelualojen raskaita, ikäviä ja huonosti palkattuja töitä. Ruotsiin värvättiin työvoimaa mm. Italiasta, Jugoslaviasta ja Suomesta, Länsi-Saksaan Turkista, Ranskaan Algeriasta. Saksassa tunnettu toimittaja naamioitui 1980-luvun alussa turkkilaiseksi siirtotyöläiseksi ja kirjoitti kokemuksistaan myyntimenetykseksi muodostuneen kirjan, joka käännettiin saman tien myös ruotsiksi ja suomeksi.³⁵

Suomi oli vielä 1950-luvulla puoliksi maatalousmaa, josta seuraavalla vuosikymmenellä lähdettiin kymmenin tuhansin työnhakuun Ruotsiin – kuten maaseudulta lähdettiin kaikkialla Euroopassa. Vasta 1960-luvulla Suomi alkoi näyttää teollisuusmaalta. Teollisuustyöntekijöiden määrä ylitti 300 000 rajan vuonna 1955 ja 400 000 rajan vuonna 1970.³⁶ Samaan aikaan Länsi-Euroopasta teollisuustuotantoa oli jo siirretty halvemman työvoiman maihin. Vielä 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa Suomi oli halvan työvoiman maa, johon Ruotsista siirrettiin teollisuuden tuotantoa. Tuskin Suomesta oli ehtinyt tulla teollisuusmaa, kun jo Suomenkin teollisuus alkoi siirtyä muihin maanosiin. Suomessa teollisuuden valmistustyöntekijöiden määrä kääntyi laskuun vuodesta 1981 alkaen, ja vuonna 1991 se oli pudonnut 1960-luvun alun tasolle.³⁷

André Gorz oli 1980-luvun alussa valmis jättämään Euroopan proletariaatille jäähyväiset,³⁸ mutta ei proletariaatti Euroopasta mihinkään kadonnut. Se ei vain enää ole vanhan työväenliikkeen perillinen ja puhuu nyt eri kieliä kuin ennen.

Halvan työvoiman perässä on Euroopassa ja maailmassa liikuttu jo monta vuosisataa. Koska maailmassa edelleen kulutetaan huomattavia määriä tuotteita, joiden tekemiseen on tarvittu ihmistyötä, niin myös työväkeä täytyy olla huomattavan paljon. Tehdastyöläiset eivät ole maailmasta mihinkään kadonneet, nyt he vain ahertavat eri maissa ja puhuvat eri kieliä kuin ennen. Eikö globalisoituvassa maailmassa tutkijoiden pitäisi nostaa katsettaan niin, että näkisimme Suomen ja Euroopan rajojen yli? Missä työväki nyt on? Keitä he nyt ovat? Vaikka kaikkien maiden työläiset eivät koskaan yhtyisikään, kaikkien maiden työläiset ovat kuitenkin samassa globaalissa veneessä.

Mitä nyt voisi tutkia?

Globalisaatio on viimeistään 1800-luvulta vaikuttanut myös Suomen työväen elämään – ostokyvyn nousu 1800-luvun lopussa näkyi kahden siirtomaatuotteen, kahvin ja sokerin, kulutuksen kasvuna. Silti Suomen työväen historiaa on yleensä kirjoitettu nostamatta katsetta kotoisesta maaperästä. Toisen maailmansodan jälkeisen taloudellisen kasvun vuosikymmeninä tšekäläisistä työläisistä tuli osa maailman rikkaita, ja työväen muistitiedoissa perusjuonena onkin usein puutteesta hyvinvointiin. Työväenliikkeen suureen kertomukseen kuuluu, että vaurastuminen oli meidän oman ahkeruutemme ansiota. Ehkä tätäkin suurta kertomusta olisi syytä ravistella, sillä samoina vuosikymmeninä maailma jakautui entistä jyrkemmin rikkaisiin ja köyhiin maihin, ja kuten aina rikkaat hyötyivät köyhien köyhyydestä.

Keitä siis voisi nyt tutkia? Niitä, jotka ovat jääneet työväen suurten kertomusten ulkopuolelle: vierasmaalaisia siirtotyöläisiä Suomessa ennen ja nyt. Niitä, joita järjestäytyneet työläiset hyljeksivät: sekatyömiehiä – maalta tulleita työnhakijoita – naisia miesten aputyöläisinä – lentojätkiä – lakkorikkureita – irtolaisia.

Entä mitä voisi nyt tutkia? Vaikkapa sitä, mikä ei mahtunut Suomen vaurastumisen suureen kertomukseen. Miten siirtomaavallan vuosisata (n.1860–1960) näkyi Suomessa työläisten arjessa ja asenteissa? Miten tavalliset suomalaiset ovat hyötynneet länsimaiden pitkästä valta-asemasta?

Voittajien historia kyllä säilyy, mutta varjoon jääneiden historia katoaa, jollei sitä varta vasten pelasteta unohdukselta. Siksi historiantutkijoiden on herätettävä henkiin kuolleita papereita ja kaiveltava myös historian tunkioita ja roskakoreja. Siksi on kysyttävä, ketkä jäivät varjoon globalisoituvassa Suomessa ja Euroopassa.

Viitteet

- 1 Olsson, Lars (1987). Inledning. Teoksessa Olsson, Lars (red.), *Arbetets historia: Föreläsningar i Lund 1*. Arbetshistoriska seminariet vid Lunds Universitet, Lund, 7.
- 2 Nyström, Per (1955). *Stadsindustriens arbetare före 1800-talet: Bidrag till kännedomen om svenska manufakturindustrien och dess sociala förhållanden*. Tidens förlag, Stockholm. Nyströmin väitöskirjan loppuun on liitetty Gösta Walldénin itsenäinen tutkimus manufaktuurityöläisten sosiaalisista oloista (Kapitel IX, Manufakturarbetarnas sociala förhållanden).
- 3 Snellman, G.R. (1903). *Tutkimus Suomen tupakkateollisuudesta*. Työtilasto I. Teollisuushallitus, Helsinki; Snellman, G.R. (1904). *Tutkimus Suomen kutomateollisuudesta*. Työtilasto II; Snellman, G.R. (1905). *Tutkimus Suomen leipurinammatista*. Työtilasto III; Snellman, G.R. (1907). *Tutkimus Suomen kirjapainoteollisuudesta*. Työtilasto IV; Snellman, G.R. (1908). *Tutkimus Helsingin, Turun, Tampereen ja Viipurin kansakoululasten työskentelystä kodin ulkopuolella*. Työtilasto V; Hjelt, Vera (1908). *Tutkimus ompelijattarien ammattioloista Suomessa*. Työtilasto VI; Snellman, G.R. (1908). *Suomen kirjapainoteollisuuden 1.3.1906 voimaan astuneen tariffin mukaisista palkkaoloista*. Työtilasto VII; Snellman, G.R. (1909). *Tutkimus Suomen konttori- ja kauppa-apulaisten oloista*. Työtilasto VIII; Snellman, G.R. (1910). *Tutkimus Suomen teollisuuksien ja käsityöammattiliikkeiden työajasta*. Työtilasto IX; Snellman, G.R. (1910). *Kertomus hautausapurenkaista toimitetusta tarkastuksesta*. Työtilasto X; Hultin, Tekla (1911). *Tutkimus yötyöntekijättäristä Suomen teollisuudessa*. Työtilasto XI; Snellman, G.R. (1911). *Tutkimus Suomen konepajoista*. Työtilasto XII; Hjelt, Vera (1909). *Ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908–1909*. Työtilasto XIII; Snellman, G.R. (1912). *Tutkimus Suomen paperiteollisuudesta*. Työtilasto XIV; Snellman, G.R. (1913). *Tutkimus Suomen lasiteollisuudesta*. Työtilasto XV; Snellman, G.R. (1914). *Tutkimus Suomen sahateollisuudesta*. Työtilasto XVI.
- 4 En tiedä muiden kuin Sakari Heikkisen käyttäneen niiden numeroaineistoja todella merkittävässä määrin. Heikkinen, Sakari (1997). *Labour and the*

- Market: Workers, Wages and Living Standards in Finland, 1850-1913.* The Finnish Society of Sciences and Letters & Finnish Academy of Science and Letters, Helsinki; Heikkinen, Sakari (2003). Gendered wage systems and industrialisation in Finland in the late nineteenth and early twentieth centuries. Teoksessa Scholliers, Peter & Leonard Schwarz (eds.). *Experiencing Wages: Social and Cultural Aspects of Wage Forms in Europe since 1500.* Berghahn Books, New York & Oxford, 183–199.
- 5 Kuusi, Eino (1914). *Talvityöttömyys, sen esiintyminen, syyt ja ehkäisytöimenpiteet Suomen suurimmissa kaupungeissa.* Kansantaloudellinen yhdistys, Helsinki, 15–17, lainaus on tekijän alkusanoista.
 - 6 Kuusi 1914, 75. Kuusen käsitys naisten hyvistä työmahdollisuuksilta talvisin perustui tilastotietoihin, jotka eivät näytä tavoittaneen naisten työttömyyden laajuutta. Rahikainen, Marjatta (2007). Johtolankoja naisten työttömyyden ja työllistämisen historiaan. Teoksessa Klaus Lindgren (toim.). *Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 2007.* Helsingin ja Turun yliopistot, Helsinki, 11–26.
 - 7 Kuusi 1914, 361–374, 487–489.
 - 8 Kallio, Topi (1913). *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla.* Helsinki.
 - 9 Kuusi 1914, 1, 489.
 - 10 Hynninen, Eemil (1924). *Ulkotyöväen palkkasuhteen kehitys Suomen suurimmissa kaupungeissa 19 vuosisadalla ennen elinkeinovapautta.* Helsinki, 7, 271.
 - 11 von Schoultz, Jarl (1924). *Bidrag till belysande av Finlands socialdemokratiska partis historia: Tiden före representationsreformen år 1906.* Söderström, Helsingfors.
 - 12 Waris, Heikki (1932). *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle, osa 1.* Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, lainaus esipuheesta.
 - 13 Aaltonen, Esko (1933). *Vanhan Forssan elämää.* Forssa (*Entisajan Forssaa ja sen väkeä*, 1947–51); Kanerva, Unto (1946). *Pumpulilaisia ja pruuukilaisia: Tehdastyöväen työ- ja kotiloja Tampereella viime vuosisadalla.* Helsinki.
 - 14 Aaltonen Esko (1944). *Länsi-Suomen yhteismyllyt: yhteiskuntahistoriallinen tutkimus.* Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
 - 15 Utterström, Gustaf (1957). *Jordbrukets arbetare I–II: Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden.* Tidens Förlag, Stockholm. Sarja: *Den svenska arbetarklassens historia.*
 - 16 Helelä, Timo (1963). *Tutkimus teollisuustyöntekijöiden palkkojen muutoksista ja niihin vaikuttavista tekijöistä.* Suomen Pankin taloustieteellinen tutkimuslaitos, Helsinki.
 - 17 Siipi, Jouko (1954). *Palkkatyöväen viihtyvyys. Sosiaalipoliittinen tutkimus tehdasteollisuuden ja rakennusteollisuuden miespuolisten palkkatyöntekijäin viihtyvyydestä asuinpaikkakunnillaan.* Helsingin yliopisto, Helsinki, 50–51, 77–85, lainaus 84–85.
 - 18 Koli, Paavo (1955). *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa. Sosiologinen tutkimus teollisen organisaation johtajiston ja työntekijöiden välisestä vuorovaikutuksesta ja sen eräistä sosiaalisista edellytyksistä.* Helsingin yliopisto, Helsinki, 55–66, 92–93, 99–101, 110–112, 118–119, 122, 130, 134–139, 145–150, 173–175, sukupuolinäkökulma 119, 180–183.

- 19 Elfvingren, Elisabeth (1955). *Finlands arbetskraft, struktur och utvecklingstenden-
dener*. Taloudellinen tutkimuskeskus, sarja A:11, Helsinki.
- 20 Pulkkinen, Terho (1956). *Työttömyyden levinneisyys. Sosiaalipoliittinen tut-
kimus työttömyyden levinneisyydestä Suomessa vuosina 1948–53*. Helsingin
yliopisto, Helsinki, 42, 77–79, 86–92.
- 21 Laakkonen, Vesa (1958). *Työntekijä ja teknillinen uudistus*. Helsingin yliopis-
to, Helsinki; Seppänen, Paavo (1958). *Tehdas ja ammattiyhdistys: Työntekijän
kaksitahoinen liityntä ammattiyhdistyksen ja tehtaan organisaatioihin*. Helsingin
yliopisto, Helsinki, lainaukset 17, 171.
- 22 Koivisto, Mauno (1956). *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa. Sosiologinen
tutkimus*. Turun yliopisto, Turku, 96–99, 119–120
- 23 Bergholm, Tapio (2008). Oma kokemus tutkimuskohteena – Mauno Koi-
visto ja Turun satama. *Työelämän tutkimus – Arbetslivsforskning* 1/2008 (6.
vsk.), 77–81.
- 24 Hobsbawm, Eric J. (1964). *Labouring Men. Studies in the History of Labour*.
Weidenfeld & Nicolson, London; Thompson, E.P. (1968). *The Making of
the English Working Class*. Penguin Books, Harmondsworth.
- 25 Kalela, Jorma (1981). *Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa
1906–1971*. Paperiliitto, Helsinki; Kalela, Jorma (1982). *Barfotaforskning i
Sverige och Finland. Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 21
(ärg. 6), 20–25.
- 26 Ekelöf, Maja (1970). *Rapport från en skurbink*. Rabén och Sjögren, Uddevalla
(suom. Siivoojan raportti, Tammi, Helsinki 1971, suom. Elvi Sinervo).
- 27 Mikkola, Marja-Leena (1971). *Raskas puuvilla. Raportti puuvillatehtaan
naistyöntekijöistä*. Otava, Helsinki.
- 28 Soikkanen, Hannu (1961). *Sosialismin tulo Suomeen: ensimmäisiin yksika-
marisen eduskunnan vaaleihin asti*. Turun yliopisto, Turku; Hentilä, Seppo
(1979). *Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före
1914. Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi*. Suomen Historiallinen
Seura, Helsingfors; Paavolainen, Jaakko (1966). *Poliittiset väkivaltaisudet
Suomessa 1918*. Tammi, Helsinki.
- 29 Haapala, Pertti (1986). *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodos-
tuminen Tampereella 1820–1920*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- 30 Mattila, Aarne (1969). *Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa. Tutkimus
työntekijäin pyrkimyksistä osallistua työehtojen määräämiseen 1880-luvulta
vuoden 1905 suurlakkoon*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- 31 Haatanen, Pekka (1969). *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kirjallisuus-
den valossa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- 32 Kalela, Jorma (1989). *Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapoliti-
ikassa*. Työvoimaministeriö, Helsinki.
- 33 Laine, Leena & Pirjo Markkola (toim.) (1989). *Tuntematon työläisnainen*.
Vastapaino, Tampere.
- 34 Sellaiselta Neuvostoliitto näytti esim. teoksessa Rostow, W.W. (1960). *The
Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*. Cambridge Uni-
versity Press, Cambridge (suom. *Taloudellisen kasvun vaiheet*. WSOY, Porvoo
1962).
- 35 Wallraf, Günter (1985). *Ganz unten*. Kiepenheuer & Witsch, Köln (ruots.
Längst därnere. Norstedt, Stockholm 1985; suom. *Pohjalla*. Kirjayhtymä,
Helsinki 1986).

- 36 *Teollisuustilasto 1955–1983*, SVT XVIII A 66–94.
- 37 *Teollisuuden vuosikirja 1991*. SVT Teollisuus 1991:15.
- 38 Gorz, André (1980). *Adieux au prolétariat : au-delà du socialisme*. Éditions Galilée, Paris (eng. *Farewell to the Working Class. An Essay on Post-Industrial Socialism*. Pluto Press, London 1982; ruots. *Farväl till proletariatet, bortom socialismen*. Bokomotiv, Stockholm 1982).

Båtskärsnäsinkuume

Ruotsin valtion omistamassa AB Statens Skogsindustrier yhtiössä päätettiin vuonna 1965 lakkauttaa Perämeren rannalla Kalixin kunnan Båtskärsnäsissä sijainnut saha, joka oli aloittanut toimintansa jo vuonna 1871. Lakkauttamis päätös sai aikaan valtavan vastalauseiden myrskyn. Vaikka sahauksen koneellistumisen myötä työpaikkojen määrä oli jatkuvasti pienentynyt, puoleen huippuvuosista, oli Båtskärsnäs in yhteisö täysin riippuvainen sahan 550 työpaikasta. Vastalauseista huolimatta saha lopetti toimintansa vuonna 1968.¹

Tukholman yliopiston kansatieteen jatko-opiskelija Åke Daun valitsi liseniaatintyönsä aiheeksi båtskärsnäs iläisten kamppailun työpaikkansa ja yhteisönsä pelastamiseksi. Sittenmin Tukholman lähiöistä väitellyt² Daun oli Tukholman yliopiston etnologian professori kaksi vuosikymmentä, vuosina 1981–2001.³ Daunin muistelmissa Båtskärsnäs in kenttätöyt (vuonna 1966) ja kenttätöiden pohjalta tehty tutkimus Upp till kamp i Båtskärsnäs (1969) nousee vedenjakajaksi koko tieteenalalla.⁴ Aikalaiset puhuvat ja kirjoittavat jopa ”Båtskärsnäs kuumeesta”, johon koko pohjoismainen etnologien joukko sairastui Daunin tartuttamana.⁵ Uudessa antropologisvaikutteisessa etnologiassa tutkimuskohteiksi valikoituivat mitä erilaisimmat yhteisöt, esimerkiksi ruukit, tehtaat, sairaalat, omakotitaloalueet ja lähiöt.⁶

Mikä Daunin Båtskärsnäs in tutkimuksessa sitten oli niin erityistä? Ainahan kansatieteilijät ovat menneet ihmisten luo ja kysyneet heiltä kokemuksista. Suomeksi tämä näkökulma on jo sisäänkirjoitettuna itse tieteenalan nimessä, kansatiede, kansa tietää. Ruotsissa tieteenalan nimi oli vuoteen 1972 saakka folklivsforskning, sittenmin etnologi.⁷ Suomessa tieteenalan nimenä on näkökulmasta ja kielestä riippuen joko kansatiede tai etnologia.

Erityistä Daunin tutkimuksessa oli se, että hän muutti asumaan kauas pohjoiseen, Suomen rajan tuntumaan, tavoitteenaan elää kuten båtskärsnäsiläiset. Tässä hän noudatteli antropologisen malinowskilaisen kenttätöön ideaalia, jonka mukaan yhteisössä pitää asua yksi vuosi ymmärtääkseen sen kulttuuria ja pystyäkseen tutkimaan sitä. Historiallisesti suuntautuneessa kansatieteessä yhteisöihin oli kyllä menty aikaisemminkin mutta erilaisella asenteella. Ei edes puhuttu kenttätöistä vaan keruusta: ihmisiltä kerättiin tietoja menneistä ajoista vähän niin kuin olisi menty puolukkaan. Ämpäreitten kanssa sitten palattiin kotiin hilloamaan saalis tutkimukseksi. Daun ei marjastanut entisessä merkityksessä, vaan hän asui ja eli yhteisössä ja sen ehdoilla, muistelmiensa mukaan ”saunoi ja tupakoi suomalaisten kommunistien ja sosiaalidemokraattien kanssa”. Daun toteaa, että ainoa asia, jossa hän säilytti tukholmalaisuutensa oli se, ettei hän suostunut nuuskaamaan.⁸ Muuten hän yritti soluttautua sahayhteisön jäseneksi niin hyvin kuin kykeni. Mitään epäeettistä tässä ei ollut, sillä båtskärsnäsiläiset tiesivät Åken maisterismieheksi, joka tutkii heidän elämäänsä heidän rinnallaan. Tällaista emansipatorista asennetta ei vanhan polven kansatieteilijöillä ollut, vaikka talonpoikien asia olisikin ollut heille läheinen.

Uudentyyppiseksi Daunin tutkimuksen teki myös se, että tutkimus kohdistui nykyhetkeen eikä menneisiin tapahtumiin. Tässä uudessa näkökulmassa yhteiskunta nousi tutkimuksen keskiöön. Kansatieteen perinteiden mukaisesti yhteiskuntaa kuitenkin tarkasteltiin paikallisyhteisön silmin.

Ruotsissa julkaistiin useita muitakin klassikon aseman sittemmin saavuttaneita paikallisyhteisötutkimuksia samoihin aikoihin. Uumajan yliopiston etnologian professori Billy Ehnin ”Sötebrödet” tutkimuksessa (1975) analysoidaan Jugoslaviasta tulleita siirtolaisia ruotsalaisessa paperitehdasyhteisössä.⁹ Tutkimus on sekä kansatieteellisen työväentutkimuksen että maahanmuuttajayhteisötutkimuksen pioneerityö. Samoin klassikoksi on noussut Göteborgin yliopiston etnologian professori Sven B. Ekin tutkimus ”Nöden i Lund”, jossa tutkimuskohteena on työväenkaupunginosa Lundissa.¹⁰ Paikallisyh-

teisötutkimuksen vanavedessä syntyi siis myös työväenyhteisötutkimusboomi.

Båtskärsnäskuume, oli taudinkantajana sitten Daun tai joku toinen tukholmalaisetenologi, tarttui kollegoihin tutkijaseminaareissa ja konferensseissa. Daun kävi hakemassa vauhtia myös Norjasta, missä hän hakeutui tunnetun Oslon yliopiston sosiaaliantropologian professori Fredrik Barthin oppilaaksi. Daunista tuli eräänlainen Ruotsin Kustaa Vilkkuna – vaikkakin toisessa poliittisessä karsinassa. Daunin Båtskärsnästudkimuskin julkaistiin Prisman Verandi Debatt-sarjassa, jossa vuodesta 1961 oli julkaistu poleemisia ja kiistanalaisia kirjoituksia. Tutkimus oli niin onnistunut kannanotto ”pienen ihmisen” puolesta, että siitä otettiin jo vuoden päästä toinen painos.

Daunin kanssa yhtä aikaa Tukholman yliopistossa opiskellut Lundin yliopiston etnologian professori Orvar Löfgrenin mukaan ”etnologinen ote” on viimeisen sadan vuoden aikana koostunut tavalla tai toisella seuraavista ominaispiirteistä: kiinnostus arkisiin asioihin, kenttätöinto, täysin erilaisten lähdetyyppien yhdistäminen, dialogi menneisyyden ja nykyisyyden välillä sekä halu tarkastella ilmiöitä ”mieluummin keittiö- kuin paraatirapun kautta” ja ”alati liikkuvaa valonheitintä käyttäen”. Vaihdellessa tutkijasukupolvista ja tutkimusaiheista näkökulmat ovat painottuneet eri tavalla.¹¹ Nykyhetken tutkimukseen keskittynyt Daunkin ponnisti analyysissään historiasta. Vaikka Åke Daun pyrki rikkomaan tieteenalansa rajoja ja traditioita, on Båtskärsnästudkimus selvästi tunnistettavissa kansatieteen tradition jatkajaksi.

Yksi tärkeä vaihe ruotsalaisessa etnologisessa työväentutkimuksessa on Nordiska museetissa, siis Ruotsin kansallismuseossa, heti toisen maailmansodan jälkeen alkanut Arbetarminnen [työväenmuistoja] muistitiedon keruu. Kansankodin ideaalien mukaisesti kaikilla on oikeus omaan historiaansa. Tähän mennessä aineistoa on kertynyt jo 35 000 liuskaa noin 2 000 henkilöltä. Hanketta ollaan parhaillaan jatkamassa niin, että muistitiedon keruulla kartoitetaan Ruotsiin muuttaneiden työsiirtolaisten ja pakolaisten elämäkertoja. Työsiirtolaisistahan määrällisesti suurin ryhmä on tullut Suomesta. Vastaavanlainen hanke on suunnitteilla myös Suomessa Suomalaisen

Kirjallisuuden Seuran toteuttamana. Toivottavasti myös Suomen maahanmuuttajat nähdään pian etnologisten työväentutkimusten analyysien kohteena.

Suomessa kansatieteen synty on totuttu selittämään osana kansallista projektia. Ruotsissa tieteenalan isänä ei pidetä romantiikkaa ja äitinä kansallisvaltiota vaan koko ilmiön taustaksi selitetään 1870-luvulla kiihtynyt teollistuminen ja siitä seurannut elämäntavan muuttuminen. Alkuaikoina kansatieteilijöiden yksinomaisena tehtävänä oli pelastaa se tieto, mitä oli saatavissa talonpoikaisesta elämäntavasta. Historiallinen näkökulma iskostui tieteenalaan siksi, että tietoa talonpoikien – lähinnä esineellisestä – ympäristöstä haluttiin niin kauas menneisyyteen kuin vain mahdollista.

Suomen tilanne on hieman erilainen Ruotsiin verrattuna siksi, että Suomessa niin sanottuihin sukukansoihin liittyvä tutkimus oli merkittävä osa varhaista kansatieteellistä tutkimusta. Itsenäistymisen jälkeen Suomessakin motivaatio kansatieteellisen tutkimukseen kuitenkin löytyi teollistumisen ja kaupungistumisen vastareaktiosta, mikä johti talonpoikaisuuden korostumiseen tutkimuksessa. Kuten hyvin tiedetään, niin paradoksaalista kuin se onkin, työväestö itse asiassa hyväksyttiin kansatieteen tutkimuskohteeksi, kansaksi, vasta 1960-luvulla. Ruotsissa sama paradigman muutos oli tapahtunut jo paria vuosikymmentä aikaisemmin.

Pohjoismainen yhteistyö on etnologiatieteissä erittäin vahva. Siispä Suomessakin oltiin hyvin varhain tietoisia etnologian uusista tuulista Ruotsissa. Myös täällä intouduttiin Fredrik Barthin teorioista ja myös täällä yhteisöistä tuli kansatieteilijöiden tutkimuskohteita. Varsinkin Turun yliopiston kansatieteilijät dokumentoivat professori Ilmar Talven johdolla innolla työväenyhteisöjä eri puolilla Suomea. Nämä tutkimusraportit ovat vähän sabluunamaisia, ja työväenyhteisöjä tutkittiin samoilla metodeilla ja kysymyksenasetteluilla kuin talonpoikaisyhteisöjä vähän aikaisemmin. Oma arvonsa niillä kuitenkin on. Muissa yliopistoissa työväentutkimus oli satunnaisempaa, eivätkä tutkimukset noudattaneet Talven koulun linjauksia.

Båtskärsnäsinkuume näkyi suomalaisissa työväentutkimuksissa useimmiten vain tavassa tehdä kenttätöitä ja kerätä tietoja subjek-

tiivisista kokemuksista haastatteluilla mutta ei itse kysymyksenasettelussa. Uusien tuulien tuomissa työväenyhteisötutkimuksissakin kenttätöillä oli usein eräänlainen pelastuskaivauksen luonne: tutkijat riensivät paikalle kameroineen, nauhureineen ja muistilehtiöineen siinä vaiheessa, kun tehdasta oltiin sulkemassa, rakennusta oltiin purkamassa tai tietä rakentamassa. Tähän tietenkin vaikutti myös se, että tällaisissa tapauksissa rahoitushakemuksessa työn kiireellisyyttä ja tarpeellisuutta oli helppo perustella. Tutkimuksen rahoittajille on yleensä helppoa ymmärtää se, että kansatieteen lähdeaineisto nukkuu ajan kanssa pois. Tutkimusraporteissa oltiin ainakin Daunia varovaisempia.

Esimerkiksi voin ottaa oman väitöskirjani ”Tukkilaisen tulo ja lähtö” vuodelta 1996: Vaikka tässä suomalaisen kansatieteen ensimmäisessä kulttuurianalyttisessä työväentutkimuksessa tultiin nykypäivään saakka ja kenttätöitä tehtiin Båtskärsnäsissä hengessä, ei tutkimuksessa käsitellä uiton loppumiseen liittyviä reaktioita. Toki uiton loppuminen Kemijoella ja sitä kautta tukkilaisten ”lähtö” on tutkimuksessa keskeisellä sijalla, mikä käy jo otsikostakin ilmi.

Kansatieteelle on edelleen tärkeä haaste tutkia ihmistä ja yhteisöä tilanteessa, jossa työt ovat loppumassa lakkautuspäätösten yhteydessä. Vanhat ja uudet taloudet on teema, jossa kansatieteellä on sekä traditiota että osaamista. Globalisoituvassa maailmassa ”vanhat toimialat” ovat uusia maailman toisella laidalla. Esimerkiksi Uruguayssa kiistaa herättänyt Metsä Botnia tunnettiin 1900-luvun alun Lapissa Leivän isänä, Kemi-yhtiönä. Seuraavassa tutkimuksessani tartunkin härkää sarvista palaamalla kotiseudulleni Kemijärvelle, jossa Stora Enson tehtaan sulkeminen on aiheuttanut samanlaisen vastalauseiden myrskyn kuin Båtskärsnäsissä aikoinaan.¹²

Viitteet

- 1 Daun, Åke (1969). *Upp till kamp i Båtskärsnäs. En etnologisk studie av ett samhälle inför industrinedläggelse*. Etnologiska samhällsundersökningar nr 1. Skrifter utgivna av Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms universitet & nr 41 I skriftserien Verdandi-debatt. Bokförlaget Prisma, Stockholm, 9.
- 2 Daun, Åke (1974). *Förortsliv: en etnologisk studie av kulturell förändring*. Prisma, Stockholm.
- 3 Ks. Blehr, Barbro (red.) (2001). *Kritisk etnologi. Artiklar till Åke Daun*. Prisma, Stockholm; Hellspong, Mats (1993). *Lusthusporten. En forskningsinstitution och dess framväxt 1918–1993* (1993). Nordiska museet, Stockholm.
- 4 Daun, Åke (2003). *Med rörligt sökarljus. Den nya etnologins framväxt under 1960- och 1970-talen*. Symposion, Stockholm.
- 5 Silvén, Eva (2004). Samtiden eller för framtiden. Om ett kunskapsbygge i senmoderniteten. Teoksessa Hammarlund-Larsson, Cecilia, Bo G. Nilsson & Eva Silvén (red.), *Samhällsideal och framtidsbilder. Perspektiv på Nordiska museets dokumentation och forskning*. Carlssons, Stockholm, 156.
- 6 Löfgren, Orvar (2003). Ett ämne väljer väg. Teoksessa Ehn, Billy & Orvar Löfgren, *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. (3.p.) Natur och kultur, Stockholm.
- 7 Ks. Snellman, Hanna (2003). Kansa tietää! Teoksessa Laaksonen, Pekka, Knuuttila, Seppo & Piela, Ulla (toim.), *Tutkijat kentällä. Kalevalaseuran vuosikirja 82*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 44–61.
- 8 Daun 2003, 83.
- 9 Ehn, Billy (1975). *Sötebrödet: en etnologisk skildring av jugoslaver i ett dalsländskt papperbruksamhälle*. Tiden, Stockholm.
- 10 Ek, Sven B. (1971). *Nöden i Lund: en etnologisk stadsstudie*. Liber, Lund.
- 11 Löfgren 2003, 75–97.
- 12 ”The Green Belt Undone” -hanke, joka on verkottunut professori Ron Harpellin kanadalaiseen hankkeeseen ”Pulp Friction”.

Köyhyyden kulttuuri. Yhteisö, luokat ja kulttuurinen tieto

Folklorella tarkoitetaan henkistä kansankulttuuria yleensä ja etenkin suullista perinnettä. Nimitys tulee englannin sanoista folk, ”kansa” ja lore, ”perimätieto”. Suppeimmillaan folklore voidaan käsittää kirjoittamattomaksi kirjallisuudeksi, kansan sanataiteeksi, johon kuuluvat kansanrunous ja kansankertomukset. Avarimmallaan käsitteellä viitataan kaikkeen kansanomaiseen kulttuuriin, johon kuuluvat sekä perinnäiset uskomukset ja käsitykset että esimerkiksi kansanomainen käsityöperinne.¹

Aiemmin ajateltiin, että yhteistä kaikelle folklorelle on sen suullinen periytyminen, anonymiteetti, yhteisöllisyys, kansanomaisuus ja kaavamaisuus. Sittenkin käsitykset ovat muuttuneet ja on havaittu, miten folklorella voi olla tekijänsä ja joitakin kansanperinteen sepittäjiä on myös mahdollista tunnistaa. Folkloreksi sen tekee heidän luomistyönsä soveltuminen jo olemassa oleviin perinnelajikonventioihin, edelleen periytyminen sekä suulliselle perinteelle ominainen muuntelu ja sulautuminen folkloren nimettömään yhteisvarastoon.²

Myös asenteet ja käsitykset voivat olla folklorea. Kertoessaan esimerkiksi köyhyydestä joko kansankertomuksina, osana elämäkertansa tai kiteytyneinä sanontoina ihmiset ovat välittäneet eteenpäin käsityksiään olemassa olevasta todellisuudesta ja siihen liittyvistä normeista. Sekä suulliset että kirjalliset kertomukset köyhyydestä kuvaavat tietystä historiallisesta tilanteesta eläneiden ihmisten kulttuurista tietoisuutta ja maailman käsittämisen tapoja. Köyhyyteen liittyvien kulttuuristen asenteiden ja ilmaisujen jatkuva toistuminen erilaisissa sosiaalisissa konteksteissa rakentaa köyhyyskäsityksille aseman, jossa niitä ei enää kyseenalaisteta. Toisistaan riippumattomien kertojen ilmaisemat samansisältöiset mielikuvat ja uskomukset viittaavat jaettuun kulttuuriseen tietoon.

Köyhyyden perintö

Omassa väitöstutkimuksessani tarkastelen sananlaskuja ja elämäkerrallista kerrontaa *köhyyspuheena*, jonka taustalla on kulttuurinen tieto. Kulttuurista tietoa köyhyydestä välitetään ihmiseltä toiselle ja se on siis osa traditiota. Köhyyspuhe tulee ymmärtää folkloreina, joka ei ole koskaan suora kuvaus asiantiloista todellisuudessa, vaan se muodostuu todellisuudesta kertovista esityksistä, representaatioista.³ Tutkimustani jäsentävä hypoteesi olettaa, että ihmisen sosiaalinen tausta selittää hänen käsityksiään ja ennakkoluulojaan, joita hän ilmaisee sananlaskujen ja muiden kertomuslajien keinoin.

Tutkimukseni perustuu kirjoitettuihin omaelämäkertoihin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa sekä Työväen Arkiston elämäkertahaastatteluihin, sisältäen yhteensä 101 elämäkertaa. Aineisto on kerätty 1960–1990-luvuilla teemahaastatteluin ja kilpakeruilla, ja niiden köhyyskuvaukset kuvaavat ajanjaksoa 1880–1960. Lisäksi tutkimuksen primääriaineistoon kuuluvat Kansanrunousarkiston köhyyttä käsittelevät sananlaskut, yhteensä 302 tekstiä, jotka on kerätty ajanjaksolla 1880–1959. Elämäkertojen ja sananlaskujen vastaajat ovat kotoisin eri puolilta Suomea ja edustavat vaihtelevasti sekä teollisuustaaajamien että maaseudun köyhälistöä. Suurin osa kertojista on elinaikanaan ehtinyt asua sekä maaseudulla että teollisuuspaikkakunnilla eikä näin ollen maaseutu-kaupunki-jaottelu ole käytännössä kovin suuria merkityseroja luova jaottelu köhyystiedossa.

Folkloristiikassa on jo pitkään havaittu se, miten eri kertomuslajien kesken vallitsee kommunikaatiivinen työnjako.⁴ Sananlaskut välittävät köyhyydestä eri puolia kuin esimerkiksi omaelämäkerrat. Rahvaan ja herran, köyhän ja rikkaan väliset sosiaaliset suhteet kuvataan kaskuissa, muistelukerronnassa tai saduissa eri tavoin. Köhyyttä käsittelevät puheenlajit eivät kerro ensisijaisesti siitä, mitä entisajan agraarinen köhyys oli vaan sen, mitä kertojat ovat pitäneet köyhälle mahdollisena, tyypillisenä, toivottavana, yleisenä tai poikkeuksellisenä ei-toivottavana kehityksenä hänen elämänsä kulussa. Kokonais-

kuvaa rakentaessani olenkin verrannut elämäkerrallisen aineiston köyhyyspuhetta sananlaskujen köyhyyspuheeseen.

Yhtenäinen kansa ja sen perinne

Suomalaisesta folkloresta tehtyä yleiskuvaa leimasivat pitkään yleistykset, jotka perustuivat vanhoihin, pääosin Itä-Suomesta ja Karjalasta tallennettuihin kansanrunoihin. Kalevalamittaiset runot suhteutettiin oletettuun kansalliseen yhtenäiskulttuuriin, jonka ajateltiin liittyvän sekä pyyntikulttuuriin että maa- ja metsätalousammatteihin. Ensimmäisille folkloristeille kansaa olikin vain talonpoikaisväestö, ja folklorella tarkoitettiin nimenomaan ns. alempien kansankerrosten perinnettä.⁵

Sosiaalisille kerrostumille maaseutuväestön keskuudessa ei tutkimuksessa kuitenkaan annettu painoarvoa, ja rahvaan ajattelu ja teot niputettiin samaan kategoriaan, olipa kyseessä talollinen tai maatyöläinen. A.A. Koskenjaakon varhaiset sananlaskututkimukset ovat tästä hyvä esimerkki, sillä niiden sosiaaliluokkajako noudattelee sananlaskuista esiin nousevaa kansanomaista herrat ja rahvas -kategoriaa eikä perinteenkäyttäjien tarkempaa sisäistä jaottelua pohdita.⁶

Folkloristiikassa taloudellisella taustalla ei ole ollut suurta suosiota selitettäessä folkloren ilmaisumuotoja, eivätkä suomalaiset folkloristit ole tutkineet köyhyyttä sellaisenaan. Tästä huolimatta köyhyys ja huono-osaisuus ovat yksi tiheimmin esiintyvistä teemoista Kansanrunousarkiston perinnekokoelmissa. Kokemuksena köyhyys on koetellut suuria joukkoja suomalaisia eikä näin ollen ole ihme, että se on mietityttänyt ja puhututtanut ihmisiä. Väestön pääosan kokemuksissa pohjoinen maalaiskulttuuri oli vielä pitkälle 1900-lukua niukkuuden kulttuuri.⁷

Eri sosiaaliryhmien elintaso on ollut sidoksissa yhteiskuntarakenteeseen. Köyhyys on koostunut eri puolilla Suomea samoista puutteentiloista: riittämätön ravinto, vaatetus ja asumus. Pääosa köyhälistöstä on saanut elantonsa vaihtelevasti maa- ja metsätalouselinkeinoista, mutta käytännössä ihmisten toimeentuloa on ollut

mahdollista luonnehtia käsitteellä monielinkeinoisuus.⁸ Muita köyhille yhteisiä kokemuksia ympäri Suomea olivat koulutuksen vähyys, lapsikuolemat, sairaudet ja liikkuminen paikasta toiseen.

Maalaisköyhyyttä käsittelevä tutkimus on väistämättä myös työväentutkimusta, sillä kaupunkien ja taajamien työväestön juuret ovat maaseudulla. Suomalaisen työväenliikkeen kannattajat olivat toiminnan alkuaikoina, 1900-luvun alussa, pääosin vähävaraisia maatyöläisiä tai torppareita. Jos siis haluaa ymmärtää työväestön mentaalista maailmaa, on hyvä syventyä folkloristisiin ja kansatieteellisiin aineistoihin. Satu Apo onkin tiivistänyt asian niin, että: ”Suomen työväenperinnettä ja -kulttuuria ei voi ymmärtää kovinkaan syvällisesti ellei tunne sen emokulttuuria, suomalaista agraarikulttuuria.”⁹

Folkloristiikka ja köyhä rahvas

Maalaisköyhyyttä on mahdollista tarkastella myös kulttuurisena, ei ainoastaan yhteiskuntarakenteellisena ilmiönä. Folkloristisista tutkimuksista Satu Apon tuotanto kiinnittyy vankimmin suomalaisten maalaisyhteisöjen taloudellisiin ja sosiaalisiin epätasa-arvon kysymyksiin. Teoksissa *Ihmesadun rakenne* (1986) sekä *Naisen väki* (1995) ja *Viinan voima* (2001)¹⁰ Apo kytkee tutkimuskohteensa, kansanomaisen ajattelun perinteentuottajien sosiaaliseen luokkataustaan ja tulee analysoineeksi suomalaisten maalaisyhteisöjen sosiaalisia kerrostumia ja sen avulla köyhälistöä. Köyhyysteemaa ovat sivunneet myös Seppo Knuuttila analysoidessaan isäntä ja renki -kaskujen maailmankuvallisia piirteitä (1992)¹¹ ja Jyrki Pöysä hahmottaessaan jätkien kulttuuriin liittyviä sosiaalisia ulottuvuuksia (1997).¹²

Satu Apon tutkimissa satakuntalaisissa kansansaduissa sosiaalista aggressiota ilmaistaan lähes aina alhaalta ylöspäin. Apon mukaan sadut eivät kuitenkaan edusta erillistä köyhälistöperinnettä, siis sitä, että niitä olisivat kertoneet vain köyhät, vaan kyse on moniaineksisesta ja laajalle levinneestä perinteenlajista, jonka juoniainesten muotoutumiseen ovat vaikuttaneet eri aikakausien ja eri alueiden erilaiset sosiaaliryhmät. Vaikka satujen juonirakenteet painottuvat alempien

yhteiskuntaluokkien hyväksi, oletettavasti ”kuninkaan, pappien ja herrojen lokaan vetämisestä ovat nauttineet laajat kansankerrokset, ’rahvaan’ kaikki ryhmät, ei vain maalaisköyhälistö.”¹³

Seppo Knuutila tulee samaan johtopäätökseen analysoidessaan isäntä ja renki -kaskuja: ”humoristiset kertomukset yhteiskunnallisten asemien edustuksista, antagonistisista suhteista ja konflikteista ovat yhteydessä sellaiseen kansan nauruun, joka ei ole vain yksilöiden yhteistä naurua yksittäisille tapahtumille, vaan aikakaudet ylittävä, laaja mentaalinen muodostuma, alituinen valmius nähdä asiat toisin.”¹⁴ Sekä Apon että Knuutilan tutkimuksissa yhteiskunnallisten alistussuhteiden ilmeneminen selitetään alun perin Luigi Lombardi-Satrianin muotoilemalla kiistämisen kulttuurin käsitteellä. Sen mukaan folkloren avulla ihmiset ovat voineet esittää sellaisia todistajalausuntoja, jotka ovat vastakkaisia ylempien luokkien näkemyksille.¹⁵

Yhteiskuntaluokkien välisiä sosiaalisia ja kulttuurisia raja-aitoja on tarkasteltu myös itseyden määrittämisen ja tuottamisen kautta kuten Jyrki Pöysä on tehnyt. Tällöin huomion kohteena ovat suhtautuminen omaan koettuun toiseuteen, alistettuun asemaan tai itseen kohdistuvaan pilkkaan.¹⁶ Samaa näkökulmaa – huonotosaisen itseyden pohdintaa – ovat tuoneet esiin myös Senni Timonen (2004)¹⁷ ja Lotte Tarkka (2005)¹⁸ kalevalaista runoutta käsittelevissä tutkimuksissaan.

Historiantutkimus ja köyhyys

Folklore-aineisto ei kuitenkaan yksistään riitä selittämään ihmisten käsitysten – ajattelun ja toiminnan – periaatteita. Historiantutkimuksen anti sosiaalisista kysymyksistä kiinnostuneille perinteentutkijoille onkin suurena hyötynä pyrittäessä selvittämään perinteentuottajien taustakulttuuria. Suomalaista 1800- ja 1900-luvun maaseutua, pääosan perinteenkäyttäjien kasvuympäristöä, ja siellä ilmennyttä köyhyyttä on tutkittu varsin ansiokkaasti talous- ja sosiaalihistorian piirissä. Näissä tutkimuksissa maalaisyhteisöä ja työväestöä on ana-

lysoitu niin kvantitatiivisin kuin kvalitatiivisin aineistoin, ja köyhyys on sijoitettu osaksi yleisempää sosiaalista ja taloudellista kehitystä.¹⁹ Toisaalta missään näistä köyhyys ei myöskään ole ollut tarkastelun keskiössä.

Suomalaisen maalaisköyhyyden toistaiseksi ainoa laaja kuvaus sisältyy Pekka Haatasen tutkimukseen *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*, jossa tarkastellaan maaseudun muuttunutta köyhyyttä 1600-luvulta 1960-luvulle.²⁰ Haatanen tulkitsee köyhyyttä historiallisesti toteutuneena, ylisukupolvisena ilmiönä. Tällä tavoin tutkimus tulee lähelle kulttuurintutkimusta, jossa tarkastelukulma kohdentuu ihmisten totuttuihin tapoihin ja ajattelumalleihin.

Haatasen tutkimus oli sosiaalipolitiikan alan väitöskirja ja sai klassikon aseman vuosien kuluessa. Innovatiivista tutkimuksessa oli siinä käytetty kokonaisvaltainen ote tutkimuskohteeseensa: se yhdisteli taitavasti sosiaalipolitiikan, sosiaalihistorian, antropologian ja kirjallisuuden tutkimusta. Tutkimuksen selitysvoimasta kertonee se, miten sitä siteerataan hyvin monessa menneisyyteen suuntaavassa huono-osaisuustutkimuksessa yhä tänä päivänä.²¹

Folkloristinen tutkimus on lähes aina tekstianalyysiiä huolimatta tutkimuskohteen suullisesta alkuperästä. Folkloristisessa tekstianalyysissä hyödynnetään ennen kaikkea lingvistiikassa kehiteltyjä analyysitapoja. Yhä enenevässä määrin myös perinteen yhteiskunta-historiallinen kontekstualisointi on saanut jalansijaa folkloristiikan tutkimuksissa – ei vain pakollisena tutkimuskohteen ”historiallisena taustaesittelynä” vaan osana folkloren sisällön selittäjänä.²² Tämä suuntaus pystyykin joissain tapauksissa kuvaamaan perinneainesten, esimerkiksi sananlaskujen, substanssia paremmin kuin pelkkä tekstianalyysi. Pekka Hakamiehen mukaan perinneaineistosta on lähes mahdotonta löytää yhtenäistä ”vanhan kansan mentaliteettia”, sillä sen rikkaus ja samalla uskottava selitysvoima kulttuurisen tietoon piilee niissä eroissa, jotka syntyvät sosiaalisten kerrostumien välillä ja alueellisilla eroavuuksilla.²³

Kulttuurinen tieto

Köyhyyttä voi nähdäkseni lähestyä perinnetieteellisesti yhdistämällä folkloristisen tekstianalyysin ja historian tutkimukseen sidotun kontekstualisoinnin. Näin ollen köyhyyspuheen folkloristinen tarkastelu laajentaa ja syventää kuvaa siitä, millaisia jatkuvuuksia ja katkoksia on sisältynyt kulttuurissamme vallitseviin ajattelutapoihin ja -rakenteisiin. Kysymyksen voi esittää myös niin, että mitä on köyhyyteen liittyvä kulttuurinen tieto, jota ihmiset kantavat mukanaan ja viestivät sukupolvelta toiselle.

Yksi ratkaisu tähän, kuten itse omassa tutkimuksessani teen, on tarkastella köyhyysaiheista puhetta osana ihmisen kognitiivista luokittelujärjestelmää.²⁴ Kulttuurinen tieto ilmenee ajatteluna ja toimintana, joita esitetään verbaalisesti. Kansanomainen köyhyyteen liittyvä ajattelu ilmenee hajanaisina tiedonantoina, käsityksinä, erilaisina strategioina ja tulkintakehyksinä. Köyhyyteen liitetään spontaaneja oletuksia, uskomuksia ja tiedollisia skeemoja.²⁵ Yksilön tapa valikoida maailmankuvansa aineksia ja käyttää kansanomaista tietoa perustuu hänen omaan minäkuvaansa suhteessa ympäristöön. Ihminen omaksuu käsityksiä, joiden valossa hänen asemansa ja toimintansa näytävät mielekkäiltä. Myös sosiaaliset tekijät vaikuttavat mielipiteiden muodostamiseen: ihminen uskoo usein sitä, mitä uskoo muidenkin uskovan.²⁶

Kulttuurisen tiedon varanto ei ole selkeärajainen käskyjen ja kielten hierarkia vaan tiedonsirujen ja käytänteiden varanto, jossa osien keskinäinen suhde on jatkuvassa liikkeessä ja joustaa tilannekohtaisesti. Kun ihminen omaksuu uutta tietoa, hän mukauttaa sitä jo oppimaansa tietoon. Ihminen ei ainoastaan tunne ja toimi vaan myös reflektoi ja järkeilee tekojaan ja tunteitaan. Samalla tavoin kuin yksilö, kulttuuri ei yksilöiden muodostelmana ole yhtenäinen ja muuttumaton, vaan siinä on jatkuvasti toisilleen päällekkäisiä ja kilpailevia näkökulmia.

Kun jäljittää köyhyyteen liittyviä kulttuurisia malleja, tieto on etsittävä puheessa ilmenevistä metaforista, toistuvista motiiveista ja kertomuksellisista rakenteista. Ongelmana on kuitenkin se, että kult-

tuuriset mallit ilmenevät myös muulla tavoin kuin verbalisoidusti. Toimijoita, tapahtumia ja ehtoja on olemassa aina enemmän kuin pystytään hahmottamaan.²⁷ Yksi ratkaisu 'kulttuurin sekamelskaan' on, että köyhyyteen kuuluvien kokemusten ja traumojen erittelyn sijaan tutkimus rakentaa yleistävän konstruktion suomalaisesta köyhyyssajattelusta.

Anna-Leena Siikalan mukaan kullakin kulttuurilla on sen jäsenten jakama sekä tietoinen että tiedostamaton yhteisen tiedon järjestelmä. Se rakentuu merkityksiä luoviksi mentaalisiksi malleiksi, joilla maailmaa hahmotetaan.²⁸ Yhteisen tiedon järjestelmä ei sellaisenaan "johda totuuteen" tai edes parempaan yhteisymmärrykseen, sillä ihmisillä voi olla todellisuutta vastaamaton tietojärjestelmä. Tällainen sosiaalinen tiedonmuodostus toimii omanlaisella logiikalla, mutta se voi yksilötasolla tuntua kuitenkin intuitiivisesti oikealta.²⁹

Kulttuurinen tieto köyhyydestä tulee nähdä perinteellisenä tietona. Sen sisältöjä osataan toistaa ilman, että köyhyydestä olisi ollut välitöntä omaa kokemusta. Köhyystiedon sisällöt ja ilmaisutavat vaihtelevat: siinä, missä sananlaskut edustavat julkista puhetta köyhyydestä, elämäkerrat valottavat köyhyyteen liittyviä tunteja intiimimmin. Kumpikaan laji ei sulje toisiaan pois huolimatta, että niissä toisinaan puhutaan köyhyydestä ristiin. Vaikka lähes jokaisen kertojan ja sananlaskujen taitajan kohdalla köyhyysaiheisessa puheessa ja sen kommenteissa on kysymys yksilöllisestä kokemuksesta (joku puhuu jossakin tilanteessa jollekin), yhteisön traditio, sosiaaliset konventiot ja historialliset olot ovat muovanneet kokemuksia ja niiden ilmaisemista samantapaisiksi.

Kansanomaista köyhyyspuheessa on se, että siitä muotoillut kulttuuriset mallit ovat useiden, tosilleen tuntemattomien ihmisten jakamia – ne ovat siis kollektiivisia. Kulttuuriset mallit, joista köyhyyden kulttuuri koostuu, ovat weberiläisittäin ajateltuna ideaalityyppejä: ne ovat yleisiä, tutkijan useista lähteistä tekemiä konstruktioita.³⁰

Viitteet

- 1 *Perinteentutkimuksen terminologia* (2001). [Http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia](http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia).
- 2 *Perinteentutkimuksen terminologia* (2001).
- 3 Pöysä, Jyrki (1997). *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 21.
- 4 Honko, Lauri (1988). Perinnejäteoria. *Sananjalka* 20, 99.
- 5 Anttonen, Pertti (2005). *Tradition through Modernity. Postmodernism and the nation-State in Folklore Scholarship*. Finnish Literature Society, Helsinki, 147–149; Ks. myös Hanna Snellmanin artikkeli tässä kirjassa.
- 6 Koskenjaakko, A. A. (1929). *Virkamiehet ja herrat suomalaisissa sananlaskuissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 54–69.
- 7 Apo, Satu (2001). *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 370.
- 8 Heikkinen, Sakari (1997). *Labour and the Market. Workers, Wages and Living Standards in Finland 1850–1913*. The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki, 74–76. Heikkisen termi on 'multi-employment.'
- 9 Apo, Satu (1997). Rikastuminen, työ ja supranormaali vanhassa kansanomaisessa ajattelussa. Teoksessa Parikka, Raimo (toim.), *Työväestö ja kansakunta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 7.
- 10 Apo, Satu (1986). *Ihmesadun rakenne. Juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki; Apo, Satu (1995). *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja -ajattelusta*. Hanki ja jää, Helsinki; Apo 2001.
- 11 Knuuttila, Seppo (1992). *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 12 Pöysä 1997.
- 13 Apo 1986, 252.
- 14 Knuuttila 1992, 203.
- 15 Lombardi-Satriani, Luigi (1974). Folklore as Culture of Contestation. *Journal of the Folklore Institute*, vol. XI, no.1–2, 103–105.
- 16 Pöysä 1997, 138.
- 17 Timonen, Senni (2004). *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanryhtikkään*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 332–333.
- 18 Tarkka, Lotte (2005). *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 189–198.
- 19 Jitikkala, Eino (1958). *Suomen talonpojan historia*. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki; Piirainen, Veikko (1958). *Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan vaivashoitotoiminta vaivashoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki; Siipi, Jouko (1967). *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon. Sosiaalinen kehitys itsenäisessä Suomessa*. Tammi, Helsinki; Soininen, Arvo (1974). *Vanha maataloutemme. Maatalous- ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki; Peltonen, Matti (1992). *Talolliset ja*

- torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa.* Suomen Historiallinen Seura, Helsinki; Rasila, Viljo, Eino Jutikkala & Anneli Alitalo-Mäkelä (toim.) (2003). *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika: esihistoriasta 1870-luvulle.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki; Peltonen, Matti (toim) (2004). *Suomen maatalouden historia 2: Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki; Markkola, Pirjo (toim.) (2004). *Suomen maatalouden historia 3. Suurten muutosten aika: jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki; Häkkinen, Antti, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) (2005). *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 20 Haatanen, Pekka (1968). *Suomen maalausköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa.* WSOY, Helsinki.
- 21 Saaritsa, Sakari (2008). *Beneath Moral Economy. Informal Assistance in Early 20th Century Finland.* European University Institute, Department of History and Civilization, Florence; Saarinen, Tuija (2003). *Poikkeusyksilö ja kyläyhteisö. Tutkimus Heikan Jussin (Juho Mäkärisen) elämästä ja huumorista.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 22 Stark-Arola, Laura (1998). *Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender Through Womens's Private Rituals in Traditional Finland.* Finnish Literature Society, Helsinki, 74–111; Apo 2001, 370–373.
- 23 Hakamies, Pekka (2002). Proverbs and Mentality. Teoksessa Siikala, Anna-Leena (toim.), *Myth and Mentality. Studies in Folklore and Popular Thought.* Finnish Literature Society, Helsinki, 227.
- 24 D'Andrade, Roy (1995). *The Development of Cognitive Anthropology.* Cambridge University Press, Cambridge, 150–151.
- 25 Sperber, Dan (1996). *Explaining Culture. A Naturalistic Approach.* Blackwell Publishers, Oxford, 67–71.
- 26 Pyysiäinen, Ilkka (2004). Utopian kartta. Teoksessa Fingerroos, Outi, Minna Opas & Teemu Taira (toim.), *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 64.
- 27 Haapala, Pertti (2006). Suomalainen rakennemuutos. Teoksessa Saari, Juho (toim.), *Historiallinen käänne. Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen,* 106.
- 28 Siikala, Anna-Leena (1992). *Suomalainen shamanismi. Mielikuvien historiaa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 24–25.
- 29 Pyysiäinen 2004, 56–59.
- 30 Shore, Bradd (1996). *Culture in Mind. Cognition, Culture, and the Problem of Meaning.* Oxford University Press, New York–Oxford, 116–130.

Tutkimusmetodit ja tulkinnat kirjailijakuvan rankentajina

Tutkijoilla on ollut tapana todeta, että kirjailija Algot Untola (1868–1918) oli arvoituksellinen ja poikkeuksellinen, jopa ongelmallinen ilmiö suomalaisessa kirjallisuudessa.¹ Heidän rakentamastaan sekavasta kirjailijakuvasta ei kuitenkaan pitäisi syyttää yksinomaan Untolaa ja hänen persoonallisuuttaan, kuten nyt on tehty. Tarkastelen seuraavassa aikaisempaa tutkimusta kriittisestä näkökulmasta, johon tutkimuksen jatkuva edistyminen on luonut mahdollisuuden.

Untola-tutkimuksen päälinjat 1900-luvulla

Untolan nykyinen kirjailijakuva perustuu pääosin kirjallisuudentutkijoiden tekemään tutkimukseen. Varhaisin tutkimus on jakautunut porvarilliseen biografiseen kirjallisuudentutkimukseen ja marxilaiseen tutkimukseen, joissa molemmissa sekä kirjailija että hänen teoksensa ovat olleet tutkijan kiinnostuksen kohteena. Kirjallisuudentutkimuksen painopisteen siirtyminen myöhemmin kirjailijasta teoksiin on jättänyt Untolan kirjailijakuvan vuosikymmeniksi samaan piireeseen.

Biografista suuntausta edustaa Elsa Erhon vuonna 1957 ilmestynyt väitöskirja,² joka on kokonaisvaltaisin Untolasta tähän mennessä tehty tutkimus. Kirjallisuudentutkijat ovat yleisesti pitäneet sitä varsin onnistuneena työnä.³ Sulo Niskanen tutki Untolan lapsuus- ja nuoruusvuosia vuonna 1982 valmistuneessa lisensiaattityössään,⁴ jonka tavoitteena oli saada lisätietoa Untolan kirjailijakehityksen taustoista. Liisi Huhtala on toistaiseksi viimeisin kirjallisuudentutkija, joka on käsitellyt Untolan elämänvaiheita laajassa koottujen teosten esipuheessaan vuonna 1987. Siinä hän suosittelee Erhon teosta edelleen pätevänä yleisesityksenä kirjailijan elämäkerrallisiin vaiheisiin.⁵

Marxilaista suuntausta edustaa Raoul Palmgren, joka käsitteli vuonna 1966 ilmestyneessä teoksessaan Untolan Irmari Rantamalan nimellä julkaistua kaunokirjallista tuotantoa ja vuosina 1917–1918 ilmestyneitä lehtikirjoituksia.⁶ Toinen marxilainen tutkija, petroskoinen Eino Karhu, käytti pääasiassa Maiju Lassilan nimellä julkaisuja teoksia tutkiessaan 1970-luvun alkupuolella Untolan ideologista kirjailijalaatua.⁷

Tekeillä olevan tutkimukseni tavoitteena on saattaa Untolan kirjailijakuva metodisesti ja sisällöllisesti ajan tasalle. Tutkimuksen lähtökohtana on havainto, että hänen kirjoituksensa liittyvät tyyliltään, muodoiltaan ja maailmankatsomukseltaan erittäin selvästi karnevalistisen kirjallisuuden traditioon. Se on taiteellinen yhteiskuntakriittikin muoto, joka pohjautuu kansainväliseen, ikivanhaan kansan naurukulttuuriin. Karnevalistista ja sen perinteeseen muuntuneessa muodossa liittyvää kirjallisuutta ovat aikaisemmin edustaneet muun muassa Cervantes ja Dostojevski, jotka molemmat Untola on nimen nyt suurimmiksi kirjallisiksi vaikuttajikseen.⁸

Viime vuosina kirjallisuudentutkijat ovat havainneet ainakin Maiju Lassilan nimimerkillä ilmestyneen tuotannon allegorisuuden ja karnevalistisuuden,⁹ mutta teoksiin sisältyviä yhteiskunnallisesti kantaa ottavia merkityksiä ei ole kuitenkaan aikaisemmin tutkittu. Käytän tutkimuksessani venäläisen Mihail Bahtinin (1895–1975) kieliteoriaa ja sen pohjalta johdettua kirjallisuuden teoriaa. Se on teoria paitsi kirjallisesta teoksesta, niin myös kirjallisuudesta käytäntönä. Teoria antaa myös välineistön kirjallisen keskustelun analyysiin.¹⁰

Tutkimussuuntausten taustaoletuksia

Millainen vaikutus sitten eri tutkimussuuntauksiin liittyvillä ideologioilla on ollut tutkimuksen sisältöön? Monet 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kirjailijat ja heidän teoksensa ovat osallistuneet aktiivisesti suomalaisuuden rakentamiseen, jonka osoituksena on puhuttu muun muassa kansalliskirjailijoista ja kansalliskirjallisuudesta. Biografinen kirjallisuudentutkimus edustaa metodologista nationa-

lismia, joka on yleensä tuottanut kirjailijoista kansallisuusajatteluun sopivaa suurmieskuvaa. Siihen Untola ei ole selvästikään sopinut.

Biografiseen tutkimussuuntaukseen sisältyvän teorian mukaan kirjailijan sukuperintö, oppisivistys ja elämäkokemus ovat yhteydessä teosten syntyyn.¹¹ Näin ollen tutkijoiden kirjailijoista ja heidän teoksistaan tekemään tulkintaan on vaikuttanut kirjailijan elinaikanaan saavuttama yhteiskunnallinen asema. Untola ei arvostanut kirjailijoiden nostamista jalustalle. Vaikka itse olikin henkisen työn tekijä, hän näyttää samastuneen lähinnä työväestöön. Se ilmeni vaatimattoman elämäntavan lisäksi muun muassa siten, että Untola käytti itsestään usein kirjailijan sijasta nimitystä kirjoitustyöntekijä.¹²

Sivistysteistöä arvostaneessa tutkimusotteessa talonpoikaiset sukujuuret ovat olleet Untolalle rasite. Kansakoulunopettajana häntä ei laskettu oppisivistysteistöön, minkä tutkijat ovat tuoneet esiin määrittelemällä hänet alentuvaan sävyyn joko luonnonneroksi tai autodidaktiksi.¹³ Vasta biografisen suunnan jälkeen tulleet tutkijat ovat huomioineet arvostavasti Untolan laajan lukeneisuuden.¹⁴ Untolan kirjailijakuvan kannalta yksi tärkeimmistä tekijöistä on kuitenkin se, että hän suomettarelaiseksi tunnettuna kirjailijana asettui sisällissodan aikana punaisten puolelle. Koska biografinen tutkimus perustuu sodan voittaneen osapuolen näkökulmiin, tutkijoiden on ollut vaikea hahmottaa Untolan käyttäytymisen motiiveja.

Marxilaisessa tutkimuksessa suhtautuminen kirjailijan yhteiskunnalliseen asemaan on toinen. Palmgrenin teoksessa mielenkiinnon kohteena ovat nimenomaan työläissyntyiset ja köyhälistön elämäkokemuksen omaavat kirjailijat.¹⁵ Ollakseen oikea työväenkirjailija tämän oli kuitenkin ilmaistava selkeästi liittymisensä nimenomaan sosialistiseen työväenliikkeeseen. Palmgreniä ärsytti erityisesti se uskonnollinen pohjavire, jonka hän löysi Untolan esikoisteoksesta *Harhama*. Hänen edellyttämänsä taisteleva asenne näkyy tutkimuksen mukaan Untolan kirjallisessa tuotannossa ainoastaan aivan viimeisissä sisällissodan ajan lehtikirjoituksissa.¹⁶

Useimmiten Untolaa on tulkittu ikään kuin kahtena eri henkilönä: Rantamala on ollut tutkijoille ailahteleva ideologi ja Lassila puolestaan humoristinen kansankirjailija, jonka teokset ovat Aatos Ojalan

mukaan muodostaneet suorastaan ideologisen tyhjiön.¹⁷ Erilaisista tyylikeinoistaan huolimatta Untolan toiminta ja kaikki kirjoitukset pohjautuvat kuitenkin samaan arvomaailmaan. Karnevalistisen ajattelun juuret ovat jo antiikin ajassa ja Lukianoksen satiireissa. Euroopassa 1500-luku oli sen kirjallisten muotojen kukoistuskautta.

Karnevalistisessa ajattelussa naurulla nähdään olevan parantava voima. Se parantaa ja synnyttää uudelleen, sekä liittyy olennaisesti perimmäisiin, elämää ja kuolemaa koskeviin filosofisiin kysymyksiin. Ja mikä tärkeintä myös Untolan ymmärtämisessä: nauru ja siihen liittyvä kritiikki kohdistuu aina myös naurajiin itseensä. Vakavissa teksteissään ja erityisesti lehtikirjoituksissaan Untola esitti usein tervää yhteiskunnallista kritiikkiä, mutta myös karnevalistiseen nauruun liittyä aina yhteiskunnassa vallalla olevan virallisen kulttuurin muotoja kyseenalaistava maailmankatsomuksellisuus.¹⁸

Lähteisiin liittyviä ongelmia

Entä miten lähteet ja niiden käsittely ovat vaikuttaneet Untolan kirjailijakuvaan? Positivististen elämäkertatutkimusten menetelmänä on ollut tutustua kirjailijaan keräämällä kaikki mahdolliset tosiasiat hänen elämästään.¹⁹ Untolan tapauksessa elämäkerrallisten lähteiden vähäisyys hankaloittaa kuitenkin tämänlaatuista tutkimusta. Näyttää siltä, että lähes kaikki Untolan saamat kirjeet ja osa käsikirjoituksista ovat kadonneet heti sisällissodan jälkeen.²⁰ Erho on tehnyt tärkeän työn hahmottaessaan Untolan elämänsäkulun pääpiirteet. Toisaalta hän on myös luonut Untolan henkilökuvaa monia ristiriitaisuuksia. Hän siteerasi käyttämiään lähteitä jokseenkin kriittittömästi, ja niin ollen aikaisempien, lähinnä 1920 ja 30-luvuilla ilmestyneiden kirjoitusten negatiiviset asenteet ja mielipiteet vaikuttavat edelleen alkuperäisessä muodossaan Erhon työssä.²¹

Untolaa kohtaan tunnettu antipatia näkyy erityisen selvästi Eino Railon laatimasta kirjoituksesta, joka ilmestyi vuonna 1923. Se on muodostanut elämäkerrallisen perustan myös myöhempien kirjoittajien teksteissä. Railo ei suinkaan ollut puolueeton tarkkailija vaan

oli itsekin osallinen Untolan elämänkohtaloihin. Hän toimi Untolan kustantajana vuosina 1914–1917, eikä yhteistyö kirjeenvaihdon perusteella sujunut kitkattomasti. Sisällissodan aikana Untolan kirjoittaessa *Työmieheen* Railo puolestaan työskenteli valkoisten maanalaisten lehden toimittajana ja propagandaosaston johtajana. Hän oli myös paikalla, kun Untolaa lähdettiin viemään muiden punavankien kanssa Santahaminaan teloitettavaksi.²²

Erityisesti Untolan henkilökuvaa on kuitenkin sekoittanut vuonna 1955 – siis juuri Erhon valmistellessa väitöskirjaansa – *Uuden Suomen viikkolehdestä* ilmestynyt nimimerkki Historicuksen pitkä artikkeli. Siinä väitetään, että Untola olisi ollut vuosisadan alun Pietarissa vallankumouksellisen taistelujärjestön jäsen, joka sai muun muassa useita järjestön hänelle määräämiä terroritehtäviä suoritettavakseen.²³ Väite ei ole Untolan omien kirjoitusten eikä muidenkaan ennen sisällissotaa syntyneiden lähteiden valossa uskottava. Vaikka Erho ei viittaa suoraan artikkeliin, sen vaikutus hänen tulkintoihinsa paistaa läpi.²⁴ Artikkelilla on ollut vaikutusta myös Eino Karhun tulkintoihin ja erityisesti kirjailija Leo Lindstenin Untolasta laatimaan elämäkertateokseen, johon puolestaan suuren yleisön Untola-kuva näyttää suurelta osin perustuvan.

Perkaan ja selvittelen työssäni tämäntyyppisiä lähteisiin liittyviä ongelmia. Tarkastelen käytettävissä olevia lähteitä kommunikaatioon osallistuvina ilmaisuina. Bahtin käyttää näistä ilmaisuista termiä puhegenre. Puhegenret voivat olla kuvallisia, suullisia tai kirjallisia, mutta käytän tutkimuksessani pääasiassa kirjallisia muotoja. Ne jakaantuvat primaareihin ja sekundaarisiin puhegenreihin. Historiallisina lähteinä ajateltuna primaareja puhegenrejä ovat tyyppilliset arkistolähteet. Sekundaarisilla puhegenreillä Bahtin tarkoittaa muun muassa romaaneja, näytelmiä ja kaiken tyyppisiä tieteellisiä tutkimuksia. Molemmat lähdetyypit ovat joka tapauksessa kirjoittajansa kannanottoja, joilla hän osallistuu oman aikansa yksityiseen tai julkiseen keskusteluun.²⁵

Tarkastelen kaikkia tekstejä, myös muun muassa Railon ja nimimerkki Historicuksen puheenvuoroja tutkiessani niiden kirjoittamisen lähtökohtia sekä sitä, mihin aikakautensa keskusteluun kir-

joitukset osallistuvat. Bahtin lähtee teoriassaan siitä, että yksikään kirjoitus ei ole ymmärrettävissä sinänsä, vaan sitä on tarkasteltava aina omassa käyttötilanteessaan, kielellistä, historiallista ja yleistä yhteiskunnallista kulttuuritaustaa vasten. Kunkin kirjoittajan oman ilmaisun muotoutumisen perustana on aina jonkun toisen aikaisempi ilmaisu. Jokainen kirjoitus on muotoiltu toisten kirjoitusten valossa, ja toisaalta jokainen kirjoittaja muotoilee ilmaisunsa viestiksi suoraan tietylle vastaanottajajoukolle.²⁶

Kaunokirjallisuus kirjailijan elämäkerrallisena lähteenä

Suurin Untola-tutkimusta rasittava ongelma on mielestäni se, että hänen esikoisteoksensa *Harhama* on tulkittu sekä biografisen että marxilaisen tutkimuksen piirissä omaelämäkerrallisena tunnustus-teenä. Vaikka tutkijat ovat tehneet myös selkeitä varauksia fiktiivisen aineksen mukana olosta, käytännössä kuitenkin Untolasta rakentunut henkilökuva perustuu suurelta osin *Harhaman* nimisen henkilön tarinaan.²⁷

Ajatus, että kirjallisuus on kirjailijan yksilöllistä itseilmaisua ja siten aina myös omaelämäkerrallista, sisältyy biografiseen kirjallisuudentutkimuksen metodiin. Näin ajateltuna teosten avulla päästään tutustumaan kirjailijaan ja hänen persoonallisuuteensa.²⁸ Metodin toi Suomeen yksi *Harhaman* arvostelijoista, tuolloinen johtava kirjallisuuskriitikko ja myöhemmin Helsingin yliopiston pitkäaikainen kirjallisuuden professori Viljo Tarkiainen. Omaelämäkerrallisella tulkinnalla on siten juurensa jo teoksen vastaanotosta lähtien, mutta erityisesti sisällissodan jälkeen tutkijat ovat ilmaisseet sen teksteissään täysin avoimesti.

Marxilaisille tutkijoille kirjailija ei periaatteessa ole samassa mielessä merkitysten lähde kuin biografisille tutkijoille. Heidän mukaansa kirjailija vain kuvaa ja heijastaa yhteiskunnallisia oloja, asenteita ja ideologioita ja samalla myös vaikuttaa teoksillaan niihin.²⁹ Untolan kohdalla kuitenkin sekä Palmgren että Karhu pitävät *Harhamaa*

omaelämäkerrallisena teoksena. Karhu tulee vieläpä spekuloineeksi laajasti Untolan elämää *Harhaman* pohjalta.³⁰

Koska *Harhamalla* on ollut niin paljon vaikutusta käsityksiimme Untolasta, on mielestäni tärkeää tutkia kirjailijan suhdetta teoksiinsa ja niiden päähenkilöihin. Bahtinin teoria antaa tähän työkaluja. Kirjailijaa on vaikea ymmärtää ilman hänen teoksiaan. Käsittelen tutkimuksessani kaunokirjallisia teoksia kuten muitakin käyttämiäni lähteitä kirjoittajansa puheenvuoroina. Bahtinin mukaan kirjailija puhuu teoksessaan aina kaikkien luomiensa henkilöhahmojen kautta, eikä teoksen päähenkilön siten tarvitse olla edes kaikissa suhteissa kirjailijalle lojaali: se voi puhua tai käyttäytyä toisin kuin teoksen tekijä itse olisi vastaavassa tilanteessa tehnyt. Kirjailija ei siten koskaan löydy yksinomaan joltakin teoksen kielelliseltä tasolta, kuten vaikkapa päähenkilöstä, vaan teokseen muodostuvan ”organisaation” keskeltä, kohdasta, jossa kielen eri tasot leikkaavat toisiaan.³¹

Kirjailija oman aikansa vaikuttajana

Kirjallisuuteen liittyvästä aiheesta huolimatta tutkimukseni kuuluu historian alaan. Tarkoitukseni on rakentaa Untolan kirjailijakuvaa uudelleen siten, että hänen ajattelunsa ja toimintansa tulee ymmärretyksi hänen omien, historiallisesti kiinnostavaan aikakauteen sijoittuvien kirjoitustensa kautta. Untolan suhde työtä tekevään kansaan on tässä tärkeä tekijä. Suurlakosta lähtien Untola tuki kirjoituksillaan ja muulla toiminnallaan kansanryhmiä, jotka olivat aikaisemmin olleet ilman poliittisia oikeuksia. Hän kirjoitti nimenomaan kansanihmisten näkökulmasta ja heitä varten.³²

Bahtinin teoria ja siihen liittyvä tutkimusmetodi antavat mahdollisuuden myös kaunokirjallisuuden tutkimiseen historian tutkijaa kiinnostavista näkökulmista. Bahtin tunnetaan hyvin kirjallisuustieteessä, mutta hänen teoriaansa ei ole aikaisemmin sovellettu historian tutkimukseen. Sen vuoksi en pysty tässä vaiheessa vielä määrittelemään tarkasti omaa paikkaani historian tutkimuksen kentässä. Joka tapauksessa työhöni näyttää muodostuvan uudenlainen

ideologiakriittinen näkökulma. Untolan ajattelu ei sopinut kumpaankaan 1900-luvun ideologiseen pääsuuntaukseen. Häntä ei voida pitää sen paremmin nationalistina kuin sosialistinakaan, ja juuri sen takia häntä ei ole oikein ymmärretty. Tarkastelen työssäni Suomen sisällissotaan johtanutta yhteiskunnallista kehitystä Untolan silmin, hänen karnevalistisen maailmankatsomuksensa kautta.

Viitteet

- 1 Railo, Eino (1923). *Algoth Untola*. Teoksessa Lassila, Maiju, *Tulitikkuja lainaamassa*. 4. painos. Kirja Oy, Helsinki, III; Koskimies, Rafael (1938). Unohdettuja kirjoja 2. *Valvoja-Aika*, 255; Kupiainen, Unto (1954). Huumorin sukupolvi 1900-luvun suomalaisessa kirjallisuudessa. Teoksessa *Huumori suomalaisessa kirjallisuudessa* 2. WSOY, Porvoo, 255; Palmgren, Raoul (1966). *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus* 2. WSOY, Porvoo, 249; Karhu, Eino (1973). *Suomen 1900-luvun alun kirjallisuus*. Kansankulttuuri Oy, Helsinki, 417–419; Ojala, Aatos (1969). Maiju Lassilan koomiset intentiot: naturalisti humoristina. *Suomalainen Suomi Valvoja*, 152; Sakari-Perttula, Irma (1985). Maiju Lassilan Pirttipohjalaiset ja Suomen kansan sukuriita. *Kanava*, 405; Perttula, Irma (1988). Bahtinilainen näkökulma Maiju Lassilaan. *Kirjallisuudentutkijain vuosikirja* 42. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 76; Huhtala, Liisi (1987). Maiju Lassila 28.11.1868–21.5.1918. Teoksessa Huhtala, Liisi (toim.), *Maiju Lassila. Kodin suuret klassikot*. W+G, Espoo, 5; Kurikka, Kaisa (1993). Harhama ja haameet. Maskuliinisuuden kriisi ja naisen määrittelemine Irmari Rantamalan teoksessa Harhama. Teoksessa Toikka, Minna (toim.), *Nykyajan kynnyksellä. Kirjoituksia suomalaisen kirjallisuuden modernisaatiosta*. Turun yliopisto, Turku, 183.
- 2 Erho, Elsa (1957). *Maiju Lassila. Kirjallishistoriallinen tutkimus*. Turun yliopisto, Turku.
- 3 Karhu 1973, 423–424; Huhtala 1987, 6; Kurikka, Kaisa (2001). *Monena tilanteen mukaan. Algoth Untolan tekijänimet taktiikkana ja performatiivisena allekirjoituksena*. Lisensiaattitutkielma. Kirjallisuuden laitos, Turun yliopisto, 8.
- 4 Niskanen, Sulo (1982). *Tuttu tuntematon Algoth Tietäväinen-Untola 1868–1909. Irmari Rantamalan – Maiju Lassilan – J.I. Vatasen kirjailijakehityksen taustaa*. Lisensiaattitutkielma. Kirjallisuuden laitos, Jyväskylän yliopisto.
- 5 Huhtala 1987, 6.
- 6 Palmgren 1966, 249–282.
- 7 Karhu 1973, 417–511.
- 8 Räisänen, Yrjö (1920). Irmari Rantamala. Muutamia muistosanoja. *Työväen kalenteri XIII*, 163–170.
- 9 Sakari-Perttula 1985, 405–408; Perttula 1988, 75–85; Nuotio, Marja (1997). *Vanhasuomalainen Algoth Untola. Pakinat ja muita lehtikirjoituksia 1906–1909*.

- Pro gradu-tutkielma. Kotimaisen kirjallisuuden laitos, Helsingin yliopisto; Tarvas, Talvikki (2005). *Karnevalistisista piirteistä, kansanomaisesta kerronnasta ja maailmankuvasta Maiju Lassilan teoksissa Kilpakosijat ja Liika viisas*. Pro gradu- tutkielma. Kotimaisen kirjallisuuden laitos, Helsingin yliopisto; Tapaninen, Irma (2005). *Maailmankuvien murroksessa. Algot Untola yhteiskuntakriittisenä kirjailijana*. Pro gradu-tutkielma. Historian laitos, Helsingin yliopisto.
- 10 Teoriasta mm. Koskela, Lasse & Lea Rojola (2000). *Lukijan ABC-kirja. Johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 134.
 - 11 Koskela & Rojola 2000, 17.
 - 12 Erho 1957, 80.
 - 13 Kupiainen 1954, 258, 261, 370; Erho 1957, 34.
 - 14 Palmgren 1966, 250; Ojala 1969, 152 – 153; Kurikka 2001, 146.
 - 15 Karkama, Pertti & Kari Sallamaa, (1982). Palmgrenin linja. Raoul Palmgrenin tutkijan ja kriitikon työ 1933–1978. Teoksessa Liikanen & Sallamaa (toim.), *Palmgrenin työ*. Kirjallisuuden laitos, Oulun yliopisto, 33.
 - 16 Palmgren 1966, 249, 256, 282.
 - 17 Kupiainen 1954, 259; Erho 1957, 136–138; Ojala, Aatos (1959). Irmari Rantamalasta Maiju Lassilaan. Ideologinen muodonvaihdos. *Parnasso*, 198–204 ja Ojala 1969, 152–158.
 - 18 Bahtin, Mihail (1991). *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Kustannus Oy Orient Express, 161, 166 ja Bahtin, Mihail (1995). *Francois Rabelais – keskiajan ja renessanssin nauru*. Kustannus Oy Taifuuni, Helsinki, 10–14, 55, 62–64.
 - 19 Koskela & Rojola 2000, 16.
 - 20 Kirjailija viittasi useassa yhteydessä kirjeenvaihtoonsa. Esimerkiksi vuonna 1916 Untola kertoi julkisuudessa olleensa hiljattain kirjeenvaihdossa vanhasuomalaisen puolueen johtavassa asemassa olleen miehen kanssa. *Työmiehes* 2.7.1916, Rantamala: Porvarikirje III. Ennen kansalliskirjastossa säilytettävänä olevan aineiston talteenottoa keväällä 1918 joku oli ehtinyt viedä kirjailijan jäämistöä. Kupiainen 1954, 449. Myös Untolan pidätysaikanaan kirjoittamat tekstit ovat kadoksissa. Piilonen, Juhani (1998). Algot Untolan viime vaiheet. *Parnasso*, 376.
 - 21 Untolaa kohtaan tunnettua antipatiaa ja sen vaikutusta tutkimuskirjallisuuteen on pohtinut myös Ojala 1959, 199.
 - 22 Lindsten, Leo (1977). *Maiju Lassila. Legenda jo eläessään*. WSOY, Porvoo, 246.
 - 23 *Uuden Suomen viikkolehti* 29.5.1955. Suomalainen kirjailija suurpolitiikan ristiaallokossa. *Historicus*.
 - 24 Esim. Erho 1957, 15.
 - 25 Puhegenren käsitteestä Bahtin, Mihail (2004). *Speech Genres and Other Late Essays*. University of Texas Press, Austin, 60–63.
 - 26 Bahtin 2004, 68–69.
 - 27 Railo 1923, XIV; Koskimies, Rafael (1954). Maiju Lassila. Teoksessa *Lassila Maiju, Valitut teokset*. Otava, Helsinki, 7; Kupiainen 1954, 257; Erho 1957, 26–27, 33; Palmgren 1966, 251–252; Karhu 1973, 427; Huhtala 1987, 5.
 - 28 Koskela & Rojola 2000, 19.
 - 29 Koskela & Rojola 2000, 20.
 - 30 Karhu 1973, 428–429.

- 31 Bahtin, Mihail (1996). *The Dialogic Imagination*. University of Texas Press, Austin, 41–51.
- 32 Kokkola-lehdessä vuonna 1906 ilmestyneet kirjoitussarjat Maalaisen mietteitä ja Liisan - Antin kirjeitä on kirjoitettu maaseudun työtä tekevän väestön näkökulmasta ja heidän etujaan ajatellen. Untolan toiminta vuoden 1907 vaalien alla näyttää tähänne ennen kaikkea siihen, että ihmiset käyttäisivät äänioikeuttaan. Kokkola-lehden Arkipuheita ja Tupakkajuttuja sekä Työmies-lehdessä ilmestyneet Porvarikirjeet sijoituivat vuoden 1916 vaalikamppailun aikaan.

Alin aidanvitsa, unteni kukka

Hilja Pärssinen työläisnaisten runoilijana

Työväenpoliitikko ja -runoilija Hilja Pärssinen luonnehtii runossaan ”Laulu työläisnaiselle” (1923) työläisnaisen asemaa seuraavalla tavalla:

Elä ennen käteni lepohon käy,
kun unteni kukka ei orjana näy,
elä ennen jalkani kulkuas jätä,
kun hältä on poistunut vaiva ja hätä. (...)
Oi kuormien alla hän surkastuu,
alin aidanvitsa on, porraspuu.
Komerossa hän tehtaan nääntyvi varhain,
tai sortuu usvihin kohtalon harhain. (...)¹

Pärssinen kuvaa työläisnaista orjana, porraspuuna ja alimpana aidanvitsana, jonka kohtalona on raskas tehdastyö tai prostituutio, sortuminen ”usviin kohtalon harhain”. Mutta hän käyttää myös ilmausta ”unteni kukka”, joka toistuu runossa kolmeen otteeseen. Tällä kukalla, työläisnaisella, tulee runon minän mukaan olla kaikki hyvin ennen kuin hänen kätensä voi levätä tai jalkansa jättää kulkuaan. Ilmaus kertoo siitä, miten tärkeäksi Pärssinen koki keskeisimmän tehtävänsä, työläisnaisten aseman parantamisen 1900-luvun alun poliittisesti myrskyisessä Suomessa. Runon jalat ja käden voi lukea viittauksena hänen omaan elämäntilanteeseensa. Kirjoittavaa kättään Pärssinen tarvitsi sekä poliittikkona että runoilijana taistelussaan työläisnaisten aseman kohentamiseksi. Jalkojaan hän tarvitsi matkoillaan kansan pariin, tehdessään vastavalmistuneena kansankoulunopettajana raittiustyötä Helsingin ympäristössä ja myöhemmin puhujamatkoillaan, jotka alkoivat Viipuriin muuton jälkeen 1900-luvun alussa.²

Hilja Pärssinen (1876–1935, o.s. Lindgren) oli tuottelias työväenliikkeen runoilija ja 1900-luvun alkupuolen poliittinen vaikuttaja.

Hän julkaisi vuosina 1900–1926 seitsemän runokokoelmaa nimenmerkeillä Hilja Liinamaa tai Hilja Liinamaa-Pärssinen. Lisäksi hänen runoistaan koottiin suppeahko kokoelma ”Lausuttavia runoja V” (1908). Se oli osa sarjaa, jota johtava työväenkustantaja Työväen Sanomalehti Oy julkaisi ratkaisuna suulakon jälkeen syntyneeseen runokokoelmien tulvaan.³ Pärssisen runoja ilmestyi myös työväenliikkeen lehdissä ja lukemistoissa, sellaisissa kuin *Työläisnainen* ja *Punainen viesti*. Runoilijantyön rinnalla kulki hänen poliittinen uransa. Hän oli Työläisnaisliiton (vuodesta 1906 Sosialidemokraattinen naisliitto) puheenjohtaja ja SDP:n pitkäaikainen kansanedustaja, joka valittiin ensimmäiseen eduskuntaan yhtenä puolueen yhdeksästä naiskansanedustajasta.⁴ Sisällissodan aikaan hän oli Hanna Karhisen ohella toinen punaisen hallinnon naisministereistä.

Pärssisen toiminta sijoittuu aikaan, jolloin Suomessa oltiin siirtymässä sääty-yhteiskunnasta luokkayhteiskuntaan. Muuttuneet olosuhteet muotoilivat ”työväen” tapaisia uudenlaisia identiteettejä ja yhteisöllisyyttä, jota poliittisessa kielenkäytössä alettiin kutsua ”työväenluokaksi”.⁵ Kuten sosiologi Beverley Skeggs on esittänyt, luokkaa arvioidaan ja merkityksellistetään jatkuvasti erilaisissa jokapäiväisissä ja kulttuurisissa käytänteissä – kirjallisuudessa, populaarikulttuurissa, poliittisessa retoriikassa – ja se kietoutuu muihin sosiaalisiin kategorioihin, kuten sukupuoleen, rotuun ja seksuaalisuuteen.⁶ Suomessa työväenkirjallisuus oli yksi tällaisista keskeisistä paikoista, joissa luokan käsitettä kehiteltiin. Pärssinen kuului käsitteen muokkaajiin ja, mikä tärkeintä, sen sukupuolittajiin.

Artikkelissani selvitän, millä lailla Pärssinen runoissaan määrittää ”työläisnaisen” kategoriaan: sen tunnuspiirteitä, ihanteita, asemaa, mahdollisuuksia ja tulevaisuutta. Joissain kohdin kuljetan runojen rinnalla myös hänen lehtikirjoituksiaan ja poliittisia lehtolehtisiään, joista olen kirjoittanut toisaalla.⁷ Runoista avautuu reittejä aikalaiskeskusteluihin, jotka koskivat luokkaa, sukupuolimoraalia ja äitiyttä. Monet Pärssisen runot, niin aikaansa kytkettyjä kuin ovatkin, iskevät myös tämän päivän yhteiskunnallisten ongelmien – syvenevän tuhoisuuden ja lisääntyvän huono-osaisuuden – ytimeen.

Tunnettu poliitikko, unohdettu runoilija

Työväenkirjallisuuden tutkija Raoul Palmgren liittää Pärssisen teokseen *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus* käännynnäisten joukkoon muun muassa Elvira Willmanin ja Algot Untolan rinnalle. Käännynnäinen tarkoittaa Palmgrenin terminologiassa kirjailijaa, joka on siirtynyt ”omistavista luokista työväenliikkeen puolelle” ja omaksunut sen luokkaideologian.⁸ Käännynnäinen Pärssinen tässä mielessä olikin, sillä hänen syntymäkotinsa oli vanhoilliseksi mainittu pappila Halsualla, Pietarsaaren kihlakunnassa, ja hänen tiensä työväenliikkeen pariin kulki Sortavalan opettajaopiston kautta.

Pärssisen asema sivistyneistön ja työväestön välissä ei ollut ongelmaton. Sivalluksia tuli sekä työläisten että oman perheen parista. Tällainen välitilassa olon ongelmallisuus näkyy hänen teksteissään kielellisenä horjuntana. Pärssisen poliittisissa lentolehtisissä ilmaus ”me” viittaa milloin sivistyneistöön, milloin työväestöön.⁹ Runoissa, kuten ”Tehtaantytön laulu” tai ”Köyhä tyttö”, etäisyys kurjaa kohdaloaan elävän työläistytön ja häntä tarkkailevan sivistyneistönäisen välillä on selkeä. Tyttö on runon minän ”toinen”, jota tämä katselee empaattisena mutta etäältä:

Katukulmassa mä hänet sivuutin,
hän arkana tietään hiipi.
Niin ohuet häll’ oli vaatteetkin,
hyv kalsea ruumista riipi.
Oli kasvot huolista kelmenneet,
ja silmissä välkkyy veet.

Hän ryki ja vaikeesti hengitti.
Oi kuinka se koskea mahtoi!
Mun rintani itkusta värisi
ja syleillä siskoa tahtoi.
– Hänet illan hämyhyn peittyvän näin
ja miettien yksin jäin.¹⁰

Pärssisen kaksi ensimmäistä kokoelmaa – *Primuloita. Poimittu kylän pojille ja tytöille* (1900) sekä *Kyllikki ja Lemminkäinen. Laulurunoja* (1902) – sisältää kukkais- ja rakkausaiheisia runoja, joiden kaikuja on jäljitetty kansanlauluihin ja J. H. Erkon runouteen.¹¹ Aate välähtää myös niissä jo paikoin esiin, kuten runossa ”Ongelmia”: ”Lait usein yksillen / Kaiken oikeuden jakaa”. Ero ensimmäiseen varsinaisesti sosialistiseen runokokoelmaan *Taistelun tuoksinasta* (1907) on kuitenkin suuri. Kokoelma ilmestyi kaksi vuotta suurlakon jälkeen, samana vuonna kun Pärssinen aloitti eduskuntatyönsä, ja se valottaa yhteiskunnan epäkohtia juoppoudesta nälkään ja tehdastyön raskauteen, prostituutiosta työläisnaisten alistettuun asemaan.

Taistelun tuoksinasta -kokoelman irtiottoa kahteen aiempaan ilmentää paitsi runojen aihepiiri myös kustantajan vaihtuminen porvarilliselta puolelta Työväen Sanomalehti Oy:hyn. 1800-luvun lopulla alkanut ja ripeään tahtiin tapahtunut työväenliikkeen kasvu oli kasvattanut rinnalleen kirjallisen instituution, joka antoi työväelle oman julkisuuden.¹² Benedict Andersonin näkemyksiä soveltaen voi sanoa, että liikkeen oma kirjallisuusinstituutio kustantamoinen ja lehtineen oli ”kuvittelun muoto”, joka mahdollisti sosialistisen Suomen kuvittelun, unelman paremmasta. Toiseksi sen ympärille muotoutui oma lukijakunta, joka työväenlehtiä ja työväenkustantajien julkaisemia runoja, näytelmiä ja ulkomaisia käännöksiä lukiessaan sai tietoa uusista aatteista. Kun niitä samanaikaisesti lukivat myös muut työläiset kodeissaan tai työväenyhdistysten kirjastoissa, muotoutui jotakin, jota Anderson kutsuu kansallisesti kuvitellun yhteisön alkioksi.¹³

Pärssisen neljäs kokoelma *Musta Virta* (1913) ilmestyi kuuden vuoden tauon jälkeen USA:ssa kotimaan hankalien olojen vuoksi. *Elämän harha* -kokoelman (1917) taas kustansi Otava, minkä Palmgren arvelee johtuneen kevään 1917 hengestä. Sisällissota ei katkaissut Pärssisen runoilijantyötä. Hän pakeni maaliskuussa 1918 Helsingistä Venäjälle ja Viroon, mutta palautettiin Suomeen ja tuomittiin valtiopetoksesta vankilaan.¹⁴ Runojen kirjoittaminen jatkui Hämeenlinnan naisvankilassa. Paperin puutteessa hän kirjoitti niitä erilaisiin paperilappuihin, vessapaperiin, ompelutuvan tilkkuihin ja lakanankappaleisiin. Työväenarkistossa säilyneet, lakanankappaleisiin

kirjoitetut runot on sijoitettu vieri viereen, kankaan jokainen kohta hyödyntäen. Runot on julkaistu vapautumisen jälkeen ilmestyneissä kokoelmissa *Jälleen vapaana* (1923) ja *Muistojen mailta* (1926), joiden kustantamisesta huolehtivat jälleen työväenliikkeen omat kustantamot.

Pärssinen keskittyi työläisnaisten ja -lasten asemaan paitsi runoilijana myös poliitikkona. Ensimmäisten eduskuntavaalien alla kirjoittamissaan lentolehtisissä hän aktivoi työläisnaisia taistoon äänioikeuden ja kieltolain puolesta. Kansanedustajana hän työskenteli muiden sosialidemokraattinaisten tavoin yksinäisiä äitejä ja lapsia sekä naisten äitiys- ja työsuojelua koskevien kysymysten parissa.¹⁵ Hänen ensimmäinen aloitteensa koski ”kotien perustamista turvattomia lapsia, aviottomia äitejä ja heidän lapsiaan varten”, minkä johdosta hän sai niskaansa syytösröypyn siveettömien naisten asian ajamisesta. Sukupuolimoraali oli 1800-luvun lopulta lähtien ollut kiivaan keskustelun kohteena, ja Pärssisen näkemykset kietoutuivat tähän keskusteluun. Eduskunnassa väiteltiin asiasta. Lisäksi Pärssinen sai vastaansa vanhoillisen lehdistön (*Viipuri* ja *Mikkelin Sanomat*), joka väitti häntä vapaan rakkauden kannattajaksi ja nuorison turmelijaksi. Pärssinen vastasi todeten, ettei pitänyt synnyttämistä rikoksena, kun kerran jo Jumalankin kerrotaan kehottaneen maan täyttämiseen. Samalla hän ivaili miehiä kaksinaismoraalista, porvarillisen elämän siveettömyydestä, jota hän jo nuorena oli alkanut arvostella. Aloitetta ei koskaan hyväksytty, mutta Pärssinen jatkoi yksinäisten äitien asialla puheissaan ja kirjoituksissaan. Erästä toivettaan, sosialidemokraattisten naisten vuonna 1941 Helsinkiin perustamaa ensikotia, hän ei ennättänyt nähdä toteutettuna.¹⁶

Pärssinen on poliitikkona melko tunnettu ja tutkittu. Hänen merkityksestään työväenliikkeen piirissä – ja samalla liikkeen miehisydestä – kertoo se, että hänet on ainoana naisena hyväksytty kolmiosaiseen teossarjaan *Suomalaisia sosialisteja*. Sen pohjalta laajennetussa elämäkertakokoelmassa *Tiennäyttäjät* hän on saanut naisista rinnalleen Miina Sillanpään, Elvira Willmanin ja Ida Aalle-Teljon. Kummassakin Pärssistä esittelee edellä mainittu Sylvi-Kyllikki Kil-

pi, myöhempi Sosialidemokraattisen naisliiton puheenjohtaja ja kansanedustaja. Maria Lähteenmäki ja Marjaliisa Hentilä ovat nostaneet esiin Pärssisen roolin työläisnaisliikkeen kansainvälistäjänä ja teoreetikkona. Pärssisellä oli hyvät suhteet erityisesti saksalaiseen sosialistijohtajaan Clara Zetkiniin. Hän toimi Suomen kirjeenvaihtajana Zetkinin toimittamassa *Die Gleichheit* -lehdessä ja kävi hänen kanssaan kirjeenvaihtoa, jonka avulla loi pohjan Suomen työläisnaisliikkeen toimintaperiaatteille. Aleksandra Kollontain kanssa Pärssinen tutki Englantiin suuntautuvalla opintomatallaan äitien ja lasten sosiaaliavun organisointia. Hän myös suomensi Ellen Keyn sukupuolisiveellisyyttä, naistarkastajien työtä ja naisten työvoiman väärinkäyttöä koskevia artikkeleita.¹⁷

Sen sijaan runoilijana Pärssinen on, laajasta tuotannostaan huolimatta, jäänyt tutkimuksen katveeseen. Uusimassa *Suomen kirjallisuushistoriassa* Pärssisestä on vain muutama maininta, samoin Kai Laitisen *Suomen kirjallisuuden historiassa*. Naiskirjallisuuden historiassa ”*Sain roolin johon en mahdu*”. *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjat* hänet ohitetaan niin ikään muutamalla rivillä toisin kuin toinen työläisnaiskirjailija Elvira Willman, jolle on teoksessa omistettu oma lukunsa.¹⁸ Poikkeuksena on Palmgren, joka on kirjoittanut Pärssisestä luvun *Joukkosydän*-teokseensa, sekä Kilpi, joka on käsitellyt Pärssisen runoja jonkin verran paitsi teoksissa *Suomalaisia sosialisteja* ja *Tiennäyttäjät* myös lehtiartikkeleissa.¹⁹

Palmgrenin *Joukkosydän* on ohittamaton lähde työväenkirjallisuudesta kiinnostuneelle tutkijalle. Erityisen arvokkaita ovat teoksen loppuviitteet tarkkoine aikalaislähteineen, joiden jäljittämiseen meni loputtomasti aikaa ja vaivaa. Palmgren ei kuitenkaan tarkastele lähemmin sukupuolen merkitystä osana luokkakysymystä. Omaa tutkimustani, jossa sukupuoli on keskeinen tutkimusta ohjaava kategoria, on innoittanut työväenliikettä tutkineiden naishistorioitsijoiden – esimerkiksi Maria Lähteenmäen, Marjaliisa Hentilän, Irma Sulkusen ja Elina Kataisen – lisäksi Kirsti Salmi-Niklanderin tutkimus nuoren työläisälämyksen ja käsinkirjoitettujen lehtien parissa sekä Elsi Hyttisen tutkimus, joka koskee Elvira Willmania.²⁰

Toisin kun nykyään, Pärssinen ei omana aikanaan ollut runoilijana tuntematon, vaan Willmanin ja Hilda Tihlän rinnalla yksi liikkeen harvoista laajalti luetuista naiskirjailijoista. Palmgren pitää häntä suosittuna aaterunoilijana, joka työskenteli tasapainoisesti politiikan ja runoilijan tehtävissään. Arvostuksesta kertoo muun muassa Pärssisen nuoremman aikalaisen Kasperin Tantun lausahdus, jonka mukaan tämä käy esimerkiksi ”meille kaikille kirjallisuuden pienviljelijöille.”²¹ Parisenkymmentä vuotta Pärssisen kuoleman jälkeen nimimerkki H.L. -nen korostaa *Suomen Sosialidemokraatissa* tämän aatteellisten runojen merkitystä taistelussa oikeudenmukaisemman yhteiskunnan puolesta: ”Vuosikymmeniä runonlausujat työväentalojen tai muiden kokouspaikkojen, usein torppien ja mökkien hämärissä pirtteissä, ilmoittavat esittävänsä Hilja Liinamaa-Pärssisen runoja.” Kilven mukaan Pärssisen runot saavuttivat myös naiset ja nuoret, sellaiset lukijat, jotka eivät lukeneet poliittisia lentolehtisiä tai sanomalehtiartikkeleita.²²

Pärssisen toiminta työväenkirjallisuuden kentällä ei rajoittunut runouteen. Hän kirjoitti lisäksi kirjallisuusarvosteluja *Työläisnaiseen* ja *Työmieheen*, esitelmöi Minna Canthista, kirjoitti *Työläisnaisen Kevätlehteen* tutkielman ”Kankurien kohtalo runouden aiheena” sekä *Työläisnaiseen* kirjoituksen ”Sosialidemokratia ja kaunokirjallisuus”. Pärssinen myös suomensi laajalti – mm. Heinrich Heinen ja Arvid Mörnen runoja – ja julkaisi suomennoksista kaksi runovihkoa, *Heinrich Heinen Aikarunoja* ja *Punainen lippu* (1910). Lisäksi hän kirjoitti eri työväenjulkaisuihin jonkin verran proosaa.²³ Kirjallisuus oli Pärssisen lempilapsi, aatteen airut ja keino kohottaa ruumiillista työtä tekevä väestönosa kurjasta asemastaan. Kirjeessään Talikkalan Sosialidemokraattiselle naisyhdistykselle hän korostaa sanomalehtien ja lukemisen keskeisyyttä köyhälistön itsekasvatuksen välineinä: ”Lukemisen on tultava jokapäiväiseksi elämän tarpeeksi, kuten syöminen ja juominen. Ellei muuta, niin kaksi sivua joka päivä jotakin hyvää kirjaa on luettava...”²⁴

Työläisnaisen kuolinkellot ja estetiikan rajat

Työläisnaisen hahmo ilmaantuu voimalla Pärssisen kolmanteen runokokoelmaan *Taistelun tuoksinasta*. Tämän todentamiseen riittää jo vilkaisu runojen nimiin: ”Tehtaantytön laulu”, ”Köyhä tyttö”, ”Eräälle palvelijattarelle”, ”Ompelijatyttö”, ”Kaunis, köyhä tyttönen”, ”Apurinainen”, ”Luutamummo” ja niin edelleen. Hahmon tendenssimäinen esiintyminen juuri tässä kokoelmassa liittyy sen ilmestymisvuoteen ja Pärssisen politiikontyöhön. Kokoelman ilmestyessä vuonna 1907 hän aloitti eduskuntatyönsä tullen heti tunnetuksi juuri työläisnaisia ja -lapsia koskevien kysymysten uutterana ajajana. Kilpi kirjoittaa, miten Pärssinen eduskuntatyöhön lähtiesään oli ”räjähtämäisillään positiivista innostusta työväenluokan ja erityisesti sen naisten ja lasten aseman kohottamiseksi”.²⁵ Takana oli toiminta Työläisnaisliiton johdossa sekä suurlakko, jonka Pärssinen eli voimallisesti läpi.

Lentolehtinen *Naiset mukaan. Vähän äänioikeusasiasta* (1905) tarjoaa vertailukohdan siihen, miten Pärssinen noina vuosina käsitteli aihetta myös muita kirjallisia lajeja hyödyntäen. Lehtisessään Pärssinen ylistää suurlakon herättävää vaikutusta kansan naisiin ja luetteloi niitä rooleja, joita heille oli tarjolla. ”Kansan nainen” viittaa hänen kirjoituksessaan maaseudun naisiin, ”työläisnaiset” taas kaupunkien ruumiillista työtä tekeviin naisiin. Nämä naiset eivät Pärssisen tekstissä ole yhtenäinen massa vaan moninainen, muuntuva ryhmittymä:

Herännyt on myös kansan nainen: työmiehen vaimo, kymmenlukuisen lapsilauan äiti, muonarengin rasitettu vaimo, kartanoiden maidon vetäjät ja torpan tyttäret rusthollarin mautilojen syrjäkolkilla. (...) Ja me toivomme ennen pitkää näkevämmä kaikki kaupunkiemme työläisnaiset: ompelijattaret, tehtaalaiset, pesijät, silittäjät, palvelijattaret, alusvaateompelijat, tiilenkantajat, saunapalvelijat, hallien ja kauppojen myyjättäret, valokuvaamojen työntekijättäret, modistit, pullonpesijättäret, latomoissa ja kirjansitomoissa työskentelevät, teen pakkaajat y.m. kokoontuvan yhä ja yhä keskustelemaan tästä meille tällä hetkellä tärkeimmästä asiasta, keskustelemaan ja toimimaan kunnes kysymys itsestään lakkaa sillä, että se on saavuttanut onnellisen ratkaisunsa.²⁶

Pärssisen työläisnaisuutta käsittelevissä runoissa toistuu kertomus onnettomista, sairauden ja kovan elämän uuvuttamista ja kuolemaan johtavista naiskohtaloista. Tällainen kuolevan naisen juoni kulkee esimerkiksi ”Ompelijatyttö”-runossa, jossa runoja kirjoittava, kellarihuoneessa asuva tyttö yskii, riutuu, kalpenee ja syksyn tullen kuolee. Yskä viitannee keuhkotautiin, johon Vera Hjeltin vuonna 1906 tekemän työtilastollisen tutkimuksen mukaan kuoli noin puolet ompelijoista.²⁷ Kuolema toistuu runossa ”Luutamummo”, jossa runon minä odottaa luutia kauppaavaa mummoa saapuvaksi mutta kuulee hänen kuolleen elämän käytyä liian vaikeaksi. ”Apurinainen”-runossa rakennuksella työskentelevä nainen putoaa telineiltä voimien loppuessa, ”Imatran uhri” taas kuvaa hukuttautuvaa tyttöä, joka on elänyt lapsesta asti ”kurjuuspyörteessä” ja menettänyt elämänhalunsa. Runossa ”Kuolinkellot” kaunis ja kalpea neito työskentelee tehtaassa paremmasta haaveillen, mutta ”elävältä pirstautuu” koneen ääressä:

Istuu neito koneen luona,
 mieli karkais kaukomaille,
 taivahille aatteen lento
 houkuttaisi, jospa saisi
 hieman, hieman levähdystä,
 mutta ei, ne ryskää, ulvoo,
 kiljuu, karjuu, repii, raivoo
 tehtaan koneet aamust’ iltaan,–
 sielun syvintä se leikkaa.–
 Kuule, kuolinkellot soi.²⁸

Pertti Haapala on tutkimuksessaan *Tehtaan valossa* osoittanut vakuuttavasti, että tehdastyö ei merkinnyt Tampereen tehdastyöläisille synkkää varjoa vaan lupausta valoisammasta tulevaisuudesta. Tehtaat työllistivät ja tarjosivat mahdollisuuden palkkaan, ammattitylpeyteen ja vapaa-aikaan, joskin vähäiseen. Tehtaat rekrytoivat – Englannin mallin mukaan – nuoria naisia erityisesti maaseudulta, koska työväkeä oli aluksi vaikea saada, ja erityisesti naimattomilla naistyöntekijöillä oli mahdollisuus elintason nousuun. Haapalan mukaan raskaassa

tehdastyössä pakon edessä raatava, keuhkotautiin kuoleva tehtaantytön stereotyyppi onkin pikemmin kaunokirjallisuuden tuotetta kuin todellisuutta.²⁹ Hän lainaa *Tampereen Sanomissa* (22.7.1873) ilmestynyttä runoa ”Tytöille”, jossa naimattoman tehtaantytön status näyttäytyy aivan toisessa valossa kuin yllä lainatussa Pärssisen runossa:

(...) Koska palkan perjantaina
 Saan ma talosta isosta,
 Sitten laitan lauantaina
 Sokerit ja siirapitkin
 Kahveet kakut kaikellaiset,
 Sillä tietysti tulevi
 Mulle sulho sunnuntaina...³⁰

Haapalan tutkimus muistuttaa siitä tärkeästä seikasta, että kirjallisissa representaatioissa ei koskaan ole kyse vain todellisuuden suorasta peilaamisesta vaan ilmiöiden uudelleen esittämisestä ja muokkaamisesta. Pärssisen runoissa esiintyvät tehtaantytöt ja ompelijattaret ovat ajan ilmiö, jota hän runoissaan jäsentää työläisnaisliikkeen aktiivin näkökulmasta, työväenkirjallisuuden esteettisten sääntöjen ja päämäärien ohjaamana. Pärssinen teki runoillessaan politiikkaa: hän halusi nostaa esiin työväen ongelmia, eikä tällöin olla ensimmäisenä kertomassa tehdastyön hyvistä puolista. Hänen runoissaan tehdastyössä ei ole minkäänlaista valoa, vaan tehdas on kuin ulvova peto, joka raatelee ja tappaa ihmisen.

Pärssisen näkemys linkittyy työväenliikkeen ajatusmalliin, jonka mukaan teollistumisessa oleellista oli työväen kurjistuminen. Mutta kyse oli myös konventioista, joita viljeltiin työväenliikkeen kirjallisuudessa. Samantyyppisiä surkeita naiskohtaloita esitettiin myös *Työläisnaisessa*, kuten Riitta Oittinen on tuonut esiin. Lehdessä julkaistiin otsikon ”Naisuhreja” alla novelleja naiskohtaloista, joihin punoutui terveyden murtuminen, ruuan puute, prostituutio ja vietteläksy tuleminen. Moraalinen ja yhteiskunnallinen opetus esitettiin niissä yksilökohtalon kautta.³¹ Huomionarvoista on se, että Pärssisen

runot kertovat suurimmaksi osaksi kaupunkien työläisnaisista: ompelijoista, tehtaalaisista, palvelijattarista. Suurin työtä tekevien naisten ryhmä löytyi kuitenkin vielä noihin aikoihin maatalouden parista palvelijoiden sekä teollisuuden ja käsityön parissa työskentelevien naisten määrän jäädessä paljon pienemmäksi.³²

Oleellista Pärssinen runojen tulkinnan kannalta onkin se, että hän ei kirjoittanut vapauden valtakunnassa. Työväenkirjallisuudella oli oma esteettinen ohjelmansa, jonka kanssa Pärssinen muiden liikkeeseen sitoutuneiden runoilijoiden tavoin kävi neuvotteluja. Tähän estetiikkaan kuului näkemys sisällön ensisijaisuudesta lajiin nähden. Yhteiskuntakriittinen kirjallisuus oli tärkeää, olipa sitten kyseessä sanomalehtiteksti, runo tai agitaatiokirjanen. Aimo Roininen kutsuu lajirajojen ylittämistä moderniksi piirteeksi ja työväenkirjallisuutta ”kiistäminen kulttuuriksi” valtakulttuuriin nähden.³³ Raoul Palmgren puolestaan lainaa Leniniä, joka vuonna 1905 luonnehtii kirjallisuuden merkitystä seuraavasti: ”Alas puolueettomat kirjailijat! Alas kirjalliset yli-ihmiset! Kirjallisen toiminnan pitää muodostua yleisen proletaarisen asian osaksi, saman yhtenäisen, suuren sosialistisen koneiston ’rattaaksi ja ruuviksi’”.³⁴

Kirjallinen toiminta oli Pärssisellekin aatteellisen työn ”ratas ja ruuvi”. Hänen päämääränään oli yhteiskunnallisten epäkohtien paljastaminen. Tätä tarkoitusta varten hän hyödynsi eri kirjoittamisen lajeja: runoja, lehtikirjoituksia, poliittisia lentolehtisiä. ”Runoksi aatos puhkes”, hän itse ilmaisee asian kuvatessaan suurlakon vaikutusta runoilijantyölleen.³⁵

Mutta samaan aikaan Pärssisen runot ja lehtikirjoitukset purkavat tätä sinänsä keinotekoista mutta usein esitettyä vastakkainasettelua ”aatteellisuuden” ja ”taiteellisuuden” välillä. Päättellen siitä, että hän kirjoitti lapsuusvuosista aivan viimeisiin elinvuosiinsa saakka, runojen kirjoittaminen ei ollut hänelle ainoastaan aatteen julistamista vaan myös henkilökohtainen tarve. Monet hänen runoistaan eivät ole aatteellisia, vaan käsittelevät runoilijuutta, kaipuuta, ikääntymistä. Vankilassa naisvankitovereista kirjoitettuja runoja taas sävyttää lojallius ja rakkaus kohtalotovereita kohtaan.³⁶ Osa hänen viimeisten vuosiansa painetuista runoista edustaa uutta, loppusoinnutonta ja

rytmitöntä tyyliä.³⁷ *Työläisnaisen* kirjoituksessa ”Sosialidemokratia ja kaunokirjallisuus” hän puolustaa yksilöllistä taiteilijuutta ja torjuu porvarillisen puolen näkemyksen sosialidemokratiasta kirjailijaa tuhkahduttavana kahleena. Näkemys, jonka mukaan sosialismi tuhoaisi yksilöllisyyden, on ”vastustajaimme aivoissa syntynyt ajatusharha”.³⁸ Tämä on mielenkiintoista sikäli, että vanhan työväenliikkeen kirjallisuuteen on liitetty vahvasti kollektiivinen luonne, ”joukoille laulanta”, ja esimerkiksi Kossi Kaatra sai *Työmiehen* päätoimittajalta Edvard Valppaalta syytökset niskaansa liiasta yksilöllisten tunteiden ilmaisusta.³⁹

Lisäksi on hyvä muistaa, että huolimatta erityisistä esteettisistä arvoistaan työväenkirjallisuus ei suinkaan ollut eristetty alue vaan osa laajempaa kirjallista traditiota. Kuten Palmgren muistuttaa, ”rahvaan ääni” oli tullut esiin jo vanhassa kansanrunoudessa ja kansankirjailijoiden tuotannossa. Kirjallisuudessamme kulkee Juhani Ahon ilmausta lainaten ”punainen loimi”, joka alkaa jo esimerkiksi J. L. Runebergin kansankuvauksista, jatkaa kulkuaan 1880-luvun realismin kautta työväenkirjallisuuteen⁴⁰ ja sieltä edelleen esimerkiksi 1930-luvulla järjestäytyneeseen kirjailijaryhmä Kiilaan. Selkein kytkös löytyy realismiin, jossa sellaiset työväenkirjailijoiden ihailemat kirjailijat kuin Minna Canth nostivat esiin köyhän kansan elinoloja. Kilven mukaan Pärssisen *Taistelun tuoksinasta* -kokoelman runoissa realismi kantaa ”hiukan tunteilevaa jälkihedelmää”.⁴¹

Samoin esimerkiksi Pärssisen runoissa toistuvalla kuolemaan joutavalla naiskohtalolla, dysforisella juonella, on 1700-luvulta juontuva historia romaanikirjallisuuden traditiossa. Usein kuoleman syynä tai ainakin jonkinlaisena peitetarinana on Suomen varhaisissa romaaneissa juuri keuhkotauti samoin kuin Pärssisen ”Ompelijatyttö”-runossa.⁴² Porvarillisten romaanien kohdalla kuolemajuontoa on usein luettu niin, että se ilmentää naisen valintojen rajallisuutta tai toimii rangaistuksena seksuaalisesta rikkomuksesta.⁴³ Pärssisen ompelija- ja tehtaantyttö eivät kuole näistä syistä, vaan vääristyneen ja työläisnaisia alistavan yhteiskuntajärjestyksen uhrina. Ja vaikka naisen kohtalona ei olisikaan kuolema, sen vaihtoehdot – tehdastyö, saunottajana työskentely (”Saunamummo”), kerjuu (”Vanha Leena”) tai jalan

ruhjominen kivipainossa ("Nuori raajarikko") – ovat olemattomat.⁴⁴ Yksi näistä olemattomista "vaihtoehtoista" on prostituutio, johon Pärssinen ottaa runoissaan kantaa.

Prostituutio ja keskustelu sukupuolimoraalista

Prostituutio on aiemman realistisen ja naturalistisen kirjallisuuden suosikkiaiheita. Kuten Päivi Lappalainen on tuonut esiin, prostituoidun tarina kietoutuu realistisessa kirjallisuudessa usein vietellyn tytön tarinaan, ja syyttävä sormi osoittaa kaksinaismoraalia harjoittaviin miehiin. Ina Langen naturalistisessa romaanissa *Sämre folk* (1885) prostituution taustalta taas löytyy päähenkilön "huono luonto".⁴⁵ Pärssisen runoissa prostituutio on yhteiskunnallinen ongelma, vääristyneen yhteiskunnan tuotos. Kurjuuden nielu on viekas, kuten hän asian ilmaisee runossa "Kaunis, köyhä tyttönen". Prostituutiota on, koska on köyhyyttä ja kurjuutta, joihin sen avulla haetaan ratkaisua. Sen seurauksena on henkinen kuolema, kuten seuraavassa "Ilotyttö"-runossa. Runon toisen säkeen ilmaus, jonka mukaan ilotytön koti on "tällä takana telkein", viittaa siihen, että runo on kirjoitettu vankilassa. Poliittinen naisvanki tarkastelee siinä rikollisena tuomittua naisvankia:

Ilotytönen, oi surun tyttö,
elon maljasta juoda hän ehti.
Sai myrkkyä, sairas on, hervas
kuin syksyn kalpea lehti. (...)

Hän väsynyt on, hän on villi,
on viisas ja mielipuoli.
Ilotytönen, oi surun tyttö
vain varjo on; itse hän kuoli.⁴⁶

Siinä missä "Ilotyttö" viittaa suoraan prostituutioon, runot "Köyhä tyttö", "Kaunis, köyhä tyttönen", "Apurinainen" ja "Imatran uhri"

vihjaavat kiertoilmaisuin sen uhkaan. Tyttö on vajonnut ”alas, alas”, hän on sortunut nuorena, hänen katseensa on muuttunut arasta uhmakkaaksi ja sielunsa raunioutunut. Samalla ne tuottavat näkemystä, jonka mukaan prostituutio leijuu jatkuvana uhkana työläistäustaisen tytön yllä: ”eessä konnain katsetten / värjyt aran kyyhkyn tavoin”.⁴⁷

Pärssinen osallistui prostituutiota koskevilla runoillaan ajan polttavaan keskusteluun. Ohjesääntöinen prostituutio, joka prostituoitujen terveystarkastusten ja lupakirjojen myötä sai elinkeinon luonteen, sai osakseen sekä kannatusta että kiivasta vastustusta. Työväenliikkeen piirissä se nähtiin nimenomaan työväestön ongelmana ja ihmisarvoa loukkaavana kapitalismin tuotoksena. Työväenliike vaikutti ratkaisevasti ohjesääntöisen prostituution lakkauttamiseen vuonna 1907.⁴⁸ Prostituutiota koskeva keskustelu limittyi laajempaan, jo 1880-luvulla alkaneeseen polemiikkiin, jossa vastakkain asettuivat ehdottoman ja suhteellisen sukupuolimoraalin kannattajat. Edelliset halusivat rajata sukupuolielämän avioliittoon, jälkimmäiset taas hyväksyivät myös muunlaiset sukupuolisuhteet.⁴⁹ Asetelma ei ollut uusi. Keskustelun päälinjat muistuttavat erehdyttävästi yli puoli vuosikymmentä aiemmin sekä Suomessa että muualla Euroopassa käytyä vapaata rakkautta koskevaa polemiikkia. Ruotsalaisen C. J. L. Almqvistin vihkimätöntä liittoa puoltavat näkemykset kytkettiin utopistisocialistiseen ajatteluun ja ne saivat osakseen kiihkeää vastustusta. Vastaansa hän sai paitsi J. V. Snellmanin myös monet ajan naiskirjailijoista, joille vapaa liitto näyttäytyi miehisenä toiveunena.⁵⁰

Sukupuolimoraalia koskevaan keskusteluun otti osaa myös työväenliikkeen sivistyneistö. Työläisnaisliitto osallistui kiistaan eduskunnassa ja lehdistään korostaen köyhälistön naisten alistettua asemaa.⁵¹ Relatiivisen sukupuolimoraalin taustavaikuttajana oli ennen kaikkea August Bebel, joka teoksessaan *Die Frau und der Sozialismus* (1879, suom. *Nainen ja yhteiskunnallinen kysymys* 1904, *Nainen ja sosialismi* 1907) piti sukupuolivietin tydyttämistä ihmisen henkisen ja fyysisen terveyden ehtona. Sen kannalle asettuivat muun muassa Elvira Willman ja Matti Kurikka.⁵² Salaperäinen nimimerkki Sanelma Oikotie käsitteli työväenlehtien palstoilla keskitetysti teemoja, jotka puhuttivat aikalaisia: avioliittoa prostituution laillistettuna

muotona, naisen oikeutta vapauteen perheen kustannuksella sekä palkkatyön merkitystä naiselle.⁵³ Nuoreen työläisälymystöön kuuluneiden Kössi Ahmalan ja Kasperi Tantun kirjoituksissa hahmottuivat toisaalta uusplatonistinen puhtaan rakkauden ja toisaalta vapaan rakkauden ihanteet. Puhtaan rakkauden idea liittyy absoluuttiseen sukupuolimoraaliin ja androgyyniseen ihmiskäsitykseen, josta keskusteltiin Arthur Schopenhauerin ja Otto Weiningerin näkemysten pohjalta. Vapaa rakkaus -keskustelun keskeinen vaikuttaja Ahmalan ja Tantunkin kirjoituksissa oli Bebel. Avioliitto esitetään niissä ”lailistettuna prostituutiona”, mutta toisaalta myös vapaalle rakkaudelle vaaditaan normeja ja vastuullisuutta ennen kaikkea mahdollisen lapsen suhteen.⁵⁴

Bebelin ohella aikalaiset nimesivät ”vapaan rakkauden” taustavoimiksi Ellen Keyn ja Aleksandra Kollontain. Kiistellyn Keyn näkemyksiä sukupuolirakkauden ja äitiyden merkityksestä esiteltiin melko laajalti työläisnaisten lehdissä.⁵⁵ Kollontain näkemykset uudesta, sosialismin myötä toteutuvasta sukupuolimoraalista taas tulivat tutuiksi suomalaisille viimeistään hänen esseekokoelmansa *Uusi moraali* (suom. 1926) ja sitä edeltäneiden *Sosialistisen aikakauslehden* kirjoitusten myötä. Kollontain ihanteena ei Elina Kataisen mukaan suinkaan ollut täydellinen vapaus sukupuolielämässä – kuten usein on tulkittu – vaan ”suurelle rakkaudelle” perustettu suhde, jonka saattoi korvata ”eroottisella ystävyydellä” eli ”lemmenleikeillä”.⁵⁶

Pärssinen ei lämmennyt radikaaleille ajatuksille vapaasta oman tunnon liitosta. Hän vastusti jyrkästi kantaa, jonka mukaan avioliitto jätettäisiin vaille virallista vahvistusta. Vapaa liitto näyttäytyi hänelle mielivaltaisena järjestelynä, jossa nainen lapsineen saattoi koska tahansa joutua oman onnensa nojaan. Siviiliavioliittoa hän ei myöskään nähnyt ratkaisuna kysymykseen, vaan uskoi asian järjestyvän ”terveellä ja onnellisella tavalla” sosialismin voitettua.⁵⁷ Pärssisen kanta käy terävästi ilmi vuoden 1904 *Tjömies*-lehden kirjoituksesta ”Utopia – todellisuus”, jossa hän kritisoi Elvira Willmanin aiemmin samassa lehdessä esittämiä näkemyksiä. Hän lainaa Willmania, joka on kirjoituksessaan korostanut äitiyttä naisen olemuksellisenä ja tärkeimpänä tehtävänä. Pärssinen taas on sitä mieltä, että nainen voi

hyödyttää yhteiskuntaa myös olematta äiti. Äitiyden ylistäminen on utooppista eikä sovellu työläisnaisten arkeen, jota helpottaisi lapsien vähäisempi määrä, ei ”puhe naisten ylivoimaisesta äitiystehtävästä”. Pärssisen mukaan avioliittokysymystä ei saa esittää tavalla, josta on haittaa naisten kehitykselle. Etusijalle sekä avioliittoa että sukupuolimoraalia käsiteltäessä on asetettava taloudelliset olot ja, ennen kaikkea, työväenkysymys.⁵⁸

Pärssinen asettui niiden keski- ja yläluokkaisten naisten joukkoon, jotka moraalireformin hengessä ryhtyivät puolustamaan ”langenneita” naisia. Pärssisen auttamisen kohteina olivat ennen muuta yksinäiset äidit, jotka ajan moraalikäsitysten mukaan kuuluivat ”langenneiden” joukkoon. Tämä luokkarajat ylittävä naistoiminta ei aina miellyttänyt ympäröivää yhteiskuntaa. Kuten Pirjo Markkola on tuonut esiin, auttajanaisten oma moraali joutui kyseenalaiseksi. Kun ”kunnialliset” sivistyneistön naiset alkoivat toimia ”langenneiden” puolesta, he paljastivat tietävänsä elämän varjopuolista ja laittoivat ”lusikkansa soppaan, jonka piti olla miesten oma salainen keitos”, kuten Markkola kirjoittaa.⁵⁹ Tästä tyytymättömyydestä naisten toimintaa kohtaan kertovat myös Pärssisen niskaansa saamat siveettömyyssyytökset.

Sukupuolitettu luokka

Pärssisen runoissa ja kirjoituksissa laajemminkin ensisijainen sörön syy on luokka. Työläisiä sortaa yläluokan hallussaan pitämä tuotantokoneisto, jonka johdosta aineellinen hyvä jakautuu epäoikeudenmukaisesti. Runossa ”Karl Marxin julistus” Pärssinen toteaa, että sörön syy on kapitalistisessa järjestelmässä. Ihmisyyden nimissä, hän julistaa, köyhien tulee yhdistää voimansa: ”vapaa kilpailu maahan se lyökää!”⁶⁰

Myös työläisnainen on Pärssisen teksteissä ensisijaisesti luokkansa, ei sukupuolensa, edustaja. Tässä hän on samalla linjalla kuin työläisnaisliikkeen enemmistö, joka piti luokkaa sukupuolta tärkeämpänä määreenä yhteiskunnallista epätasa-arvoa koskeissa kysymyksissä. He integroituivat sosialismin oppien mukaisesti oman puolueensa

miehiin korostaen luokkasorron ensisijaisuutta.⁶¹ Esimerkiksi runossa ”Lakkopäivinä. Kirjoitettu Yleislakon ajalla 1905” Pärssinen noudattaa juuri tätä ajattelua: ”Kauvan kansan hartioita painoi sortajamme ies. / Nytpä pois se heittäkäämme yksin mielin nainen, mies.”⁶² Vastakkain ovat sorretut ja sortajat, työtä tekevä kansanosa ja yläluokka.

Luokka on paitsi yhdistävä tekijä, joka sitoo työläisnaiset oman luokkansa miehiin, myös ylittämätön kuilu. Se erottaa toisistaan ala- ja yläluokan mutta myös eri luokkien naiset. Naisten välisiä eroja Pärssinen painottaa monissa poliittisissa teksteissään ja muun muassa vankilassa kirjoittamassaan mietelmässä, jossa kuulaa vahvana eron- teko porvarilliseen naisliikkeeseen:

Naisasian ajo on tautina sulla.
Et muuta sä nää, sun sietäispä
naisvankilahan elinkautiseks tulla,
naisvihaajana jopa kuolisit sä.⁶³

Pärssinen ei kuitenkaan erittele vain luokan alistavaa merkitystä vaan korostaa sitä, että luokan sisällä sukupuoli on mitä merkitsevin tekijä. Alimmista alin osa on työläisnaisella, jota alistaa paitsi luokka myös sukupuoli. Pärssisen runoissa työläisnainen on ”alin aidanvitsa”, ”porraspuu” ja ”orjatar”. Sama tehokas, paatoksellinen retoriikka toistuu hänen lentolehtisissään. Työläisnainen on niissä ”halveksitun säätynsä halveksituin aines”, jota alaluokan kurjuus raskaimmin painaa.⁶⁴ Kuten Elsi Hyttinen on tuonut esiin, näkemys on keskeinen myös toisen työväenliikkeen naiskirjailijan, Elvira Willmanin tuotannossa. Willmanin mukaan työläisnaiset ovat ”proletariaatin proletariaattia, köyhälistön kurjalistoa”.⁶⁵

Pärssiselle naisten vapautuminen on oma erikoislukunsa työväenluokan pyrkimyksissä. Naisasia ei sinällään auta työläisnaista, eikä hänen hyödytä astua yläluokan naisen rinnalle ”heläyttelemään feministisiä sävelmiä”. Ei myöskään voi jäädä odottelemaan, että miehet tekisivät työn naisten puolesta, ”itse meidän on työtä tehtävä.”⁶⁶ Alaluokan naisten kurjuudessa eivät porvarisnaiset ole viattomia:

Koko alaluokan kurjuus, joka raskaimmin painaa työläisnaista johtuu siitä, että lakeja, olevien olojen pohjaa ovat olleet laatimassa sortajamme. Nuo sortajat ovat kyllä olleet yläluokan miehiä vaan heidän naisensa ovat sittenkin heidän hiljaisina neuvonantajinaan ainakin osaksi olleet mukana vaikuttamassa luokkaherruuden syntymiseen.⁶⁷

Sosialismin ”vapauden, veljeyden ja tasa-arvon” -ideologiassa sukupuolen merkitys usein peittyi näennäisen tasa-arvoretoriikan, eräänlaisen ”velipuheen” pinnan alle. Tärkeintä oli köyhälistön yhtenäisyys yhteisen vihollisen, porvarin, edessä. Kun pintaa vähän raaputtaa, kuten Pärssinen runoissaan tekee, luokan sisältä paljastuuakin erilaisia eroja ja alistussuhteita. Työväenaatteen verhottu miehisuus tulee hänen teksteissään näkyväksi, veliretoriikka muuntuu siskoretoriikaksi. Sukupuoli ei toki ollut ainut työväen sisäisiä eroja määrittävä tekijä – esimerkiksi miestyöläistä määritti hänen ammattiasemansa – mutta Pärssiselle työläisnaisliikkeen aktiivina se oli kaikkein keskeisin.

Työläisnainen, tulevaisuuden toivo

Pärssinen ei ollut vain työläisnaisten kolminkertaisen kurjuuden kuvaaja. Hänen poliittinen päämääränsä oli muutos asioiden tilassa, ei kurjuudessa vellominen. Tehtävänä oli aktivoida maaseudun ja kaupunkien työläisnaiset pelastamaan itse itsensä, toimimaan oman asemansa ja sitä kautta koko työväenluokan eteen. Pärssisen runoissa kulkee kurjuuden kuvauksen rinnalla toinen, toiveikkaampi juone. Siinä katse on kohti tulevaa ja työläisnaisen aktiivinen, yhteiskunnallinen toimijuus osoitetaan ratkaisevaksi paremman tulevaisuuden rakentamisen kannalta.

Esimerkiksi alussa lainaamani runo ”Laulu työläisnaiselle” kohoo kohti tätä ihannetta. Runo lähtee liikkeelle naisen kurjasta asemasta mutta nousee kohti toivoa paremmasta: ”Kas silloin päivä on loistossaan, / kun unteni kukka on kauneus maan.” Niin ikään runo ”Kurjuus-siskoille” alkaa tilanteesta, jossa naisten osana on kurjuus ja

pilkka, ”pistävä orjuus-oka”. Sekin kohoaa uuden ajan toivoon: ”Siskot, orjina kuolla ei, / voittoisa eessämme retki.”⁶⁸ Samantyyppistä kaksoiskertomusta – kurjuutta ja sitä seuraavaa nousua – Pärssinen hyödyntää myös lentolehtisessään *Taisteleville siskoille. Mietteitä äänioikeusasista* (1906), jonka alussa työläisnainen kuvataan porraspuuksi, jota pitkin parempiosaiset astuvat. Muutos on kuitenkin tulossa, ja siihen lehtinen huipentuu: ”Pääsi olet nostanut. Vartalosi suoraksi ojentanut olet. Katseesi ihmis-arvon tuntoa ja lujaa päättäväisyyttä puhuu. – Työluokan naiset ovat heränneet taistelemaan itsensä ja sorretun köyhälistön vapauttamiseksi.”⁶⁹

Nouseva vire on myös runossa ”Eräälle palvelijattarelle”, joka kuvaa reipasryhtistä, toimeliasta palvelijatarta. Palvelijahahmo oli sotienvälisen ajan kirjailijoiden, muun muassa Maria Jotunin ja Frans Emil Sillanpään, suosiossa. Kukka Melkkaan mukaan sen avulla on kuvattu ihanteellista naiseutta ja kuviteltu uusia naisena olemisen tapoja. Palvelijat toimivat kirjallisuudessa nousevan keskiluokan yhteiskunnallisina ”toisina” ja valaisevat ristiriitaista yhteiskunnallista tilannetta, jossa valta järjestyi uudella tavalla ja ydinperheestä muodostui yhteiskunnan tärkein perusyksikkö. Porvarillisen ihanteen mukaisesti siihen kuului kiinteästi palvelija tai kotiapulainen, jonka asemaan ristiriitaisuus paikantui. Palvelija oli perheen ikuinen ulkopuolinen, mutta toisaalta häntä ei ollut helppo mieltää myöskään työväenluokan ihanteelliseksi edustajaksi.⁷⁰

Pärssisen runossa palvelijatar kuitenkin asettuu työläisnaisen ihanteeksi ja edelläkävijäksi, yhteiskunnallisesti aktiiviseksi työläisnaiseksi, joka ajaa ”määrättyä työpäivää” eli Työväenpuolueen ohjelmaan jo perustamiskokouksessa 1899 kirjattua kahdeksan tunnin työpäivää. Kun katse on sivistyneistön hallussa (kuten Sillanpään ja Jotunin romaaneissa), palvelijan välitilamaisuus on seikka, joka erottaa hänet työväenluokasta. Mutta kun työläisnaisen asemaa analysoi Pärssisen tapainen työläisnaisliikkeen aktiivi, palvelija asettuikin ihanteeksi:

Olet oikeuksias vaatinut,
 et tyydy orjien tapaan.
 Työpäivän tahdot määrätyn,
 ajat itseäs varten vapaan.

Ja luokka-aseman kuilusta
 pääs' vapaiden rinnalle nostat.
 Ja tahtosi rautatarmolla
 oman onnesi täältä ostat. (...)

Käy tietäs, vaikkapa tyhmyrit
 sun herjaisi pyrinnoitäs –
 sadat siskot kohta sun jälkiäs
 ne seuraa ja jatkaa töitäs.⁷¹

Pärssisen uskoa naisiin ja toivetta jopa naisten valtaan noususta ilmentävät *Taistelun tuoksinasta* -kokoelman peräkkäiset runot ”Naiselle” ja ”Naisesta”, joissa sukupuolta ei, yllättävää kyllä, kytketä näkyvästi luokkaan. Niiden kritiikin kärjessä on naisten kasvatusta. ”Naiselle”-runossa Pärssinen kritisoi sitä, että naiset kasvatetaan ennakkuuloisiksi, tunteelliseksi ja uskonnollisiksi. Samansuuntaista kritiikkiä oli Suomessa esitetty jo 1800-luvun kuluessa liberaalin ajattelun, erityisesti John Stuart Millin näkemysten, saadessa täällä kannatusta.⁷² Kun kasvatusta ja ympäristö vievät naista kehdestä asti vinoon, nainen ei Pärssisen runon mukaan opi ymmärtämään yhteiskunnan epäkohtia. Hän epäonnistuu kasvattajana, unohtaa aatteet ja kasvattaa kääpiöitä”. Muutos on kuitenkin edessä: ” – uusi on nainen nouseva, / jonka valtahan kaikki taipuu”, kirjoittaa Pärssinen uhmakkaasti.

”Naiselle”-runoa seuraava ”Naisesta”-runo jatkaa naisten vuosisataisen alistamisen ja sorron kuvausta. Se on taiten tehty luettelo naisen hyvistä ja huonoista ominaisuuksista. Naiseuden irvikuva on Pärssiselle nainen, ”jok’ on olio – eikä kansalaiseks’ mieli kasvaa.” Huonot ominaisuudet, kuten taantumus, liehakointi ja arkeen kes-

kittyminen, tulisi korvata toimekkuudella sekä aatteille ja totuudelle avoimella mielellä:

Nainen alistuva, kärsiväinen,
taannutettu kautta vuosisatain,
nainen, jok'ei järkipisaraistaan
rahtuakaan kehitellä koita
eikä rohkene ees' ajatella
eikä tutkistella mitään tahdo,
nainen tuo on edistyksen este. (...)

Mutta nainen puhdas, päivänpaiste,
toimekas ja vapaa sielultansa,
jonk' on mieli avoin aattehille
totuuden on puolustaja uljas,
hengen vapauden tunnustaja,
nainen tuo on ihanteeni aina.⁷³

Edellä käsitellyissä runoissa korostuu työläisnaisten alimmista alin asema. Toisaalta niissä esitetään, että sorron alta on mahdollista nousta, mikäli naiset itse nousevat vaatimaan oikeuksiaan. Tämä vaatimus oli mitä ajankohtaisin 1900-luvun alun vuosina, jolloin taisteltiin työväestön pääsystä ääni- ja vaalioikeuden kaltaisten kansalaisoikeuksien piiriin. Niiden myötä myös naisten oli mahdollista muuttua ”olioista” kansalaisiksi. Toinen keskustelu, johon Pärssisen runot lukijaa johdattavat, on aikalaiskeskustelu työläisnaisten moraalista ja äitiydestä – ja siitä, onko työläisnaisesta näistä kumpaankaan.

Pyhät punaäidit

Pärssisen runoissa työläisnaisen rinnalle ilmaantuu toistuvasti lapsi. Erityisen lapsikeskeinen on USA:ssa ilmestynyt kokoelma *Musta virta* (1913), jonka yksi kokonainen osio on saanut nimen ”Äiti ja lapsi”. Tämä pari, äiti ja lapsi, oli erottamaton myös Pärssisen poliit-

tisessa toiminnassa, kuten hänen aiemmin mainitut kannanottonsa todistavat.

Lapsen hahmoon tiivistyy Pärssisen runoissa monia keskeisiä yhteiskunnallisia epäkohtia. Yhteistä runoille on koskettavasti ilmaistu huoli siitä, miten yhteiskunta kovine arvoineen ja onnettomine elinoloinen kohtelee pienimpiä ja viattomimpia jäseniään. Lapset, jotka ”tulevat silmin hohtoisin” saavat vastaansa irvistelevät ”hornan henget”. ”Mistä nousee tuhat kättä pienoisia hoivaamaan”, kysyy Pärssinen runossaan ”Pienokaisemme”.⁷⁴ Runon nimen me-muoto vihjaa siihen, että lapset ovat meidän kaikkien – toisin sanoen yhteiskunnan – eivät vain vanhempiensa vastuulla.

Pärssinen kommentoi runoissaan orvoksi jääneiden lasten kohta-loa sisällissodan jälkeisessä Suomessa (”Punaorpo”) ja työväen alkoholiongelmia, jossa kärsijäksi joutuu sylilapsi humaltuneen naisen imettäessä itkevää lastaan (”Kurjuus kukkuroillaan”). Hän puuttuu niissä aviottomien äitien asemaan ja pilkkaan, jota he saavat osakseen (”Hyljätty”). Nälkää hän kommentoi runossa ”Mun on nälkä”, jossa lapsi odottaa kärsivällisesti viljan kasvamista, leikkaamista, puimista ja jauhamista ja kuolee, kun äidin lupaama uutisleipä on viimein valmis. ”Kaksi kalmaa” -runo tuo esiin äidin tuskan siitä, kuka hoitaa lapsia, jos hän itse kuolee, ”Kellarikerroksen lapset” taas työväen alkeelliset elinolot. Katkeran ivallinen ”Onneton matkalainen” kritisoi yhteiskunnan tarjoamaa olematonta ja väärällä hetkellä tulevaa ”tukea”. Runo kertoo, Pärssisen ilmausta lainatakseni, kurjuuspyörteessä olevasta pojasta, joka varastaa nälkäänsä ja saa viimein viranomaiset heräämään:

Viedään poika nälistynyt
talven tuiman pakkasella
ohkaisissa rääsyissäänsä
kauas pakkolaitokseen.
Näin se hoivaa yhteiskunta
lapsostansa. –
Eikö moinen ihanaa?
Haa!⁷⁵

Pärssinen käsittelee runoissaan myös kysymystä työläisnaisten ansiotyöstä ja sen vaikutuksesta lasten- ja kodinhoitoon. ”Proletaarilapsen kehtolaulu” -runossa hän piirtää lukijan silmien eteen kuvan lapsensa kehtoa keinuttavasta nuoresta äidistä, joka ompelee päivät tehtaassa: ”Jouda ei päivin vaalimaan, / tehtahassa kun häärii.” Sama asetelma toistuu runossa ”Iloton ilta”:

Ah, ryskehessä tehtahan
niin pitkä, pitkä olo,
ja tuhat kertaa palajan
sun luokses lapsi-polo.⁷⁶

Runot kommentoivat sitä monia – joskaan ei kaikkia – työläisnaisia koskevaa tilannetta, jossa ansiotyön lisäksi oli hoidettavana lapset ja koti. Pärssinen kutsuu tällaista elämäntilannetta kolminkertaiseksi räsituksiksi, joka uuvuttaa työläisäidin hermostoa.⁷⁷ ”Ei joudeta enää haaveilla ’oikeata kutsumusta’. Saa kiittää, jos leipään pääsee”, hän kirjoittaa toisaalla.⁷⁸ Runojen tehtaannaisille ansiotyö ei ole emansipatorista tai valittua, vaan pakollinen paha. Sama näkemys esiintyy 1920-luvun *Toveritar*-lehdessä, jossa ansiotyötä tekevien äitien kuvauksia on suurin osa, ja äidit esitetään kaksoistaakkansa alle luhistuvina.⁷⁹ Tuon ajan porvarisnaisten elämää ohjaava, 1800-luvun kuluessa muotoutunut näkemys naisesta kodin hengettärenä, äitinä ja vaimona, oli keskiluokkainen rakennelma ja useimmille työläisnaisille saavuttamaton ylellisyyttä. Yhtä kaukana työläisnaisten arjesta oli porvarillisen naisliikkeen noihin aikoihin propagoima yhteiskunnallinen äitiys, jossa naiselle luontaiseksi katsottu hoivatyö sallittiin ulottaa omaa perhettä pidemmälle.⁸⁰

Työläisäitiys näyttäytyy siis Pärssisen runoissa tuskaisena tasapainotteluna rahanhankinnan ja lasten hyvinvoinnin välillä. Mutta se esitetään niissä myös aivan toisenlaisessa valossa. Runossa ”Kohtaus äitien kokouksesta” vapauden puolesta puhetta pitävä, lastaan imettävä äiti on ”emo”, jonka ”maitoa pyhää” lapsi imee tyyntyneesti. Vankilassa kirjoitettu runo ”Pieni punaorpo” taas kertoo mummonsa

hoivissa kasvaneista lapsista, joiden isä on kuollut sisällissodassa ja äiti viety vankilaan. Runossa äidillä on kasvoillaan ”pyhimyshohde” ja hänen lapsensa vertautuvat lintusiin, joilta on hajotettu pesä. ”Aamutuokio”-runo taas kertoo vankilassa olevasta nuoresta naisesta, ilmeisimmin prostituoidusta:

Kodin köyhän lapsi. Jo varhain
oli suistunut maailmaan.
Niin nuori ja kautta harhain
tie kulkenut vankilaan.

Runo antaisi odottaa kurjuuspyörteen syvenemistä ja onnetonta loppua, mutta koko asetelman kääntää se, että nainen on raskaana ja synnyttää. ”Harhaan joutuneesta” työstä tulee raskauden ja synnytyksen myötä ”neitsyt pyhä”. Äidin ja lapsen välinen rakkaus esitetään puhtaimpana rakkauden muodoista. Naisvangin synnytyksen kuvaus saa yllään taivaallisen hohteen:

Mut nyt hän neitsyt on pyhä
noin äitiysvuoteellaan.
Ovi vaikk’ oli teljetty yhä,
tuli enkeli taivaastaan.

Tuli poikanen: tähdenlento
niin lankesi päälle maan.
Ja äidin kohtalo vento
suli lempehen puhtaimpaan.

Nyt ripsin vavahtavaisin
kevätaurinko katsahtaa:
niin äiti ja laps’ ihanaisin
aamusiunauksensa saa.⁸¹

Pärssisen runoissaan esittämä näkemys työläisnaisista ja punaleskistä pyhimysmäisinä, miltei madonnamaisina hahmoina on valovuosien

päässä siitä laajalle levinneestä käsityksestä, jossa työläisnaiset nähtiin moraaliltaan löyhinä. Luokka, sukupuoli ja seksuaalisuus kietoutuivat toisiinsa tavalla, joka teki työläisnaisista jo lähtökohtaisesti moraaliltaan epäilyttäviä. Helsinkiin perustettiin diakonissojen toimesta turvakoti palvelijattarille, koska pelättiin, että kaupunkiin työhakuun tulleet tytöt joutuivat alttiiksi siveellisille vaaroille.⁸² Maaseudun yöjuoksuperinnettä kritisoivassa artikkelissa ”Siveellisyysoloista maaseudulla” kansan naisia kritisoitiin moraalittomuudesta ja huonosta kodin ja lasten hoidosta. Pietari Päivärinta toi kirjoituksessaan ”Siveellisyysolot Pohjanmaalla rahvaan keskuudessa” esiin erityisesti ylioppilaiden näkemyksen siitä, ettei ”rahvaan tyttärillä ole pidäkkiä”, jos heidän luokseen vain onnistuu pääsemään.⁸³ Ajan kirjallisuus oli niin ikään vahvistamassa näkemystä työläistaustaisten naisten löyhästä moraalista. Kuten Heidi Grönstrand on osoittanut, esimerkiksi Joel Lehtosen *Putkinotkon* Saaran moraalista epäilyttävyyttä lisäävät hänen piian ja keittäjän ammattinsa.⁸⁴

Sisällissodan jälkeen työläistaustan ja löyhän moraalin oletettu kytkös ilmeni seksualisoituna, punakaartin naisten irstautta ja julmuutta toistavana kuvastona, jota voittajapuolella viljeltiin. Sisällissotakirjallisuutta tutkineen Lasse Koskelan mukaan naiset ovat sekä taistelijoina että punaisten ”lemmensisarina” Suomessa esillä paljon näkyvämmiin kuin kansainvälisessä sotakirjallisuudessa. Muun muassa Kyösti Wilkuna kuvaa teoksessaan *Kun kansa nousee* (1918) punaisia ”atavistisiksi hirviöiksi”, jotka viettävät työväentaloissa orgioita sukupuolitauteja levittävien ”lemmensiskoja” kanssa. Eino Leino – josta sodan jälkeen tuli näkyvä valkoisen Suomen kirjailija – kavahtaa *Helsingin valloitus* -teoksessaan (1918) vastenmielisiä punaisia naisia: ”(...) on minun totuuden nimessä tunnustettava, että enempiä inhimillistä raakuutta, eläimellistä mielenvikaisuutta, henkistä hurjistumista ja ruumiillista epämuodostumista en ole koskaan nähnyt kuin sillä kertaa.”⁸⁵

Tunnetuin ja samalla äärimmäisin punaisia naisia luonnehtiva lehtikirjoitus lienee *Keskisuomalaisessa* ilmestynyt Ilmari Kiannon ”Tuomiotaktiikasta”, jossa hän esittelee näkemyksiään vangittujen miesten ja naisten tuomitsemisesta. Kiannon mukaan punaiset nai-

set ovat sodan raakalaismaisoin osapuoli, joka lapsia synnyttämällä vahvistaa vihollisen voimaa:

Sudenjahdissa kelpaa maalitauluksi juuri naarassusi ehkä ennemmin kuin uros, sillä metsästäjä tietää, että naarassusi synnyttää yhtä pahoja penikoita, joista on oleva ikuinen vastus. Todistettu on, että Suomen kansalaissodassa punakaartilaiset owat petoja, monet heidän naisistaan – susinarttuja, wieläpä naarastiike-reitä. Eikö ole hulluutta olla ampumatta petoja, jotka meitä ahdistawat?”⁸⁶

Pärssisen sodan jälkeen ilmestyneessä ”Pieni punaorpo”-runossa punaäiti ei ole naarassusi vaan pyhimysmäinen, kärsivä nainen. Hänen lapsensa eivät ole sudenpenikoita vaan lintuja, joilta on hajotettu pesä. Perhettä kuvataan hellyttävin lintu- ja luontovertauksin, lasten viattomuutta korostaen: ”Miksi viattomuus näin on vihattu?” Työläisnaisten pyhimysmäisyydestä kertovien runojen avulla Pärssinen luo vastakuvastoa aikalaisväitteille työläisnaisten moraalittomuudesta. Runot ovat särö valkoisen Suomen kuvittelussa. Pyhä äiti -kuvaston avulla Pärssinen kiistää väitteen, jonka mukaan työläisnaiset ovat yhtä ja samaa siveetöntä joukkoa. Hän korottaa työläisnainen jalustalle ja paaluttaa hänet lapsiaan puolustavaksi, kärsiväksi äidiksi.

Orjattaresta tulevaisuuden toivoksi

Hilja Pärssisen työtä 1900-luvun alkupuolen työväenpolitiikan ja -runouden parissa yhdisti työläisnaisten asian kiihkeä ajaminen. Runous tarjosi tähän tarkoitukseen tehokkaan, vetoavan ja aikaisten suosiman väylän. Pärssinen kuului luokan käsitteen muokkaajiin ja, mikä tärkeintä, sen sukupuolittajiin. Hän korostaa sitä, että luokan ohella sukupuoli on keskeinen sorron aiheuttaja. Alimmista alin osa on työläisnaisella: ”orjattarella”, ”porraspuulla” ja ”alimmalla aidanvitsalla”.

Runoissaan hän kommentoi tehdastyön raskautta, työläisnaisten ”kolmoistaakkaa” (ansiotyön sekä kodin- ja lastenhoidon yhdistämistä), heidän väitettyä löyhää moraaliaan, prostituution taustoja ja

sitä, miten lapset joutuvat kärsimään kovan yhteiskunnan kourissa. Työläisnainen esitetään runoissa kärsivänä ja usein kuolevana sorron uhrina mutta myös tulevan sosialistisen yhteiskunnan toivona.

Nääntyvät ompelijattaret ja tehtaantytöt ovat Pärssisen luomia ja suosimia fiktiivisiä hahmoja. Kyse ei siis ole *vain* todellisuuden peilimäisestä heijastamisesta vaan representaatioista, joita ohjaavat työväenkirjallisuuden estetiikka ja liikkeen päämäärät. Runous merkitsi Pärssiselle kuitenkin myös muuta kuin yhteiskuntakritiikin esittämisen kanavaa. Päättellen siitä, että hän kirjoitti lapsuusvuosista aivan viimeisiin elinvuosiinsa saakka, hänellä oli henkilökohtainen halu ja tarve kirjoittaa. *Työläisnaisen* kirjoituksessa ”Sosialidemokratia ja kaunokirjallisuus” hän puolusti yksilöllistä taiteilijuutta – periaatteessa vastoin työväenrunouden mainetta ”joukkojen runoutena”.

Pärssinen kommentoi runoissaan myös ajan sukupuolimoraalia koskevaa keskustelua. Muun muassa sisällissodan jälkeen ilmestyneessä ”Pieni punaorpo” -runossa punaleski esitetään pyhimysmäisenä, kärsivinä naisena. Kun tämän rinnalle asettaa voittajapuolen teksteissä laajalle levinneen kuvaston punaisten naistenirstaudesta, ero on selvä. Pyhää äitiyttä korostavien runojensa avulla Pärssinen purkaa näkemystä työläisnaisten moraalittomuudesta. Runous tarjosi Pärssiselle kiistämisen mahdollisuuden sisällissodan jälkeisessä Suomessa, jonka julkisuus miltei kauttaaltaan oli valkoisen voittajapuolen hallinnassa.

Viitteet

- 1 Pärssinen, Hilja (1923). *Jälleen vapaana. Runoja*. Työväen Sanomalehti Osa-KEYHTIÖ, Helsinki, 32–33.
- 2 Kilpi, Sylvi-Kyllikki (1967). Hilja Pärssinen. Teoksessa Soikkanen, Hannu (toim.), *Tiennäyttäjät 1*. Tammi, Helsinki, 126, 131.
- 3 Roininen, Aimo (1993). *Kirja liikkeessä. Kirjallisuus instituutiona vanhassa työväenliikkeessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 95.
- 4 Pärssinen toimi Työläisnaissliiton johdossa 1902–1905, 1906–1907 ja kansanedustajana 1907–1914, 1917 ja 1929–1935.
- 5 Haapala, Pertti (2005). Suomalaisen työväestön pitkä ja lyhyt historia. Teoksessa Hannikainen, Matti (toim.), *Työväestön rajat*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 19.

- 6 Esim. Skeggs, Beverley (2004). *Class, Self, Culture*. Routledge, London & New York.
- 7 Launis, Kati (2008). ”Syvien rivien naisten” herääminen. Suurlakko työväenpolitiikka ja -runoilija Hilja Pärssisen silmin. Teoksessa Haapala, Pertti et al. (toim.), *Kansa kaikkivaltias – vuoden 1905 suurlakko*. Teos, Helsinki (ilmestyy marraskuussa 2008).
- 8 Palmgren, Raoul (1966). *Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeen kaunokirjallisuus* 1. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo & Helsinki, v–vi.
- 9 Ks. Launis 2008.
- 10 Pärssinen, Hilja (1907). *Taistelun tuoksinasta*. Työväen Sanomalehti Oy, Helsinki, 15.
- 11 Kilpi 1967, 126.
- 12 Roininen 1993, 1–5.
- 13 Vrt. Anderson 1983/2007. *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Vastapaino, Tampere.
- 14 Pärssisen paosta ks. Lähteenmäki, Maria (2000). *Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa*. Sosialidemokraattiset Naiset – Socialdemokratiska Kvinnor, Helsinki, 94–97.
- 15 Hentilä, Marjalliisa (1989). Maa jossa piiatkin saivat äänestää. Suomen työläisnaisliikkeen kuva kansainvälisessä lehdistössä 1906–1914. Teoksessa Laine, Leena & Pirjo Markkola (toim.), *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino, Tampere, 171–175.
- 16 Kilpi 1967, 140–141. Ks. myös mm. Pärssisen kannanotto ”Mitä tulisi etenkin kuntain tehdä varattomain äitien ja lasten hyväksi?” (1913).
- 17 Lähteenmäki, Maria (1989). ”Pohjoinen mallimaa”. Suomen työläisnaisliikkeen kansainvälistyminen. Teoksessa Laine, Leena & Pirjo Markkola (toim.), *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino, Tampere, 142–146; Lähteenmäki 2000, 38–39, 62–69; Hentilä 1989, 162–185. Pärssisestä on tehty myös kaksi pro gradu -työtä, Sari Asikaisen ”*Me toivome ihannemaata*’. Hilja Pärssisen varhainen aatemaailma ennen kansanedustajuutta (1994) sekä Mari Koivusen *Kansankynttilä ja työväen soitu. Hilja Pärssinen sivistäjänä ja kasvattajana* (1998). Ilmestymässä on Matti Kalliokosken tutkimus *Ei kenenkään sankari. Hilja Pärssisen tarina* (WSOY).
- 18 Vapaavuori, Anneli (1989). Vallankumouksen runotar – Elvira Willman-Eloranta. Teoksessa Nevala, Maria-Liisa (toim.), ”*Sain roolin johon en mahdu*”. *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Otava, Helsinki, 269–277.
- 19 Esim. Kilpi, Sylvi- Kyllikki (S.-K.K.) (7/1935). Hilja Liinamaa-Pärssinen runoilijana. *Työläisopiskelija*.
- 20 Ks. esim. Salmi-Niklander, Kirsti (2004). *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karikkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki; Salmi-Niklander, Kirsti (2006). Suurlakon lapset. 1910-luvun työläisnuorison kansalaistoimintaa ja moraalikeskustelua. Teoksessa Mäki, Kirsi & Inkeri Ahvenisto (toim.), *Kansalaistaikuttaminen ajassa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere; Hyttinen, Elsi (2006a). ”Minä tahdon pois tästä ahtaasta komerosta.” Työläisnaisen toimijuus Elvira Willmanin näytelmässä *Lyyli* (1903). *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 1/2006; Hyttinen, Elsi (2006b). Keitä Juopa erottaa? Luokka, sukupuoli ja kadonnut käsikirjoitus. *Kulttuurintutkimus* 4/2006; Hyttinen, Elsi (2007). Työväenkirjailija Elvira Willman.

- Esipuhe teokseen *Elvira Willman: Lyyli, Kellarikerroksessa, Juopa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 21 Ks. Palmgren 1966, 212.
- 22 Kilpi 1967, 124. Mainittu kirjoitus ilmestyi *Suomen Sosialidemokraatissa* 31.8.1959.
- 23 Palmgren 1966, 205–206, 212.
- 24 Hilja Pärssisen kirje Talikkalan sosialidemokraattiselle naisyhdistykselle 1922. Hilja Pärssisen arkisto. Työväen arkisto, signum 92.
- 25 Kilpi 1967, 136.
- 26 Pärssinen, Hilja (1905). *Naiset mukaan. Vähän äänioikeusasiasta. Lentokirjasia työvälle VI*. Kirjapaino ”Kotka”, Kotka, 17–18.
- 27 Ks. Oittinen, Riitta (1989). Ompelu naisten työnä ja naisten työn symbolina. Teoksessa Laine, Leena & Pirjo Markkola (toim.), *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino, Tampere, 68.
- 28 Pärssinen 1907, 17–18. ”Ompelijatyttö” saman kokoelman sivulla 17, ”Apu-rinainen” sivuilla 19–20, ”Luutamummo” sivulla 20.
- 29 Haapala, Pertti (1986). *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Vastapaino, Tampere, 11, 34–41.
- 30 Ks. Haapala 1986, 40.
- 31 Oittinen, Riitta (2002). ”Luusopan keittäminen on vienyt minulta henkevyyyden”. Työläisnaisten tunteista 1900-luvun alussa. Teoksessa Katainen, Elina & Pirkko Kotila (toim.), *Työväki ja tunteet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 98.
- 32 Ks. Vattula, Kaarina (1989). Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. Teoksessa Laine, Leena & Pirjo Markkola (toim.), *Tuntematon työläisnainen*. Vastapaino, Tampere, 13.
- 33 Roininen, Aimo (1999). Työväenliike tuo työläiset kirjallisuuden kentälle. Teoksessa Rojola, Lea (toim.), *Järkiuskosta vaistojen kapinaan. Suomen kirjallisuushistoria 2*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 95–100.
- 34 Ks. Palmgren, Raoul (1965). *Työläiskirjallisuus (poetaarikirjallisuus)*. Kirjallisuus- ja aatehistoriallinen käsiteluvittely. WSOY, Porvoo & Helsinki, 33.
- 35 Pärssinen 1907, alkulehti.
- 36 Ks. esim. Pärssinen, Hilja (1926). *Muistojen mailta*. Kustannusosakeyhtiö Kansanvalta, Helsinki, 40–41. Runo ”Toivotus ehtoolla”: Tule, jumalaishengetär, oi, / tule hiljaa! / (...) Tule, valkea hengetär, oi! – / Hän on nuori, / ja kahlehen hälle he takoi. / (...) Tule oi, / uni lauhkea suo! / Sä kasvata elämän hiljaa! / –Suutele hiljaa!”
- 37 Kilpi 1967, 125; ks. esim. arkistossa säilynyt runo ”Nuori ystäväni”. Hilja Pärssisen arkisto. Työväen arkisto, signum 92.
- 38 Pärssinen, Hilja (26.1.1911). Sosialidemokratia ja kaunokirjallisuus. *Työläisnainen*. Ks. myös Palmgren 1966, 206.
- 39 Roininen 1999, 97–98.
- 40 Palmgren 1966, 5.
- 41 Kilpi 1967, 143.
- 42 Launis, Kati (2005). *Kerrotut naiset. Naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 232–235.
- 43 Esim. DuPlessis, Rachel Blau (1985). *Writing Beyond the Ending. Narrative Strategies of Twentieth-Century Women Writers*. Indiana University Press, Bloomington, 1–4.

- 44 Runot ovat kokoelmasta Pärssinen, Hilja (1913). *Musta virta*. Työmies Kustannusyhtiö, Hancock, Michigan, 31–32, 33–34, 35.
- 45 Lappalainen 2000, 186–192.
- 46 Pärssinen 1926, 33.
- 47 Pärssinen 1907, 15, 18, 19; Pärssinen 1913, 36–37.
- 48 Haapala 1986, 173.
- 49 Räisänen, Arja-Liisa (1995). *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 48–54.
- 50 Keskustelusta ks. Karkama, Pertti (1985). *Järkevä rakkaus. J. V. Snellman kertojana*. SKS, Helsinki; Borgström, Eva (1991). 'Om jag får be om ölost'. *Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik*. Anamma, Göteborg.
- 51 Katainen, Elina (2002). Rakkauden malja vai vesilasi? Aleksandra Kollontain uuden moraalien tulkintoja Suomessa. Teoksessa Katainen, Elina & Pirkko Kotila (toim.), *Työväki ja tunteet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 112.
- 52 Katainen 2002, 112; Willmanin rakkauskäsityksestä ks. myös Hyttinen 2006a, 9–10.
- 53 Hyttinen, Elsi ja Salmi-Niklander, Kirsti (2008). Nainen näkinkengässä. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 1/2008, 54–61.
- 54 Salmi-Niklander 2006, 84–85.
- 55 Lähtenmäki 2002, 38–39.
- 56 Katainen 2000, 127, 130–131.
- 57 Kilpi 1967, 147–148.
- 58 Pärssinen, Hilja (H. P.) (1904). Utopia – todellisuus. *Työmies* 112/1904.
- 59 Markkola, Pirjo (2002). *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 297, 317.
- 60 Pärssinen, Hilja (1908). *Lausuttavia runoja*. Työväen Sanomalehti Oy, Helsinki, 4–5.
- 61 Ks. esim. Sulkunen, Irma (2006). Suomi naisten äänioikeuden edelläkävijänä. Teoksessa Sulkunen, Irma et al. (toim.), *Naiset eduskunnassa. Suomen eduskunta 100 vuotta 4*. Edita, Helsinki.
- 62 Pärssinen 1907, 65.
- 63 Pärssinen 1923, 110.
- 64 Pärssinen 1905, 18.
- 65 Hyttinen 2007, vii–xvi.
- 66 Ks. Kilpi 1967, 144–145.
- 67 Pärssinen 1905, 19.
- 68 Pärssinen 1913, 43–44.
- 69 Pärssinen, Hilja (1906). *Taisteleville siskoille. Mietteitä äänioikeus-asiasta*. Kirj. H. P. Lentokirjasia työväestölle VIII. Viip. Työv. Kirjap. ja Sanomal. Osuuskunta, Viipuri.
- 70 Melkas, Kukku (2005). Toisen palveluksessa. Palvelijat porvarillisen perheen ja työväenluokan välissä. Teoksessa Löytty, Olli (toim.), *Rajanylityksiä. Tutkimusreitit toiseen tuolle puolen*. Gaudeamus, Helsinki, 162–165.
- 71 Pärssinen 1907, 16.
- 72 Launis 2005, 287–294.
- 73 Pärssinen 1907, 38–39.
- 74 Pärssinen 1913, 76.

- 75 Sama, 74. Muut tässä mainitut runot ks. Pärssinen 1913 ja Pärssinen 1926.
- 76 Sama, 60–61.
- 77 Pärssinen, Hilja (1909). Synnyttäjien suojelus ja äitiysvakuutus, *Kansan kalenteri*.
- 78 Pärssinen, Hilja (H. P.) (1904). Utopia – todellisuus. *Työmies* 112/1904.
- 79 Haakana, Tiina (2001). Koti ilman äitiä on kylmä ja iloton paikka. Äitiyden representaatiot 1920-luvun *Suomen Naisessa ja Toverittareissa*. *Työväentutkimus* 2001, 30–32.
- 80 Esim. Häggman 1994, 198–200.
- 81 Pärssinen 1926, 32. Muut runot ks. Pärssinen 1913, 64; Pärssinen 1923, 25.
- 82 Markkola 2002, 221.
- 83 Ks. Räisänen 1995, 55–56.
- 84 Grönstrand, Heidi (2006). Maalaistytön elämäneväät Joel Lehtosen *Putkinotkossa*. Teoksessa Kainulainen, Siru & Viola Parente-Čapková (toim.), *Täysi kattaus. Ruokaa ja juomaa kirjallisuudessa*. Turun yliopiston taiteiden tutkimuksen laitos, Turku, 82–87.
- 85 Koskela, Lasse (1999). Kansa taisteli – valkoiset kertoivat. Teoksessa Rojola, Lea (toim.), *Järkiuskosta vaistojen kapinaan. Suomen kirjallisuushistoria 2*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 222–235.
- 86 Kiannon kirjoituksesta ks. Hakala, Anu (2006). *Housukaartilaiset. Maarian punakaartin naiskomppania Suomen sisällissodassa*. Like, Helsinki, 122–123.

Työväen sivistysseurat 1860-luvulla

Suomalaisen työväen järjestäytymistä on totuttu tarkastelemaan lähtökohtana se liikehdintä, joka alkoi 1880-luvun alkupuolella ja jolle historiankirjoituksessa on varattu perioditermi wrightiläinen työväenliike. Nimitys juontuu vuonna 1883 perustetun Helsingin Työväenseuran puheenjohtajalta Viktor Julius von Wrightiltä. Työväki alkoi kuitenkin vähin erin hakeutua yhdistyselämään jo vuosikymmeniä ennen wrightiläisiä työväenseuroja. Tätä varhaista toimintaa on käsitelty historiantutkimuksessa vähän, eikä sille ole vakiintunut sopivaa nimitystä. Sosiaalidemokraattisen puolueen historiasta ensimmäisen väitöskirjan 1920-luvulla laatinut Jarl von Schoultz puhui ”porvarillisen työväenliikkeen ajasta”. Väinö Voionmaa oli perehtynyt erityisesti Tampereen työväen yhteistoimintaan ja häneltä on peräisin vanhentunut luonnehdinta ”seurallisuuden aika”. On puhuttu myös ”ei-poliittisista työväenseuroista”.¹

Työväen järjestäytymiseen seuroihin ja yhdistyksiin kiinnitettiin aikalaishuomiota jo 1860-luvun lopulla. Ammattikuntien alasajon vuoksi käsityöläisten katsottiin tarvitsevan sellaisia seuroja, joita Ruotsissa oli vastaavana murroskautena menestyksellisesti perustettu.² Vuonna 1874 Suomessa toimi tai oli toiminut niin paljon erilaisia työväenseuroja, että järjestäytymisestä kiinnostunut liberaali lehtimies Robert Castrén saattoi ryhmitellä ne neljään alalajiin: apu-yhtiöihin, raittiusseuroihin, sekalaisiin yhdistyksiin ja sivistysseuroihin.³ Viimemainittua hän piti kaikkein levinneimpänä tyyppinä. Luokittelun mallina Castrén käytti pohjoismaisia työväenseuroja, joissa pääasiallisena toimintana oli sivistystyö: säännölliset kokoukset sekä kirjastojen ja lukusalien ylläpito. Pohjoismaisissa työväenseuroissa olivat 1870-luvun alussa edustettuina jo kaikki sosiaaliluokat tehtaiden työväestä aina yhteiskunnan huipulle, ja pyrkimyksenä oli saattaa eri yhteiskuntaluokat sopusointuun keskenään.⁴

Castrénin aikalaishavainnot suomalaisista työväenseuroista ovat saaneet tutkimuksessa vahvistusta, sillä myös meillä tiedetään perustetun useita sivistysseuroja.⁵ Itse olen tutkinut kolmea suurta 1860-luvun sivistysseuraa Turussa, Helsingissä ja Oulussa. Castrénin jälkiä kulkien olen etsinyt tälle järjestäytymiselle taustaa Ruotsista ja seurannut kansainvälisten vaikutteiden kulkureittejä entisestä emämaasta Suomeen. Perusajatuksena on ymmärtää kotimaista järjestäytymistä laajemman kansainvälisen liikehdinnän kautta.⁶

Saksalainen sivistysseuraliike leviää Pohjoismaihin

Eurooppalaisen työväenliikkeen varhaista historiaa on tutkittu suhteellisen monipuolisesti, ja esimerkiksi saksalaisen työväenliikkeen alkuvaihe tunnetaan hyvin. Liikkuvaan ammatinharjoittamiseen omistautuneiden saksankielisten käsityöläisten tiedetään *Vormärzin* kaudella eli ennen vuotta 1848 käyttäneen tukikohtinaan erityisiä sivistysseuroja, *Bildungsvereine*. Nämä seurat olivat useimmiten kirjapainajien ja heidän kanssaan yhteistyössä toimivien intellektuellien perustamia, ja yhteisenä pyrkimyksenä oli alkuvaiheissa painovapauden edistäminen. Niihin liittyi käsityökisällejä ja muita työläisiä, joiden lukumäärä ylitti usein perustajien määrän. Järjestäytyminen alkoi jo 1830-luvulla, ja ensimmäiseksi aatteelliseksi työväenjohtajaksi saksalaisella kielialueella nousi 1840-luvun alussa räätälinkisälli Wilhelm Weitling.

Ahtaista poliittisista oloista johtui, että 1830-luvulla Pariisi oli saksalaisen työväenliikkeen keskus. Siellä toimineen *Oikeamielisten liiton* innoittamia sivistysseuroja syntyi useita paitsi muualle Ranskaan, myös Saksalaisen liiton maihin, Sveitsiin, Belgiaan ja Englantiin. Sivistysseurat pitivät usein yhteyttä kirjeenvaihdon välityksellä. Radikaalien saksalaisten käsityöläisten uudeksi keskuksesi nousi 1840-luvulla vapaamielinen Lontoo, ja kun vuonna 1847 Lontoon saksalaisten työläisten sivistysseurassa muotoiltiin jo *Kommunistiliitto*, kerrottiin kokousedustajille, että Oikeamielisten liiton alaosastona toimi sivistysseura ainakin tusinassa saksalaisessa kaupungissa.

Jäsenmäärältään suurimpiin kuuluvassa *Hampurin Sivistysseurassa* oli 450 jäsentä.⁷

Kisällivaellusten kautta radikaalit vaikutteet kulkeutuivat myös Skandinavian maihin. Ensimmäisenä pohjoismaisena työväenseurana pidetään vuonna 1845 perustettua *Tukholman sivistysseuraa*. Pohjoismaisen työväenliikkeen vastaisen kehityksen kannalta saksalainen käsityöläiskommunismi sivistysseuroineen oli tärkeä esikuvan antaja. Norjan ensimmäinen radikaali työväenjohtaja Marcus Thrane oli vaeltanut Manner-Euroopassa ja kääntynyt matkoillaan Weitlingin seuraajaksi. Hän tutki tämän kirjoituksia sekä tutustui omakohtaisesti myös ranskalaiseen sosialismiin ja sen johtaviin edustajiin. Thrane perusti ensimmäisen työväenseuransa vallankumousvuonna 1848, mutta viranomaiset onnistuivat nujertamaan Thranen radikaalit työväenseurat jo 1850-luvun alussa.⁸ Ruotsiin oli 1840-luvun loppuun mennessä levinnyt oikea sivistysseuraliike, seuroja oli maassa tuolloin jo kolmisenkymmentä.⁹

Tukholmassa toimineen sivistysseuran lähimmäksi esikuvaksi on ehdotettu mainittua Hampurin Sivistysseuraa. Suoran vaikutuskanavan osoittaminen on lähteiden valossa kuitenkin vaikeaa.¹⁰ Saksalaisella sivistysseuraliikkeellä oli vahva poliittinen pohjavire. Se pyrki työväen poliittisten oikeuksien ja taloudellisen aseman parantamiseen. Myös Thranen johtamat norjalaiset työväenseurat esiintyivät poliittisin vaatimuksin. Ruotsalainen sivistysseuraliike omaksui esikuviltaan valistustyön, mutta keskittyi lähes yksinomaan työväen sivistyksellisten tarpeiden edistämiseen. Näin se liittyi saksalaisvaikutteiden lisäksi myös Englannista esikuvia saaneeseen liberaaliin kansansivistysideologiaan.¹¹ Tukholman sivistysseuran perustajilla näyttää tosin olleen myös poliittisia tavoitteita, mutta ennen kuin ensimmäinen toimintavuosi oli kulunut loppuun, perustajat tavoitteineen oli työnnetty sivuun ja seura johdettu poliittisesti vaarattomalle sivistystyön uralle.¹²

Sivistysseurat niin Tukholmassa kuin muualla Ruotsissa olivat käsityöläisten ja näitä lähellä olleen alemman porvariston alulle panemia. Seurojen perustaminen ajoittui elinkeinovapauden murrosvaiheeseen ja ammattikuntien hajottamiseen. Pelättiin, että ammattikuntasiteen katkettua mestarin perhepiiriin käsityöläisnuorukaiset joutuisivat

turmion tielle. Elämäntavan tuhoisalta murrokselta heidät pelastaisi monipuolinen sivistys.¹³ 1840-luvun loppu oli ruotsalaisten sivistysseurojen suuruudenaikaa, mutta jo 1850-luvun puolivälissä suurin osa oli lakannut toimimasta. Tukholman Sivistysseura pysyi kuitenkin toiminnassa aina 1860-luvun alkuun, samoin toinen suuri, Göteborgin sivistysseura. Viimeisenä valot sammutti lähes kolmen vuosikymmenen toiminnan jälkeen Karlskronan sivistysseura vuonna 1876.¹⁴

1840-luvun aatteellinen murros

Ensimmäisten työväenseurojen perustamista edelsi Ruotsissa liberaalin julkisuuden muotoutuminen. Kun Ruotsissa 1840-luvulla puuhattiin sivistysseuroja, Suomessa herättiin vasta kommentoimaan sivistysseuraliikkeen taustalla myllertävää yhteiskunnallista murrosta. J. V. Snellman oivalsi ensimmäisten joukossa, että kehitys saattaisi meilläkin johtaa väkivaltaisiin vastakohtaisuuksiin ja hahmotteli ratkaisuksi työväenluokan henkisen kasvun tukemista. Hän kommentoi myönteisesti Englannin chartistiliikkeen keskuudesta noussutta työläiskirjallisuutta ja näki siinä osoituksen työväen omasta kulttuuriharrastuksesta. Ohjelmallisena tavoitteena oli työväenluokan nostaminen sivistyksellisesti sille tasolle, että se voisi liittyä yhteiseen kansaan ja kansallisen kulttuurin rakentamiseen.¹⁵

Siinä missä Snellman tarkasteli asioita makrotasolta, toinen 1840-luvulla aloittanut sanomalehtimies, Zachris Topelius, seurasi työväen elämää paikallisesta näkökulmasta. Topelius kiinnitti huomiota mm. Helsingin pientenlasten kouluihin, hyväntekeväisyyteen, keinotteeluun, asuntokurjuuteen ja työväen vapaa-ajan viettoon. Viimemainitusta kirjoittaessaan hän arvosteli Helsingin oloja hyvin samaan tapaan kuin ihailemansa ruotsalainen runoilija C. J. L. Almqvist. Vaikka Almqvist oli varsin radikaali kirjoittaja, nuori Topelius näyttää pitäneen häntä kirjallisten vaikutteiden ohella myös yhteiskunnallisten herätteiden lähteenä.¹⁶

Konservatiivinen hallituskoneisto ja vanhakantainen virkamieskunta eivät sallineet vapaata mielipiteenmuodostusta, ja vallanku-

mousvuonna 1848/49 suuriruhtinaanmaan rajat suljettiin läntisiltä vaikutteilta melkein kokonaan.¹⁷ Lähinnä Turkuun oli ennakkotarkastuksen läpi kuitenkin päässyt viestejä naapurimaan sivistysseuroista. Sensuurin hieman lievennyttyä 1850-luvun alussa vanhan pääkaupungin ulkopuolellakin kirjoitettiin sivistysseuroista.¹⁸ Vuosikymmenen puolivälissä hahmoteltiin jo sellaista käsityöläiskoulutuksen uudistusta, jossa lähestyttiin suurten ruotsalaisten sivistysseurojen toimintaa luentoineen, kirjastoineen ja lauluharjoituksineen. Kun yhteiskunnallinen uudistustyö Krimin sodan päätyttyä ja hallitsijanvaihdon tapahduttua hitaasti käynnistyi, tehtiin ensimmäiset konkreettiset esitykset sivistysseurojen perustamiseksi.¹⁹

Sivistysseurojen vuosikymmen

Yhteiskunnallisen uudistustyön 1860-luvulla sallittiin vihdoin sivistysseurojen perustaminen Suomeen. Vuosikymmenen jälkimmäisellä puoliskolla oli toiminnassa yhtä aikaa kolme suurta käsityöläisten sivistysseuraa: Turussa *Åbo Bildningscirkeln*, Helsingissä *Handtverksresångförening*/*Sällskap för Bildning och Nöje* ja Oulussa *Bildningscirkeln i Uleåborg*. Ruotsalainen sivistysseuraliike oli saanut alkunsa, kun käsityöläisten etuja ylläpitäneet ammattikuntarakenteet lakkasivat toimimasta. Kolmelle suomalaiselle sivistysseurakaupungille oli myös yhteistä perinteisen käsityön vahva asema. Turku ja Helsinki olivat maan suurimmat käsityökaupungit, ja Oulu oli puolestaan Pohjois-Suomen käsityön keskus.²⁰ Kaikissa niissä ryhdyttiin laajamittaiseen yhteistoimintaan tarkoituksena paikkakunnan työväenluokkaisen nuorison herättely hyödyllisiin ja sivistäviin ajanvietteisiin.²¹

Käsityöläisnuorison omaehtoinen näytelmä- ja kuorotoiminta oli alkanut jo aikaisemmin, Helsingissä niinkin varhain kuin 1840-luvun lopulla.²² Turkuun ehdotettiin työväen sivistysseuraa perustettavaksi vuonna 1856, mutta vasta kolme vuotta myöhemmin kisällien ja oppipoikien sunnuntaikoulussa aloitettu kuorotoiminta vei hanketta eteenpäin.²³

Maan ensimmäinen sivistysseura Turussa sai toimiluvan keisarilta kesällä 1861. Käsityöläisten lisäksi hankkeeseen oli liittynyt turkulaisista kulttuurivaikuttajista etummaisena N. H. Pinello, joka kiilasi itsensä seuran puheenjohtajaksi.²⁴ Kymmenvuotisen toimintansa aikana Turun Sivistysseura organisoi varsin laajalle ulottuvan sivistystoiminnan. Pienestä alusta sen onnistui kerätä noin parin tuhannen niteen kirjaston, ylläpitää päivittäin auki olevaa sanomalehtien lukusalia, organisoida laulukuoro ja vireä näytelmäkerho sekä järjestää jäsenilleen ja muille kiinnostuneille säännöllisesti esitelmä- ja tanssi-iltamia.²⁵ Turun Sivistysseuran jäsenmäärä nousi parhaimmillaan päälle kuuden sadan, mutta kokouksiin saattoi alkuaikoina osallistua tuhatkin sivistyksen ystävää.²⁶ Kesäjuhlat olivat kaikkein suosituimpia, niille kokoontui parhaimmillaan 1 500 hengen suuruinen joukko.²⁷ Åbo Bildningscirkeln toimi koko vuosikymmenen ja lopetti toimintansa *Auragillet*-nimisenä toukokuussa 1870.²⁸

Helsingissä sivistysseura kasvoi melkein kuin huomaamatta ole-massa olevasta toiminnasta, käsityöläisten laulu- ja näyttämöharastuksen perustalle. Jo 1840-luvun lopulla Lars Johan Källströmin verstaan maalarinkisällit alkoivat järjestää pienimuotoista näytelmätoimintaa.²⁹ Tästä kehkeytyi vuonna 1857 käsityöläiskisällien kuoro *Handtverkaresångförening*, josta tuli sivistyshistoriallisesti varsin merkittävä yhdistys, ylioppilaslaulun ulkopuolisen kuorotoiminnan uranuurtaja Suomessa.³⁰ Vuonna 1864 siitä muodostettiin sivistysseura, ja sääntönsä se sai turkulaisilta. Jäsenkuntaa laajennettiin huomattavasti, mutta nimi säilyi entisenä. Tärkeänä taustavaikuttajana toimi turkulaisten varhaista liikkeellelähtöä kateellisena seurannut Zachris Topelius.³¹ Lauluseuralla oli kokoustoimintansa lisäksi kirjasto ja lukusali ja jäseniäkin parhaimmillaan melkein yhtä paljon kuin turkulaisilla, lähes kuusisataa. Tässä mielessä se muistutti Turun Sivistysseuraa, mutta säätyläispiirien ohjaus ja valvonta oli Helsingissä vahvempaa kuin vanhassa pääkaupungissa. Kun Käsityöläisten Lauluseuran toiminta 1870 loppui, nimi oli ehtinyt vaihtua (*Sällskap för Bildning och Nöje*), eikä toiminta enää muistuttanut käsityöläisestä alkuperästä.³²

Kolmas 1860-luvun suuri sivistysseura perustettiin vuonna 1866 Pohjois-Pohjanmaalle Ouluun. Turun ja Helsingin sivistysseurat näyttävät perustamisvaiheessaan läpäisseen viranomaisvalvonnan varsin sujuvasti. Oulun kohdalla, kaukana kenraalikuvernöörin ja senaatin valvovien silmien alta, kehoitettiin erityisesti läänin kuvernööriä seuraamaan ja valvomaan seuran toimien lainmukaisuutta.³³ Kaupungin kolme suurinta kisällikiltaa sijoitti yritykseen huomattavan rahansumman, mutta hanke pääsi liikkeelle varsinaisesti vasta kaupungin johtavien virkamies- ja porvarispiirien myötävaikutuksella. Toiminta aloitettiin joulukuussa 1866, ja kaikessa pyrittiin seuraamaan turkulaisten esimerkkiä. Oulun Sivistysseura oli Turun ja Helsingin seuroja pienempi, jäseniä sillä oli parhaimmillaankin vain noin kolmasosa niiden jäsenmäärästä.³⁴ Erityisen vireää oli kuitenkin Oulun Sivistysseuran kirjastotoiminta.³⁵ Seura toimi 1870-luvun alkuun asti, mutta joulukuussa 1873 sillekin pantiin lopullinen piste.³⁶

1860-luvusta tuli näin suomalaisten sivistysseurojen vuosikymmen. Käsityökiisallit halusivat sivistyksen myötä säilyttää tuntuman alempaan porvaristoon, johon heillä ammattikuntien lakkauttamisen myötä ei ollut enää pääsyä. Paremmissa piireissä haluttiin puolestaan valmentaa käsityöläisistä sivistystyön avulla entistä parempia työntekijöitä. Erityisen huolissaan oltiin kaikkialla kapakoiden ja anniskelupaikkojen houkutuksista. Lääkkeeksi tarjottiin samaa kuin jo sunnuntai kouluja perustettaessa: parempaa tekemistä, koulunkäyntiä ja opiskelua sunnuntai-iltapäivisin. Sivistysseurat nähtiin luontevana jatkeena tällaisille pyrkimyksille. Näin niistä tuli ensimmäisiä kansalaisjärjestöjä, joihin myös työväellä oli mahdollisuus liittyä.

Monista syistä johtuen Suomessa ei kuitenkaan syntynyt ruotsalaisten esikuvien kaltaista liikettä. Sivistysseuroja perustettiin yleensä suurimpiin kaupunkeihin, missä oli riittävä määrä käsityöläisiä ja ammattikuntia. Kaupungistumisaste oli kuitenkin meillä alhainen ja kaupunkijärjestelmä kehittymätön. Yli 10 000 asukkaan kaupunkia oli Suomessa 1860-luvulla ainoastaan kolme (Helsinki, Turku ja Viipuri), mutta Viipuriin kehitettiin sivistysseuroihin verrattavaa toimintaa vasta 1870-luvun puolella *Viipurin Työväen Iltaseuran* myötä.³⁷ Sivistysseuraa ei myöskään perustettu Vaasaan, Poriin tai

Kuopioon, vaikka ne olivat Oulun kokoisia, noin 5 000 asukkaan kaupunkoja, Vaasa ja Pori lisäksi Pohjanlahden rannikkokaupunkoja suorine kansainvälisine yhteyksineen.³⁸ Viidenteen saman kokoluokan kaupunkiin Tampereelle perustettiin aivan vuosikymmenen alussa sivistysseuraksi kutsuttu yhdistys, mutta se toimi muita sivistysseuroja huomattavasti suppeammalla ohjelmalla.³⁹

Sivistysseuraliikkeen suomalainen haara

Ruotsissa sivistysseuroja perustettiin noin kolmekymmentä, Suomessa vain kolme. Sivistysseurojen pääasiallinen toiminta-aika kesti naapurimaassa 1840-luvun puolivälistä seuraavan vuosikymmenen puoliväliin, meillä sivistysseurat olivat 1860-luvun ilmiö. Ruotsissa sivistysseurat olivat kiistatta kansanliike, Suomessa kolmen sivistysseuran perustaminen ei oikeuta puhumaan itsenäisestä sivistysseuraliikkeestä.

Eroavuuksista huolimatta suomalaisilla ja ruotsalaisilla sivistysseuroilla oli paljon yhteistä. Edellä on käynyt ilmi, ettei Turussa perustettua maan ensimmäistä sivistysseuraa keksitty tyhjästä.⁴⁰ Kaupungissa oli 1840-luvulta alkaen alusta alkaen seurattu ruotsalaista sivistysseuraliikettä ja erityisesti Tukholman Sivistysseuraa. Siitä kirjoitettiin Åbo Tidningarissa jo seuran ensimmäisten vuosijuhlien jälkeen syksyllä 1846, ja seuraavan vuoden jouluna turkulaisesta kirjakaupasta sai jo ostaa kirjan Tukholman Sivistysseuran ensimmäisestä toimintavuodesta.⁴¹ Sanomalehden vastaavana toimittajana ollut N. H. Pinello teki vuonna 1856 konkreettisen ehdotuksen sivistysseuran perustamisesta Turkuun, koska Ruotsissa niitä oli toimittajan mukaan jokaisessa vähänkin tärkeämmässä kaupungissa.⁴² Kun aloite sitten toteutui, perustamishanketta alusta pitäen seurannut Z. Topelius totesi tahollaan esikuvan tulleen Tukholmasta.⁴³

Myös kisällikuntaa lähellä olevan sivistyneistön ja alemman porvariston liittyminen käsityöväen sivistyshankkeisiin sai mallinsa Ruotsista. Suomalaisissa sanomalehdissä oli vuosikymmenien ajan seurattu naapurimaan yhteiskunnallisia oloja, ja kirjoittelussa kiinnittää huo-

miota se luontevuus, jolla olosuhteita maiden välillä voitiin vertailla. Taloudelliset rakenteet, joissa perinteisillä käsityöläisillä oli elinkeinoelämän murroksesta huolimatta keskeinen asema, tarjosivat vertailukohtia maiden välille. Ikään kuin itsestään selvänä tosiasiana pidettiin, että Suomessa on mahdollista toimia samalla tavalla kuin Ruotsissa. Sanomalehtiä lukevan ja naapurimaissa matkustelevan oppisivistyneistön, tehtaanisäntien ja käsityömestareiden herääminen 1860-luvulla laajempaan vastuuseen työväkensä sivistyksellisistä tarpeista oli tämän johdosta luonnollista. Turun Sivistysseuran vaikuttajista Ruotsissa olivat vanhastaan matkustelleet N. H. Pinello ja J. W. Lillja. Seuran keskeisellä käsityöläisvaikuttajalla, tehtailija Frans Paulinilla oli yhteyksiä Ruotsiin.⁴⁴ Helsingissäkin viitattiin ruotsalaisiin esikuviiin, kun kaupungissa vuonna 1862 ryhdyttiin hankkimaan Käsityöläisten Lauluseuran laajentamista sivistysseuraksi.⁴⁵

Sivistysseuroissa koettiin myös jonkin asteista yhteenkuuluvuutta. Helsingissä sääntöjä muokattaessa tukeuduttiin puolestaan turkulaisien sääntöihin.⁴⁶ Sivistysseuraksi muuttunut lauluseura sai sittemmin innokkaan johtokunnan jäsenen mainitusta Helsinkiin muuttaneesta Paulinista, joka näin vaikutti kahdessa sivistysseurassa.⁴⁷ Myös Oulussa perustettiin Sivistysseura käyttämällä Turun seuran sääntöjä mallina, paikka paikoin sanamuotoja myöten.⁴⁸ Sekä Helsingistä että Oulusta pidettiin yhteyttä Turun sivistysseuraan. Oululaiset lähettivät vuonna heinäkuussa 1868 onnittelusähkeen kesäjuhliaan viettävälle Turun Sivistysseuralle, ja sähkeeseen myös vastattiin.⁴⁹ Kun Turussa samana vuonna vietettiin seuran uuden huoneiston vihkiäisjuhlaa, tilaisuuteen toi terveisensä henkilö, joka juuri oli vierailut Helsingissä sikäläisen seuran kokouksessa. Helsinkiläiset olivat pyytäneet välittämään lämpimät onnittelut uusien tilojen johdosta.⁵⁰

Mikäli muutamaa 1860-luvulla toiminutta suomalaista sivistysseuraa tarkastellaan vain kotimaisena ilmiönä, ne eivät vaikuta kovinkaan merkittävilä ajan suurten kansanliikkeiden rinnalla. Näkökulmaa vaihtamalla syntyy kuitenkin uusi asetelma: 1860-luvun suomalaiset sivistysseurat voi nähdä myöhäisenä haarana ruotsalaista sivistysseuraliikettä, jonka takaa hahmottuu puolestaan eurooppalaisen työväenliikkeen varhaiskausi. Turun Sivistysseuran merkitys korostuu

tässä asetelmassa entisestään, sillä se toimi välittävänä solmukohtana toisaalta Tukholman, toisaalta Helsingin ja Oulun välillä. Liike tuli Suomeen viiveellä, sillä käsityöläiset joutuivat elinkeinovapauden käynnistämään murrokseen myöhemmin kuin Ruotsissa.

Tasa-arvoa tanssilattialla

Sivistysseurat kuuluivat vapaapalokuntaliikkeen ohella oloissamme ensimmäisiin joukkojärjestöihin, joiden tarkoituksena oli koota saman katon alle sekä yhteistä kansaa että säätyläistöä. On tullut tavaksi korostaa, että sivistysseurat ja myöhemmät työväenseurat ennen itsenäistä työväenliikettä pyrkivät toiminnassaan tasoittamaan yhteiskunnan luokkaeroja. Tämä harmonisointi on nähty jonkinlaisena suomalaisen sivistysseura-aatteen kulmakivenä.⁵¹

Seurojen säännöissä tuodaankin esiin tarve saattaa eri yhteiskuntaluokat sopusointuun keskenään. Omintakeisimmillaan tämä näkyi sivistysseurojen tavoitteessa ulottaa tasa-arvoa tanssilattialle asti. Perinteisesti huvitukset olivat noudattaneet tarkasti säätyrajoja, mutta 1860-luvun murroskaudella säätyjen välisessä tanssissa nähtiin mahdollisuus ulottaa sivistävää tapakasvatusta erityisesti käsityöläisnuorisoon. Rahvaan tapoja pidettiin yleisesti raakoina, mutta säätyläispiireissä sivistyneeseen tapakulttuuriin kuuluneen tanssin uskottiin jalostavan myös rahvasta. Tämäkin toiminnallinen innovaatio oli alun perin Tukholmasta kotoisin.⁵² Tanssiseurojen järjestäminen mainittiin erikseen Turun ja Oulun sivistysseurojen sääntöjen yksityiskohtaisessa tarkoitukspykälässä. Helsingissäkin tanssittiin, vaikka sitä ei säännöissä nimenomaan edellytetty.⁵³

Yhteiskuntaluokkia harmonisoivat pyrkimykset on nähty kaikkien sivistysseurojen keskeisenä pyrkimyksenä, mutta kuva on todellisuudessa monisyisempi. Sivistysseurojen johdossa toimineen herrasväen pyrkimys luokkaveljeyteen oli kyllä aktiivia ja aloitteellista, sillä ylemmillä säädyillä oli tarve löytää aito ja alkuperäinen kansa, jonka kanssa yhteistä isänmaata voitiin rakentaa. Tukholmassa tätä linjaa edusti puhtaimmillaan sivistysseuran toinen puheenjohtaja Ossian Borg,

joka sepitti seuralle useita kristillis-isänmaallisia runoja.⁵⁴ Suomessa Runeberg ja Vänrikki Stool olivat sivistysseurojen lausuntaesitysten ylivoiimaisia suosikkeja. Helsingin ja Oulun seuroissa näyteltiin hyvällä menestyksellä myös ”Kala-tyttöä”, Oulussa jopa alkukielellä eli suomeksi.⁵⁵ Yksinäytöksisessä laulunäytelmässä vaatimattomista oloista ylioppilaaksi ponnistellut nuorimies Yrjö kosii köyhää kalastajan tytärtä Annaa, joka alun hankaluuksien jälkeen suostuu ylioppilaan vaimoksi. Kun Anna epäröi epäsäätyisen avioliiton mahdollisuuksia, Yrjö toteaa: ”...jos minulla on tiedon sivistystä, niin sinulla on sydämen puhtaus ja tunnon hellyys, ja niin me tarvitsemme toisiamme ja näiden avuin kautta me voimme tulla onnellisiksi, toimittaa hyvää ja olla hyödyllisiä.”⁵⁶ Jos sivistysseura-aatteelle olisi laadittu käsikirja, jotain tällaista siinä olisi pitänyt sanoa. Ei ihme, että ”Kala-tyttö” oli suosittu seuranäytelmä kaikkialla, missä sivistyneistö haki yhteyttä löytämäänsä ja ihannoimaansa yhteiseen kansaan.

Oikeassa elämässä tällaisen tanssilattiatasa-arvon tulokset jäivät kuitenkin vähäisiksi. Jonkin verran ylioppilasnuorukaisia tansseissa kävi, mutta säätyläisneidot eivät niissä kiinnostuneet.⁵⁷ Rahvas sai esitelmien jälkeen tavallisesti huvitella keskenään, eivätkä sivistysseurat kyenneet murtamaan säädynmukaisen huvittelun perinnettä.

Sivistys oli sivistysseuroissa loppujen lopuksi käytännöllinen asia. Tanssiaisten oheen ja niitä tärkeämmiksi osoittautuivat sivistysseurojen kirjalliset harrastukset, esitelmätilaisuuksien järjestäminen ja kirjasto-lukusalien ylläpitäminen. Käsityöläiset korostivat itsekkin mielellään tietopuolisen sivistyksen kartuttamista, sillä sen avulla he katsoivat parhaiten kurovansa kuilua kaupunkien säätyläisväestöön.⁵⁸ Kirjallisuus, johon luettiin romaanien ja tietokirjojen lisäksi myös ”sanomalehtikirjallisuus”, oli tämän vuoksi tärkein sivistymisen väline, ja kaikki sivistysseurat uhrasivat huomattavan osan voimavaroistaan kirjastojen ja lukusalien hankkimiseen. Oulussa sivistysseura ylläpiti jopa kaupungin vilkkainta kirjastotoimintaa.⁵⁹

Isäntävaltaa ja patriarkaalista säätelyä

Kaikinpuolinen valvominen, tarkkailu ja sanktiointi olivat varhaisessa yhdistyselämässä yleistä. Sivistysseuroille saatiin perustamislupa keisarin ja tämän virkamiehistön ankaran tutkinnan jälkeen. Sääntöihin lisättiin pitkässä viranomaiskäsittelyssä rutiininomaisesti kielto harrastaa poliittisia puheita.⁶⁰ Läänin kuvernöörit valvoivat yhdistysten toimia, ja puheenjohtajat valvoivat johtokuntien kanssa käytännön toimintaa. Toiminnassa oli tärkeintä hankkia ja säilyttää määräysvalta porvaristolle, aivan niin kuin kisällikuntien hallinnossa oli totuttu menettelemään.⁶¹

Sivistysseurat saivat kuitenkin alkunsa niin Ruotsissa kuin Suomessa alhaalta kasvavana toimintana. Käsityöläiskisällien oma aktiivisuus oli perustamisvaiheessa ratkaisevaa. Oulussa kisällijärjestöt sijoittivat huomattavia summia sivistysseuran perustamiseen, mutta valta päättyi lopulta johtokunnan miehittäneen alemman porvariston käsiin.⁶² Jäsenmaksuihin ei myönnetty kisälleille alennusta eikä suomenkieliselle kuorotoiminnalle riittänyt ymmärrystä.⁶³ Helsingissä porvaristo teki samanlaisen valtauksen Käsityöläisten Lauluseuraan.⁶⁴ Menettely muistutti 1840-luvulla käytyä (ja hyvin dokumentoitua) valtataistelua Tukholman Sivistysseurassa. Siellä radikaaleiksi arvioidut perustajajäsenet syrjäytettiin seuran avainpaikoilta samalla kun johtoon nostettiin patriarkaalista harmonisointia ajaneet henkilöt. Ruotsalaisten menettelyä voi hyvällä syyllä kutsua vallankaappaukseksi, niin hyvin se oli suunniteltu ja toimeenpantu.⁶⁵

Mikään paljasta sosiaalisen järjestelmän todellista luonnetta paremmin kuin yritys muuttaa sitä. Kriisit syntyvät yleensä muutosten seurauksena, ja tutkimuksessa on hedelmällistä jäljittää organisaatioissa piileviä ristiriitoja. Lähteet eivät anna suomalaisten sivistysseurojen sisällä käydyistä valtataisteluista yhtä yksityiskohtaista kuvaa kuin Tukholmasta, mutta myös Suomessa säätyläistö joutui käsityöläisten vastustuksen vuoksi useassa tapauksessa käyttämään kokousteknisiä manöövereitä ja suoranaista järjestöväkivaltaa aikeittensa toteuttamiseksi. Eräänlainen vallanvaihto jouduttiin jossain vaiheessa

tekemään yksistään siitä syystä, että sivistysseurojen perustaminen oli yleensä tapahtunut käsityöläisten omasta aloitteesta.

Turussa Pinello tunki itsensä puoliväkisin käsityöläisten perustaman seuran puheenjohtajaksi.⁶⁶ Oulussa käytiin jopa pienimuotoinen kielikysymykseen kärjistynyt luokkasota. Ylipäättään ylintä valtaa sivistysseuroissa käytti säätyläisten ja sivistyneistön hallitsema johtokunta ja vuosikokous. Viimemainittu pyrittiin tavallisesti pitämään keskellä viikkoa ja mieluiten sellaiseen kellonaikaan, jolloin työväellä ei ollut mahdollista osallistua kokoukseen. On oikeastaan paradoksaalista, miten häikäilemättömiin järjestöllisiin toimiin oltiin valmiita turvautumaan, jotta perinteinen isäntävalta olisi säilynyt seuroissa, jotka kuitenkin pohjimmiltaan pyrkivät harmonisoimaan ja tasoittamaan yhteiskuntaluokkien välisiä eroja.

Yksi kaikkein tehokkaimmista vallan mekanismeista oli jäsenistön lukumäärän sääteleminen ja suoranainen rajoittaminen. Sivistysseuroissa jäsenyys ulotettiin sääntöjen perusteella kaikkiin hyvämaineisiin kansalaisiin. Jäsenet hyväksyttiin johtokunnassa, joka käytännössä myös määritteli hyvämaineisuuden rajat. Tukholmassa suljettiin muilta kuin käsi- ja tehdastyöväen edustajilta pääsy seuraan.⁶⁷ Turussa jäseniksi ei hyväksytty naispuolisia tehtaantyöläisiä, sillä kokouspaikkana käytettiin kaupungin seurahuonetta, jonka omistaja pelkäsi maksukykyisten asiakkaidensa kaikkiaan tehtaalaisten ilmaantuessa suureen saliin.⁶⁸ Oulussa sivistysseuran johtokunta huomasi, että jäseneksi oli ilmoittautunut alaikäinen, eikä päästänyt häntä seuraan.⁶⁹ Lapsilla voitiin tähän aikaan kyllä teettää aikuisten töitä, mutta sivistyksen hankkimista aikuisten seurassa ei pidetty sopivana. Edellä on jo todettu, ettei johtokunta sallinut Oulussa minkäänlaisia helpotuksia kisällien ja käsityöoppilasten jäsenmaksuihin. Tämä yhdessä muiden perustajajäseniä syrjineiden päätösten kanssa näytti karkottaneen käsityöläisnuorukaiset seurasta kokonaan.⁷⁰

Helsingissä Käsityöläisten Lauluseuran sääntöuudistuksessa päädyttiin rajoittamaan työläisten lukumäärää varsin huonosti verhotulla verukkeella, että seuran tiloihin ei mahtuisi enempää väkeä. Tämä herätti ihmetystä jopa johtokunnan sisällä, mutta rajoitus vietiin läpi lopulta professori Zachris Topeliuksen arvovallalla. Sivistysseu-

raksi muuntunut käsityöläisten lauluseura pidettiin näin säätyläisten käsissä.⁷¹ Suomessa ei ollut vielä pitkään aikaan todellista vaaraa työväen joukkoesiintymisistä, mutta ulkomailla sellaisia tiedettiin esiintyneen, vuosi 1848 oli siksi lähellä.

Sivistys oli sääty-yhteiskunnan työnjaon perusteella kuulunut sivistystä hankkineelle ja hallitsevalle luokalle. Ajan mittaan oli muodostunut eräänlainen sivistyksen kenttä, jolla oli vakiintuneet toimijat ja toimintaa hallitsevat pelisäännöt. 1860-luvun sivistysseurat olivat meillä sivistyneistön ensimmäisiä yrityksiä raottaa oviaan työväestölle. Kun sivistyksen kenttää varovaisesti avattiin uusille ja toisiin sääntöihin tottuneille toimijoille, nousi tietenkin kysymys siitä, kuka määrittelee uudessa tilanteessa sivistyksen sisällön ja sivistystyön säännöt. Tässä yhteydessä sääty-yhteiskunnan käytänteet sanelivat, ettei voitu perustaa työväenseuroja vaan seuroja työväkeä varten. Suhteellisen vapaamielinenkin sivistyneistö pelkäsi työväen joukkovoiman kasvua. Työläisillä oli siksi mahdollisuus liittyä sivistysseuroihin vain rajoitetusti.

Käsityöläisten ja naisten sivistysseurat

Sivistysseurat perustettiin työväkeä varten, mutta työväki haluttiin vielä määritellä hyvin kapeasti. Työväestöllä ymmärrettiin lähinnä kaupunkien käsityöläisnuorisoa, ennen kaikkea kisällejä. Heillä olikin työtä tekevästä luokista ensimmäisenä valmiuksia liittyä ja sitoutua säännölliseen yhdistyselämään. Käsityöläinen elämänmuoto oli perustunut ammattikuntien varaan, ja käsityöläisammattiin valmistautuvat sosiaalistuivat oppivuosinaan ammattikuntajärjestelmän tuottamiin kokoustoiminnan rutiineihin. Monet kisällit ainakin suurimmissa käsityökaupungeissa joutuivat kisällivuosiastaan lähtien ottamaan osaa omien kiltojensa toimintaan: huolehtimaan raha-asioista, päättämään pikkulainoista ja avustuksista, laatimaan sääntöjä ja säätämään rangaistuksia sekä ennen kaikkea pitämään säännöllisesti kokouksia, joissa päätökset merkittiin pöytäkirjoihin. Yleissivistävissä ilta- ja sunnuntaikouluissa opittiin lukemaan, ja mikä tärkeintä, myös

kirjoittamaan. Viimemainittu ei perinteisessä kansansivistystyössä vielä mahtunut yhteen sisälukutaidon omaksumisen kanssa ja piti opetella erikseen. Kisällikirjan saadakseen käsityöläisnuorukaisten oli vuodesta 1858 lähtien osattava neljän laskutavan taito.⁷²

Ammattikuntakulttuurin lisäksi kaikki käsityöläisten normaaliin opinkäyntiin kuuluneet asiat auttoivat pitämään yllä yhdistyselämää. Tavallinen kaupunkirahvas muodosti väestön suuren enemmistön, karkeasti ottaen kolme neljänestä kaupunkien asujaimistosta, mutta siltä tällaiset valmiudet puuttuivat laajassa mitassa kokonaan. Se pääsi vaihtelevasti sivistysseuroihin mutta oli siellä käsityöläisten ja viime kädessä säätyläisten ehdoilla.

Ammattikuntakulttuuriin kuului myös sivistysseurojen vahva säätyläisjohto, mestarithan valvoivat myös kisällikuntia. Olisi kuitenkin kohtuutonta väittää käsityöläisnuorison jääneen sivistysseuroissa ainoastaan sivistämisen kohteiksi. Jokaisen 1860-luvun suuren sivistysseuran taustalla oli kiistatta ammattiin opiskelevien omaa aktiiviteettia ja aloitetta. Turussa sivistysseura syntyi sunnuntaikoulun kisällikuorosta, joka ehti pitää kahdet kesäjuhlat ennen kuin sivistysseuran toiminta saatiin käyntiin.⁷³ Molempien taustajoukoissa vaikutti samoja henkilöitä. Seurojen symbolinen yhteys vahvistettiin, kun lauluseuran lippu luovutettiin sivistysseuralle kesäjuhlilla vuonna 1863.⁷⁴ Helsingissä Käsityöläisten lauluseura ei vaihtanut edes nimeään muutettuaan sääntöjään turkulaisen mallin mukaiseksi yleiseksi sivistysseuraksi. Useaan kertaan on jo todettu, että Oulussa sivistysseuran alkupääoma oli kaupungin kolmen kisällikunnan lahjoittama.

Hävityistä kiistoista huolimatta seurojen jäsenistö jäi valtaosaltaan työläiseksi. Jäsenluetteloita on säilynyt ainoastaan Helsingin seurasta, mutta niistä ilmenee kiistattomasti, että käsityöläistaustainen työväestö pysyi seurassa loppuun asti enemmistönä.⁷⁵ Tämä on siinäkin mielessä merkittävää, että juuri Helsingin seura muuttui 1860-luvun kuluessa toimintakulttuuriltaan selvimmin säätyläiseksi. Vieläkin merkittävämpää on, että työläisnaisten osuus seuran jäsenistössä pysyi suurena. Jäsenlistojen perusteella naisten osuus jopa kasvoi loppua kohden ja nousi lopulta jo puoleen. Turun Sivistysseurassa naisia oli

keskimäärin kuusi kymmenestä, huippuvuonna 1866 peräti kaksi kolmasosaa.⁷⁶ Säätyläisneidot eivät missään liittyneet suurin joukoin sivistysseuroihin, joten näin suuri naisten osuus viittaa siihen, että myös Turussa työläiset olivat jäsenistön selvänä enemmistönä.

Sivistysseuroja on toistaiseksi arvioitu lähinnä säätyläisten organisoimaksi sivistystyöksi, joissa varsinaisen työväen merkitys jäi vähäiseksi. Jäsenkunnan rakenteen tarkastelu antaa kuitenkin toisenlaisen kuvan. Vaikka sivistysseurojen johto olikin tukevasti säätyläistön käsissä, jäsenkunta oli valtaosaltaan työväkeä. He eivät jättäneet seuraa, vaikka eivät saaneetkaan toiminnallisia tavoitteitaan toteutettua. Sivistysseuroja ei voi ohittaa pelkkänä herrasväen keskinäisenä kerhoiluna.

Sivistysseurat ja työväenliikkeen sivistysseurakausi

Mitä jälkiä Ruotsista tullut sivistysseuraliike jätti suomalaisen työväen myöhempään järjestölliseen historiaan? 1860-luvun liikehdinnässä oli ideana viedä sivistystä entistä laajemmille piireille. Tältä pohjalta organisoitiin monia uudenlaisia hankkeita, joissa pyrittiin saamaan kontakti yhteiseen kansaan. Hankkeet nimettiin useimmiten yhdyssanalla, jossa ensimmäisenä osana oli ”kansan”, jälkimmäisenä kuvattua toiminnan luonnetta. Organisoitiin ensimmäiset kansakoulut ja kansakoulujen opettajankoulutus, perustettiin kansankirjastot ja niiden yhteyteen kansanlukusalit, järjestettiin kansatajuisia luentoja, kansanhuveja ja jopa kansanjuhlia, ryhdyttiin laulamaan kansanlauluja kuorosovituksina, julkaisemaan laajemmin sanomalehtiä ja kirjoittamaan kirjoja kansankielellä. ”Sivistystä kansalle” oli 1860-luvulla ensimmäisen käytännöllinen aate, joka yhdistyselämän kautta jäsensi työväkeä uudistuvaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Sivistysseuroissa toteutettiin ajatusta sivistyksen demokraattisuudesta. Sivistys oli sen mukaan ihmisessä hankittu, ei peritty ominaisuus. Koska se kuului kaikille, myös sivistysseurojen jäsenyys oli ainakin periaatteessa oltava avoin kaikille.

Sivistys oli siis ensimmäisiä kokoavia aatteita, joilla suomalais-ta työväkeä lähestyttiin ja joihin työväki myös vastasi. Sivistystä levitettiin jopa ennen raittiustyötä. Se ilmentyi järjestäytymisen sisällöksi vasta 1870-luvulla. Vapaapalokunta-ate oli syntynyt ennen sivistysseuroja, mutta vapaapalokunnatkin liittyivät sivistystyön toimintaansa viimeistään 1870-luvulta alkaen. Toisin kuin raittius- ja sammutuskuntatyön, sivistyksen varaan ei kuitenkaan kyetty perustamaan joukkoliikettä. Sivistysseurojen määrä jäi vähäiseksi ja seurojen jäsenmäärät pieniksi. Ajatus sivistyksestä levittämisestä ja sivistyksen hankkimisesta jäi kuitenkin elämään. Sivistysseurojen kuukausikokousten rakenne, iltamaohjelmisto, yleistyi sittemmin työväenliikkeessä ja nuorisoseuraliikkeessä: esitelmä, musiikkia, runonlausuntaa ja joskus joku näytelmäkappale sekä ohjelman päättävä tanssi. Kirjasto- ja lukusalitoiminta, laulu- ja näytelmäharrastus periytyivät myös sellaisenaan työväenliikkeelle.

Työväki alkoi järjestäytyä käsityöläisten kautta, mutta tämän varhaiskauden tutkimus on ollut meillä puutteellista. Erityisesti käsityöläisten sosiaalishistoriaan on kiinnitetty vähän huomiota, vaikka elinkeinovapauden murrosvaiheessa 1850-luvulta 1870-luvun loppuun löytyisi runsaasti jälkiä käsityöläisten pyrkimyksistä järjestäytyä uudelta pohjalta, irrallaan ammattikunnista. Ilman tätä järjestäytymistä käsityöläisillä ei olisi ollut mahdollisuutta jäsenyä yhteiskunnan uusiin rakenteisiin. Niinpä juuri he olivat perustamassa 1860-luvun sivistysseuroja. Tehtailijoiksi ja tehdastyöläisiksi muuttuneina he osallistuivat myös ensimmäisten tehdastyöväen sivistysseuroihin.

Itsenäinen työväenliike jäi vielä odottamaan parempia aikoja. Kävi nimittäin samalla tavalla kuin Ruotsissa pari vuosikymmentä aikaisemmin. Käsityöläisissä syttyi jonkinlainen kipinä omaehtoiseen toimintaan, mutta auttavainen sivistysteistö tukahdutti sen tehokkaasti. Vasta kun varhainen energia oli palanut loppuun ja uusi työväenluokka alkanut muotoutua tehtaiden työväestä, työväenliike modernissa mielessä alkoi hahmottua. Wrightiläisen työväenliikkeen käynnistyessä 1880-luvulla, sivistystyö oli niissä lähes valmiina toiminnallisena rakenteena.

Millä nimellä tätä työväen ensimmäistä järjestymiskautta voisi kutsua? Voionmaan ehdottama ”seurallisuuden aika” ei tunnu hyvältä. Vaikka sivistysseurojen toiminta tähtäsikin huveineen eräänlaiseen hyödylliseen seuralämään, niitä ei kuitenkaan perustettu piirileikkejä eikä kortinpeluuta varten. ”Ei-poliittiset seurat” saattaa kuulostaa paremmalta, mutta miksi sivistysseurat pitäisi määritellä myöhemmän työväenliikkeen kautta? Työväen jäsentyminen yhdistyksiin ei odottanut työväenluokan syntyä eikä poliittisen toiminnan aloittamista. Varhaisen järjestäytymisen kantavana voimana oli ajatus kaikille kuuluvasta sivistyksestä. Aikaa ennen wrightiläisyyttä voisi näin ollen luonnehtia työväen sivistysseurojen kaudeksi. Se kasvoi esiteollisista käsityöläisrakenteista, murtautui esiin 1860-lukujen sivistysseuroista ja kehittyi 1870-luvulla tehdastyöväen yhdistyksissä, raittiusseuroissa, vapaapalokunnissa, kansantajuisten luentojen, lukutupien ja kansankirjastojen kautta.

Viitteet

- 1 Voionmaa, Väinö (1932). *Tampereen kaupungin historia. III osa, Tampereen historia itämaisesta sodasta suurlakon aikoihin*. Toinen, tarkistettu ja lisätty painos Tampere, 701–707; von Schoultz, Jarl (1924). *Finlands socialdemokratiska partis historia. Del I, tiden före representationsreformen år 1906*. Helsingfors, 29–78; Teräs, Kari (1995). *Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi. ammat-
tiyhdistykset ja työsuhteiden säättely Turussa 1880-luvulta 1950-luvun alkuun*. Turun maakuntamuseo, Turku, 23. Perioditerminä käytetyt ”wrightiläisyys” ja ”wrightiläinen” lienevät peräisin 1900-luvun alkupuolelta. Esimerkiksi von Schoultz sijoittaa väitöskirjassaan ”wrightiläisyyden” vielä lainausmerkkeihin (*de ”Wrightska” arbetarföreningarna*), von Schoultz 1924, 62.
- 2 Helsingfors den 19 Sept., HD 19.9.1868; Behofvet af en arbetareförening, HD 17.12.1868. Lehti julkaisi myös artikkelisarjan Ruotsissa toimivista työväenseuroista ja niiden suuresta suosiosta. Svenska arbetareföreningarnas framsteg, HD 19.9.1868; 21.9.1868 ja 22.9.1868.
- 3 Arbetareföreningar i Finland, HD 18.2.1875.
- 4 Arbetareföreningar, HD 9.12.1872.
- 5 von Schoultzin ja Voionmaan lisäksi mm. Waris, Heikki (1950). Helsingkiläisyhteiskunta. *Helsingin kaupungin historia. III osa, jälkimmäinen nide*. Helsinki, 127–131; Jutikkala, Eino (1957). *Turun kaupungin historia 1856–1917*. Ensimmäinen nide. Turku, 434–439; Hautala, Kustaa (1976). *Oulun kaupungin historia IV, 1856–1918*. Oulu, 571–572; Stenius, Henrik (1987). *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens*

- genombrott*. Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland, nr 545. Helsingfors, 217–231, 246–258; Liikanen, Ilkka (1995). *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestyttymisen läpimurto ja Suomalaisen puoleen synty*. Suomen Historiallinen Seura., Helsinki, 104.
- 6 Alapuro, Risto & Henrik Stenius (1987). Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa Alapuro, Risto, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*. Helsinki, 8.
 - 7 Schieder, Wolfgang (1963). *Anfänge der deutschen Arbeiterbewegung. Die Auslandsvereine im Jahrzehnt nach der Julirevolution von 1830*. Stuttgart, 82–92; Schraepfer, Ernst (1972). *Handverkehrbünde und Arbeitervereine 1830–1853. Die politische Tätigkeit deutscher Sozialisten von Wilhelm Weitling bis Karl Marx*. Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin. Band 34, Berlin, 198–199.
 - 8 Pählman, Axel & Walter Sjölin (1944). *Arbetarföreningarna i Sverige 1850–1900. En undersökning av den liberala arbetarrörelsens historia och kooperationens första skede*. Stockholm, 54–66.
 - 9 Landelius, Carl (1936). *1840–1850 -talets bildningscirklar och arbetareföreningar i Sverige I*. Stockholm, 37–84.
 - 10 Gamby, Erik (1978). *Per Göttrik och 1800-talets svenska arbetarrörelse*. Stockholm, 115–116.
 - 11 Sörbom, Per (1972). *Läsning för folket. Studier i tidig svensk folkbildningshistoria*. Stockholm, 80.
 - 12 Ellmin, Johan (1942). *Om folkets bildning och Bildningscirkeln i Stockholm första år*. Tryckt 1847. Frilansens Urkundsamling 3, Stockholm.
 - 13 Ptk. 26.10.1845, bihang 3, SBC ptkh (ARAB); Ellmin 1847, 52.
 - 14 Landelius 1936, 55, 112–114.
 - 15 Valtio-oppi, KTS 5, 146, 263; Työratekevien luokkien historia, Saima no 2, 11.1.1844; KTS 6, 44–48; Ulkomaista kirjallisuutta, Kallavesi n:o 5, Saiman liite, 19.9.1846. KTS 9, 254; Modernia ranskalaista kirjallisuutta, Litteraturblad n:o 5 ja 9, toukokuu ja elokuu 1848, KTS 11, 66–138; Haapala, Pertti (1990). Työväenluokan synty. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.), *Talous, valta ja valtio. tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Tampere, 213.
 - 16 Almqvist, Carl Jonas Love (1972). *’Det går en åska genom tidevarvet.’ Pamfletter och polemik i urval av Folke Isaksson*. Stockholm, 30; ”Folknöjen” HT 6.6.1846; Enckell, Olof (1970). *Topelius’ dikt Kommunismens vagga*. Historiska och litteraturhistoriska studier 45. Helsingfors, 13.
 - 17 Paasivirta, Juhani (1978). *Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit 1808–1914*. Helsinki, 153–160.
 - 18 Bildningscirkeln, ÅT 28.11.1846; Säsom en rätt rolig satir, ÅU 21.7.1847; Om bildning, MBL 28.8.1848; Så väl konungen, ÅU 1.5.1849; Från Örebro, ÅU 18.11.1851; Det är ett intressant, FAT 11.2.1853; Om skrå-inrättningar och arbetare-föreningar, BT 23.7. ja 26.7.1851; Undervisnings-expositionen i London, BT 11.10.1854.
 - 19 Något om handtverkarne, Wiborg 20.2.1855; Bildningscirkel i Åbo, ÅT 17.11.1856.
 - 20 Saukkonen, Jussi (1934). Oulun kaupungin käsityöläisten elämästä 1800-luvulla. *Pohjois-Pohjanmaan Maakuntaliiton vuosikirja* 2. Oulu, 79; Jutikkala 1957, 75; Hjerpe, Riitta (1981). Käsityöläiset uuden yhteiskunnan murroksessa. *När sambället förändras. Kun yhteiskunta murtuu*. Historiallinen arkisto

76. Helsinki, 216; Justander, Arja (1997). *Maassamuutto Oulun kaupunkiin ja kaupungista vuosina 1855–1915*. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, 36–40.
- 21 Turun Sivistysseuran säännöt, ks. KD 164/15 1861 (KA).
- 22 Arbetsföreningar i Finland, HD 18.2.1875; Närhi, Mauri K (1963). *Lukuseurasta kansankirjastoon*. Helsingin kaupungin julkaisuja n:o 18. Helsinki, 90–91; Tiusanen, Timo (1969). *Teatterimme hämmöttänyt. Näyttämötaiteemme kehitystie kansanrunoudesta itsenäisyyden ajan alkuun*. Helsinki, 77.
- 23 Bildningscirkel i Åbo, ÅT 17.11.1856; Härvarande söndagsskolelärjungar, ÅU 11.10.1859; Uppmaning till Herrar Handtverkare!, ÅU 11.11.1859; Handtverkssångföreningens ledamöter, ÅU 10.1.1860.
- 24 KD 164/15 1861 (KA); Fråga har blifvit väckt, ÅT 17.2.1860; Bildningscirkel, ÅU 20.6.1861; Stadgar för Bildnings-Cirkeln i Åbo, Supplement till ÅU 20.7.1861.
- 25 Bildningscirkelns års-sammanträde, ÅU 15.11.1862; Bildningscirkeln var sistl. söndag, ÅU 28.11.1863; Berättelse om bildningscirkelns i Åbo verksamhet och tillstånd under loppet af dess tillvarelses nu tilländalupne tredje år, ÅU 22.11.1864; Vid Bildningscirkelns årssammanträde, ÅU 4.11.1865; Berättelse för bildningscirkelns femte verksamhetsår, ÅU ÅU 29.11.1866; Bildningscirkelns årsmöte, 21.11.1867; Bildningscirkelns årsmöte, ÅU 3.11.1868.
- 26 Turun sivistysseuran kolmas kokous, ST 31.1.1862; Bildningscirkelns soirée, ÅU 25.2.1862; Bildningscirkelns års-sammanträde, ÅU 15.11.1862; Bildningscirkeln var sistl. söndag, ÅU 28.11.1863.
- 27 Bildningscirkelns sommarfest, ÅU 25.7.1865.
- 28 Åbo den 31 maj, 31.5.1869; Auragilletts (Bildningscirkelns) Sommarfest, ÅU 13.7.1869; Åbo den 24 april, ÅU 24.4.1869; Åbo den 19 februari, ÅU 19.1.1870; F.d. Auragilletts bibliotek, ÅU 17.11.1870; Åbo den 10 december, ÅU 10.12.1870.
- 29 Tiusanen 1969, 77.
- 30 Ett sångsällskap, HT 30.12.1857; Hantverkaresångföreningen, HD 8.2.1865; Arbetsföreningar i Finland, HD 18.2.1875; Dahlström & Salmenhaara 1995, 339.
- 31 Åbo handtverksmästare, HT 4.2.1860; HSF ptk 11.10.1864, MWs 1 (KK).
- 32 SBN Medlemslistor, årsavgifter. MWs 1 (KK); SBN Årsmöte 15.7.1870. MWs 1 (KK).
- 33 VsV 48/1866 (KA).
- 34 Vuosikertomus 1867–68, Osa (OMA); Voimallisia keinoja sivistyksen edesauttamiseksi, OWS 14.10.1865.
- 35 Vuosikertomus 1867–68, Osa (OMA); Werkko, K. (1879). *Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lasten-kirjastoista ynnä lukuyhdistyksistä vuoteen 1875*. Jyväskylä, 35.
- 36 Sivistysseuran ptk 15.12.1873, Osa (OMA); Muutamien n.k. Sivistys-seuran osakasten, OWS 20.12.1873.
- 37 Ett och annat från Wiborg, WT 2.4.1874; Työväen iltaseuran perustamiskokous, Ilmarinen 17.2.1875; Työväen iltaseura, Ilmarinen 3.3.1875; Työväen iltaseurat, pari sanaa Maaliskuun 3 p:nä Viipurin Työväen Iltaseuraa perustettaessa, Ilmarinen 9.6.1875.

- 38 Porissa tunnettiin hyvin Turun Sivistysseuran toiminta, mutta kaupungissa toimineesta käsityöläisten lauluseurasta ei kuitenkaan kehittynyt Poriin omaa sivistysseuraa. Handtverkaresångföreningen, BbT 27.5.1862; BbT 2.12.1862; Små-bref från Björneborg, ÅU 16.1.1864.
- 39 Tampereelle loppuvuonna 1861 perustettua lukuyhtiötä kutsuttiin sittemmin sanomalehdissä myös nimellä *Sivistyspiiri* ja *Bildningscirkeln*. Vuonna 1866 Tampereelle perustettu *Pumpulitehtaan Työntekijäin Seura* toimi tehtaan työväen seurana, mutta sen perustamisessa ei näy varsinaisten sivistysseurojen kaltaista käsityöläisten omaa aktiivisuutta. Pumpulitehtaan Työntekijäin Seura oli oikeastaan edelläkävijä 1870-luvulla perustetuille tehdastyöväen sivistysseuroille, sellaisille kuin *Turun Wapriikki-Työväen-Seura* (1873–1878). Tampereelta marraskuun 23 p., ST 29.11.1861; Tampereelta – Joulukuun 24 p., ST 3.1.1862; Tammerfors. Aftonen den 5 dennes, HD 28.1.1862; Tampereen Lainakirjaston johtokunta, SaTa 16.4.1866; Hupanen uutinen kaupunkilaisille, SaTa 26.3.1866; Tampere, maaliskuun 25 p., ST 29.3.1866; Tampereelta kirjoitetaan meille, Suometar 29.3.1866; Arbetareförening i Tammerfors, ÅU 3.4.1866; Tammerfors den 28 April, ÅU 22.5.1866; Åbo den 12 april, 12.4.1873; Fabriksarbetargilletts samtliga medlemmar, ÅU 1.6.1878; Tuonoin syntynyt työväenseuruus, ST 26.10.1878; Lindberg, Ernst (1921). *I Åbo på 1800-talet. Bilder och minnen*. Åbo, 155–157.
- 40 Ruotsalaiseen alkuperään kiinnitti huomiota jo Stenius väitöskirjassaan. Stenius 1987, 225.
- 41 Bildningscirkeln, ÅT 28.11.1846; Bihang till Åbo Tidningar n:o 102, 29.12.1847; Bihang till Åbo Tidningar n:o 6, 22.1.1848; Autero, Olavi (1993). *J. W. Lillja 1817–1878. Kirjamiehestä poliittiseksi taistelijaksi*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 48.
- 42 Bildningscirkel i Åbo, ÅT 17.11.1856.
- 43 Handtverkssångföreningens ledamöter, ÅU 10.1.1860; Åbo handtverksmästare, HT 4.2.1860; Fråga har blifvit väckt, ÅT 17.2.1860.
- 44 Turusta, ST 17.6.1864.
- 45 Några ord om handtverksklassen och om handtverkarsänföreningen i Helsingfors, HT 23.8.1862.
- 46 Stadgar för Bildnings-Cirkeln i Åbo, ÅU 20.7.1861, Supplement till ÅU n:o 84; HSF projekt till stadgar 1.10.1864, MWs (KK).
- 47 Handtverkssänföreningen, ÅU 24.7.1860; Härmed tillkännagifves, ÅU 28.9.1861; Handtverkssångföreningen, HD 19.2.1866; SBN Ptk 26.11.1868; 10.12.1868, MWs 1 (KK).
- 48 SD 493/14 (KA).
- 49 BCU ptk 27.7.1868, Osa (OMA).
- 50 Bildningscirkeln hade sistl. söndag, ÅU 17.9.1867.
- 51 Stenius 1987, 225.
- 52 Landelius 1936, 53.
- 53 KD 164/15 1861 (KA); Stadgar för Bildnings-Cirkeln i Åbo, Supplement till ÅU 20.7.1861; Handtverkssångföreningen, HD 12.6.1865; SD 493/14, KA; Hänen Keisarillisen Majesteetin päätös, OWS 8.6.1867.
- 54 Sång på Bildnings-cirkeln Högtidsdag d. 25 October 1846, OBs (KB); När ljuset fram ur aftons skyar tågar, OBs (KB).
- 55 BCU Årsberättelse 1867–1868. Osa (OMA); Viipurin Työväen Iltaseura, Ilmarinen 25.2.1880; Lehtonen 1994, 277–278.

- 56 Kala-tyttö. Näytelmä, laululla, yhdessä kuvauksessa. L.-s:n tekemä, Otava 19.1., 26.1.1861.
- 57 Kirje Iloselle, ST 16.10.1863.
- 58 Sivistysseurasta sananen, OWS 17.2.1866.
- 59 Werkko 1879, 35.
- 60 KD 164/15 1861 (KA); Lausunto 24.4.1866, VsV 48/1866 (KA); Kenraalikuvernööri Armfeltille Pietariin 1.6.1866, VsV 48/1866 (KA).
- 61 Saukkonen 1934, 80–87.
- 62 Suutarinkisällien veljeskunnan ptk 27.1.1866, 1.5.1867, Kta C:8 (OMA); Sivistysseurasta sananen, (läh) OWS 17.2.1866.
- 63 Viime lauantai-iltana, PT 2.1.1867; Sivistysseuran ptk 7.1.1868, Osa. (OMA); Vähän sivistys-seurasta, OWS 15.3.1873.
- 64 Arbetarföreningar i Finland, HD 18.2.1875.
- 65 Ptk. 5.4.1846, SBC ptkh (ARAB); Ptk. 19.4.1846, SBC ptkh (ARAB); Ellmin 1847, 72; Ragnerstam, Bunny (1986). *Arbetare i rörelse. Historisk krönika, Första bandet*. Södertälje, 73–77.
- 66 Fråga har blifvit väckt, ÅT 17.2.1860; KD 164/15 1861 (KA).
- 67 Andersson 1975, 24.
- 68 Tästä voi myös päätellä, millaisessa maineessa tehtaiden naistyöntekijöitä pidettiin. Kapten Puff, ÅU n:o 23 1862, supplement n:o 1; Till hr kapten Puff, ÅU n:o 26 1862, supplement n:o 2.
- 69 BCU ptk 12.1. 1869, Osa (OMA).
- 70 BCU ptk 14.2.1868, Osa (OMA); BCU Årsberättelse 1867–68, Osa OMA; Vähän sivistys-seurasta, OWS 15.3.1873.
- 71 HSF ptk 11.10.1864, MWs 1 (KK).
- 72 Saukkonen 1959, 274.
- 73 Handtverkssångföreningen, ÅU 24.7.1860; Handtverkssångföreningen, ÅU 23.7.1861.
- 74 Bildningscirkelns andra årsfest, ÅU 4.8.1863.
- 75 SBN, Medlemslistor, årsafgifter. MWs 1 (KK).
- 76 Berättelse för bildningscirkelns femte verksamhetsår, ÅU 29.11.1866; Bildningscirkelns årsmöte, ÅU 21.11.1867.

Kansakoulunopettajat ja työväestö sisällissodan jälkeen – eheytystä ja kahtiajakoa

Ken saa lapset, aamukansan puolelleen, hän määrää minkälaisia ovat vastaiset päivämme¹

Tutkija on nykyään yhä useammin eri tutkimustraditioiden väli-maastossa. Koska tutkimukseni käsittelee kansakoulunopettajien ja työväenyhteisön suhdetta sisällissodan jälkeen Helsingin Sörnäisissä, olen työtä tehdessäni liikkunut kasvatuksen historian, kaupunkitutkimuksen, rauhaan palaamisen tutkimuskentän ja työväentutkimuksen rajamaastossa. Lopulta kysymys palautuu kuitenkin sosiaalihil-toriallisen työväentutkimuksen perinteeseen. Tutkimuskohteena on sörnäisläinen työväenyhteisö ja siellä työskennelleet kansakoulunopettajat: selvitän ja analysoin, miten nämä kaksi erilaisista lähtö-kohdista tulevaa ryhmää kokivat toisensa ja miten sisällissota vaikutti toimijoiden väliseen suhteeseen. Mitä tapahtui, kun häviäjien lasten kansalaiskasvatuksesta vastasivat voittajien puolelle lopulta asettuneet opettajat, ja miten opettajat perustelivat tekemänsä valinnan?

Koulun avulla tarkastellaan rauhaan palaamisen tematiikkaa sekä yhteiskunnallista vuorovaikutusta eri ryhmien välillä. Tutkimuksessa eritellään kansakoulunopettajien kasvatuksellisten motiivien lisäksi myös muiden ryhmien kasvatuksellisia tavoitteita kuten vasemmisto-sosialistisen työväenliikkeen kouluopetukselle tarjoamaa vastakuvaa. Vasemmistososialistinen varhaisnuorisoliike, Suomen Järjestönuor-ten liitto, joka oli perustettu juuri porvarillisen koululaitoksen vasta-painoksi, korosti taistelun tulevaisuudesta olevan taistelua nuorisosta. Kasvavan sukupolven ajatusmaailmalla oli merkitystä tulevaisuuden

kannalta. Tähän uskoivat vakaasti myös valtiollisen koululaitoksen palveluksessa toimivat opettajat.

Kohde – toimija

Keskeisenä metodisena valintana on työväentutkimuksessa pidetty sitä, onko niin sanottu ”rahvas” tutkimuksessa kohteena vai toimijana. Tutkimuksessani pyrin yhdistämään nämä kaksi aspektia. Äänen antaminen vaiennetuille (historia alhaalta), jota erityisesti sosiaali-historiallisessa tutkimuksessa on korostettu, on ollut uusien toimijoiden nostamista tutkimuksen piiriin. Toimijoiden ääni joudutaan kuitenkin usein lukemaan niin sanotun ”sortajan” tai ”kasvattajan” välityksellä, koska valtaosan lähdemateriaalista on yleensä laatinut joku muu kuin maan hiljaiset. Katsonkin, ettei työväestön tutkiminen kasvatuksen kohteena sulje pois työväestön oman kokemuksen tarkastelua: avaamalla sekä ”häviäjien” että ”voittajien” tulkintaa, tässä tapauksessa koulutuksesta ja kasvatuksesta, voidaan näkemysten välillä nähdä myös vuoropuhelua eikä vain kahta rinnakkaista monologia. Yksi työväentutkimuksen tavoitteita on ollut nostaa työväestö toimijaksi ja värittää muun muassa kuvaa sisällissodasta ”toisen osapuolen” kokemuksilla. Mielestäni nyt on aika lähestyä myös kasvattajia moniulotteisemmasta valosta ja etsiä työväestön kokemuksen lisäksi heidänkin motiivejaan. Kahden eri ryhmän kokemuksen tutkiminen rinnakkain avaa mahdollisuuksia tulkinnoille, jotka vain jommankumman osapuolen näkökulmasta katsottuna jäisivät ehkä näkemättä.

Työväestö toimijana on kuitenkin ongelmallinen asetelma, sillä sitkeänä elävää ajatusta kyseisestä ihmisryhmästä massana ja kollektiivina on vaikea ylittää. Todellisuudessa työväestö oli Helsingin laitakaupungillakin hyvin heterogeeninen, eikä sitä voi niputtaa yhden ajatusmallin alle. Kokemus työväestöön kuulumisesta ei välttämättä ollut aina luokkatietoisuutta.² Laitakaupungilla oli ainakin kolme toimijaa: poliittisesti aktiiviset jäsenet, jotka jakautuivat sosialidemokraattisiin ja vasemmistososialistisiin ryhmiinsä, sekä mahdollisesti

jompaakumpaa näistä sympatisoinut mutta poliittisesti passiivisempi työväestö. Kansakoulunopettajien puolelta on ollut helpompi nostaa yksilöitä heidän tuottamansa lähdemateriaalin ansiosta. Opettajilla oli myös ammattinsa puolesta sekä kykyä että halua eritellä tunteitaan, valintojaan ja motiivejaan. Kansakoulunopettajille työväestö näyttäytyi abstraktimmillaan uhkana, jonka kasvattamisesta ja sosiaalistamisesta tuli huolehtia. Lasten kautta oli mahdollisuus päästä käsiksi myös aikuisiin työläisiin ja koko yhteisöön.

Voimme siis erottaa toisistaan työväestön todellisena historiallisena ilmiönä, toimivana subjektina, ja työväestön käsitteellisenä uhkakuvana. Jälkimmäinen, jo 1800-luvulla Suomeen rantautunut ajattelutapa, oli eräs tärkeä tekijä kansakoululaitoksen taustalla. Arvaamattoman luonnonvoiman, työväenluokan, haltuun ottaminen saattoi tapahtua sivistyksen avulla. Suomessa ”työväenkysymyksen” sosiaalipoliittisena ongelmana voi rajata kuuluvaksi niin sanottuun työväestön lyhyeen historiaan, jonka Pertti Haapala on ajoittanut ajanjaksolle 1800-luvun lopulta 1900-luvun lopulle.³ Työväestö yhteiskunnallisena ja sosiaalisena ongelmana tiivistyi symbolisiin kuviin tehdastyöväestöstä, kasvavien kaupunkien työväenkaupunginosista ja liikehtivistä, arvaamattomista joukoista.⁴

Omapäinen – vastuuntuntoinen

Uhkakuva-ajattelu värittyi maailmansotien välisenä aikana loogiselta näyttävän tapahtumaketjun kautta: politisoitunut työväestö oli liikkeenä irtautunut sivistyneistön ohjauksesta, ja seurauksena oli ollut ensin suurlakon myötä tapahtunut yhtenäisyyden hajoaminen ja lopulta ”kapina”.⁵ Pessimismi ja pettymys ”kulttuuri-ihmiseen”, jotka olivat vallanneet eurooppalaiset ensimmäisen maailmansodan myötä, tiivistyivät Suomessa sisällissodassa, joka osittain nähtiin osoituksena väestön kehittymättömyydestä. Toisaalta ajatusta työväestön huonommista perintötekijöistä kritisoitiin: sodan syynä ei ollut huono perimä vaan riittämätön kasvatus.⁶ Tämä nosti ajankohtaiseksi kysymyksen kansan, erityisesti sodan häviäjien, sivistämisestä. Se, mitä

ei aseina voitu saavuttaa tai varmistaa, haluttiin sinetöidä ”massojen” kasvattamisella. Tähän tähtäsivät sekä sodan voittajat että häviäjät.

Hyödynnän työssäni ruotsalaisten työväentutkijoiden 1990-luvun vaihteessa luomia käsitteitä vastuuntuntoisesta (skötsam) ja omapäisestä (egensinnig) työläisestä. Käsitteitä norrköpingiläiseen työläisyhteisöön myös suhteessa koululaitokseen soveltaneen historioitsija Björn Horgbyn mukaan omapäisyys oli työläisille keino välttää kontrollia ja luoda oma elinpiiri. Vastuuntuntoisuus puolestaan oli keino erottautua sivistyneistön hegemoniasta luomalla oma kasvatuksen malli.⁷ Suomessa ja Helsingin laitakaupungilla vastuuntuntoisuus tiivistyi maailmansotien välillä sosialidemokraattien toiminnassa. Koska kasvatusta ja sivistys olivat vastuuntuntoisen työväen kulttuurin kulmakiviä, seurasi tästä myös koulumyönteisyys. Ristiriidat koululaitoksen kanssa olivat vähäisiä aatteellisista erimielisyyksistä huolimatta.

Vaikka työläisyhteisön vasemmistososialistit voidaan nähdä kouluun nähden omapäisinä toimijoina, leimasi heidänkin toimintaansa vanhasta työväenliikkeestä kummunnut vastuuntuntoisuuden kulttuuri. Varsinaisiksi omapäisiksi toimijoiksi jäävätkin ne työläisyhteisön jäsenet, jotka eivät välittäneet minkään osapuolen kasvatuksellisista ihanteista. He olivat niitä, joista oltiin huolissaan etenkin vanhempina: piittaamattomuus oli vaarassa pilata lapset ja tulevan sukupolven.⁸ Pahinta, mitä lapselle saattoi tapahtua, oli joutilaisuus ja kadulla vetelehtiminen: jos laitakaupungin katujen annettiin kasvatusta lapsi, oli tämän ja koko yhteiskunnan tulevaisuus vaaralla. ”Lasten vuosisadalla” keskeinen huolenaihe oli kaupungeissa elävien työläisvanhempien ja yksinäisten äitien kyky kasvattaa jälkikasvuaan ”oikein”.

Eheytytys – kahtiajako

Työväentutkimuksessa lapsuus ja kasvatusta ovat olleet melko marginaalisessa asemassa. Työläiskoteja ja -perheitä on tutkittu ja puna-orpokysymystä valotettu monelta kannalta, etenkin huollon näkö-

kulmasta.⁹ Koulutusta on työväentutkimuksessa lähestytty pitkälti ammatillisen koulutuksen kautta, vaikka sen ohella nimenomaan kansakoulu ja sen jatkoluokat kasvattivat työläislapsia rooliinsa työläisinä.¹⁰ Kansakoulunopettajiston ja työväestön perheiden ideologinen ristiriita on tutkimuksessa tiedostettu, mutta sen ilmenemistä on problematisoitu vähän. Historioitsija Saara Tuomaala on kirjoittanut oppilaiden ja opettajan suhteesta poliittisesta näkökulmasta artikkelissaan ”Kummaa rakkautta” eritellen osin sisällissodan vuoksi jännitteiseksi muodostunutta vuorovaikutusta.¹¹ Folkloristi Ulla-Maija Peltonen sivuaa koululaitosta teoksessaan ”Punakapinan muistot” todeten, että työväestön suhtautuminen kouluun ja opettajiin oli kielteinen. Muistelijoina yhdistivät koulun suhteen nöyryytyksen ja halveksunnan kokemukset sekä ideologinen ristiriita kodin ja koulun välillä.¹² Vanhemmissa kansakoulututkimuksissa työläiskotien ja koulun suhteiden todetaan olleen maailmansotien välisellä ajalla viileät tai etäiset varsinkin kaupungeissa.¹³ Tämä jää kuitenkin maininnan tasolle, ikään kuin tämä ristiriita olisi ollut niin itsestään selvä, ettei sitä tarvinnut enempää eritellä. Se ei myöskään sovi kouluhistoriallisen tutkimuksen tuottamaan kuvaan kansakoulusta yleistä hyvää tuoneena instituutiona.

Tutkimuksessani nostan esille kansakoulun tehtävän kaupunkityöväestön kasvatuslaitoksena. Kouluhistoriallinen tutkimus on korostanut maaseudulla tapahtunutta vastustusta ja kansakoululaitoksen juurtumisen vaikeutta maaseutupitäjiin. Kaupungeissa, etenkin Helsingissä, lasten kansakoulunkäynti vakiintui jo ennen oppivelvollisuuslakia, eikä siellä juuri käyty keskustelua koulunkäynnin tarpeellisuudesta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, ettei jännitteitä olisi ollut tai ettei kaupunkityöväestön kasvatus olisi kiinnostava tutkimuskysymys. Kansakoulu oli tärkein mahdollisuus vaikuttaa kaupunkityöväestön ajattelumaailmaan puolustusvoimien lisäksi.

Kansakoulu määriteltiin sisällissodan jälkeen kouluhallituksen taholta eheyttäväksi instituutioksi, jonka avulla eripurainen kansa saataisiin jälleen uskomaan yhteiseen tulevaisuuteen.¹⁴ Koululaitoksen tehtävä oli tehdä ”rakentavaa työtään hävitetyn sijalle”.¹⁵ Kansalaiskasvatuksen keskeisin tavoite tiivistyi kansalliseen eheytymiseen,

ja koulun toivottiin nousevan poliittisten ristiriitojen yläpuolelle. Lapsiin oli yhteisen koululaitoksen avulla juurrutettava usko yhteiseen valkoiseen menneisyyteen, jossa sisällissota oli vain epämiellyttävä, itsenäistymisprosessin vaatima poikkeus. Kansakouluissa istuivat oppivelvollisuuslain säätämisen jälkeen kansan lapset, joiden arvomaailmalla ja yhteiskuntaan sitoutumisella oli suuri merkitys tulevaisuudelle. Tämän joukon saaminen yhteisen isänmaan taakse oli opettajien tehtävä. Eheyttäminen oli myös moraalisaatava: kansalaiskasvatusta, jonka tavoitteena oli saada valkoinen historiakuva tuntumaan ainoalta mahdolliselta vaihtoehdolta.

Lapsuus – vanhemmuus

Lapsuus toimii tutkimuksessa potentiaalina, johon aikuisten huomio kiinnittyi tulevaisuusaspektin kautta. Hyödynnän työssäni Kimmo Rentolan 1990-luvulla esittelemää käsitettä ”punaorposukupolvi”. Rentola on erottanut punaorpojen sukupolveksi lapset, jotka eivät osallistuneet taisteluun mutta muistivat, mitä tapahtui. Rentolan mukaan punaorpoudesta muodostui sukupolvea yhdistävä peruskokemus.¹⁶ Tämän ryhmän sosiaalistumisesta oltiin erittäin kiinnostuneita sekä voittajien että hävinneiden keskuudessa. Punaorposukupolven rakentaminen oli erityisesti vasemmistososialistisen varhaisnuorisoliikkeen tietoista retoriikkaa: kaikki hävinneiden lapset pyrittiin yhdistämään tämän kokemuksen alle, jotta haluttu kuva sodasta säilyisi. Punaorpous saattoi olla kohortin peruskokemus, mutta sitäkin enemmän se oli konstruktio, jonka avulla pyrittiin keräämään lapsia yhteen tunteisiin vetoamalla. Työ tähtäsi siihen, että nuoret oppisivat ”tuntemaan, mihin luokkaan he kuuluvat ja minkä lipun juurella heidän paikkansa on”, kuten Sörnäisissä toimineen Vuorelan järjestönuorten vetäjä totesi.¹⁷

Opettajiston ja vasemmistososialistisen työväenliikkeen yhteinen näkemys tuntuu olleen, että työläisvanhemmat eivät ymmärrä tai ehdi huolehtia riittävästi lastensa kasvatuksesta vaan perushoivan antamisen jälkeen jättävät heidät kasvamaan omillaan. Monet eri tahot

olivat sodan jälkeen huolissaan siitä, että työläisperheet laiminlöisivät lastensa kasvatuksen kokonaan. Annettuaan varhaislapsuuden hoivan äidit luovuttivat lapsen kasvatuksen opettajalle kouluun siirryttäessä. Tämä merkitsi erityisesti vasemmistososialistien näkökulmasta suurta uhkaa tulevaisuudelle. Äitejä heräteltiin huomaamaan koulun aivopesun vaara ja selittämään lapsilleen koulun luokkakantaisuus, jotta nämä voisivat turvallisesti opiskella valkoisessa koululaitoksessa. Vanhempien valistaminen yhdisti kaikkia kasvatuksen suunnasta kilpailleita osapuolia. Vanhempien nähtiin tarvitsevan ohjausta, jotta he eivät pilaisi koulun tai järjestön antamaa oppia vääränlaisilla mielipiteillä tai jättäisi lasta kasvattamatta lainkaan.

Poliittinen – sosiaalinen

Poliittisen historian tutkija Pauli Kettunen esitti 1980-luvulla työväentutkimuksen keskeisiksi metodisiksi haasteiksi ylä- ja alatason sekä poliittisen- ja sosiaalishistoriallisen tason yhteensovittamisen vaikeuden: miten yhdistää jokapäiväisen elämän kokemus elämisen yhteiskunnallisiin ehtoihin. Mikä esimerkiksi oli työväen elämäntavan ja työväenliikkeen suhde, olivatko sosiaalinen ja yhteiskunnallinen eriytyneet toisistaan ja strukturoiko liike elämää ihmisten sitä tiedostamatta?¹⁸ Vaikka jokapäiväinen elämä ja kokemus on pyritty yhdistämään poliittiseen liikkeeseen monessa tutkimuksessa,¹⁹ on tämä kysymys yhä haasteellinen: ilmenevätkö poliittiset jännitteet jokapäiväisessä elämässä vai ovatko ihmiset ensisijaisesti kiinni elannonhankkimisen noidankehässä? Tämän kysymyksen selvittäminen on tutkijalle vaikeaa ja osin turhauttavaakin. Jännitteet elävät pinnan alla, ja maailmansotien välisen ajan ylipolitisoitunut ilmapiiri näyttää olleen monelle itsestäänselvyys, jota ei kirjoitettu ja puhuttu auki. Toisaalta pelattiin karkeilla yleistyksillä ja poliittinen retoriikka oli ääripäiden puhetta.

Kansakoululaitoksen suhteen kysymys on erityisen haastava. Lähtökohdiltaan kansakoulu, kasvatuslaitos ”tavalliselle kansalle”, oli mitä poliittisin instituutio. Se kuitenkin luokiteltiin perusteiltaan

epäpoliittiseksi. Niin sanottu työväenliike taas oli alusta saakka koulutusmyönteinen, ja työläislasten kouluttaminen sekä koulutuksellinen tasa-arvo kuuluivat sen perusvaatimuksiin. Tieto oli arvokasta, ja työväestön ohjaaminen haluttuun suuntaan itkeskasvatuksen, oivaltamisen ja kyseenalaistamisen avulla oli keskeistä sekä vanhassa että jakautuneessa työväenliikkeessä. Myös kaupunkien työläisvanhemmat laittoivat lapsensa kansakouluun jo ennen oppivelvollisuuslakia, lähinnä koska lasten ansiotyömahdollisuudet olivat kaupungissa vähentyneet. Toisaalta koululaitos rinnakkaiskoulujärjestelmineen ja puhtaanvalkoisine opetus- ja piilo-opetussuunnitelmineen herätti varsinkin poliittisesti aktiivisissa paikallisyhteisön jäsenissä ärtymystä. Konfliktit oli kuitenkin siivottu koulun aidan ulkopuolelle, ja ne käytiin kaukana luokkahuoneista. Ristiriita oli syvällä, mutta siihen ei mielellään jokapäiväisessä elämässä kajottu: vanhemmat eivät todennäköisesti halunneet lastensa joutuvan silmätikuiksi, joten he hyväksyivät mieluummin arvomaailmansa vastaisen opetuksenkin kuin kritisoivat auktoriteettihahmoa, opettajaa. Työväen lasten ajatusmaailmasta käytiin rajua ideologista kiistaa, mutta sen kohteet eivät välttämättä sitä aktiivisesti tiedostaneet.

Niin sanottu ”tavallinen työläinen” ei siis yleensä kyseenalaistanut auktoriteettia eli opettajaa. Vasemmistososialistit moittivatkin vanhempia siitä, etteivät nämä puuttuneet lastensa punikiksi haukkumiseen tai opettajan kieltoihin lasten järjestötoimintaan osallistumisesta vaan nöyrytyivät koulun edessä.²⁰ Ajatus, että ”tavallinen työväestö” ei aina reagoinut voimakkaan kielteisesti tai myönteisesti työväenliikkeen julistuksiin tai porvarillisten järjestöjen kasvatusyrityksiin vaan sijoittuivat jonnekin välimaastoon, ei sinänsä ole uusi. Pirjo Markkola on soveltanut tätä näkökulmaa työläisperheisiin sekä työväestön suhtautumiseen uskontoon.²¹ Ruotsalaista työväestöä tutkinut Björn Horgby on todennut, että vastuuntuntoiset vanhemmat korostivat kasvatuksessa kuuliaisuutta ja tottelevaisuutta: lasten oli helpompi selviytyä maailmassa, jos he olivat sisäistäneet yhteiskunnan normit.²² Lähdeaineiston luonteen vuoksi on vaikea päästä kiinni ”tavallisten” työläisperheiden kotikasvatukseen tai heidän kokemukseensa vanhemmuudesta. Opettajien ja järjestöjen taholta esitetyt väitteet kasva-

tuksen laiminlyömisestä olivat liioiteltuja, mutta toisaalta arkielämän reunaehdot pitivät työläisvanhemmat kiinni leivän hankkimisessa, joten lasten kanssa vietetty aika jäi väkisinikin vähäiseksi. Muistitiedossa korostuu äidin rooli perheessä isän jäädessä taustalle.²³ Paikallinen toimija Elvi Sinervo on kuvannut novellikokoelmassa ”Runo Söörnäisistä” äitien suhdetta lapsiinsa luonnonomaiseksi: ”Äidit synnyttivät lapsia luonnon pakosta, ruokkivat niitä luonnon pakosta ja olivat valmiit puolustamaan niitä petoeläinten lailla hyökkäyksiä vastaan. Mutta hellyyttä ei tähän maailmaan mahtunut.”²⁴

Hyväntekijä – aivopesijä?

Etenkin ruotsalaisessa tutkimuksessa on viime aikoina pohdittu paljon hyvinvointivaltion pimeitä puolia ja sitä, miten tulisi suhtautua hyvää tarkoittavien toimenpiteiden taustavaikutteisiin. Koululaitos ja oppivelvollisuus ovat hyviä esimerkkejä uudistuksista, joita perusteltiin kansan parhaalla ja kohteiden autuudella, mutta jonka taustalla oli monia eri tekijöitä, ei vähimmin tuon kansan kontrollointi, siveellinen kasvattaminen ja ”yksipäistäminen” samojen arvojen alle. Näkemys koulutuksen, myös kansakoulun, aikaansaamista pelkäänsä myönteisistä vaikutuksista on kuitenkin yhä vahva: kansakoulun nähdään mahdollistaneen kaikkien pääsyn tiedon äänelle ja näin myös kiipeämisen yhteiskunnan ylemmille portaille. Tämä kuva on vahvasti liioiteltu: kansakoulu oli ainakin kaupungeissa ensisijaisesti työväestön lasten kasvatustulos, ja rinnakkaiskoulujärjestelmä mahdollisti sen, että parempien perheiden lapset saattoivat välttää tämän rahvaan koulun kokonaan. ”Luokkakierto” oli pientä. Asiaa on problematisoinut muun muassa sosiaalihistorioitsija Marjatta Rahikainen, jonka mukaan Euroopassa luotiin koulutusjärjestelmiä, joiden avulla alempien sosiaaliluokkien nousua toisen asteen oppilaitoksiin voitiin helposti ehkäistä.²⁵

Kansakoulu sai maailmansotien välillä eniten kritiikkiä militaristisuudesta ja yltyöisänmaallisuudesta; kansalaiskasvatuksen pelättiin peittävän alleen tai vääristävän opinahjon antamat tiedonjyvät. ”Ty-

kinruokanäkökulma” tiivistyi 1930-luvulla Katri Valan kirjoituksissa: hänen mukaansa lastenlääkäri ja opettaja hoitivat ja kasvattivat lasta vain, jotta tästä kasvaisi jäsen isänmaan puolustajien joukkoon.²⁶ Mielestäni kysymys ”kasvattajien” motiiveista on keskeinen: useimmat heistä tunsivat olevansa tärkeällä asialla, eikä heille tullut mieleen kyseenalaistaa toimintansa oikeutusta.

Erittelen työssäni myös opettajiston valintoja ja sosiaalistumista rooliinsa työväestön kasvattajana. Kansakoulunopettajiston sijoittuminen suomalaisen yhteiskunnan portaille oli hankalaa. Varsinkin miesopettajat olivat yleensä maaseudun pientilallisten lapsia. Kansat tai oppikoulun pohjalta he siirtyivät kansakoulunopettajaseminaareihin, joissa heistä kouluttiin isänmaan toivojen kasvattajia. Naisopettajat taas nousivat usein säätyläistön parista. Helsingissä opettajat pyrkivät ylläpitämään ”säädynmukaista” elämäntapaa muun muassa asumalla Kruununhaassa tai vastaavilla keskiluokan asuinalueilla. Toisaalta heidän asemansa suhteessa oppikoulunopettajiin oli heikko, ja heihin saatettiin suhtautua pilkallisesti ”puolisivistyneinä”. Kansakoulunopettajat vastustivat rinnakkaiskoulujärjestelmää ja halusivat kansakoulusta koko ikäluokalle yhteisen pohjakoulun. Tämä voidaan nähdä oman ammattiryhmän aseman vahvistamisyrityksenä.

Mielenkiintoinen jännite löytyy suomenkielisen opettajiston koulunuorisoon kohdistamista toiveista suhteessa suomalais-ugrilaisen heimon suureen tulevaisuuteen ja toisaalta samaisen kasvatustavoitteen taustasta nousevasta uhkakuvasta – kapinan toistumisen pelosta. Heimoaatteesta innostuneen kansakoulunopettajiston tehtävä oli osaltaan osoittaa, että suomalais-ugrilaisesta ”rodusta” oli eurooppalaiseksi kulttuurikansaksi. Kansakoulunopettajien retoriikkaan liittyi aatteellisen aspektin lisäksi myös materiaalisia pyyteitä. Opettajat pyrkivät osoittamaan, että heidän tekemänsä työ oli kansakunnalle elinehto: pitäessään huolen kansakunnan mentaalisesta terveydestä sivistyksen ja kasvatuksen avulla he ennaltaehkäisivät kapinan toistumista. Tästä vastuunalaisesta, isänmaan kannalta kriittisestä työstä tuli myös saada riittävä korvaus. Kasvatustyön voi nähdä eräänlaisena positiivisena eugeniikkana, jossa ei puututtu fysiologisiin ominaisuuksiin vaan pyrittiin saamaan aikaiseksi kelvollista jälkeä jo olemas-

sa olevasta. Opettajien oli uskottava suomalaisen kansan hyvyyteen ja elinkelpoisuuteen sekä siihen, että ympäristön ja perimän vaikutus oli kasvatuksella voitettavissa ainakin tiettyyn pisteeseen saakka.

Tutkimuksessani pyrin yhdistämään poliittisen sosiaaliseen, kohteena olemisen toimimiseen sekä opettajiston motiivit työväestön kokemukseen koulusta. Kasvatuksen kentällä vallitsi maailmansotien välisellä kaudella kilpailutilanne, joka tiivistyi häviäjien ja voittajien väliseen erilaiseen sotatulkintaan ja unelmaan tulevaisuuden yhteiskunnasta. Tämä kiista oli ristiriidassa kansakoululle annetun virallisen tehtävän, kansan eheyttämisen, kanssa. Koulun epäpoliti-soiminen ja sodan unohtaminen oli jokapäiväisessä elämässä mah-dotonta: sota nousi esille lasten perheiden, ympäröivän yhteisön, elinolojen, koulukirjojen, opettajien asenteiden ja koko kasvatustyön motivaation kautta.

Viitteet

- 1 *Valistuksen lastenlehti* 4/1926, 27.
- 2 Ks. esim. Bourke, Joanna (1994). *Working-class cultures in Britain 1890–1960. Gender, Class and Ethnicity*. Routledge, London, 1–5. Bourke on kiinnostunut siitä, miksi henkilö kokee kuuluvansa tiettyyn yhteiskuntaluokkaan. Perinteisesti luokka on rajattu taloudellisilla määreillä. Bourken mukaan tämä ei kuitenkaan riitä; esimerkiksi joidenkin työläisiksi luokiteltujen ammattiryhmien tulotaso voi olla sama kuin yliopistonopettajilla, mutta tästä huolimatta toiset sijoitetaan työväenluokkaan, toiset sivistyneistöön. Tämä sama määritelmä päti jollain tasolla myös tutkimusajankohdan kansakoulunopettajien suhteen. Luokka näkyi myös elämäntavassa: vaatetuksessa, olemuksessa ja asumisessa. Bourke erottaa toisistaan tilat ”class awareness” ja ”class consciousness”. Vaikka ihminen arkisessa ympäristössään tunsi kuuluvansa työväenluokkaan, hän ei välttämättä tiedostanut olevansa osa luokkataistelua.
- 3 Haapala, Pertti (1985). Työväen historian tutkimusperinteet. Teoksessa Jaakkola, Jouko & Olli Vehviläinen (toim.), *Työväen historiaa ja perinnettä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 57; Haapala, Pertti (2005). Suomalaisen työväestön pitkä ja lyhyt historia. Teoksessa Hannikainen, Matti (toim.), *Työväestön rajat*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 9–24.
- 4 Työväestön synnyn uhkakuvana ja toisaalta kulttuurisena ilmiönä on eritelty brittitutkija E. P. Thompson. Englannissa keskustelua työväestön synnystä käytiin sata vuotta Suomen suuriruhtinaskuntaa aiemmin, 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Thompsonin mukaan jokainen puuvillatehdas nähtiin potentiaalisena kapinan paikkana, ja uhkaava, synkkä tehdasrakennus

- muodostui kuvalliseksi symboliksi teollistumiselle. Höyryvoima ja puuvilla-tehtaasta nähtiin uuden industrialismin ajan ja uuden työväenluokan – uuden ”rodun” – synnyn symboleina. Thompsonin mukaan mielikuva uuden aikakauden ja rodun synnystä peittää alleen sen tosiasian, että työväenyhteisöjen muodostumiseen vaikutti myös poliittisten ja kulttuuristen traditioiden jatkumo. Thompson, E. P. (1968). *The making of the English working class*. Penguin Books, Harmondsworth, passim.
- 5 Kapina oli opettajien puheessa ja esimerkiksi Opettajain lehdessä sodasta käytetty nimitys.
 - 6 Ks. esim. Mattila, Markku (1999). *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 100–107.
 - 7 Horgby, Björn (1993). *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940*. Carlssons, Stockholm.
 - 8 Myös ruotsalaisessa kontekstissa keskusteluun omapäisistä vanhemmista liittyi kirjoittelu kadulla vetelehtivistä lapsista. Huonotapaisten lasten vanhemmat kilpailivat koulun ja sosiaaliviranomaisten kanssa ja välittivät vahingollisia taitoja lapsilleen. Ks. koululaitoksesta Horgby 1993, 136–142; 496. Käsitteiden taustalla olivat alun perin tutkijat Ronny Ambjörnsson ja Mats Fransén.
 - 9 Ks. esim. Markkola, Pirjo (1994). *Työläiskodin synty. Tamperelaiset perheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Suomen historiallinen seura, Helsinki; Kaarninen, Mervi (1990). Punaorpojen huolto – köyhäin-apua ja kasvatusta. Teoksessa Hannikainen, Juha, Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (toim.), *Suomi 1917–1918*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere. Lukuisista artikkeleista huolimatta monografiaa ei punaorpokysymyksestä tai punaisen puolen lasten kasvatuksesta ole akateemisen tutkimuksen piirissä tehty.
 - 10 Kansakoulun jatkoluokkia työläistäustaisten lasten kasvattajana on tutkinut Jauhiainen, Annukka (2002). *Työväen lasten koulutietä ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset. Kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle*. Turun yliopisto, Turku. Mervi Kaarninen on puolestaan käsitellyt koulutuksen suhdetta luokkaan ja sukupuoleen (”tyttöyteen”), ks. Kaarninen, Mervi (1995). *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
 - 11 Tuomaala, Saara (2002). Kummaa rakkautta. Teoksessa Katainen, Elina & Pirkko Kotila (toim.), *Työväki ja tunteet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 33–84. Väitöskirjassaan Tuomaala on problematisoinut koululaitoksen roolia maalaislasten sosiaalistamisessa ja kokemusmaailmassa. Ks. Tuomaala, Saara (2004). *Työväkeä kivistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi: suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
 - 12 Peltonen, Ulla-Maija (1996). *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 231–237.
 - 13 Halila, Aimo (1950). *Suomen kansakoululaitoksen historia IV: Oppivelvollisuuskoulun alkuvaiheet (1921–1939)*. Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki, 262; Somerkivi, Urho (1977). *Helsingin kansakoulun historia*. Helsingin kaupunki, Helsinki, 216.

- 14 Rantala, Jukka (2002). *Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussytykset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 172–174.
- 15 Näin linjasi heti sodan jälkeen Helsingin kansakoulujohtokunnan puheenjohtaja, Opettajayhdistyksen puheenjohtaja ja Opettajain lehden päätoimittaja Kaarlo Ahtiala. Ks. Ahtiala, Kaarlo (1919). *Kansakoulumme uudistus. Yhteiskunnan uudistus VI*. Edistysseurojen Kustannus Oy, Helsinki.
- 16 Rentola, Kimmo (1992). Kommunismin kahdeksan kohorttia. Teoksessa *Ajan kohta. Poliittisen historian vuosikirja 1992*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisuja. Tutkijaliitto, Helsinki, 74–75, 82–86. Käsitän punaorposukupolven laajemmin kuin Rentola: katson, että työläislapsia lähestyttiin monessa suhteessa sodan kautta vielä pitkälle 1930-luvulle.
- 17 *Työväenjärjestöjen tiedonantaja 153/1929*.
- 18 Kettunen, Pauli (1985). Työväen historian tutkimus Suomessa. Teoksessa Vehviläinen, Olli (toim.), *Työväen historiaa ja perinnettä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 9–11, 17–19. Poliittisen ja sosiaalisen suhteesta puhuu samassa teoksessa myös Haapala, Pertti (1985). Työväen historian tutkimusperinteet. Ibid., 65–66.
- 19 Esim. Lähteenmäki, Maria (1995). *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995; Teräs, Kari (2001). *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki; Salmi-Niklander, Kirsti (2004). *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 20 Tämä syytös kohdistettiin erityisesti työläisäiteihin, ja se ilmeni voimakkaasti muun muassa lehdissä ”Työläisnainen” ja ”Työläis- ja talonpoikaisten lehti”. Näitä olivat toimittamassa myös sörnäisläiset Elin Fagerholm ja Rosa Sillanpää. Vasemmistososialistiset naiset olivat niitä, jotka heti sodan jälkeen voimakkaimmin nostivat esille koulussa tapahtuvan ”aivopesun” ja lasten kohtaamat nöyrytykset sekä opettajan puolueellisuuden.
- 21 Markkola 1993; Markkola, Pirjo (1996). Työväenhistoria taivastielle. Työläisnaiset ja kristilliset yhdistyksen tutkimuksen haasteena. Teoksessa Kettunen, Pauli, Raimo Parikka & Anu Suoranta (toim.), *Äänekäs kansa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere; Markkola, Pirjo (2002). Työväen uskonnolliset tunteet. Teoksessa Katainen, Elina & Pirkko Kotila (toim.), *Työväki ja tunteet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere.
- 22 Horgby 1993, 432–438 (primärsocialisaation).
- 23 Ks. esim. Eino Johan Hämäläinen, synt. 1915; Hämäläinen Eveliina os. Hulkko, synt. 1924; Jarl Eugen Malmsten, synt. 1907. Stadihaastattelut I: I-II. Oy Yleisradio Ab, Helsingin kaupunginarkisto.
- 24 Sinervo, Elvi (1937). *Runo Söörnäisistä. Novelleja*. K. J. Gummerus Oy, Jyväskylä, 13 (novelli ”Lapsi katselee”). Isän näkökulmasta kuvattuna tulevat näkyviin toimeentulohuolet: se, miten seuraava lapsi ruokitaan, ks. ibid., 48–49 (novelli ”Kyllä siitä selvittää”).
- 25 Rahikainen, Marjatta (2004). *Centuries of child labour. European experiences from the seventeenth to the twentieth century*. Ashgate, Aldershot 2004, 220. Suomen tapauksesta Rahikainen, Marjatta (2003). Nuorena työhön. Lasten ja

- nuorten työnteke 1900–1970. Teoksessa Aapola, Sinikka & Mervi Kaarninen (toim.), *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 166.
- 26 Ks. esim. Vala, Katri (1935/1981). ”Kasvatus kuolemaan”. Teoksessa *Suorasanaista 1930-luvulta ja -luvusta*. Kansankulttuuri, Helsinki 108–110. Alun perin julkaistu Tulenkantajat-lehdessä 18/1935 nimimerkillä Pecka.

Karl-August Fagerholm

”Pohjoismaisten kokemusten esittelijä ja länsimaisten peruskäsitysten innokas puoltaja”¹

– Ei minulla valmista ohjelmaa ollut. Oli tietenkin unelmia ja toiveita. Ruotsin sosiaaliministeri Gustav Möller oli kertonut paljon siitä, mitä sosiaalihallinto on ja mitä se ministeriltä vaatii.

Ruotsi oli siis esikuvana meille jo silloin?

– Se oli ainakin minun esikuvani. Kävin Ruotsissa usein ja ihailin sikäläisten sosiaalidemokraattien valvutunutta tapaa hoitaa sosiaalisia kysymyksiä.²

Ruotsin on yleisesti oletettu toimineen mallina Suomen hyvinvointiyhteiskunnan kehitykselle. Karl-August Fagerholmin lisäksi myös pitkäaikainen sosiaaliministeriön virkamies Niilo A. Mannio on muistelmissaan kirjoittanut, että pohjoismainen sosiaalipoliittinen yhteistyö ”on ollut erityisen arvokasta Suomelle, koska Skandinavian olot ovat yleensä olleet kehittyneempiä ja meillä on siten ollut tästä kosketuksesta hyötyä ja opittavaa.”³ Tästä huolimatta ei ole empiiristä tieteellistä tutkimusta siitä, miten Ruotsin ja muiden Skandinaavisien maiden esimerkki on vaikuttanut Suomen hyvinvointivaltion varhaiseen kehitykseen ja millä tavalla pohjoismainen konteksti ja vertailu ovat olleet läsnä suomalaisissa sosiaalipoliittisissa ja yhteiskuntapoliittisissa keskusteluissa.

Tässä artikkelissa avaan näitä kysymyksiä käsittelemällä ensin lyhyesti joitakin tämän hetken suuntauksia pohjoismaisen hyvinvointivaltion tutkimuksessa. Toiseksi käsittelen, mitä uutta väitöskirjatutkimukseni *Karl-August Fagerholm som socialpolitiker. Norden som förebild och argument* voi tuoda Suomen työväenhistorian ja pohjoismaisen hyvinvointivaltion tutkimukseen. Viimeisessä luvussa pohdin erityisesti Fagerholmin asemaa tutkimuskohteena.

Uusia suuntauksia Pohjoismaisen hyvinvointivaltion tutkimuksessa

Pohjoismainen hyvinvointivaltio on kansainvälisesti tunnettu käsite. Uusimmassa pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden tutkimuksessa on kritisoitu funktionalistista hyvinvointivaltiotutkimusta. Vertailtaessa ja keskittyttäessä sosiaalisten reformien säätämisajankohtaan jätetään usein huomioimatta, että eri reformien säätämistä on yleensä edeltänyt pitkä vaihe, jonka aikana on keskusteltu eri vaihtoehtoista. Kuten Pauli Kettunen on todennut: ”Kulloinkin avointen vaihtoehtojen kirjo ja kamppailu katoaa näkyvistä. Niin ikään katoaa se, miten hyvinvointivaltion historiassa kietoutuvat toisiinsa tieto ja suunnittelu sekä eri intressien konfliktit ja kompromissit.”⁴ Funktionalistisissa hyvinvointivaltiotutkimuksissa kuvaksi muodostuukin helposti teleologisen kehityksen kaari, jonka mukaan pohjoismaiset hyvinvointivaltiot ovat kehittyneet ennalta määrätyn suunnitteleman mukaan ilman tarjolla olevia vaihtoehtoja.⁵

Sen lisäksi, että pohjoismaista hyvinvointivaltiotutkimusta on kritisoitu liiallisesta teleologisesta lähestymistavasta, myös keskustelu metodologisesta nationalismista on vaikuttanut pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden historian tutkimukseen. Kettusen ja Klaus Petersenin mukaan pohjoismaisten poliitikkojen, virkamiesten ja asiantuntijoiden yhteistyö niin pohjoismaisilla kuin kansainvälisillä foorumeilla sekä henkilökohtaiset suhteet ovat vaikuttaneet kansallisen sosiaalipolitiikan ja pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden muotoutumiseen. Pohjoismainen yhteistyö on johtanut vertailuihin Pohjoismaiden sosiaalipoliittisten uudistusten ja ideoiden välillä, minkä vuorostaan voi olettaa vaikuttaneen kansallisen sosiaalipolitiikan kehitykseen.⁶ Vertailut saattoivat johtaa joko pohjoismaisten esikuvien soveltamiseen sellaisinaan tai aivan uusiin ratkaisuihin.⁷ Näin ollen lähtökohtana ei tule olla Pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden kehitys ”suljettuina” kansallisvaltoina vaan myös vuorovaikutuksen, yhteistyön ja vertailujen tuloksena.

Mitä uutta tutkimus K.- A. Fagerholmista voi tuoda pohjoismaiseen hyvinvointivaltiotutkimukseen?

Väitöskirjani Karl-August Fagerholmista (1901–1984) sosiaalipoliitikona liittyy siihen, kuinka Skandinavian maita, pohjoismaisia malleja, kokemuksia ja ideoita käytettiin sosiaalipoliittisissa ja yhteiskunta- ja yhteiskuntapolitiittisissa keskusteluissa Suomessa 1930- ja 1940-luvuilla.⁸ Fagerholmia käsittelevän tutkimukseni tavoitteena on *histoire croisée*/entangled history-lähestymistapaa hyväksikäyttäen tutkia, kuinka tapahtumat ja kehityskulut kansallisvaltioiden ulkopuolella ja niiden välillä (pohjoismainen yhteistyö) ovat vaikuttaneet Suomen sosiaalipoliittisiin keskusteluihin. *Histoire croisée* lähestymistavan mukaan jotakin tapahtuu itse vuorovaikutusprosessin aikana jonkin vaikutteen välittyessä yhdeltä alueelta toiselle. Vuorovaikutusprosessi voi johtaa uusiin ratkaisuihin, koska toimija mahdollisesti muuntaa ongelman tai ratkaisun sopeutumaan omiin ajatuksiinsa tai kansallisiin olosuhteisiin.⁹

Siitä huolimatta, että pohjoismaisen yhteistyön merkitystä on korostettu Suomen työväenliikkeen historiassa ja Skandinavian maat on tiettyinä ajankohtina nähty esikuvana Suomen sosiaalidemokraattiselle työväenliikkeelle, pohjoismaisen yhteistyön vaikutusta Suomen työväenliikkeen ja sen edustajien toimintaan, ideologiaan ja ajattelutapaan ei ole paljon tutkittu. Pohjoismaisen yhteistyön merkitystä on korostettu esimerkiksi Hannu Soikkasen, Marjaana Valkosen ja Seppo Hentilän tutkimuksissa sekä yleisissä Suomen historian teoksissa.¹⁰ Useimmiten nämä teokset eivät lähemmin käsittele, kuinka pohjoismainen yhteistyö on vaikuttanut Suomen työväenliikkeen edustajien toimintaan ja ideologiaan.

Edellä mainittu Hentilän teos on yksi niistä harvoista, joka on käsitellyt pohjoismaisen yhteistyön vaikutusta suomalaisten työväenliikkeen edustajien ideologiaan ja toimintaan laajemmalla pohjalta. Tämän lisäksi Kettunen on käsitellyt pohjoismaisten vaikutteiden merkitystä SDP:n ideologiaan 1920-luvulla ja Eero A. Vuoren yhteiskunnallisiin ajatuksiin 1930-luvun osalta. Uusimmassa Suomen työväenliikettä koskevassa tutkimuskirjallisuudessa Mikko Majander on teoksessaan SDP:n puoluerahoituksesta 1940- ja 1950-luvuilla

ottanut huomioon sekä pohjoismaisten että muiden kansainvälisten yhteyksien merkityksen.¹¹

On myös vähän tieteellistä tutkimusta siitä, kuinka Skandinavian maiden sosiaalista lainsäädäntöä ja pohjoismaista argumentaatiota on käytetty keskusteluissa Suomen sosiaalipolitiikasta. Lauri Karvosen teos vuodelta 1981 on yksi niistä harvoista, joka on vuosien 1947–1972 osalta selvittänyt, missä määrin Ruotsin sosiaalinen lainsäädäntö oli Suomen sosiaalisen lainsäädännön esikuvana.

Tutkimus Fagerholmista ja hänen toiminnastaan saattaa avartaa tietämystämme siitä, mikä rooli pohjoismaisilla vaikutteilla ja pohjoismaisella argumentaatiolla oli suomalaisissa sosiaalipoliittisissa ja yhteiskuntapoliittisissa keskusteluissa rakennettaessa suomalaista hyvinvointivaltiota. Fagerholm soveltuu hyvin henkilöksi, jonka avulla tätä kysymystä on mahdollista avata. Tieteellistä tutkimusta Fagerholmista on hyvin vähän ja etupäässä se on käsitelty Fagerholmia erilaisten Suomen historiaan liittyvien käännekohtien yhteydessä, jotka ovat usein liittyneet hänen johtamiinsa hallituksiin, sekä Suomen ammattiyhdistysliikkeen ja työväenliikkeen toimintaan. Tämän lisäksi Fagerholmia on käsitelty Alkon pääjohtajana.¹² Kaikkein laajamittaisimmat tutkimukset Fagerholmista ovat lähinnä kaunokirjallista laatua olevat puoluetovereiden Oittisen ja Lehtisen teokset.

Vaikka Fagerholmista on hyvin vähän tieteellistä tutkimusta, on yksi piirre, joka toistuu häntä käsittelevässä kirjallisuudessa, nimittäin hänen pohjoismainen suuntauksensa. Oittisen mukaan Fagerholm oli ”pohjoismaisten kokemusten esittelijä ja länsimaisen peruskäsitysten innokas puoltaja.” Lehtinen on kutsunut Fagerholmia ”viimeiseksi skandinaaviksi” ja Ralf Fribergin mukaan Fagerholm halusi ”ohjata suomalaisen yhteiskunnan Ruotsin kansankotipolitiikan raiteille.” Majanderin mukaan ei liene liioiteltua sanoa, että ”pohjoismaisuudesta” tuli Fagerholmin poliittisen profiilin leimaa-antava piirre. Hannu Soikkanen on puolestaan korostanut Fagerholmin pohjoismaista suuntausta ulkopolitiikan suhteen. Myös tutkimus pohjoismaisen työväenliikkeen yhteistyöstä on käsittänyt Fagerholmin pohjoismaisen suuntauksen edustajaksi. Fagerholmin muistelmista käy myös ilmi, että pohjoismainen yhteistyö oli hänelle tärkeä.¹³ Näin ollen pohjois-

maisesta suuntauksesta on tullut jonkinlainen Fagerholmiin liitetty tavaramerkki.

Siitä huolimatta, että väitöskirjani tutkimusaihe on biografinen, tavoitteenani ei ole käsitellä ainoastaan Fagerholmin toimintaa vaan Fagerholmin henkilön kautta laajentaa yleistä tietoa tietyn aikakauden kulttuurista ja sosiaalisesta toiminnasta. Myös suomalaiset sosiaalidemokraatit Väinö Tanner, E. A. Vuori, J. W. Keto ja K. H. Wiik osallistuivat työväenliikkeen pohjoismaiseen yhteistyöhön ja loivat henkilökohtaisia pohjoismaisia yhteyksiä.¹⁴ Tämän lisäksi Suomen sosiaaliministeriön pitkäaikainen virkamies Mannio oli luonut omia pohjoismaisia yhteyksiä, mikä käy ilmi hänen kirjeenvaihdostaan mm. Ruotsin, Norjan ja Tanskan sosiaali- ja terveysministeriöiden kansliapäälliköiden kanssa 1930-luvulla.¹⁵ Kiinnostusta pohjoismaisten suhteiden solmimiseen löytyi myös 1920- ja 1930-luvuilla suomenruotsalaisissa piireissä ja Suomen armeijan parissa.¹⁶

Skandinavian maat ja erityisesti Ruotsi Fagerholmin esikuvana on hedelmällinen aihe, koska Suomen ja Ruotsin yhteiskunnat muistuttivat useassa mielessä toisiaan 1930- ja 1940-luvuilla samanlaisesti, kun ne erosivat toisistaan yhteiskuntapolitiikan ja erityisesti sosiaalipolitiikan ja työmarkkinaolosuhteiden alalla. Pohjoismainen suuntaus ei ollut Suomen porvarillisten puolueiden parissa suosittu ennen 1930-lukua. Timo Soikkanen on kuvaillut vaikeuksia luotsata tätä pohjoismaista suuntausta Suomen sisäpolitiikassa 1930-luvun alussa ennen kuin siitä vuodesta 1935 tuli Suomen virallinen ulkopolitiikka.¹⁷ Näin ollen voisi kuvitella, että samanlaisia jännitteitä löytyisi myös sosiaalipolitiikan osalta.

Skandinaaviset kokemukset argumenttina suomalaisissa sosiaalipoliittisissa keskusteluissa

Tutkimus Fagerholmista sosiaalipoliittikkona keskittyy ensimmäisellä tasolla retoriseen argumentaation eli siihen, miten Fagerholm ja muut poliittisesti aktiiviset henkilöt käyttivät Skandinavian maita ja pohjoismaisia malleja suomalaisissa yhteiskuntapoliittisissa kes-

kusteluissa. Keskeinen kysymys on, olivatko pohjoismaiset mallit ja kokemukset pelkkä argumentti vai halusiko Fagerholm, kuten Friberg on esittänyt, ohjata Suomen yhteiskunnan Ruotsin kansankodin tielle joko käytännöllisellä tai ideologisella tasolla? Tavoitteena on myös tutkia, mikä osa muiden maiden sosiaalipoliittisilla reformeilla oli keskusteluissa. ”Pohjoismainen argumentaatio” saatettiin myös verhota länsimaisiin esikuviin. Esimerkiksi puhuttaessa länsimaisesta ammattiyhdistysliikkeestä viitattiin usein huomaamattomasti skandinaavisiin esimerkkeihin ja skandinaaviseen ammattiyhdistysliikkeisiin.¹⁸

Kiinnostavaa on myös tutkia, mitä vastaan tämä ”pohjoismainen” argumentaatio kohdistui. Mitä oli ei-pohjoismainen argumentaatio ja mitkä olivat sen tavoitteet? Kuinka muiden poliittisten puolueiden edustajat vastasivat tähän argumentaatioon ja löytyykö ”pohjoismaisen” ja ei-pohjoismaisen argumentaation jakolinja puolueiden vai yksilöiden välillä?

Olli Kangas on kirjoittanut, ettei ole yhdentekevää millä ja kenen käsitteillä puhutaan. Yhteiskunnassa käydään jatkuvaa kamppailua vallasta ja siitä, kenen mielikuvien ja tulkintojen mukaan hyvinvointivaltioita kehitetään. Käyttäen yhteiskuntafilosofi Antonio Gramscin hegemonia-käsitettä, hegemonisella diskurssilla on pysyvä kotikenttätetty ja sen haastajat joutuvat näkemään huomattavasti vaivaa kumotakseen vallitsevan tulkintakehyksen. Näin ollen kielestä voi muodostua apuväline ideologiselle kamppailulle esimerkiksi silloin, kun poliittista propagandaa muotoillaan.¹⁹ Kettunen on myös tutkinut käsitteen ”pohjoismainen demokratia” käyttämistä Suomessa ja kuinka tätä käsitettä oli mahdollista käyttää sosiaalisena immanenttina kritiikkinä. Tunnettu esimerkki on myös se, kuinka sosiaalidemokraatti Per Hansson onnistui saamaan hegemonian ”kansankoti” käsitteeseen porvarillisen puolueen edustajilta.²⁰

Toisella tasolla tutkimukseni Fagerholmista keskittyy siihen, kuinka pohjoismainen yhteistyö vaikutti hänen ajatuksiinsa ja kuinka nämä ideat mahdollisesti välittyivät Suomeen.²¹ Näin ollen tavoitteena on tutkia, kuinka pohjoismaiset areenat toimivat ylikansallisin areenoina, joilla ihmisillä oli mahdollisuus yhdessä kehittää

ajatuksiaan tiettyjen ongelmien selvittämiseksi. Henrik Steniuksen ja Heidi Haggrénin hypoteesin mukaan pohjoismaiset ylikansalliset areenat saattoivat antaa tilaa ”vapaalle, ajoittain utopistiselle ajattelulle”.²² Arvo Tuominen kirjoittaa muistelmissaan, että suomalaisilla sosiaalidemokraateilla oli kylmän sodan aikana Ruotsissa mahdollisuus puhua vapaammin kuin Suomessa.²³ Tuomisen muistelmien sekä Steniuksen ja Haggrénin hypoteesin pohjalta voisi olettaa, että pohjoismaiset areenat saattoivat toimia SDP:n jäsenille kansallisia areenoita vapaampina foorumeina myös toista maailmansotaa edeltävänä ajanjaksona, jolloin Suomen yhteiskunta edelleen oli jyrkästi kahtia jaettu.

Fagerholm ja Skandinavian maat esikuvina

Fagerholmilla oli 1920-luvulla etulyöntiasema suomalaisen ammattiyhdistysliikkeen pohjoismaisessa yhteistyössä, koska Fagerholmin äidinkieli oli ruotsi, jota suurin osa suomalaisen työväenliikkeen aktiiveista ei osannut.²⁴ Fagerholmin äidinkieli vaikutti myös siihen, että hän tuli nuoruudessaan tutustuneeksi ruotsalaiseen sosialistiseen kirjallisuuteen. Erittäin kiinnostavaa esimerkki on se, että Fagerholm perusti vuonna 1924 pitämänsä esitelmänsä sosialisoinnista Gustav Möllerin kirjoitukseen vuodelta 1920.²⁵ Tässä tilanteessa SDP:llä toisin kuin SAP:illa ei vielä ollut omaa sosialisointiohjelmaa. Mielienkiintoista tässä esimerkissä on se, että Fagerholm tunsu SDP:n vuonna 1922 esitellyn sosialisointiohjelman kirjoittajan K. H. Wiikin henkilökohtaisesti, mutta päätti epäselvässä tilanteessa turvautua ruotsalaiseen sosiaalidemokraattiseen auktoriteettiin. Tämä herättää kysymyksen, toimiko Fagerholm näin myös myöhemmin?

Pekka Haatanen on huomauttanut, että Sosiaaliministeriön 20-vuotisjuhlissa marraskuussa 1937 esitettiin ensimmäisen kerran ajatus suomalaisesta hyvinvointivaltiosta. Juhlissa puhuivat sekä Fagerholm että Mannio.²⁶ Tosin jo vuodesta 1933 lähtien, suurin piirtein siitä lähtien kun Ruotsin sosiaalidemokraattinen puolue ja maanviljelijäpuolue solmivat kriisisopimuksen, Fagerholmin puheissa on mahdollista erot-

taa yhä suuremssa määrin ”pohjoismaista yhteiskuntaa” muistuttavia elementtejä.²⁷ Vuonna 1933 taloudellisen ahdingon aikana Fagerholmin mukaan kriisistä voitaisiin selvitä ainoastaan ”kun talonpojat ja työläiset löytävät toisensa, vasta silloin voidaan saada loppu tälle kurjuudelle, joka meillä on poliittisella ja taloudellisella alueella.”²⁸

Myös Fagerholmin päiväämättömässä puheessa vuoden 1935 jälkeen on mahdollista löytää yhtäläisyyksiä ruotsalaisen kansankotiretoriikan kanssa. Fagerholmin mukaan Suomessa tulisi aloittaa työ ja ”rakentaa tämä maa kotipaikaksi onnellisemmalle kansalle”. Puheessa toistui myös Skandinaavisten maiden yhteiskuntapoliittisten esikuvien ihaileminen. ”Suomi on maa joka koostuu työläisistä ja pienviljelijöistä. [...] Jos työläisten ja maanviljelijöiden edut otetaan huomioon, maa voi hyvin. Me olemme nähneet tämän Ruotsissa, jossa työläiset ja maanviljelijät ovat solmineet veriveljeyden Hanssonin ja Bramstorpin johdolla. Me näemme sen Norjassa, jossa työläiset hallitsevat maanviljelijöiden tukemana. Miksi se ei voisi onnistua meilläkin?”²⁹ Tästä lähtien Ruotsi ja Skandinavian maat alkoivat esiintyä yhä useammin Fagerholmin kirjoituksissa.

Vuoden 1937 kansaneläkelaki on ainoa merkittävä ”pohjoismaista hyvinvointivaltiota” luonnehtiva sosiaalipoliittinen uudistus, joka säädettiin Suomessa ennen toista maailmansotaa. Näin ollen maailmansotien välinen aika on usein ohitettu pysähtyneisyyden aikakautena verrattuna Skandinavian maihin, joissa pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden edellytyksiä toden teolla ruvettiin luomaan 1930-luvulla. Tästä huolimatta 1930-luku on nähty aikakautena, jolloin suomalainen yhteiskunta alkoi olla valmis laajoihin sosiaalipoliittisiin reformeihin.³⁰ Keskittymällä 1930- ja 1940-luvun sosiaalipoliittisiin keskusteluihin on mahdollista selvittää, millaisia argumentteja käytettiin sosiaalipoliittisten ja yhteiskuntapoliittisten reformien läpiviemiseksi sekä mitkä olivat ne argumentit, joilla uusia reformeja pyrittiin vastustamaan.

Vuonna 1932 maalaisliittolainen ministeri Juho Sunila käytti Skandinavian maiden sosiaalilainsäädäntöä argumenttinaan yrittäessään oikeuttaa porvarillisen hallituksen sosiaalipoliittista lakiehdotusta maanviljelijöiden velkojen maksamisen järjestelystä. Sunilan

argumentin mukaan SDP:n kansanedustajienkin olisi hyväksyttävä ehdotus, koska sosiaalidemokraatti Thorvald Stauningin johtaman hallituksen samantapainen esitys ”parhaiten osoittaa, ettei maansa tilasta vastuuntuntoinen vasemmistokaan voi pysyä vieraana tällaisille maata viljelevän väestön tilaa uhkaavia vaaroja torjuville yleisille toimenpiteille.” Aivan ongelmitta ei kuitenkaan Sunila onnistunut saamaan hegemoniaa pohjoismaisten esikuvien käyttämiseen. Eduskuntakeskustelun päätteeksi Fagerholm nimittäin totesi, että Sunilan yritys ”ryömiä Stauningin leveän selän taakse” oli epäonnistunut. Samanaikaisesti, kun Tanskan hallitus oli jättänyt ehdotuksen maanviljelijöiden tukemisesta, oli se päinvastoin kuin Suomen hallitus jättänyt myös ehdotuksen työttömien avustamisesta.³¹

Viitteet

- 1 Oittinen, R. H. (1962). *K. - A. Fagerholm ja hänen toimintansa*. Eripainos teoksesta K.-A. Fagerholm. *Mies ja työkenttä. Mannen och verket*, Tilgmann, Helsinki, 13. Käytän sanaa Pohjoismaat ja ”pohjoismainen” argumentaatio kun on kyse pohjoismaisista ideoista tai termeistä mitä tutkijat ovat käyttäneet. Sana Skandinaavian maat ja skandinaaviset esimerkit käytän kun on kyse konkreettisista esimerkeistä ja Suomen vertaamisesta muihin Pohjoismaihin.
- 2 Fagerholmin haastattelu 1981, Lehtinen, Lasse (1981). *Fagerholm – Kekkosen tasavallan kakkonen. Pohjoismaisen politiikan muotokuva*. WSOY, Porvoo, 51; kts. myös Fagerholm, K. -A. (1977). *Talmannens röst*. Söderströms, Borgå, 51, 91; Majander, Mikko (2003). Fagerholm, Karl-August (1901–1984). Teoksessa Mäkelä-Alitalo, Anneli [et al.] (toim.), *Suomen Kansallisbiografia 2*. Bruhn-Fordell. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 709; Erlander, Tage (1961). Finland i det nordiska samarbetet. Teoksessa Oittinen, R. H. [et al.] (toim.), *K. -A. Fagerholm. Mies ja työkenttä. Mannen och verket*. Tilgmann, Helsinki, 61.
- 3 Mannio, Niilo A. (1967). *Sosiaalipoliitikon kokemuksia*. WSOY, Porvoo, 229, kts. myös 117, 216, 294, 301.
- 4 Kettunen, Pauli (2001a). Oliko hyvinvointivaltio projekti? *Ennen & nyt. Historian tietosanomat* 4/2001. WWW-sivut «<http://www.ennenjanyt.net/4-01/kettunen.htm>» (sitaatti). Esimerkkejä tästä löytyy Suomen sosiaalipoliitikan kehityksestä sekä Norjan sosiaalipoliitikan kehityksestä, Kettunen, Pauli (2001b). The Nordic welfare state in Finland. *Scandinavian journal of history* 26:3, 225–227, 235–238; Åmark, Klas (2005). *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*. Borea, Umeå, 60, 73–74, 77.

- 5 Raunio, Kyösti (1995). *Sosiaalipolitiikan lähtökohdat*. Gaudeamus, Helsinki, 50–51; Anttonen, Anneli & Jorma Sipilä (2000). *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Vastapaino, Tampere, 53.
- 6 Kettunen 2001b, 232; Kettunen, Pauli (2004). The notion of Nordic model as a framework for comparative knowledge. Teoksessa Marjanen, Jani, Henrik Stenius & Jussi Vauhkonen (toim.), *Research on the study of the Nordic Welfare State*. Papers from the August 2003 Conference in Helsinki. Renvall-Institute, Helsinki, 127–128; Kettunen, Pauli (2006). The Power of International Comparison. A Perspective on the Making and Challenging of the Nordic Welfare State. Teoksessa N. F. Christiansen [et. al.] (toim.), *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen, 55–59; Petersen, Klaus (2006). Constructing Nordic welfare? Nordic Social Political Cooperation 1919-1955. Teoksessa Christiansen, N. F. [et. al.] (toim.), *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen.
- 7 Kts. Esimerkiksi Karvonen, Lauri (1981). *Med vårt västra grannland som förebild. En undersökning av policydiffusion från Sverige till Finland*. Åbo akademi, Åbo ja Johansson, Peter (2005). Norden ett Atlantis? Nationellt och nordiskt i svenskt-norskt socialpolitiskt samarbete till mellankrigstiden. Teoksessa Nilsson, T. ja Ø. Sørensen (toim.), *Goda grannar eller morska motståndare? Sverige och Norge från 1814 till idag*. Carlsson, Stockholm.
- 8 Tänä aikakautena Fagerholm toimi kansanedustajana, oli aktiivisesti mukana suomalaisessa ammattijärjestötoiminnassa, toimi sosiaaliministerinä 1937–1943 ja oli pääministeri 1948–1950. Väitöskirjatutkimus Fagerholmista keskittyy hänen toimintaansa vuodesta 1930, jolloin hänet valittiin Suomen eduskuntaan, vuoteen 1950 jolloin Fagerholmien ensimmäisen hallituksen kausi loppui.
- 9 Werner, Michael & Bénédicte Zimmermann (2006). *Beyond Comparison: Histoire croisée and the Challenge of Reflexivity*. *History and Theory* 45:1, 30–50.
- 10 Soikkanen, Hannu (1975). *Kohti kansanvaltaa. Suomen sosiaalidemokraattinen puolue 75 vuotta*. Suomen sosiaalidemokraattinen puolue, Helsinki, 40–44; Soikkanen, Hannu (1973). Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen ideologinen kehitys kansalaissodan jälkeen. Teoksessa Holpainen, Pentti (toim.), *Käytännön sosiaalidemokratiaa*. Tammi, Helsinki, 40–52; Valkonen, Marjaana (1987). *Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930–1947*. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö SAK, Helsinki, 183–188; Hentilä, Seppo (1980). *Veljeyttä yli Pohjanlahden. Suomen ja Ruotsin työväenliikkeen kosketuskohtia suuresta Sundsvallin lakosta Suomen kansalaissotaan*. Gaudeamus, Helsinki; Paasivirta, Juhani (1984). *Suomi ja Eurooppa 1914–1939*. Kirjayhtymä, Hämeenlinna 232; Meinander, Henrik (2006). *Finlands historia. Linjer, strukturer, vändpunkter*. Söderström, Helsingfors, 173.
- 11 Kettunen, Pauli (1986). *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosiaalidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki; Majander, Mikko (2004). *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki; Majander,

- Mikko (2007). *Demokratiaa dollareilla. SDP ja puoluerahoitus pulataloudessa 1945–1954*. Otava, Helsinki.
- 12 Mertanen, Tomi (2004). *Kahdentoista markan kapina? Vuoden 1956 yleislakko Suomessa*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä; Högman, Harri (1994). *Maa-laisliiton sisäinen suuntataistelu 1958–1959. K.-A. Fagerholmin kolmannen hallituksen syntyä seurannut yöpakkaskriisi tuo voiton Urho Kekkonen johtamalle K-linjalle*. Turun yliopisto, Turku; Raunio, Ilkka (1996). *Suomalaisen historiankirjoituksen näkemykset vuoden 1958 yöpakkashallituksesta*. Helsingin yliopisto, Helsinki; Tervämäki, Tapio (1998). *Dialogia, debattia ja polemiikka. Fagerholmin kolmannen hallituksen muodostamisen ja yöpakkaskriisin tapahtumien kuvaus kirjallisuudessa*. Turun yliopisto, Turku; Tervämäki, Tapio (1995). *Harharetki vai salaliitto? Yöpakkaskriisi näkijöiden, kokijoiden ja tutkijoiden kuvaamana*. Turun yliopisto, Turku; Valkonen, Marjaana & Pirjo Ala-Kapee (1982). *Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930*. Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö, Helsinki, 758–759; Valkonen 1987; Bergholm, Tapio (2005). *Sopimusyhteiskunnan synty. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakkoon. SAK 1944–1956*. Otava, Helsinki; Soikkanen 1975–1991; Majander 2004; Koski, Heikki (1994). *Hintansa väärti. Alkoholitiloisia esseitä ja muistikuvia*. Otava, Helsinki; Häikiö, Martti (2007). *Alkon historia. Valtion alkoholiliike kietolain kumoamisesta Euroopan unionin kilpailupolitiikkaan 1932–2006*. Otava, Helsinki.
- 13 Oittinen 1962, 13; Lehtinen 1981, 236; Friberg, Ralf (1988). K.-A. Fagerholm och Norden. *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 64:4, 334 (vapaa käänös); Majander 2003, 709, myös Majander 2004, 229, 248, 309, 350; Meinander, Henrik (2002). Kolmannen linjan mies. *Kanava* 3:3, 194–198; ; Soikkanen, Hannu (2001). Fagerholm, SDP ja Pohjoismainen sosialidemokratia. KAF – pohjoismainen parlamentaarikko-seminaari Paa-sitornissa. WWW-sivut <http://www.tyark.fi/kaf_soikkanen.htm>; Kersti Blidbergin väitöskirjan kansi, Blidberg, Kerstin (1984). *Splittrad gemenskap – kontakter och samarbete*; Fagerholm 1977, 51, 91.
- 14 Blidberg 1984; Walhback, Krister & Kersti Blidberg (toim.) (1986). *Sam-råd i kristid. Protokoll från den Nordiska Arbetarrörelsens samarbetskommitté 1932–1946*. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, Stockholm; Paavolainen, Jaakko (1984). *Väinö Tanner. Sillanrakentaja. Elämäkerta vuosilta 1924–1936*. Tammi, Helsinki, 348; Nevakivi, Jukka (1992). *Linnasta linnaan. Eero A. Wuoren (1900–1966) poliittinen elämäkerta*. Otava, Helsinki, 79, 95, 104, 108, 110.
- 15 Kansallisarkisto (KA), Niilo A. Mannion kokoelma, Kansio 50, Mannion kirjeenvaihto; kts. myös Mannio 1967, Porvoo, 216, 229–230.
- 16 Kalela, Jorma (1971). *Grannar på skilda vägar. Det finländsk-svenska samarbetet i den finländska och svenska utrikespolitiken 1921–1923*. Söderström, Helsingfors; Soikkanen, Timo (1984). *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. WSOY, Porvoo, 35.
- 17 Soikkanen 1984, 36–105.
- 18 Esimerkiksi Oittinen puhuu samassa viitteessä pohjoismaisten kokemusten esitlemistä ja näin ollen länsimaisten kokemusten puolesta puhumisesta, Oittinen 1961, 19. Kylmän sodan aikana suomalaisten toimijoiden pohjoismaihin viittaaminen on nähty tavoitteena liittää Suomea vahvemmin

- länsimaihin, kts. esim. Majander 2004. Tällöin pohjoismaiset esikuvat olivat turvallisempi argumentaatioväline kuin länsimaat ja palvelivat näin ollen suomalaisten tavoitetta liittää Suomea länteen. Länsimaihin viittaaminen 1930-luvulla saattoi myös palvelia tiettyä tarkoitusta sen takia, että työväenliikkeen edustajien oli helpompi viitata ”länsimaisiin sivistysvaltioihin” kuin pohjoismaisiin sosiaalidemokraattisten hallitusten reformeihin. Fagerholmin artikkelista vuodelta 1925 käy selvästi ilmi, että oikeisto paheksui sitä, että työväenliike piti Ruotsin yhteiskuntapolitiikkaa esikuvanaan, minkä Fagerholm työväenliikkeen edustajana tiedosti. *Arbetarbladet* 30.9.1925 ja 7.10.1925 (nimimerkki Friman).
- 19 Kangas, Olli (2006). Poliitiikka ja sosiaaliturva Suomessa. Teoksessa Paavonen, Tapani & Olli Kangas, *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana*. Edita, Helsinki, 204–205; Kangas, Olli & Helena Kangasharju (2007). Inledning. Teoksessa Kangas, Olli & Helena Kangasharju (toim.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige IV. Ordens makt och maktens ord*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, 12, 17–19, 28; kts. myös esimerkiksi Smolander, Jyrki (2007). Ordets makt eller ord utan makt. Den finländska och svenska högerns programpolitik på 1970- och 1980-talen. Teoksessa Kangas, Olli & Helena Kangasharju (toim.), *Svenskt i Finland – finskt i Sverige IV. Ordens makt och maktens ord*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
 - 20 Kettunen 2006, 55–56; Kettunen 2004, 130–133; Kettunen 2001b, 232–234; Hallberg, Mikael & Tomas Jonsson (1996). Per Albin Hansson och folkhemsretorikens framväxt. Teoksessa Åsard, Erik (toim.), *Makten, medierna och myterna. Socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson*. Carlsson, Stockholm, 125–174.
 - 21 Fagerholm osallistui pohjoismaiseen yhteistyöhön SAMAK:issa, Pohjoismaiden sosiaaliministerien kokouksissa vuodesta 1939 lähti sekä Suomen liiketoimintajärjestöjen pohjoismaisessa yhteistyössä vuosina 1925–1945. Tämän lisäksi hän loi henkilökohtaisia pohjoismaisia suhteita Suomen ruotsinkielisen sosiaalidemokraattisen nuorisoyhdistyksen kautta 1920-luvusta lähtien.
 - 22 Stenius, Henrik & Heidi Haggren (2005). Det nordiska samarbetets vardagspraktiker. Vad vet vi om dessa forum förutom att de varit/är viktiga? Teoksessa Häggman, Larserik (toim.), *Finland i Norden. Finland 50 år i Nordiska rådet*. Pohjola-Norden, Vasa, 87–89; Werner & Zimmermann 2006, 38; Åmark 2006, 64–65; Mannio 1967, 229.
 - 23 Tuominen, Arvo (1976). *Ettei totuus unohtuisi*. Tammi, Helsinki, 38.
 - 24 Mannio 1967, 224; Oittinen 1961, 18; Paasivirta 1984, 283; *Arbetarbladet* 27.3.1925; Liiketoimintajärjestö. Elokuu 1926 (N:o 8), 174.
 - 25 Työväen arkisto (TA), K. -A. Fagerholmin kokoelma, HP26, Fagerholmin päivämätön puhe ”Socialdemokratien och socialiseringsfrågan”. Puhe on päivämätön mutta luultavasti pidetty 20.1.1924 Taalintehtaalla, kts. *Arbetarbladet* 14.1.1924 ja 25.1.1924; Möller Gustav (1920). *Socialiseringsproblem*. Stockholm.
 - 26 Haatanen, Pekka (1992). Suomalaisen hyvinvointivaltion kehitys. Teoksessa Riihinen, Olavi (toim.), *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*. WSOY, Helsinki, 45.
 - 27 Kettunen on nähnyt ”pohjoismaisen yhteiskunnan” edustaneen 1930-luvulla demokratiaa, Kettunen 2004, 130–133; Kettunen, Pauli (2005). Meillä on uusia haasteita – mutta keitä olemme me? Teoksessa Häggman, Larserik

(toim.), *Suomi Pohjoismaana. Suomi 50 vuotta Pohjoismaiden neuvostossa*. Pohjola-Norden, Vaasa, 26–29; Kettunen 2006, 51–61, kts. myös Paasivirta 1982, 232. Tämän lisäksi sekä 1930-luvun luokkakompromissit sosiaalidemokraattien ja maanviljelijäpuolueiden välillä sekä kollektiivinen työehtosopimusjärjestelmä nähdään usein luonnehtivan pohjoismaisia yhteiskuntia viimeistään 1930-luvun loppupuolesta saakka. Käsitteestä ”kansankoti” on myös tullut symboli sosiaalidemokraattien kokoavalle politiikalle, Kettunen 2004, 131; Åmark 2005, 65, Isaksson, Anders (1996). *Per Albin Hansson. III Partiledaren*. Wahlström & Widstrand, Borås, 20–24.

- 28 Työväen arkisto (TA), K. -A. Fagerholmin kokoelma, HP27, Fagerholmin puhe vuonna 1933 (vapaa käännös).
- 29 TA, Fagerholmin kokoelma, HP27, Fagerholmin päiväämätön puhe (vapaa käännös); vrt. Haatanen 1992, 45.
- 30 Anttonen ja Sipilä 2000, 31–33, 49–50, 58; Haatanen 1992, 40–43.
- 31 Valtiopäiväkirjat 1932, s. 658, 667 (vapaa käännös Fagerholmin sitaatista).

Työnantajat ja sosiaalipolitiikka – tapaus työeläke

Vanhuuden turva on Suomessa järjestetty kahden pakollisen ja lakisääteisen vakuutuksen, työeläkkeen ja kansaneläkkeen varaan. Kansaneläkelaki säädettiin vuonna 1937 ja työeläkelaki vuonna 1961. Työeläkelain syntyprosessiin on sanottu vaikuttaneen erityisesti kahden tekijän: kansaneläkelain uudistuksen vuonna 1956 ja työnantajien kompromissivalmiuden eli ns. asevelihengen toisen maailmansodan jälkeen.

Väitöskirjani käsittelee työnantajien toimintaa eläketurvan rakentamisessa 1940-luvulta 1960-luvulle. Tutkimuksessani pyrin yhdistämään kaksi eri tutkimussuuntausta. Toisen suuntauksen lähestymistapa on sosiaaliturvan kokonaisuuden muotoutuminen, toinen suuntaus lähestyy teemaa toimijoiden – tässä tapauksessa työnantajien – toiminta- ja ajattelutavoista käsin. Ensin mainitun suuntauksen vahvuutena on nähdäkseni ollut pyrkimys kiinnittää huomiota sosiaaliturvan instituutioiden eri osatekijöihin. Eläketurvan tapauksessa kyse on esimerkiksi eläkeiästä ja eläkkeen karttumasaännöistä. Jälkimmäinen suuntaus taas tekee paremmin oikeutta aikaistoimijoille ja vaikuttaa mielestäni hedelmälliseltä pyrkimyksessään mm. käsittehistorialliseen herkkyyteen.

Virstanpylväitä ja toimijoita

Hyvinvointivaltion historia on hyvin suurelta osalta juuri sosiaaliturvan historiaa, ja historian esitykset ovat rakentuneet paljolti lainsäädännön merkkipaalujen luoman kronologian varaan. Suomen sosiaaliturvajärjestelmiä luonnehditaan usein myöhästyneiksi ja koko maata perässätulijaksi. Selitystä tälle ilmiölle voidaan etsiä esimerkiksi elinkeinorakenteen muutoksen ajoittamisen avulla tai viittaamalla

Suomen poliittista historiaa leimanneisiin konflikteihin.¹ Niin tai näin, myöhästyneisyys saa merkityksensä vain maiden vertailun yhteydessä.

Vertailu on ollut toimijoille ja tutkijoille yhteinen ajattelu- ja toimintatapa. Suomen tapauksessa vertailu Ruotsiin ja muihin pohjoismaihin on ollut lähes itseoikeutettu asetelma niin lainsäädännön kehittämisessä kuin tutkimuksessa. Systemaattiselle vertailulle on hyvät mahdollisuudet, sillä sosiaalipolitiikan alalla toimii kaksi paljon tietoa tuottavaa kansainvälistä järjestöä. Näistä Kansainvälisen työjärjestön (ILO) merkitys on ollut välittömämpi järjestelmien rakentamisen vaiheissa aina 1920-luvulta alkaen, ja sen panos on ollut erityisesti ylikansallisten normien luomisessa. Työjärjestöä kolmekymmentä vuotta nuorempi OECD on puolestaan saavuttanut verrattoman aseman tutkimusdatan ja politiikkasuositusten tuottajana samoin kuin vertailun viitekehystenä.

Vertailua voi perustella kaksi eri tavoitetta. Voidaan pyrkiä osoittamaan, mikä tapauksessa A on toisin kuin tapauksessa B. Toinen vaihtoehto on pyrkiä osoittamaan, mitkä tapaukset kuuluvat samaan joukkoon ja mitkä johonkin toiseen. Jälkimmäinen on ollut tavoitteena siinä laajassa kirjallisuudessa, jonka innoittajana voi pitää Gøsta Esping-Andersenin teosta *Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990). Hyvinvointivalttioiden tai sosiaalipolitiikan mallien tyypittelyssä perimmäisenä kysymyksenä on ollut se, miksi hyvinvointivalttiot näyttävät pysyvän erilaisina monenlaisista yhdenmukaistumispainista huolimatta. Selityksiä on viime vuosina etsitty instituutioista ja niiden ehdollistamista kehityspoluista.²

Institutionaalisen tutkimussuuntauksen erityisenä ansiona voi pitää instituutioiden yhteensopivuuden tai toisiaan täydentävyyden (engl. complementarity) analyysiä. Työnantajanäkökulmasta tämä ohjaa ajattelemaan työmarkkinoiden ja sosiaaliturvan instituutioita yhtä aikaa. Eläketurvan tapauksessa on kiinnitettävä huomiota siihen, miten eläkejärjestelyt joko edistävät tai ehkäisevät liikkuvuutta työmarkkinoilla. Vähäinen seikka ei ole sekään, mahdollistaako eläkejärjestelmä työvoiman saneeraamisen säästö- tai rationalisointitaroituksessa.

Vertaileva ote saattaa korostaa liiaksikin rakenteita ja niiden ehdollistamia, usein monoliittisia toimijoita. Työnantajat ovat yksi selvä toimijaryhmä, mutta sen intressien rakentuminen ei ehkä ole aivan niin suoraviivaista kuin pääoman ja työvoiman ristiriitaa analysoineet tutkijat ovat ajatelleet.³ Pääoman intressit saattavat olla helpommin määriteltävissä kuin työvoiman, mutta luonnollisia nekkään eivät ole. Niinpä myös työnantajajärjestön toiminta intressien rakentajana on kiintoisa tutkimuskohde.

Tutkimuskirjallisuudessa valtaosan sivumääristä ja ajattelutyöstä on kuitenkin vienyt toinen osapuoli eli työväenliike. Eräs vaikutusvaltaisimmista tämän suuntauksen edustajista löytyy Tukholmasta, vaikka nimi viittaakin meänkielisiin juuriin: Walter Korpi tunnetaan erityisesti valtaresurssiteorian isänä. Tämän lähestymistavan mukaan hyvinvointivaltiossa on keskeisesti kysymys järjestäytyneen työväenluokan valtaresurssista ja niiden poliittisesta käytöstä suhteessa pääoman edustajiin. Valtaresurssiteorian näkökulmasta työväenliike ja hyvinvointivaltio ovat kaksinkertaisin sitein toisissaan kiinni: hyvinvointivaltio on työväenliikkeen sekä päämäärä että keino.⁴ Ruotsin kokemuksiin tukeutuneiden teoreetikoiden näkemystä erityisesti sosiaalidemokratian ja hyvinvointivaltion yhteydestä on kritisoitu monien muiden tapauksien, esimerkiksi Suomen, sivuuttamisesta ja keskiluokan, tai paremminkin sen puuttumisen, unohtamisesta.⁵

Työnantajapuolen rooliin on jostain syystä ollut helpompi kiinnittää huomiota institutionaalisen tutkimusotteen piirissä. 1990-luvulta alkaen erityisesti Yhdysvalloista on noussut ajatus siitä, että työnantajien – tai abstraktimmin pääoman – mahdollisuudet vaikuttaa hyvinvointivaltion muotoutumiseen ovat huomattavia niissäkin maissa, joissa työväenliikkeen voima on tavattu nähdä ainoana tarvittavana selityksenä. Osittain kyse on ollut pyrkimyksestä selittää työnantajien valintoja melko formaaleillakin lähestymistavoilla, mutta hedelmällisemmältä vaikuttaa tutkimusote, jossa kiinnitetään huomiota lainsäädännöllisten uudistusten sisältöön ja eri toimijoiden käsityksiin sisällöllisten seikkojen yhteydestä toisiinsa. Tällaisesta lähtökohdasta Peter Swenson on korostanut, että sosiaalivakuutukseen liittyvä lainsäädäntö saattaa tarjota työnantajille myös kilpailuetua toisiinsa

nähdén, kun tietyt työsuhteen ehdot poistetaan rekrytointikilpailun keinovalikoimasta.⁶

Tästä näkökulmasta erilaisten sosiaalipoliittisten reformien virs-
tanpylväiden sijaan alkavatkin kiinnostaa pylväiden välit. Millaisesta
kokemusmaailmasta toimijat tarkastelevat eteensä tulevia uutuuk-
sia?

Tapaus työeläke

Työeläkelakia ryhdyttiin valmistelemaan valtioneuvoston asettamassa
komiteassa vuonna 1957. Edellä totesin, että kansaneläkelain uudis-
tus ja työnantajien asennemuutos on nähty merkittävänä tekijöinä
uuden lain säätämisessä. Otettakoon ne siis lähtökohdaksi, kun hah-
motellaan toimijoitten kokemusmaailmaa.

Kansaneläkeuudistuksessa vuosina 1955–1956 Suomen eduskun-
ta käytti valtaansa koko rahan edestä ja käänsi pitkällisessä komitea-
valmistelussa (vuosina 1945–1954) hiotun lain sisällön päinvastoin.
Siinä, missä komitea oli suunnitellut ja hallitus esittänyt alkuperäisen
lain hienosäätöä, eduskunta romutti aiemmat periaatteet ja laati
uudet. Uudistuksessa luovuttiin alkuperäisen vuoden 1937 kansan-
eläkelain ansiosidonnaisesta elementistä ja siirryttiin yksinomaan
tasaetuksiin.⁷

Kansaneläkeuudistus hyödytti maanviljelijöitä enemmän kuin
palkansaaajia, mistä työmarkkinajärjestöjen sanotaan närkästyneen
tavalla, joka johti kansaneläkelaitoksesta täysin erillisen työeläke-
järjestelmän luomiseen. Se, että järjestelmästä tuli lailla säädetty ja
pakollinen, oli työntekijäpuolen vaatimus, johon työnantajat pitkin
hampain suostuivat.

Gradussani tutkin, miksi työnantajat suostuivat pakolliseen elä-
keturvaan.⁸ Koska työnantajat olivat ensin systemaattisesti vastus-
taneet mihinkään lainsäädäntötyöhön ryhtymistä ylipäänsä, pidin
epäuskottavana kansaneläkeuudistuksen merkitystä motivaattorina.
Aiemmassa kirjallisuudessa lopulta ratkaisevina tekijöinä oli pidetty
yhtäältä työeläketurvan toteuttamistapaan liittyviä, työnantajalle

myönteisiä puolia, ja toisaalta työnantajapiireissä sodan jälkeen virinnyttä sosiaalista mentaliteettia, asevelihenkeä.⁹

Pidin asevelihengen heräämistä viisitoista vuotta sodan jälkeen melko hämmästyttävänä, ja käänsin tutkimuskysymykseni muotoon, mitä työnantajat vastustivat, kun he vastustivat pakollista ja lakisääteistä työeläketurvaa. Tutkielmani – epäilemättä alustavat ja vajavaiset – tulokset ohjasivat ajattelemaan eläketurvaa, ei osana hyvinvointivaltion rakentamista, vaan osana yritysten toimintaa ja työnantajapolitiikkaa. Siitä näkökulmasta eläketurvan kontekstiksi näytti nousevan työnantajien sosiaalinen toiminta, ja siltä osin väitöskirjani jatkaa siitä, mihin graduni jäi.

Sosiaalinen toiminta

Työnantajien sosiaalinen toiminta on käsite, joka luotiin 1940-luvulla lähinnä raskaan teollisuuden, erityisesti puunjalostuksen piirissä. Vuosisadan alkupuolella sama ilmiö tunnettiin työväenhuollon nimellä, ja sillä oli paljon esikuvia ja vertailukohteita myös Suomen ulkopuolella. Työväenhuollolla oli sangen käytännöllinen perustansa Suomen teollisuuden sijainnissa: puunjalostus sijoittui vesi- ja metsävarojen äärelle kauas kaupallisista keskuksista ja jotenkin oli työvoiman uusintaminen hoidettava. Ratkaisu oli tarjota palvelut itse. 1910-luvulta lähtien toimintaan alkoi sekoittua myös poliittinen ulottuvuutensa, kun nousevaa ammattiyhdistysliikettä ryhdyttiin torjumaan työsuhteen kahdenvälisyyttä korostamalla. Huoltotoiminta konkretisoi työnantajien väitettä yhteisestä edusta, tehdasyhteisön perheestä.

Tehdasyhteisö kuului työnantajastrategiaan, jota voi kutsua paternalismiksi. Paternalismia on hierarkkinen ajattelu, jossa ylempi kantaa vastuuta alemman hyvinvoinnista, koska ylemmän oletetaan tietävän paremmin, mikä alemmalle on hyväksi.¹⁰ Työsuhteisiin sovellettuna sen ydin on hyväntahtoisen työnantajan ja lojaalin työntekijän kahdenvälisyys.¹¹ Sillä on juurensa sääty-yhteiskunnassa, mutta olisi väärin tulkita sitä vain esiteollisen yhteiskunnan ilmiöksi.

Paternalismilla oli paljon käyttöä teollisuustyönantajienkin maailmassa. Yhtä lailla väärin olisi kuitenkin tulkita saman vanhan laulun jatkuneen iät ja ajat; paternalismi muuttui ja modernisoitui.¹²

Työnantajat luopuivat huoltotoiminnan käsitteestä 1940-luvulla ja alkoivat puhua sosiaalisesta toiminnasta. Sosiaalinen toiminta suuntautui työväenhuoltoon selvemmin paitsi omiin työntekijöihin myös julkiseen valtaan. Sosiaalinen toiminta muodosti käsitemaailman, jossa valtion toimenpiteet oli mahdollista ymmärtää osaksi samaa pyrkimystä kuin työnantajankin. Lailla säädettyistä velvoitteista tuli työnantajien puheessa lakisääteistä sosiaalitoimintaa, muu oli vapaaehtoista sosiaalitoimintaa, sellaista kuin vaikkapa vuokrapalstojen tarjoaminen tai jalkapallokentän ylläpito.

Elatuksesta eläkkeeseen

Sosiaalisen toiminnan piiriin kuului myös työntekijöiden vanhuuden päivistä huolehtiminen. Tälläkin asialla oli sekä lakisääteinen että vapaaehtoinen puolensa. Työnantajan elatusvelvollisuudesta säädettiin jo 1800-luvun alussa, toki tuolloin ajateltiin maataloudessa työskenteleviä. Palveluksessaan kivulloseksi ja työhön kykenemättömäksi tulleen työntekijän elättäminen oli työnantajalta paljaan oikeuden teko, niin kuin Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen jo vuonna 1874 asian muotoili.¹³ Elatusvelvollisuus kirjattiin vuoden 1922 köyhäinhuoltolakiin ja sen uusittuun versioon, vuoden 1955 huoltoapulakiin.

Vapaaehtoista vanhuudenturvaa työnantajat tarjosivat toimihenkilöille pikemmin kuin työntekijöille, mutta työnantajan osallistuminen työväen keskinäisten avustuskassojen kustannuksiin ei ollut sekään tavatonta. Niin lakisääteinen elatus kuin vapaaehtoinen eläke tuottivat kuitenkin työmarkkinaliikkuvuuden kannalta ongelmia. Kun vanhuudenturva oli sidottu työnantajaan, ei työpaikan vaihtaminen enää tietyn iän jälkeen ollut järkevää. Lisäksi työnantajan konkurssi tai vähäisemmätkin taloudelliset vaikeudet merkitsivät eläkkeen katoamista taivaan tuuliin. Tämä ongelma on edelleenkin täyttä totta niissä maissa, joissa työnantajakohtaiset eläkejärjestelyt

ovat vallitseva muoto.¹⁴ Toisaalta elatuksen lankeaminen maksettavaksi saattoi kannustaa työnantajia irtisanomaan ikääntyvät työntekijät ennen kuin lain elatusvelvollisuuden perusteeksi säättämä kaksikymmentä vuotta oli tullut täyteen.

Suomen työnantajain keskusliitto (STK) ryhtyi 1940-luvun loppupuolella koordinoimaan teollisuuden sosiaalista toimintaa ja pohdiskelemaan sen yhteensovitusta sosiaaliturvalainsäädännön kanssa. Runsaat kymmenen vuotta myöhemmin sama järjestö solmi kompromissin työntekijäpuolen kanssa ansiosidonnaisen eläketurvan lakisääteistämisestä ja tekemisestä pakolliseksi kaikille palkansaajille. Tapio Bergholm on SAK:n historiassaan kiinnittänyt huomiota vuosiloma- ja työttömyyskassalainsäädännön sekä vuoden 1960 runkosopimuksen merkitykseen STK:n oppimiskokemuksina. Nämä reformit ajoittuvat hyvin samoin kuin työeläkelainsäädännön valmistelu.¹⁵

Väitöskirjassani pyrin laajentamaan tulkintaani työnantajien sosiaalipoliittisista strategioista yritysten ja niiden kollektiivisen toiminnan strategioiden suuntaan. Kysyn mm., pyrkivätkö työnantajajärjestön päätöksentekijät rajoittamaan kilpailua työmarkkinoilla ja ehkä tuotemarkkinoillakin tavoittelemalla tiettyjä sosiaalipoliittisia ratkaisuja. Toinen laajenemissuunta on keskustelu palkkatyön yhteiskunnan synnystä. Kysyn, millä tavoin yritysten kollektiivinen toiminta ja työnantajaintressin rakentaminen muuttuivat, jos muuttuivat, kun tuon intressin ajaminen yhteiskunnassa sai yhä järjestäytyneempiä ja ammattimaisia muotoja.

Näihin kysymyksiin vastaamalla toivon voivani kirjoittaa siinä mielessä aitoa yhteiskuntahistoriaa, että tutkimukseni osallistuisi niin yhteiskuntatieteelliseen kuin historian tutkimukseen käyttävään keskusteluun. Samalla ehkä voin tarjota työnantajien toiminnan tutkimusta uudella tavalla myös työväenhistorian osaksi.

Viitteet

- 1 Salminen, Kari (1993). *Pension Schemes in the Making. A Comparative Study of the Scandinavian Countries*. The Central Pension Security Institute, Helsinki.
- 2 Hall, Peter & David Soskice (eds.) (2001). *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press, New York.
- 3 Offe, Claus & Helmut Wiesenthal (1980). *Two Logics of Collective Action. Theoretical Notes on Social Class and Organizational Form*. Political Power and Social Theory, vol. 1, 67–115.
- 4 O'Connor, Julia & Greg M. Olsen (eds.) (1998). *Power Resource Theory and the Welfare State: A Critical Approach*. Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- 5 Lundberg, Urban (2003). *Juvelen i kronan. Socialdemokraterna och den allmänna pensionen*. Hjalmarson & Högberg, Stockholm, 16–20.
- 6 Swenson, Peter A. (2002). *Capitalists against Markets. The Making of Labor Markets and Welfare States in Sweden and the United States*. Oxford University Press, New York; formaalimmasta otteesta ks. Mares, Isabela (2003). *The Politics of Social Risk. Business and Welfare State Development*. Cambridge University Press, New York.
- 7 Niemelä, Heikki (1988). *Suomen kokonaiseläkejärjestelmän muotoutuminen*. Kansaneläkelaitos, Helsinki, 93–118.
- 8 Vauhkonen, Jussi (2004). *Työnantajaperiaatteita vahtimassa. Työnantajat ja eläkepolitiikka Suomessa työväenvakuutuksesta työeläkkeeseen*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- 9 Niemelä (1988).
- 10 Kettunen, Pauli (1994). *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 249.
- 11 Molin, Karl (1998). *Den moderne patriarken. Om arbetsledarna och samhällsomvandlingen 1905–1935*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 56, 11–14.
- 12 Kettunen, Pauli (2002). Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan. Teoksessa Kuusterä, Antti (toim.), *Suuryrityksen muodonmuutos. Partekin satavuotinen historia*. Partek Oyj, Helsinki.
- 13 Yrjö-Koskinen, Yrjö-Sakari (1874). Työväenseikka. Teoksessa Eräsaari, Risto & Keijo Rahkonen (2001), *Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan*. Gaudeamus, Helsinki, 56–100.
- 14 Klein, Jennifer (2006). *For All These Rights. Business, Labor, and the Shaping of America's Public-Private Welfare State*. Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- 15 Bergholm, Tapio (2007). *Sopimusyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopoliitiikkaan. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1956–1969*. SAK/Otava, Helsinki, 119–160.

Parempi vähän annettu kuin paljon luvattu

Kilpailu perhe-eläkkeistä vuonna 1966

Aviopuolison tai huoltajan kuolema on vuosisatojen ajan uhanut perheiden toimeentuloa. Papit, virkamiehet, porvaristo ja käsityöläiset yrittivät eri tavoin varautua tilanteeseen, ja maataloissa syytinki antoi tavallisesti jonkinlaisen toimeentulon myös leskille. Työntekijöiden vapaaehtoiset avustuskassat maksoivat 1800-luvun jälkipuolelta lähtien korvauksia myös leskille ja orvoille. Suurin osa työntekijöistä ja lukumääräisesti kasvava maata omistamaton väestö oli kuitenkin tällaisten järjestelmien ulkopuolella. He joutuivat korvaamaan puuttuvan tulon omalla työllään, muilta saadulla avulla tai turvautumaan viimekätiseen toimeentuloturvaan, kunnalliseen köyhäinhoitoon.

Pakolliset perhe-eläkkeet esiintyivät myös sosiaaliturvaa koskevassa suunnittelussa pitkin 1900-lukua.¹ Perhe-eläkkeet todettiin kyllä tarpeelliseksi, mutta niiden toteuttamista pidettiin kuitenkin liian kalliina tai muita uudistuksia niitä tärkeämpinä. Valtakunnallista ratkaisua perhe-eläkkeestä saatiin odottaa vielä pidempään kuin vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeitä. Vuoden 1937 kansaneläkelakiin tuli tosin säännös kansaneläkemaksujen palautuksesta, jos vakuutettu kuoli ennen eläkeikää. Kansaneläkelaki uusittiin vuonna 1956, ja työntekijöiden eläkelait säädettiin vuonna 1961. Kumpaankaan lakiin ei kuitenkaan kuulunut pakollista perhe-eläkettä, toisin sanoen leskien ja orpojen toimeentuloturvaa.

Miksi perhe-eläkkeet sitten nousivat aikaisempaa suurempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun juuri talvella 1966? Itse asiassa perhe-eläkkeen tarve oikeastaan väheni, kun naiset siirtyivät entistä enemmän ansiotyöhön ja perheiden lapsiluku pieneni, ja sodan jälkeen rakennettu lapsi- ja perhelisäjärjestelmät antoivat osaltaan

turvaa orvoiksi jääneille. Perhe-eläkkeen aikaansaaminen näytti kuitenkin 1960-luvun puolivälissä sopivasti edistävän myös muita tavoitteita. Oikeastaan kaikki olivat yhtäkkiä kilvan vaatimassa perhe-eläkkeitä, ainoastaan niiden toteuttamistavasta oltiin erimielisiä. ”Oikean hetken” myötä työeläkelakia koskeva lainsäädäntö syntyi pikavauhdilla.

Perhe-eläkkeet avaavatkin näkökulman myös muihin saman ajan ilmiöihin: ammattiyhdistysliikkeen eheytymiseen, työmarkkinoiden yhteistoiminnan paranemiseen, vasemmiston vaalivoittoon ja ennen kaikkea maaseudun ja kaupunkien väliseen jännitteeseen. Jälkimmäistä sosiologi Erik Allardt kutsui samoihin aikoihin suomalaisen yhteiskunnan yhdeksi perusvastakohtaisuudeksi.² Eläkepolitiikassa tuo ristiriita kytkeytyi tasaetuksien (huoltoperiaate) ja ansiosidonnaisuuden (vakuutusperiaate) väliseen suhteeseen ja siihen, hoitavtko sosiaaliturvaa yksityiset eläkelaitokset vai valtio. Näiden lisäksi tämä artikkeli antaa rakennuspuita nyky-yhteiskunnan yhden keskeisen ilmiön alkuvaiheen tulkintaan; työmarkkinajärjestöjen keskeiseen rooliin suomalaisessa sosiaalipolitiikassa. Jotta tapahtumien kulkua ja eri osapuolten näkemyksiä olisi helpompi ymmärtää, aluksi kuvataan pääpiirteissään eläkkeitä sekä leskien ja orpojen toimeentuloturvaa koskeva lainsäädäntö 1960-luvun puolivälissä.

Lähtöpaikka

Eläkejärjestelmä koostui kansaneläkkeestä ja ansiosidonnaisista työ- ja virkaeläkkeistä. Kansaneläkelain (1956) mukaista vanhuuseläkettä maksettiin 65 vuotta täyttäneille ja työkyvyttömyyseläkettä 16–64-vuotiaille täysin työkyvyttömille henkilöille. Kansaneläkkeet rahoitettiin vakuutettujen ja työnantajien maksamin veroluonteisin maksuin sekä valtion ja kuntien varoin. Rahoitus perustui pääosin jakojärjestelmään, eli maksuin kerätyt varat jaettiin vuosittain eläkeinä. Järjestelmää hoiti ja hallinnoi eduskunnan alainen Kansaneläkelaitos.

Kansaneläkkeessä oli kaikille tasasuuruinen perusosa sekä merkitykseltään suurempi mutta tulojen, aviosäädyn ja asuinpaikkakunnan mukaan määrittyvä tukiosa. Alaikäisistä lapsista sai eläkkeeseen lapsikorotuksen, ja miehille voitiin maksaa vaimokorotusta. Vakuutetun kuollessa ennen eläkeikää puolisolle ja 16 vuotta nuoremmille lapsille maksettiin eläkkeen perusosan vuotuisen suuruuden mukainen hautausavustus, joka oli eräänlainen vakuutusmaksujen palautus. Vuoden 1964 alusta apu- ja hoitolisää maksettiin niille työkyvyttömyyseläkkeen saajille, jotka eivät tulleet toimeen ilman toisen henkilön apua. Seuraavan vuoden alusta näitä ”avuttomuuslisiä” myönnettiin myös vanhuuseläkeläisille. Uusin muutos tuli voimaan vuoden 1966 alussa, kun täysimääräisen tukiosan ja täysimääräisen vanhuudentuen saajat alkoivat saada työeläkevähenteistä tukilisää.³ Tulosidonnaista vanhuudentukea voitiin kansaneläkelain mukaan maksaa 60–64-vuotiaille yksineläville naisille, jotka eivät saaneet työkyvyttömyyseläkettä.⁴

Työntekijäin eläkelaki (TEL, 1961) oli ansiosidonnaisten vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeiden yleislaki. Sen piiriin kuuluivat kaikki 18–64-vuotiaat palkansaajat, jotka olivat yksityisoikeudellisessa työsuhteessa taikka virkasuhteessa ja joiden perusteella ei syntynyt oikeutta muussa laissa säädettyyn eläkkeeseen. Vanhuuseläkeikä oli pääsääntöisesti 65 vuotta. Työsuhteen tuli kestää vähintään neljä kuukautta, jotta se tuli TEL:n piiriin.⁵ Kausivaltaisten alojen – metsä- ja uittotyö, maatala- ja puutarhatalous, rakennustoiminta ja sata-matyöt – työntekijöitä varten säädettiin lyhytaikaisissa työsuhteissa olevien työntekijäin eläkelaki (LEL, 1961). Näitä työeläkkeitä hoitivat yksityiset eläkelaitokset: eläkevakuutusyhtiöt, -säätiöt ja -kassat. Eläketurvakeskus perustettiin vuonna 1961 niiden lakisääteiseksi yhteistyöelimeksi. Työnantaja maksoi eläkemaksut.

Työntekijöiden eläkelakeihin ei kuulunut lakisääteistä pakollista perhe-eläketurvaa. Työnantaja saattoi kuitenkin sisällyttää järjestämänsä TEL-eläketurvaan perhe-eläkkeen rekisteröimällä tämän lisäetujärjestelmän Eläketurvakeskuksessa.⁶ Alku oli kuitenkin vaatimaton, eivätkä työnantajat juuri innostuneet tästä mahdollisuudesta ja myös rekisteröintiin liittyvät alkuvaikeudet hidastivat järjestelmän

leviämistä. Toisin kuin pakollisten vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkeiden kohdalla työeläkelakiin liittyvien lisätujen kustannukset voitiin jakaa työntekijän ja työnantajan kesken. Työeläkelakien lisätu järjestelmää laajempaa joukkoa koskivat perhe-eläkkeitä myöntävät eläkesäätiölain alaiset eläkesäätiöt, avustuskassalain alaiset eläkekassat ja ryhmähenkivakuutuksia myöntävä Eläke-Varma. Niiden alkuperä oli jo työeläkelakeja edeltävällä ajalla. Kaikkiaan työnantajan ja työntekijöiden sopimuksiin perustuvien perhe-eläkejärjestelyiden piirissä oli yksityisellä sektorilla 1960-luvun puolivälissä jonkin verran yli sata tuhatta työntekijää ja toimihenkilöä.⁷ Sen sijaan merimiesten eläkelakiin (1956) kuului vuodesta 1961 myös lesken ja orpojen eläkkeet.

Valtion virkamiehillä oli vanhastaan oma eläkejärjestelmä ja jo 1800-luvulta lähtien myös perhe-eläkekassoja. Inflaatio kuitenkin murensi näiden rahastointiin perustuvien kassojen asemaa. Kassat lakkautettiin, ja vuonna 1952 tuli voimaan laki valtion viran- ja toimenhaltijain perhe-eläkevakuutuksesta. Lakisääteisestä vakuutuksesta luovuttiin kuitenkin varsin pian, kun laki valtion virkamiesten perhe-eläkkeistä ja hautausavuista säädettiin joulukuussa 1956. Sen perusteella valtio kustansi vakinaisten virkamiesten perhe-eläkkeen. Valtion työntekijän omaisilla oli puolestaan mahdollisuus harkintaan perustuvaan perhe-eläkkeeseen. Muutamat valtion yhtiöt olivat järjestäneet pidempiaikaisille työntekijöilleen maksuttoman perhe-eläkkeen. Kirkon palveluksessa olleiden perhe-eläketurva vastasi pääosiltaan valtion virkamiesten ja työntekijöiden etuja.⁸

Muutamat kaupungit järjestivät 1930-luvulta lähtien leski- ja orpokassoihin perustuvan eläketurvan viranhaltijoilleen, mutta suurimmassa osassa kunnista lesket ja orvot saivat pitkään vain avustuksia harkinnan perusteella. Useimmissa kaupungeissa ja kauppaloissa siirryttiin 1950-luvun loppuun mennessä valtion mallin mukaisesti työnantajan maksamiin perhe-eläkkeisiin. Valtaosa kunnista ja kuntainliitoista järjesti perhe-eläketurvan palveluksessaan oleville vuoden 1964 kuntien eläkelakiin kuuluvan vapaaehtoisen lisäeläketurvan perusteella, viidennes kunnista oli kuitenkin edelleen ilman perhe-eläketurvaa.⁹ Myös kansakoulunopettajilla sekä Kansaneläkelaitok-

sen, Postisäästöpankin ja Suomen Pankin toimihenkilöillä oli omat eläkejärjestelynsä.¹⁰

Leskille ja orvoille myönnettiin ammattitautilain (1939), sotilasvammalain (1948) ja tapaturmavakuutuslain (1948) perusteella eläkkeenluonteisia korvauksia. Vahinkovakuutukseen kuuluneesta liikennevakuutuksesta (1959) omaiset taas saivat korvauksia niistä liikenneonnettomuuksista, joissa vainaja ei ollut onnettomuuteen syyllinen. Sotilasvamman- ja tapaturmalakien perusteella miespuolinen leski sai eläkettä vain siinä tapauksessa, että hän oli työkyvytön ja oli ollut vaimonsa elätettävänä. Myös rikoslain mukaan elatusta vaille jääneet surmatun vaimo ja lapset olivat oikeutetut saamaan rikoksenteijältä joko kertaluonteisen vahingonkorvauksen tai pidempiaikaisen elinkoron. Kansaneläkelaitoksen asettama toimikunta arvioi uhrien korvausten kuitenkin jääneen ”pienehköiksi”.¹¹

Vähävaraiset orvot ja naispuoliset lesket saattoivat ammattiopintojen avustuslain (1944) nojalla saada valtion varoista avustuksia ja erityislapsilisälain (1960) mukaan 16 vuotta nuoremmille orvoille voitiin myöntää tulosidonnaista erityislapsilisää.¹² Huoltoapulain (1956) mukaan kunnat avustivat viimekätisenä toimeentuloturvan muotona vähävaraisia ihmisiä. Sen edeltäjiä olivat kunnallinen vaimis- ja köyhäinhoito.

Suuri osa yksityisen sektorin työntekijöistä ja varsinkin maaseudun väestöstä oli lakisääteisen ja pakollisen perhe-eläketurvan ulkopuolella 1960-luvun puolivälissä. Yrittäjien eläketurvan ohella sosiaaliturvan suurimmat katvealueet löytyivätkin juuri leskien ja orpojen kohdalla. Tätä myös Pekka Kuusi tähdensi vuonna 1961 julkaistussa 60-luvun sosiaalipolitiikka -kirjassaan todetessaan, että ”leskien ja orpojen puutteen äärellä kaavamainen sosiaalipolitiikkamme henkii kollektiivista kylmyyttä”.¹³

Take-off

Perhe-eläkkeiden kohdalla kansainvälistä vertailua ja muiden maiden kokemuksia käytettiin suomalaisen keskustelun herättäjänä. Tässä kohden seurattiin siten jo 1800-luvulta alkanutta perinnettä.¹⁴ Yleinen tietämys ja paine kotimaan tilanteen korjaamiseen lisääntyivät, kun Eläketurvakeskus julkaisi vuonna 1965 Kansaneläkelaitoksesta Eläketurvakeskuksen tutkimuspäälliköksi siirtyneen Margaretha Aarnion ja Seija Virtolan tekemän kirjasen muiden maiden perhe-eläkejärjestelmistä. Tuloksista kerrottiin laajemmalle lukijakunnalle Työeläke-lehdessä.¹⁵

Suomen osalta selvityksen tulokset olivat kylmää luettavaa. Useimmissa (60/71) tutkimuksen kohteena olleissa maissa oli vuoden 1964 alussa jonkinlaiset pakolliset perhe-eläkkeet. Euroopan 27 maasta vain Suomesta ja Portugalista puuttui yleinen perhe-eläkejärjestelmä. Tavallisin käytäntö oli se, että perhe-eläkkeet sisällytettiin vanhuus- ja työkyvyttömyyslakien kanssa samaan lakiin. Etuuksiin oikeutettiin yleensä vakuutetun naispuolinen leski ja tietyn ikärajan alittavat lapset. Muutamissa maissa myös miehillä oli mahdollisuus lesken-eläkkeeseen, ja Neuvostoliitossa myös vainajan vanhemmat ja isovanhemmat saattoivat saada perhe-eläkettä. Ranskan eläkejärjestelmissä lapsille ei myönnetty perhe-eläkettä. Järjestelmien kattavuudessa, kohdentumisessa, etuuksien tasossa sekä rahoitustavassa eri maiden järjestelmät erosivat huomattavasti toisistaan, niin kuin vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeetkin.

Perhe-eläkkeiden valmistelu käynnistyi muita maita koskevan selvityksen julkaisemisen aikoihin eri tahoilla. Eläketurvakeskuksessa tehtiin laskelmia perhe-eläkkeiden kustannuksista osana työeläkelakeja, ja näissä syyskuulle 1965 päivätyissä laskelmissa perhe-eläkkeiden voimaantulo ajoitettiin vuoden 1967 alkuun.¹⁶ Viikkoa Eläketurvakeskuksessa tehtyjä laskelmia myöhemmin Kansaneläkelaitoksen hallitus puolestaan asetti toimikunnan valmistelemaan yleistä perhe-eläkejärjestelmää ja sen liittämistä kansaneläkejärjestelmään.¹⁷ Kovin hedelmällistä ei ole sen pohtiminen, ”kumpi oli ensin”, Eläketurvakeskus vai Kansaneläkelaitos. Ilmeistä on kuitenkin

se, että Aarnion ja Virmolan selvitys loi lisäperusteen, ”katalyytin”, lakisääteisen ja pakollisen perhe-eläkkeen valmistelemiseen myös Suomessa. Lisäkiihdyttimet tulivat työmarkkinoilta ja lähestyvistä eduskuntavaaleista.

Metalliteollisuuden työehtosopimusneuvotteluissa ajaututtiin tammikuussa 1966 tilanteeseen, jossa neuvottelijoiden aikaansaama neuvottelutulos uhkasi kaatua Suomen Metallityöväen Liiton valtuustossa. Yksittäisen liiton solmima ja yhteisistä tavoitteista poikennut neuvottelutulos sotki käynnissä olleita ammattiyhdistysliikkeen eheytysohjeita, koska SAK:n valtuusto oli edellisenä kesänä sopinut liittojen välisestä yhteistyöstä. Neuvottelut siirtyivät takaisin keskusjärjestötasolle, jolloin STK:n ja SAK:n johdossa pohdittiin mahdollisuutta edistää neuvotteluja perhe-eläkkeiden avulla. Sen uskottiin työnantajien arvioissa myös vahvistavan työeläkejärjestelmää suhteessa kansaneläkejärjestelmään.¹⁸

Keskusjärjestöjen johtajat Päiviö Hetemäki ja Vihtori Rantanen sopivat helmikuun alussa toimenpiteistä, joilla perhe-eläkkeet liitettäisiin työeläkejärjestelmään jo vuoden 1967 alusta, samoin kuin Eläketurvakeskuksen laskelmissa oli viisi kuukautta aikaisemmin oletettu. STK:n ja SAK:n perhe-eläkkeitä koskeva yhteinen valmistelupyynnö lähetettiin Eläketurvakeskukseen, jonne saapui samantyyppinen kirje myös Suomen Ammattijärjestöstä. Eläketurvakeskuksen hallitus päätti helmikuun puolivälissä antaa laintarkastusvaliokuntansa tehtäväksi valmistella lakiehdotuksen, jossa työeläkejärjestelmää täydennetään pakollisella perhe-eläketurvalla.¹⁹

Edellä mainittu Kansaneläkelaitoksen asettama toimikunta antoi osamietinnön helmikuussa 1966 päivää sen jälkeen, kun Eläketurvakeskuksen hallitus oli päättänyt aloittaa perhe-eläkkeen valmistelutyön osana työeläkejärjestelmää. Toimikunta esitti koko väestöä koskevia yleisiä perhe-eläkkeitä, jotka olisi liitetty osaksi kansaneläkejärjestelmää. Tämä periaate liittyikin jo toimikunnan tehtävänantoon. Mallia otettiin etenkin Ruotsin lainsäädännöstä kuitenkin niin, että Suomessa ”olisi noudatettava tiettyä varovaisuutta, koska jo annetut oikeuksia on vaikea vähentää”. Etuuksia voitaisiin myöhemmin

kasvattaa varaamalla tähän tarkoitukseen ”määräosuus kasvavasta kansantulosta”.²⁰

Toimikunnan esityksessä puututtiin myös laajemmin eläkejärjestelmien väliseen suhteeseen. Toimikunta esitti, että yleiseen perhe-eläkejärjestelmään liitettäisiin ansioihin suhteutetut eläkkeet, muutoin pakollinen työeläkejärjestelmä laajentuisi varsin nopeasti sisältämään myös perhe-eläkkeet. Tämä asettaisi toimikunnan mielestä lesket ja orvot eriarvoiseen asemaan, ja samalla eläkejärjestelmien hajanaisuus ja monimutkaisuus vain lisääntyisivät. Hallintokustannusten kasvun lisäksi toimikunta muistutti, että järjestelmän selkeys olisi leskien ja orpojen kohdalla vielä tärkeämpi tavoite kuin vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkejärjestelmissä.²¹ Toimikunnan ajatukset saivat vastakaikua etenkin keskustapuolueen mutta myös SKDL:n edustajissa. Aikaisempien vuosien tapaan nämä puolueet esittivät omissa eduskuntavaaliohjelmissaan talvella 1966 yhtenäisen kokonaiseläkejärjestelmän rakentamista.²²

Vasemmistovirtaus

Samaan aikaan kun työmarkkinajärjestöt kaavailivat perhe-eläkkeiden liittämistä työeläkejärjestelmään vasemmistopuolueista tuli painetta eläkejärjestelmiä kohtaan. Suomen kommunistisessa puolueessa tapahtui vallanvaihdos tammi-helmikuun vaihteessa 1966. Puoluetta pitkään johtanut Aimo Aaltonen sai väistyä, ja johtoon nousi puolueen uudistamista vaatineiden ja vanhoillisten kompromissiehdokkaana SAK:n suurimman liiton, Rakennusliiton, puheenjohtaja Aarne Saarinen. Myös varapuheenjohtajaksi valitun Erkki Salomaan tausta oli ammattiyhdistysliikkeessä.²³ Puolueen hyväksymässä talouspoliittisessa ohjelmassa vaadittiin yhtenäistä sosiaaliturvajärjestelmää, johon kuuluisi myös perhe-eläkevakuutus ja jonka toimeenpanijana olisi sairausvakuutusorganisaatio.²⁴ Kannanotolla oli sikälikin merkitystä, koska puolueen vanhoillisen siiven väistyminen ja ay-siiven esiinmarssi edesauttoivat ammattiyhdistysliikkeen eheytymispyrkimyksiä.

Perhe-eläkkeet nostettiin talvella 1966 esiin myös sosiaalidemokraattien taholla. Kuusi sosiaalidemokraattista kansanedustajaa teki päivää ennen Hetemäen ja Rantasen sopimusta eduskunnassa kirjallisen kysymyksen, jossa he tiedustelivat, ”mihin toimenpiteisiin hallitus aikoo ryhtyä perhe-eläketurvan pikaiseksi liittämiseksi nykyiseen eläketurvaan”. Edellä kerrottuun Eläketurvakeskuksen julkaisemaan eri maiden perhe-eläketurvaa koskevaan selvitykseen vedoten kysyjät totesivat ”Suomen olevan suorastaan hätkähdyttävän jälkeenjäänyt sosiaaliturvan tämän lohkon kehityksessä”.²⁵

Lähestyvät eduskuntavaalit innostivat sosiaalidemokraatit vaatimaan muutoinkin suuria muutoksia eläketurvaan. Perhe-eläkkeiden lisäksi puolueen helmikuun puolivälissä hyväksymässä ”Nyt on käännekohta” -julkilausumassa vaadittiin kansaneläkkeisiin huomattavia korotuksia. Lähiajan tavoitteina nostettiin esiin myös täysimääräisen työeläkkeen ansainta-ajan alentaminen 40 vuodesta 30 vuoteen, täyden ansioeläkkeen ja kansaneläkkeen korottaminen virkamiesten eläkkeiden tasolle 66 prosenttiin palkasta, työeläkelakien muuttaminen siten, että kaikki työsuhteet luovat eläketurvaa, pienten työeläkkeiden ja kaikkien työkyvyttömyyseläkkeiden muuttaminen verovapaiksi sekä ”ihmistä kuluttavissa ammateissa” työskentelevien vanhuuseläkeiän alentaminen. Lisäksi pienyrittäjille ja viljelijäväestölle oli järjestettävä eläketurva. Varsinaiseen kahdeksan kohdan vaaliohjelmaan näistä eläkkeistä koskevista tavoitteista päättyivät täysimääräisen kansaneläkkeen korottaminen ilman tukilisää vähintään 250 markkaan ja vaatimus perhe-eläkkeistä. Kansaneläkevaatimus merkitsi 45 prosentin korotusta vallitsevaan tilanteeseen verrattuna.²⁶

Eduskuntavaaleissa yleismaailmallinen vasemmistovirtaus puhalsi Suomeen. Eduskuntaan tuli vasemmistoenemmistö (103–97), mutta vaalien tulos kulminoitui kuitenkin sosiaalidemokraattien suureen, ehkä kuitenkin puolueen optimistisimpia odotuksia pienempään vaalivoittoon. SDP:stä tuli joka tapauksessa selvästi suurin puolue edustajapaikkojen noustessa 38:sta 55:een. Lisäksi SAK:ssa vaikutusvaltainen sosiaalidemokraattinen vasemmistosiipi TPSL sai osittain suotuisten vaaliliittojen vuoksi lisäpaikkoja. Vaalien häviäjiin

kuuluivat niin keskustapuolue, liberaalit, kokoomus kuin huonoista vaaliliitoista kärsinyt SKDL. Tuskin puolueiden eläkekannat vaaleja ratkaisivat, mutta keskustan ja kommunistien vaalivoitto olisi saatanut johtaa toisenlaisiin eläkeratkaisuihin. Mutta myös SDP oli vaatinut vaalien alla huomattavia uudistuksia eläkkeisiin.

Suunta

Vaalien jälkeen tuli lupauksen täyttämisen aika. Juuri järjestäytyneessä eduskunnassa alkoi varsinainen aloitetehtailu, eikä vaalien voittajien asemaa helpottanut se, etteivät häviäjät ja heitä lähellä olleet tahot lannistuneet omissa vaatimuksissaan. Keskustapuoleen kansanedustajat esittivät ”perhe-eläketurvan aikaansaamista kaikille Suomen kansalaisille”. Toivomusaloitteen allekirjoittajien mukaan kaavailut perhe-eläkkeistä vain palkannauttijoille johtavat siihen, että ”tulee kansamme jaetuksi epäoikeudenmukaisella tavalla kahteen ryhmään”.²⁷ Keskustan aloitteessa seurattiin siis pari kuukautta aikaisemmin jättäneen Kansaneläkelaitoksen toimikunnan linjauksia.

Samoihin aikoihin Kansaneläkelaitoksen johtaja Jaakko Pajula kaavaili eläkepolitiikkaan suurempia uudistuksia. Hän näki osittain köyhäinhoidolliseen huoltoperiaatteeseen perustuvan kansaneläkejärjestelmän aikansaeläneenä. Kansaneläkkeestä olisi Pajulan mukaan pitänyt poistaa köyhäinhoitoperusteinen tukiosa ja nostaa kaikille maksettavaa peruseläkettä. Niille, jotka eivät saaneet ansioperusteista työeläkettä, tuli erityisin sosiaalisin lisin taata tyydyttävä turva. Yleinen perhe-eläke pitäisi rakentaa ansioperiaatteelle, jota täydennettiin perhe-edunsaajien lukumäärän mukaisella eläkkeen perusmäärällä. Hallinnollisesti tällainen järjestelmä voitiin sujuvasti niveltää osaksi sairausvakuutuksen hallinto-organisaatiota. Pajula ounasteli tällaisen linjavalinnan merkitsevän kehitystä, jossa sosiaalivakuutusta hoitaisi julkishallinto, ”jolle se luonnostaan kuuluu”. Tärkeää oli myös se, että sosiaalivakuutuksen varat olisivat ”tarkan julkisen kontrollin alaisia”.²⁸

Huhtikuun lopulla tuli sitten täyslaidallinen vallitsevaa eläkepolitiikkaa kohtaan keskustapuolueen jättäessä eduskunnalle sosiaalivakuutuslakialoitteen.²⁹ Kaikkiaan 152 pykälää käsittänyt lakiesitys käsitteli muodollisesti kansaneläkkeen ja sairausvakuutuksen uudistamista ja yhdistämistä, ja mallia siihen otettiin Ruotsin eläkejärjestelmästä. Käytännössä keskustapuolueen lakialoitteessa esitettiin koko eläkevakuutuksen siirtämistä valtion hoidettavaksi ja Kansaneläkelaitoksen muuttamista sosiaalivakuutuslaitokseksi.

Eläkkeiden osalta esityksen ydin oli kaikille maksettavassa peruseläkkeessä ja lisäeläkkeessä, joka olisi ollut työssäolovuodelta 2,2 prosenttia lisäeläkkeen perusteena olevan työtulon määrästä. Työtulo määrättiin pääsääntöisesti kymmenen parhaimman vuoden keskiarvona. Eläkkeiden enimmäismäärä olisi ollut ”virkamieseläke” eli 66 prosenttia työtulosta. Lakialoitteeseen kuului myös perhe-eläke. Miespuolinen edunsaaja olisi oikeutettu perhe-eläkkeeseen, jos vaimo olisi ollut hänen pääasiallinen elättäjänsä.

Mutta eivät muutkaan puolueet jääneet toimeettomiksi. TPSL:n eduskuntaryhmä jätti Hetemäen ja Rantasen talvella tekemää sopimusta myötäilevän toivomusaloitteen, jossa esitettiin, että ”hallitus yhteistyössä työmarkkinoiden edustavampien keskusjärjestöjen kanssa valmistelisi ehdotuksen perhe-eläkelaiaksi ja muuksi siihen liittyväksi lainsäädännöksi ja antaisi nämä lakiesitykset kiireellisesti eduskunnan käsiteltäviksi”. Aloitteessa toivottiin kaikille toisen palveluksessa oleville samanlaisia perhe-eläke-etuja kuin oli valtion vakinaisilla virkamiehillä.³⁰

SDP:n kansanedustajat jättivät perusteellisemman lakialoitteen TEL- ja LEL-lakien muuttamisesta samana päivänä kuin keskustapuolueen edustajat oman lakialoitteensa sosiaalivakuutuslaiksi. Perhe-eläkkeen puuttumista pidettiin ”kansallisena häpeänä”. Perhe-eläkeuudistuksen arveltiin kuitenkin tulevan varsin kalliiksi, joten työntekijän osuudeksi perhe-eläkkeen rahoituksesta kaavailtiin kolmannelta arvioidusta kustannuksista, eli maksu olisi ollut kaksi prosenttia palkasta. Se olisi peritty vain miespuolisilta työntekijöiltä. Samaisessa lakialoitteessa esitettiin myös muita merkittäviä muutoksia työeläkkeisiin mm. täyden eläkkeen määrän nostamista 40:stä

66 prosenttiin ja ansaitsemisajan lyhentämistä 40:stä 30 vuoteen. Tällainen ehdotus merkitsi siten vuodessa ansaitun eläkkeen määrän nostamista yhdestä prosentista 2,2 prosenttiin palkasta.³¹

Vielä ennen vappua SKDL:n, RKP:n ja kokoomuksen edustajat jättivät omat perhe-eläkkeitä koskevat aloitteensa.³² Vuosisatoja vallinneelle epäkohdalle löytyi siten muutaman päivän sisällä korjaajia poliittisen kentän laidasta laitaan. Mikään puolue ei voinut jäädä toimeettomaksi, kun tuulet näyttivät puhaltavan leskien ja orpojen toimeentulon parantamisen puolesta. Kyse ei kuitenkaan ollut vain kunnian saamisesta äänestäjille mieluisan ratkaisun edistäjänä, vaan aloitetehtailu liittyi siihen linjavalintaan, kehitetäänkö eläkkeitä kansaneläkkeeseen liittyvän kaikille suunnatun tasaeläkkeen vai ansiosidonnaisen työeläkelinjan mukaisesti. Kansantalous ja huonompia aikoja enteilevät suhdanteet eivät kuitenkaan mahdollistaneet kaikkien hyvien asioiden toteuttamista. Vaalit voittaneiden sosiaalidemokraattien ja työmarkkinajärjestöjen taholta kantautui varoituksia.

Liikkumatila

Aloitetehtailun aikoihin SDP:n puoluetoimikunnassa käsiteltiin Helsingin Työväen Säästöpankin toimitusjohtaja Mauno Koiviston tekemää muistiota ”Mahdollisuuksista toteuttaa ns. ’kahdeksan kohdan ohjelma’”. Ohjelman ”pahin kohta” oli vaatimus täysimääräisen kansaneläkkeen korottamisesta ilman tukilisää 250 markkaan kuukaudessa. Kohdan toteuttaminen ei ollut Koiviston mukaan ”ainoastaan mahdotonta, vaan se johtaisi selviin suhteettomuuksiin esim. siten, että jonkin vanhan pariskunnan kulutusmahdollisuudet nousisivat yli nelihenkisen lapsiperheen kulutusmahdollisuuksien, jos jälkimmäisen on tultava toimeen työmiehen keskimääräisellä palkalla”. Kansaneläkkeen varassa olevien turvaa ei pitänyt parantaa kaikille tulevilla korotuksilla vaan tukilisiä korottamalla. Sen sijaan isän tai huoltajan menettäneille maksettava perhe-eläke oli ”helpoin kohta”, kunhan muistettiin, ettei mukaan vedetty taannehtivasti kaikkia huoltajan menettäneitä. Kaiken kaikkiaan Koivisto varoitti,

että eläkekysymyksissä ”on vältettävä suurimittaisten talous- ja sosiaalipoliittisten tyhmyyksien teko” ja ”on liikuttava nyt erikoisella taidolla, ettei tapahdu vahinkoja”.³³

Tuore sosiaalidemokraattinen kansanedustaja ja 60-luvun sosiaalipoliitikka -kirjallaan (1961) suureen julkisuuteen noussut Pekka Kuusi kirjoitti hallitusneuvotteluja varten muistion ”Sosiaalipoliitiikan kehittäminen Suomessa vaalikauden 1966–1969 aikana”.³⁴ Eri Pohjoismaiden sosiaalisten tulonsiirtojen kansantulo-osuuksia verratessaan Kuusi päätyi arvioon, että 1960-luvulla kehitys oli Suomessa ollut verkkaisempaa kuin muissa Pohjoismaissa. Taloudelliseen kasvuun nähden täällä olisi voitu käyttää taloudellista ja sosiaalista epätasa-arvoa vähentäviin tulonsiirtoihin enemmän varoja kuin oli tehty. Kasvua oli kuitenkin Kuusen mukaan näköpiirissä jo ilman uusia toimenpiteitä. Sairausvakuutuksen II vaiheen käynnistyminen, vanhuuseläkemenojen kasvu ja työeläkejärjestelmään todennäköisesti tuleva perhe-eläke lisäisivät seuraavien vuosien sosiaalimenoja. Hallituksen liikkumatila jäi kaiken kaikkiaan pieneksi.

Kuusen mielestä hallituksen tulikin keskittyä ainoastaan yleisen perhe-eläkejärjestelmän toimeenpanemiseen jo vuoden 1967 alusta. Se olisi ennen kaikkea oikeudenmukaista niitä kohtaan, jotka tulisivat jäämään työeläkelakiin todennäköisesti tulevan perhe-eläketurvan ulkopuolelle. Sen sijaan suurimpien puolueiden vaalikamppailussa vaatimaa kansaneläkkeiden perusosan korotusta hän Koiviston tavoin ei pitänyt mahdollisena, vaan toimeentulo-ongelmia piti ratkoa ”apu- ja tukilisien” avulla. Kuusihan oli jo Sosiaalipoliitikka-kirjassaan varoitellut kansaneläkkeen perusosien ”joulupukkimaisesta jakelusta”.³⁵ Kuusi myös esitti, että koko vanhuus- ja työkyvyttömyyspolitiikka vaati ”suurta yhtenäistämisuudistusta”. Hänen mukaansa Suomessa oli edistytty sosiaaliturvan rakentamisessa jo varsin pitkälle, ja ”sosiaalipoliitiikan kehittämisessä olemme tulleet tutkimisen, koordinoimisen ja organisoimisen vaiheeseen”. Niitäkin hän oli jo esittänyt viisi vuotta aikaisemmin.

Työmarkkinajärjestöjen ja työeläke toimijoiden reaktio Kansaneläkelaitoksen ja keskustapuolueen esityksiin oli kielteinen. Esitykseen sisältyvien etujen ja lakiteknisten ratkaisujen seurauksena uusi sosiaali-

vakuutuslaki olisi käytännössä merkinnyt työ- ja virkasuhdeeläkkeiden sekä yksityisen sektorin hoitaman tapaturmavakuutuksen häviämistä, koska niistä olisi tullut toissijainen vakuutusmuoto. Liikennevakuutus olisi vielä jäänyt ennalleen. Lakialoitteeseen nähtiin myös sisältyvän huomattava tulonsiirto palkansaajilta maaseutuväestölle. Se taas edusti Työeläkelaitosten liitossa laaditun muistion mukaan pidempää jatkumoa: ”varsinkin maalaisliiton poliittisena valtakautena totuttiin siihen, että kaikki se, mitä maanviljelijäväestö tarvitsi, toteutettiin valtion tai muiden yhteiskuntapiirien kustannuksella”.³⁶

Yhtä lailla ongelmallisia olivat työeläkeoimijoiden näkökulmasta myös Pekka Kuusen perhe-eläkkeitä koskevat esitykset, vaikka hän irtisanoutuikin keskustapuolueen sosiaalivakuutuslakiesityksestä. Kahden osittain päällekkäisen perhe-eläkejärjestelmän perustamisen koettiin kuitenkin uhkaavan koko työeläkejärjestelmää tai ainakin perhe-eläkettä koskevia suunnitelmia. Kuusen ehdotuksen tulkittiin merkitsevän sitä, että ne, jotka olisivat oikeutetut työeläkkeeseen kuuluvaan perhe-eläkkeeseen, jäisivät yleisen perhe-eläkkeen ulkopuolelle. Ongelma syntyisi erityisesti siinä, että työnantajat joutuisivat kahteen kertaan maksamaan perhe-eläkekustannuksia. Kuusen ajatukset merkitsivät käytännössä työeläkkeisiin kuuluvien perhe-eläkesuunnitelmien mitätöimistä. Samalla niiden todettiin olevan ristiriidassa sosiaalidemokraattien kahdeksan kohdan vaaliohjelman kanssa. Kuusen ”ohjelma” ei myöskään kiinnittänyt huomiota työmarkkinaosapuolten toivomuksiin ”eikä ole haluttu rakentaa positiivista yhteistyötä sillä linjalla”.³⁷

Kun keskustapuolue toi sosiaaliturvuudistusta koskevat vaatimukset käynnissä olleisiin hallitusneuvotteluihin, palkansaajajärjestöt jättivät asiaa koskevan jyrkkäsanaisen kirjelmän eduskunnan puhemiehelle. Siinä nostettiin esiin myös aikaisemmin talvella tehdyt työehtosopimukset ja niihin liittyvät päätökset perhe-eläkkeiden valmistelusta. Keskustapuolueen esityksessä ei nähty palkansaajalle mitään hyötyä vaan päinvastoin:

Ehdotetun sosiaalivakuutuslain mukaan palkansaajat siis joutuisivat suorittamaan vakuutusmaksua sellaisesta eläketurvasta, jonka he tällä hetkellä saavat

työnantajansa kustantamana ja josta he jo ovat suorittaneet maksua pienempien rahamäärien palkankorotusten muodossa. Erityisen konkreettisenä esimerkkinä tästä on työmarkkinajärjestöjen tekemä sopimus perhe-eläkejärjestelmän toteuttamisesta kuluvan vuoden työehtosopimusten yhteydessä.

Lopuksi järjestöt suorasukaisesti ilmoittivat, etteivät voi hyväksyä ”esitettyä kokonaiseläkevaatimusta ja vastustavat sitä kaikin järjestöllisin keinoin”.³⁸

Työeläkejärjestelmälle ja sen puolustajille poliittisen kamppailun voittaminen edellytti myös valmiutta ratkaista perhe-eläkkeisiin liittyvät periaatteelliset kysymykset ja tekniset seikat. Eläketurvakeskuksen laintarkastusvaliokunta sai esityksensä valmiiksi toukokuussa 1966.³⁹ Poliitikoille suunnattu viesti oli siinäkin selvä:

Asian (perhe-eläkkeen) hoitamiseen on heti mahdollisuudet työeläkejärjestelmän puitteissa. Tässä järjestelmässä eläke määräytyy niiden ansioiden mukaan, joiden menetystä se korvaa. Saman periaatteen pohjalta muodostuu myös perhe-eläke tehokkaaksi. Perhe-eläketurva onkin kitkattomasti liitettävissä voimassa olevaan työeläkejärjestelmään, jossa se voidaan toteuttaa nykyistä organisaatiomuotoa ja eläkelaitosten nykyistä rekisteriaineistoa hyväksi käyttäen. Tämän ratkaisun etuna on vielä se, että julkista taloutta ei ole tarpeen kuormittaa uusilla menoilla ja työnantajille tästä uudistuksesta koitua rasitus voidaan siirtää 1970-luvulle ja siten tasoittaa 1960-luvun alkupuoliskolla nopeasti kohonnutta yritysten sosiaalikuormitusta.⁴⁰

Määränpää

Keskustapuolue ei saanut hankkeelleen tukea muista puolueista, kun SKDL luopui hallitusneuvotteluissa omasta vaalien edellä esitetystä vaatimuksestaan työeläkkeiden yhdistämisestä Kansaneläkelaitoksen hoitamaan kansaneläkejärjestelmään.⁴¹ Palkansaaja- ja ammattiyhdistysliikkeen merkitystä korostavat näkemykset olivat saaneet kommunistien keskuudessa entistä vahvemman aseman, joten suhtautuminen eläkekysymykseen ei ollut mitenkään yksiselitteinen. Ainakaan

sillä ei kannattanut vaarantaa tärkeämpiä ajankohtaisia hankkeita: ammattiyhdistysliikkeen eheytymistä ja mahdollista hallitusyhteistyötä sosiaalidemokraattien kanssa.

Hallitusneuvotteluja vetänyt Rafael Paasio kertoi hallitusyhteistyöhön empivästi suhtautuvalle sosiaalidemokraattien puolueuuevostolle, että keskustapuolueen vaatimusten vuoksi eläkevakuutus on näytellyt hallitusneuvotteluissa tärkeää osaa. Neuvotteluissa vaatimukset kuitenkin typistyivät sellaisiksi, ettei niissä ollut enää mitään sellaista, ”jota sosiaalidemokraatit eivät voisi hyväksyä”. Paljon suurempi ongelma monille, etenkin Helsingin ja Uudenmaan sosiaalidemokraateille, oli ohjelmaluonnokseen sisältynyt maataloutta koskeva osa.⁴²

Johannes Virolaisen syyskuusta 1964 johtama porvarihallitus vaihtui pitkäkköjen hallitusneuvotteluiden jälkeen toukokuun lopulla 1966 SDP:n puheenjohtaja Rafael Paasion johtamaksi kansanrintamahallitukseksi. Sosiaalidemokraattien lisäksi hallituksen muodostivat vaalitappion kärsinyt ja keskustapuolueeksi nimensä muuttanut entinen maalaisliitto, SKDL ja TPSL. Vaalit voittaneelle SDP:lle päätös hallitusohjelman hyväksymisestä ei ollut helppo, vaan se syntyi puolueuuevostossa äänestyksen jälkeen. Arvostelijoita hiersi ennen kaikkea maatalousratkaisu, mutta kenttäväen keskuudessa arvosteltiin myös hallitusyhteistyötä kommunistien kanssa.⁴³

Vaalien jälkeen tiukkoja talouspolitiikan teesejä linjanneesta Mauno Koivistosta tuli ensimmäinen valtionvarainministeri. Pekka Kuuselle ei sen sijaan ministerinpostia irronnut, vaan sosiaaliministeriksi tuli SKDL:n Paavo Matti Koivunen. Ehkäpä korvaukseksi tästä sivuuttamisesta Kuuselle järjestettiin toinen toimintafoorumi: sosiaalipoliittinen ohjelmatoimikunta, jonka puheenjohtajaksi hän tuli.⁴⁴ Hallitusohjelma kertoi selväsanaisesti eläkepolitiikan tulevan suunnan:

Perhe-eläkejärjestelmää ryhdytään toteuttamaan yksityisessä työsuhteessa olevien osalta työmarkkinajärjestöjen sopimalta pohjalta. Hallitus pyrkii siihen, että kaikki väestöryhmät pääsevät yhdenveroiseen eläke- ja sosiaaliturvan piiriin. Tämä on tavoitteena kehitettäessä työkyvyttömyys-, vanhuus- ja perhe-eläkejärjestelmiä.⁴⁵

Kun poliittinen kamppailu oli tällä erää päättynyt työeläkelinjan voittoon, piti järjestelmän sisällä saada pikaisesti aikaan muodolliset päätökset perhe-eläketurvan toteuttamisesta. Työmarkkinajärjestöt kannattivat Eläketurvakeskuksen laintarkastusvaliokunnan esitystä pienin muutoksin. Hyväksyessään esityksen järjestöt kuitenkin edellyttivät, että tutkitaan, ”missä määrin perhe-eläke-etuuden ulottaminen myös miespuoliseen leskeen olisi aiheellista ja että tämän tutkimuksen perusteella ryhdyttäisiin ehkä tarpeellisiksi osoittautuviin toimenpiteisiin...sekä...missä määrin 40 vuotta nuorempia miespuolisen edunjättäjän leskiä on ansiotyössä.” Järjestöt myös sitoutuivat myötävaikuttamaan käytettävissään olevin keinoin lakiehdotuksen voimaansaattamiseen.⁴⁶

Eläketurvakeskuksen hallitus hyväksyi kesäkuun puolivälissä esityksen sosiaaliministeriölle TEL:n ja LEL:n muuttamiseksi siten, että laeissa säädettyyn pakolliseen eläketurvaan sisältyi myös oikeus perhe-eläkkeeseen.⁴⁷ Hallitus antoi kesäkuun lopulla esitykset eduskunnalle perhe-eläkkeiden liittämistä työeläkejärjestelmään sekä kansaneläkkeen tukilisien korottamisesta. Esitykset hyväksyttiin runsaan keskustelun siivittämänä eduskunnassa syksyllä 1966, samalla kun keskustapuolueen esityksestä päätettiin kiirehtiä yleisen perhe-eläkkeen aikaansaamista. Kansaneläkkeen tukilisien määrä kaksinkertaistettiin ja tukilisan saajien piiriä kasvatettiin alkamalla maksaa myös vajaata tukilisää.⁴⁸ Ratkaisu noudatti siten tarkoin Mauno Koiviston keväällä SDP:n puolueuuevostolle viitoittamaa linjaa: perhe-eläke ja kansaneläkeläisten toimeentulon parantaminen tulosidonnaisten ja työeläkevähenteisten tukilisien avulla.

Perhe-eläkkeet toteutettiin muuttamalla TEL- ja LEL-lakien sisältöä. Edunsaajia olivat naispuoliset lesket ja edunjättäjän (myös naisen) lapset 18 ikävuoteen saakka. Laki ei ollut taannehtiva, eli se ei koskenut ennen vuotta 1967 tapahtuneita kuolemantapauksia, ja lakiin sisältyi myös muita rajoituksia. Perhe-eläke kustannettiin – niin kuin työeläkkeet ylipäänsäkin – yksinomaan työnantajien suorittamalla maksuilla. Työnantajien näkökulmasta lain hyväksymistä helpotti kuitenkin se, ettei työnantajien eläkemaksua korotettu vaan kustannusrasitus siirrettiin seuraavalle vuosikymmenelle. Laki tuli

voimaan vuoden 1967 alusta.⁴⁹ Pakollisen perhe-eläketurvan liittäminen osaksi yksityisen sektorin työeläkelakeja merkitsi myös kuntasektorilla siirtymistä vapaaehtoisesta lisäeläketurvasta pakolliseen perhe-eläkkeeseen, koska pari vuotta aikaisemmin säädetty kuntien eläkelaki määrittä peruseläketurvan vähintään TEL:n tasoiseksi.⁵⁰

Palkansaajille suotuista perhe-eläkeratkaisu ei kuitenkaan pelastanut SAK:n puheenjohtaja Vihtori Rantasta. Hänen ja STK:n Päiviö Hetemäen päätös aloittaa perhe-eläkkeitä koskeva valmistelutyö oli osa niin sanottua ”HR-sopimusta”, jossa liitoille suositeltiin työehtosopimuksen hyväksymistä. Sopimuksen sisältö ja syntytapa olivat kuitenkin yksi lisäaskel siinä prosessissa, jossa etenkin kommunistien ammattiyhdistysjohtajien luottamus SAK:n puheenjohtajaa kohtaan hupeni. Kommunistit, joiden tukeen TPSL-läisen Rantasen asema oli paljolti perustunut, olivat jo aikaisemmin tympääntyneet puheenjohtajansa toimiin, joilla estettiin kommunistien vaikutusmahdollisuuksien kasvu SAK:n sisällä. Kehitys sinetöityi kesällä 1966, kun Niilo Hämäläinen voitti eheytysoikeutta tukeneiden sosiaalidemokraattien ja kommunistien tuella SAK:n edustajakokouksessa selvin numeroin loppuun asti paikastaan taistelleen Rantasen.⁵¹ Hetemäki ja työeläkejärjestelmä tulivat kuitenkin apuun: marraskuussa 1966 perustettiin Eläketiedotustoimisto, jonka johtajaksi Rantanen valittiin.⁵²

Jälkipuinti

Leskien ja orpojen toimeentulo-ongelmat olivat yhteiskunnallinen epäkohta, joiden poistamista tuntuivat edellyttävän niin Pekka Kuusen visioima ”kasvuhakuinen yhteiskunta” kuin hyvinvointivaltion rakentaminen. Vertailu muihin maihin toi lisäpönttimen; harvassa Euroopan maassa leskien ja orpojen toimeentuloturva oli yhtä huonolla tolalla kuin Suomessa. Niin kuin muunkin sosiaaliturvan kohdalla erimielisyyksiä syntyi kuitenkin toteuttamistavasta. Miten toimeenpano tulisi järjestää? Mikä on kohtuullinen etuuden taso ja kuka etuuden rahoittaa? Ne taas kytkeytyivät yleisempiin eturistiri-

toihin sekä näkemykseen yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta ja yhdenvertaisuudesta.

Perhe-eläkkeiden aikaansaaminen näytti vuonna 1966 sopivasti edistävän muita tavoitteita. Työehtosopimusneuvotteluissa perhe-eläkkeet oli yksi osanen, jolla uskottiin ylläpidettävän työmarkkina-rauhaa. Työnantajille se ei aiheuttanut välittömiä kustannuksia, koska eläkemaksujen korotuspaine siirrettiin seuraavalle vuosikymmenelle. Koska samaan aikaan käytiin myös kilpailua työ- ja kansaneläkejärjestelmien välillä, perhe-eläkkeet oli keino pitää ansioläkkeet työmarkkinajärjestöjen kontrollissa. Työeläkejärjestelmän legitimitettiin säilyttämiseksi jotain oli tehtävä, koska myös kummastakin vasemmistopuolueesta tuli eduskuntavaalien aikoihin voimakkaita vaatimuksia kustannuksiltaan huomattavasti suuremmiksi eläkereformeiksi. Kun vasemmiston vaalivoitto ja ammattiyhdistysliikkeen eheytyisneuvottelut tarjosivat suotuisia näkymiä suurten vasemmistopuolueiden paremmalle yhteistyölle, kommunistien uusi ay-taustainen johto ei halunnut hankaloittaa perhe-eläkkeiden toteuttamista työeläkevetoisesti. Näin siitä huolimatta, että enemmistö kommunisteista ja monet sosiaalidemokraateista olisivat mielellään siirtäneet koko eläketurvan valtion hoidettavaksi.

Ammattiyhdistysliikkeen eheytymisessä, työehtojen sopimisella valtakunnan tasolla ja sosiaalipoliittisilla ratkaisuilla rakennettiin vähin erin työmarkkinaosapuolten välistä luottamusta ja niin sanottua korporatismia. Erilaisia yhteiskunnallisia intressejä edustavat tahot tunnustivat vastapuolen neuvottelukumppaniksi, tekivät yhteistyötä ja näin mahdollisesti edesauttoivat yhteiskunnan muutostyötä. Perhe-eläkkeistä sopiminen työmarkkinajärjestöjen kesken sekä hallituksen ja työmarkkinajärjestöjen välillä oli yksi vaihe, joka loi edellytyksiä vuodesta 1968 alkaneelle tulopoliittiselle neuvottelujärjestelmälle. Näissä Tupo-neuvotteluissa työmarkkinajärjestöt ja valtio sopivat palkkojen ja työehtojen ohella myös eläkkeistä ja muista sosiaalipolitiikan kysymyksistä (ks. Tapio Bergholmin artikkeli tässä kirjassa).

Työeläkelaitoksille järjestetyillä perhe-eläkepäivillä marraskuussa 1966 Eläketurvakeskuksen toimitusjohtaja Tauno Jylhä saattoi

otsikoida esitelmänsä: ”Työeläkejärjestelmä muodostaa nyt kokonaisuuden”.⁵³ Sen sijaan koko eläkejärjestelmän osalta ei vielä voitu puhua edes perhe-eläkkeiden kohdalla kokonaisuudesta. Työeläkeläisten ulkopuolelle jäävien osalta perhe-eläketurvaa alettiinkin pohtia hallituksen heinäkuussa 1966 asettamassa ja Kuusen johtamassa Sosiaalipoliittisessa ohjelmatoimikunnassa. Se ei kuitenkaan tyytynyt syntyneeseen tilanteeseen vaan jatkoi keskustelua koko eläkepolitiikan suunnasta ehdottamalla yleistä perhe-eläkettä, joka olisi kaikille tasasuuruinen ja kansaneläkkeen perusosan ja täyden tukiosan suuruinen. Tämä ei luonnollisestikaan miellyttänyt työeläkealan toimijoita ja järjestelmän tukijoita, koska ehdotus olisi tarkoittanut askelta kohti tasaeläkelinjaa. Käytännössä Kuusen komitean ehdotus olisi merkinnyt työeläkkeisiin tulleen perhe-eläkkeen mitätöimistä ja työeläkejärjestelmän perusteiden murtamista, tai näin ainakin työmarkkinajärjestöissä arvioitiin ohjelmatoimikunnan esitystä.⁵⁴

Yleisen perhe-eläkelain ensimmäinen vaihe – orpojen ja huoltovelvollisten osalta – tuli voimaan vasta lokakuussa 1969 ja muiden leskien kohdalla seuraavan vuoden alussa. Yleinen perhe-eläkelaki toteutui kuitenkin lopulta työeläkejärjestelmän ja työmarkkinajärjestöjen haluamalla tavalla eli tarveharkinnan perusteella ja valtion kustantamana, eli siinä muodossa, jolle oli poliittiset toteutumisedellytykset jo keväällä 1966 Paasion hallitusneuvotteluiden aikaan. Kiistely perhe-eläkkeistä aiheutti viivästymisen myös toiseen 1960-luvun lopun uudistusprojektiin, kun yrittäjien eläkelait, YEL ja MYEL, tulivat voimaan vasta 1970-luvun alusta.⁵⁵ Kamppailu sosiaalipoliitiikan suunnasta ei siten suinkaan päättynyt työeläkkeitä koskevaan perhe-eläkeratkaisuun, vaan se pikemminkin merkitsi yhtä tärkeää vaihetta 1970-luvun lopulle jatkuneessa kiistassa, jossa työeläkejärjestelmä selviytyi useiden vaiheiden jälkeen voittajaksi.

Vaihtoehtoisten tapahtumakulkujen pohtiminen onkin tässä kohden kiinnostavaa. Missä muodossa perhe-eläketurva olisi toteutunut, jos keskustapuolue olisi voittanut vuoden 1966 vaalit vai olisiko koko hanke kariutunut osapuolten välisten erimielisyyksien vuoksi? Tai entä jos keskustapuolue, Kansaneläkelaitos ja sosiaalidemokraattien Pekka Kuusi olisivat tyytyneet siihen, että työeläkkeiden perhe-eläke

on ensisijainen ja yleinen perhe-eläke maksetaan tarveharkintaisena? Yleinen perhe-eläke olisi tällöin voitu saada voimaan varsin nopeasti työeläkelakeihin tulleen perhe-eläkkeen jälkeen. Tällöin perhe-eläke olisi koskenut myös työeläkelakien ulkopuolelle jääneitä. Tämä on tietenkin jälkiviisautta, mutta se ei ole lain valmistumattomuudesta kärsimään joutuneiden leskien ja orpojen toimeentulon kannalta yhdentekevää.

Kulkusuuntaa arvostelleiden mielestä kyse oli kuitenkin periaatteellisesta ja kauaskantoisesta yhteiskunnallisesta valinnasta: mikä oli oikeudenmukaista ja kuinka paljon työmarkkinajärjestöillä sai olla valtaa sosiaalipolitiikan kehityksessä.

Viitteet

- 1 Hellsten, Katri (1993). *Vaivaishoidosta hyvinvointivaltion kriisiin. Hyvinvointivaltion kehitys ja sosiaaliturvajärjestelmän muotoutuminen Suomessa*. Helsingin yliopisto, 364–366.
- 2 Allardt, Erik (1964). *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. WSOY, Porvoo, 144–151. Ks. myös Stark, Eija (2005). Maalaisköyhälistö ja ryhmävastakohtaisuudet 1900-luvun Suomessa. Teoksessa Hannikainen, Matti (toim.), *Työväestön rajat*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere, 25–53.
- 3 Kansaneläkelaki 8.6.1956, Ask. 347/1956; Pulkkinen, Terho (1969). *Eläketurva ja toimeentulo*. Sosiaalipoliittinen yhdistys, Helsinki, 70–75; Niemelä, Heikki (1988). *Suomen kokonaiseläkejärjestelmän muotoutuminen*. Kansaneläkelaitos, Helsinki, 100–101, 152–153.
- 4 Vuoden 1956 kansaneläkelaisissa vanhuudentuki oli 63–64-vuotiaille yksineläville naisille, jotka eivät saaneet työkyvyttömyyseläkettä. Heinäkuussa 1963 ikäraja muutettiin 60–64 vuodeksi. Laki kansaneläkelain muuttamisesta 4.7.1963, Ask. 427/1963.
- 5 Alkuperäisessä laissa raja oli 6 kuukautta, mutta vuoden 1965 alusta odotusaika lyhennettiin 4 kuukauteen.
- 6 LEL ei mahdollistanut lisäetuja.
- 7 Kansaneläkelaitoksen hallituksen 18.9.1965 asettaman toimikunnan 17.2.1966 jättämä osamietintö, liite 1, Työeläkevakuuttajat TELAn arkisto; *Yleiset perhe-eläkejärjestelmät eräissä maissa 1965* (1965). Eläketurvakeskus, Helsinki, 55–60.
- 8 Laki valtion viran- ja toimenhaltijain perhe-eläkevakuutuksesta 29.6.1951, Ask. 395/1951; Valtion perhe-eläkejärjestelmän kehittämiskomitean periaatemietintö 1958:22; Valtion työntekijäin perhe-eläkekomitean mietintö 1964/

- B15; Kansaneläkelaitoksen hallituksen 18.9.1965 asettaman toimikunnan 17.2.1966 jättämä osamietintö, liite 1, Työeläkevakuuttajat TELAn arkisto; *Yleiset perhe-eläkejärjestelmät eräissä maissa 1965*, 57–58; Blomster, Peter (2004). *Kunnallisen eläketurvan historia*. Kuntien eläkevakuutus, Helsinki, 65–66.
- 9 *Yleiset perhe-eläkejärjestelmät eräissä maissa 1965*, 57–58; Blomster 2004, 50–57, 65–67, 82–85, 89–91.
 - 10 Kansaneläkelaitoksen hallituksen 18.9.1965 asettaman toimikunnan 17.2.1966 jättämä osamietintö, liite 1, Työeläkevakuuttajat TELAn arkisto; *Yleiset perhe-eläkejärjestelmät eräissä maissa 1965*, 57–58.
 - 11 *Yleiset perhe-eläkejärjestelmät eräissä maissa 1965*, 54–62; Kansaneläkelaitoksen hallituksen 18.9.1965 asettaman toimikunnan 17.2.1966 jättämä osamietintö, liite 1, Työeläkevakuuttajat TELAn arkisto; Peräläinen, Antero (1971). Näkökohtia perhe-eläkejärjestelmistä. *Sosiaalivakuutus* 5, 4.
 - 12 *Yleiset perhe-eläkejärjestelmät eräissä maissa 1965*, 61–62.
 - 13 Kuusi, Pekka (1961). *60-luvun sosiaalipoliittikka*. Sosiaalipoliittinen yhdistys/WSOY, Helsinki/Porvoo, 242.
 - 14 Kettunen, Pauli (1994). *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisessa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 54–59.
 - 15 *Yleiset perhe-eläkejärjestelmät eräissä maissa 1965*; Aarnio, Margaretha (1965). Perhe-eläkkeet eräissä maissa, *Työeläke* 3, 5–14; Eläketurvakeskuksen toimitusjohtaja Tauno Jylhän esitelmä ”Perhe-eläkkeistä” Työeläkelaitosten liiton kevätkokouksessa 4.4.1966, kansio TELAn hallituksen pöytäkirjat 1964–1966, TELAn arkisto.
 - 16 Elokuun alkupuolella 1965 tehdyissä tulevaisuutta koskeissa laskelmissa perhe-eläkkeet eivät vielä ole mukana mutta syyskuun alussa ovat. Arvio TEL-vakuutuksen rahastojen kehityksestä 10.8.1965 ja 3.9.1965, Tekniikkaryhmän muistioita 1963–1972, Eläketurvakeskuksen (ETK) arkisto.
 - 17 Kansaneläkelaitoksen hallitus asetti toimikunnan 18.9.1965. Perhe-eläketoi-
mikunnan I osamietintö 17.2.1966.
 - 18 Salminen; Juhani (1982). Työeläkejärjestelmän kaksi vuosikymmentä. Teoksessa *Vakuutuspolitiikan neljä vuosikymmentä*. Suomen Vakuutusyhtiöiden Keskusliitto, Helsinki, 55–56; Salminen, Juhani (1992). Siinä näkijä, missä tekijä. *Työeläke* 3. 8–9; Salminen; Juhani (1999). *Eripurasta yksituumaisuuteen. Tie konsensusyhteiskuntaan 1960–1975*. Gummerus, Jyväskylä, 215–217; Salminen, Kari (1987). *Yhteiskunnan rakenne, politiikka ja eläketurva Kokonaiseläketurvan muotoutuminen Suomessa ja Ruotsissa*. Eläketurvakeskus, Helsinki, 99–100; Niemelä, Heikki (1988). *Suomen kokonaiseläkejärjestelmän muotoutuminen*. Kansaneläkelaitos, Helsinki, 162–163; Mansner, Markku (1990). *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1956–1982*. Teollisuuden kustannus Oy, Helsinki, 266–272; Bergholm, Tapio (2007). *Sopimussyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopoliittikkaan. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1956–1969*. SAK/Otava, Helsinki, 289–293; Ketola, Eino (2007). *Suomen Metallityöväen Liitto 1961–1983*. Metallityöväen Liitto, Helsinki, 94–97.
 - 19 STK:n ja SAK:n yhteinen kirje 14.2.1966 ja SAJ:n kirje 12.2.1966 Eläketurvakeskukselle, ETK:n hallituksen pöytäkirjat liitteineen 16.2.1966 ja 16.3.1966, ETK:n arkisto.

- 20 Perhe-eläketoimikunnan I osamietintö 17.2.1966, lainaukset s. 2 ja 16.
- 21 Perhe-eläketoimikunnan I osamietintö 17.2.1966, 19–21.
- 22 Niemelä 1988, 160–161.
- 23 Vanhan linjan edustajista Ville Pessi jatkoi vaikutusvaltaisen pääsihteerin tehtävässä. Vallanvaihdon seurauksena Saarinen jätti Rakennusliiton puheenjohtajan tehtävät, ja Salomaa valittiin hänen tilalleen. Leppänen, Veli-Pekka (1999). *Kivääri vai äänestyslippu. Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970*. Edita, Helsinki, 56–74; Bergholm 2007, 301–302.
- 24 Suomen kommunistisen puolueen lähiajan talouspoliittinen ohjelma. Hyväksytty SKP:n 14. edustajakokouksessa 29.1–1.2.1966.
- 25 Uki Voutilainen ym. kysymys työntekijän perhe-eläketurvan aikaansaamisesta (nro 212, 3.2.1966).
- 26 SDP:n puoluetoimikunnan pöytäkirjat 16.2.1966 (liite 14/4), 22.4.1966 (liite 35/9) ja Pauli Burman, Näkökohtia ohjelmakeskusteluun (25.4.1966), SDP:n puoluetoimikunnan pöytäkirjat 26.4.1966 (liite 36/9), Työväen Arkisto.
- 27 Sylvi Halinen ym. toivomusaloite perhe-eläketurvan aikaansaamisesta kaikille Suomen kansalaisille (nro 887, 20.4.1966).
- 28 Jaakko Pajulan esitelmä Yleinen perhe-eläkejärjestelmä leskien ja orpojen turvaksi voidaan säätää ilman uusia maksuja Tuusulan kunnallisopistossa 20.4.1966, Kansaneläkelaitoksen tiedotuspalvelu, kansio Yleinen perhe-eläke, TELAn arkisto.
- 29 J. E. Partanen ym. ehdotukset sosiaalivakuutuslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi (nro 295, 28.4.1966); Niemelä 1988, 160–161.
- 30 Olavi Saarinen ym. toivomusaloite työntekijäin perhe-eläkelainsäädännön aikaansaamisesta (nro 888, 22.4.1966).
- 31 Sulo Hostila ym. ehdotukset laeiksi työntekijäin eläkelain ja lyhytaikaisissa työsuhteissa olevien työntekijäin eläkelain muuttamisesta (nro 276 28.4.1966).
- 32 Pekka Silander ym. ehdotukset laeiksi työntekijäin eläkelain ja lyhytaikaisissa työsuhteissa olevien työntekijäin eläkelain muuttamisesta (nro 278, 29.4.1966); Gristian Gestrin ym. toivomusaloite Työeläkelakeihin liittyvästä pakollisesta perhe-eläkejärjestelmästä (nro 877, 29.4.1966); Juha Rihtniemi ym. ehdotukset laeiksi työntekijäin eläkelain, lyhytaikaisissa työsuhteissa olevien työntekijäin eläkelain sekä kunnallisten viranhaltijain ja työntekijäin eläkelain muuttamisesta (nro 279, 30.4.1966); Hellsten 1993, 369–370.
- 33 Mauno Koivisto, Mahdollisuuksista toteuttaa ns. ”kahdeksan kohdan ohjelma” (20.4.1966), SDP:n puoluetoimikunnan pöytäkirjat 22.4.1966, liite 34/8, Työväen Arkisto.
- 34 Pekka Kuusi, Sosiaalipolitiikan kehittäminen Suomessa vaalikauden 1966–1969 aikana, kansio Työmarkkinaneuvottelut, TELAn arkisto.
- 35 Kuusi 1961, 245.
- 36 Muistiot Kepun aloitteen tulonsiirtoaspekteja (josta lainaus s. 1) ja Kepun sosiaalivakuutusaloite, kansio Yleinen perhe-eläkelaki, TELAn arkisto.
- 37 Muistio on päiväämätön, mutta sen sisällöstä voi päätellä, että se on todennäköisesti laadittu muutamia päiviä 17.5.1966 jälkeen. Sosiaalivakuutuksen lähiaikojen kehitys, kansio Työmarkkinaneuvottelut, TELAn arkisto.
- 38 Muistion allekirjoittivat Suomen Ammattijärjestö, Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto, Toimihenkilö- ja Virkamiesjärjestöjen Keskusliitto,

- Liiketyöntekijäin Liitto, Kuljetusalan Ammattiliittojen Federationi, Suomen kunnallistentyöntekijäin ja viranhaltijain liitto, Virkamiesten Yhteisjärjestö, Akava ja Suomen Merimies-Unioni. PM Kokonaiseläkesuunnitelma 17.5.1966, kansio Työmarkkinaneuvottelu, TELAn arkisto; Salminen 1982, 50–51; Niemelä 1988, 160–161.
- 39 Laintarkastusvaliokunnan ehdotus 23.5.1966 hallituksen esitykseksi eduskunnalle laeiksi työntekijäin eläkelain ja lyhytaikaisissa työsuhteissa olevien työntekijäin eläkelain muuttamisesta, ETK:n hallituksen pöytäkirjat 15.6.1966, liite 3, ETK:n arkisto.
- 40 Laintarkastusvaliokunnan ehdotus 23.5.1966 hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laeiksi työntekijäin eläkelain ja lyhytaikaisissa työsuhteissa olevien työntekijäin eläkelain muuttamisesta. ETK hallituksen pöytäkirjat 15.6.1966, liite 3, ETK:n arkisto.
- 41 Niemelä 1988, 162–164, 171–172.
- 42 SDP:n puolueuuvoston pöytäkirjat 26.5.1966, Työväen arkisto.
- 43 SDP:n puolueuuvoston pöytäkirjat 26.5.1966 ja puoluetoimikunnan pöytäkirjat 25.5. ja 15.6.1966, Työväen arkisto.
- 44 Pietiläinen, Seppo (2005). *Kun yrittänyttä vakuutukseen laitettiin*. Eläketurvakeskus, Helsinki, 14.
- 45 Pääministeri Rafael Paasion hallituksen ohjelma 31.5.1966. http://www.valtioneuvosto.fi/tietoa-valtioneuvostosta/hallitukset/hallitusohjelmat/vanhat/paasio/Hallitusohjelma_-_Paasio113670.jsp.
- 46 Pöytäkirja työmarkkinajärjestöjen neuvottelusta 9.6.1966, TELAn arkisto; J. Salminen 1999, 217–218.
- 47 ETK hallituksen pöytäkirjat 15.6.1966, ETK:n arkisto.
- 48 Niemelä 1988, 163–164; Hellsten 1993, 368–373.
- 49 Erillisestä laista luopumista perusteltiin varsin käytännönläheisin argumentein: järjestelmä yritettiin pitää mahdollisimman yksinkertaisena ja yksityisessä työsuhteessa olevien työntekijöiden eläkejärjestelmää voitiin jatkossakin kehittää vain kahden lain puitteissa. Ilmeisesti LEL:n merkityksen korostamiseksi kirjoitettiin perhe-eläkettä koskevat pykälät myös tuohon lakiin, vaikka asia olisi hoitunut myös yksinkertaisella viittauksella. Laki työntekijäin eläkelain muuttamisesta 16.12.1966, Ask. 639/1966; Laki lyhytaikaisissa työsuhteissa olevien työntekijäin eläkelain muuttamisesta 16.12.1966, Ask. 640/1966; Pietiläinen, Seppo (1966). Esitys perhe-eläkkeistä. *Työeläke* 3, 5–11; Lain valmistelun aikaan Eläketurvakeskuksessa juristina työskennelleen Seppo Pietiläisen kommentti kirjoittajalle 26.5.2008.
- 50 Työeläkelaitosten liiton toimintakertomus 1967, TELAn arkisto; Blomster 2004, 82, 89, 99.
- 51 Bergholm 2007, 293–319.
- 52 Pentikäinen, Teivo (1997). Muisteluja ja kommentteja työeläkejärjestelmästä. Teoksessa Varoma, Pekka (toim.), *Eläkepolitiikka 2000-luvulle*. Eläketurvakeskus/Työeläkelaitosten liitto, Helsinki, 95–96.
- 53 Jylhä, Tauno (1966). Työeläkejärjestelmä muodostaa nyt kokonaisuuden. *Työeläke* 4, 5–7.
- 54 Niemelä 1988, 165–173; Hellsten 1993, 374–379.
- 55 Pietiläinen 2005.

Tulopolitiikka ja SKP:n hajaannus

Elinkeinoelämän Keskusliitto on julistanut tulopolitiikan osaksi menneisyyttä. Samaan aikaan työväenjärjestöjen ja työmarkkinasuhteiden historiantutkijat ovat uudelleen paneutumassa tulopolitiikan syntyyn ja olemukseen. Tämä artikkeli on yksi puheenvuoro tähän keskusteluun. Yhteiskuntatieteellinen kirjallisuus ja historiallinen tutkimus ovat tarkastelleet tulopolitiikan tuloa Suomeen lähinnä työmarkkinajärjestelmän uudelleen muotoutumisen näkökulmasta. Toisaalta SKP:n kehitystä 1960-luvun loppupuolella on tarkasteltu lähinnä syvenevän puolueriidan näkökulmasta. Artikkelin tavoitteena on tehdä aiempaa perustellumpi tulkinta tulopolitiikan tulon ja SKP:n hajaannuksen syvenemisen vuorovaikutuksesta.

Tämän artikkelin kannalta mielenkiintoinen on Teemu Oinosen Erkki Salomaa elämäkerrassa esittämä tulkinta, ettei kommunistien keskuudessa ollut suuria erimielisyyksiä Liinamaa I -sopimuksesta. Jos Oinonen olisi oikeassa, ei tämän artikkelin perusasetelma olisi kovin kiehtova.¹ Historiantutkija Veli-Pekka Leppänen on tulkinnut, että Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) puoluehajaannus oli ensisijaisesti valtataistelua. Karrikoiden voi väittää, että Leppäsen mielestä osapuolet olivat ensin ja sitten syntyivät kiistat suhtautumisesta Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattiseen Liittoon (TPSL), ammattiyhdistysliikkeen eheyttämiseen, hallituspolitiikkaan, tulopolitiikkaan ja Tšekkoslovakian miehitykseen. Poliitikantutkija Jukka Paastela taas korostaa sitä, kuinka nämä asiakysymykset loivat puolueriidan osapuolet ja lopulta betonisoivat SKP:n osapuolijaon.²

Suhde TPSL:ään ongelmallinen

Suhtautuminen TPSL:ään jakoi kommunisteja vuosina 1964–1966. Varsinkin ammattiyhdistysliikkeen kommunistit halusivat syrjäyttää

SAK:ssa ja ammattiliitoissa valtaa pitäneet TPSL-läiset. Nämä kiistat loivat vahvan muutospaineen, joka vauhditti uusien voimien nousua valtaan. Aiempaan puoluejohtoon tyytymätön ammattiyhdistysvaikuttaja, Rakennusliiton puheenjohtaja Aarne Saarinen nousi vuoden 1966 alussa SKP:n puheenjohtajaksi. Osapuolijako oli vielä muotoutumassa vuosina 1966–1968. Esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeessä rintamalinjat eivät olleet selvät. Monet puolueen vähemmistöön myöhemmin tiiviisti kytkeytyneet ammattiyhdistysvaikuttajat tukivat eheytyksneuvotteluja sosialidemokraattien kanssa, vaikka SKP:n tiukimmat oppositiopiirit vastustivat neuvotteluja, joiden ne katsoivat tarkoittavan vallan luovuttamista sosialidemokraateille.³

SAK:n edustajakokous kesällä 1966 vahvisti sosialidemokraattien ja kommunistien asemia keskusjärjestön johdossa, kuten näiden puolueiden ammattiyhdistysvaikuttajat olivat sopineet. Tämä vauhditti ammattiyhdistysliikkeen eheytymistä, mutta aiheutti kitkaa SKP:ssä. Esimerkiksi SAK:n tilastosihteerin Olavi Pohjola esitti keväällä 1967 SKP:n Helsingin piirin kokouksessa hyvin kriittisen arvion hallituspolitiikasta ja ammattiyhdistysliikkeen eheytyksestä. Hän arvioi, että vuodet 1958–1966 olivat palkkatyöntekijöiden kannalta olleet hyviä, koska reaaliansiot olivat nousseet jatkuvasti ja voimakkaasti. Tämä johtui SAK:n tilastosihteerin mukaan siitä, että sosialidemokraatit eivät olleet hallituksessa eivätkä kiinnostuneita linnarauhasta. Myös sosiaaliset edut olivat parantuneet tänä aikana. Pohjola tulkitsi, että tilanne oli muuttumassa, kun maassa oli sosialidemokraattien johtama hallitus ja samaan aikaan eheytyvä ammattiyhdistysliike oli joutumassa tuon puolueen alaiseksi. Jälleen oli keskustapuolue esittänyt linnarauhaa. Hän vielä syytti, että ammattiyhdistysliikkeessä oli epäilyttävän perustein annettu ylimääräisiä paikkoja sosialidemokraateille.⁴

SAK:n kanssa linnarauhaa vastaan

Suomen Kansan Demokraattisen Liiton (SKDL) osallistuminen hallitukseen varmisti sen, että SKP:n poliittinen johto tiesi jo keväällä 1967, että kasvavan työttömyyden, vientiteollisuuden suurten

vaikeuksien ja pahenevan vaihtotaseongelman ratkaisuksi harkittiin devalvaatiota. SKP:n kanta devalvaatioon oli selvä. Poliittinen toimikunta antoi 11.10.1967 devalvaation vastaisen julkilausuman, kun se oli saanut tietää, että devalvaatio oli tekeillä.⁵

SKP:n ammattiyhdistysjaosto arvioi, että devalvaatio oli tulosporvarien EFTA-politiikasta. Jaosto antoi Erkki Salomaan tehtäväksi pitää perustellun puheenvuoron devalvaatiosta SAK:n työvaliokunnassa. Toisin kuitenkin kävi. SAK:n työvaliokuntaan tullee Mauno Koivistolle esittivät kriittisiä kommentteja ja kysymyksiä melkein kaikki muut työvaliokunnan kommunistijäsenet paitsi Salomaa. Ehkä hallituksen toimien periaatteellinen vastustaminen ei sopinut Rakennusliiton puheenjohtajalle, joka oli myös SKP:n varapuheenjohtaja.⁶

SKP:n ammattiyhdistysjaosto asetti syyskuussa ensimmäiset tavoitteet vuoden 1967 lopussa päättyvien työehtosopimuksien parantamiseksi. SKP:n ammattiyhdistysjaosto kävi devalvaation jälkeen perusteellista keskustelua sekä harvojen uusittavien työehtosopimusten että vielä vuoden 1968 ajan edelleen voimassa olevien työehtosopimusten palkkamääräysten parantamisesta. Vaatimus yleislakosta ei sopinut tilanteeseen. Kommunistien ammattiyhdistysvaikuttajien tavoitteena oli saada neuvotteluteitse työnantajat taipumaan työehtosopimusten indeksiehdon parantamiseen.

Olavi Pohjola kuvasi 10.11.1967 SKP:n ammattiyhdistysjaostolle synkin värein, mitä oli luvassa SAK:n ja SKP:n vastustaman devalvaation jälkeen. Hän totesi, että hallituksen linjana oli linnarauha ja reaali-palkkojen alentaminen. Tämä tarkoittaisi kotimaisen ostovoiman heikkenemistä ja veisi siten pohjan talouselämän kehittämislle. SAK:n tilastosihteeri ennusti, että tulevan linnarauharatkaisun johdosta nimellispalkkoja nostettaisiin vain tuottavuuden nousun verran. Tämä merkitsisi tuntuvaa reaali-palkkojen alentumista, kun hinnat nousisivat noin 10 prosenttia. Liinamaan nimitys ylimmäksi hinta- ja palkkaneuvottelijaksi pohjusti vakautusratkaisua. Pääministeri ja talousneuvosto kaavailivat yleistä hinta- ja palkkasäännöstelyä.⁷

SKP:n ammattiyhdistysjaoston 22.11.1967 käymä keskustelu työehtosopimustilanteesta oli moni-ilmeisempi. Kansan Uutisten toimittaja Pentti Kinha korosti, että olisi toimittava keskusjärjestön puitteissa. Vaatimusten läpiajaminen tietäisi taistelua. Kinha oli vielä huolissaan siitä, että ammattiyhdistysliikkeen johto ja kenttä joutuisivat ristiriitaan. Simo Elomaa ja Edvin Salonen arvelivat, että palkankorotukset olisivat vuodenvaihteessa 1968–1969 liian suuret ellei sitä ennen saataisi osakorotuksia. SKP:n veteraanivaikuttaja Paa-vo Koskinen kytki palkkakysymyksen hallituskysymykseen. Hallitus voisi uudistua, koska Paasioon oltiin tyytymättömiä. Salonen taas epäili, että myös oikeisto halusi rukata hallitusta.

Paperiliiton toimitsija Sulo Peltonen kertoi, että Nokian paperitehtaan työläiset ajoivat 20 pennin tuntipalkkojen korotusta ja luultavasti saisivat sen. Tämä suora toiminta viehätti monia muitakin. He halusivat ajaa palkkavaatimukset läpi kentällä. Eheytyssuunnitelmat ja hallitusvastuu olivat panneet kommunistit vaikeaan välikäteen. SKP:n ammattiyhdistysjaosto päättikin antaa tukensa SAK:n johtamalle joukkoliikkeelle, joka ei saanut suuntautua hallitusta vastaan eikä palvella oikeiston pyrkimyksiä. Indeksiehdon parantamiseen kesken sopimuskautta ei uskonut enää kovin moni, mutta se oli yhä kommunistien tavoitteena.⁸

Talous-, työllisyys- ja tulopoliittinen yhteistyö kommunistien ja sosialidemokraattien välillä sujui SAK:ssa kohtuullisen hyvin vuodenvaihteessa 1967–1968. SAK:n aluksi ottama tiukka kanta tulopolitiikkaan ja Liinamaan esityksiin miellytti kommunisteja. SKP:n ammattiyhdistysjaosto uskoi vielä helmikuun alussa, ettei SAK suositu linnarauhaan.⁹

Tulopolitiikka ja hallitusyhteistyö

Kommunistien kanta vakauttamiseen pehmeni helmikuussa 1968, koska sekä SDP että helmikuun lopulla hallituksenmuodostajaksi valittu Mauno Koivisto ajoivat tulopolitiikkaa hallitusohjelmaan. Näin vakautusneuvottelut kytkettyivät läheisesti hallitusneuvotteluihin

helmi-maaliskuussa, joten SKDL:n ja SKP:n johtomiehet alkoivat tarkastella Liinamaan esityksiä vasemmistoyhteistyön jatkumisen kannalta. Siksi on mielenkiintoista, että Koiviston hallitukseen ei tullut yhtään SKP:n vähemmistöryhmään kuulunutta ministeriä, kun Paasion hallituksessa kulkulaitosten ja yleisten töiden ministerinä ollut Leo Suonpää oli sitonut puoleen oppositionkin hallitusvastuuseen.

SKP:n johdolle hallitusneuvotteluja varten 13.2.1968 laaditussa muistiossa tukeuduttiin SAK:n työvaliokunnan Paasion hallitukselle luovuttamaan talouspoliittiseen muistioon, jossa tulopolitiikkaan suhtauduttiin hyvin kriittisesti. SKP:n oma muistio arvioi, että muiden maiden kokemukset tulopolitiikasta olivat lähinnä sellaisia, että hallitukset olivat yrittäneet jarruttaa palkkakehitystä puuttumatta hintojen nousuun. Tavoitteeksi oli kirjattu palkkojen sekalinjainen korottaminen eli penni- ja markkamääräiset korotukset rinnan prosenttikorotusten kanssa. Näin palkkojen suhteellinen ero kaventuisi. Palkat oli sidottava indeksiin, mutta maataloustulon, virkamiesten palkkojen, rakennuskustannusten sekä lainojen ja talletusten indeksisidonnaisuuksien haittavaikutuksista oli vapauduttava.

Arvo Hautalan tekemä lisäesitys tulopolitiikan sisällöstä oli lähempänä Liinamaan esitystä. Hän vaati päähuomion keskittämistä työvoiman työllistämiseen ja inflaation pysäyttämiseen. Oli tehtävä kokonaisratkaisu, jolla purettaisiin raha- ja luottopolitiikan indeksisidonnaisuus, muutettaisiin maataloustulolakia ja arvioitaisiin uudelleen virkapalkkojen kytkös yleiseen ansiotasoon. Hän oli tietyin edellytyksin valmis poistamaan jopa palkkojen indeksisidonnaisuuden. Hautala halusi rajoittaa yritysten voitonjakoa ja määrätä niille investointivollisuuden. SAK:n toinen puheenjohtaja esitti kommunistien tavoitteeksi ylimpien palkkojen huippuryhmän palkan korotusten jättämisen nolleen ja alempien palkkojen tuntuvampaa parantamista. Arne Saarinen antoi omassa lisäesityksessään vahvaa sivustatukea Hautalan vaatimukselle tuloerojen olennaisesta kaventamisesta. Saarinen esitti korkeimmille tuloille ylimääräistä veroa, josta kertyvät varat tulisi käyttää rakennus- ja teollisuusinvestointeihin.

SKP:n poliittinen toimikunta käsitteli siis helmikuun lopulla hyvin perusteellisesti tulopolitiikkaa. Se valtuutti SAK:n edustajina keskusteluissa mukana olleet Arvo Hautalan ja Simo Elomaan jatkaa neuvotteluja. Puolue halusi saada kokonaiskuvan Liinamaan ehdotuksista ennen lopullisen kannanoton tekemistä.¹⁰

Kommunistiset talousasiantuntijat kuuluivat puolueen vanhakaan-taiseen siipeen ja suhtautuivat hyvin kielteisesti Liinamaan laatimaan linnarauhaesitykseen. SKP:n talouspoliittisen jaoston työvaliokunta esitti helmikuun lopussa linnarauhaesityksen hylkäämistä. SKP:n poliittiselle toimikunnalle maaliskuun alussa laaditussa arviossa talousasiantuntijat korostivat, että puolueen tuli ehdottomasti vastustaa palkkojen ja talletusten indeksiehdon purkamista. Tämä tuli ilmoittaa muille neuvotteluosapuolille. Arvion laatijat uskoivat tiukan kannan ottamisen näissä kysymyksissä johtavan koko linnarauhahankkeen kariutumiseen. Nämä analyysit eivät ohjanneet SKP:n päätöksentekoa tai ammattiyhdistyskommunistien toimintaa mutta esittivät monia perusteita vastustaa tulopolitiikkaa.¹¹

Kommunistit tulopolitiikan kättilöinä

SAK:n työvaliokunta käsitteli Liinamaan esityksiä ensimmäisen kerran helmikuun lopulla. Arvo Hautala ja talousasiantuntija Nils Nilsson esittelivät sopimussuunnitelmaa, joka mahdollistaisi taloudellisen valtuuslain toteuttamisen. Näin hallitus voisi katkaista kaikki indeksisidonnaisuudet. He kertoivat, että kokonaisratkaisun osana suunniteltiin työllisyysmäärärahojen lisäämistä ja varojen suuntaamista rakentamiseen ja teollisuusinvestointeihin. Työvaliokunnan käymässä keskustelussa todettiin, että SAK oli itse vaatinut hallitukselle lisävaltuuksia talous- ja työllisyystilanteen korjaamiseksi. Työllisyystilanne oli todellinen ”valtalaki”, joka määräsi vuoden 1969 palkankorotukset. Työvaliokunta antoi yksimielisesti oikeuden jatkaa neuvotteluja.¹²

SKP:n johtoon vuoden 1966 puoluekokouksessa nousseet uudistajat alkoivat arvioida tilannetta vasemmiston hallitusyhteistyön jatkuvuuden, ammattiyhdistysliikkeen eheytyksen ja vakavan laman mahdollisimman nopean voittamisen näkökulmasta. SKP:n johdon uudelleenarvion lähtökohtana oli tarve purkaa indeksijärjestelmä, joka nosti lainakorot korkeiksi. Kovat reaalikorot lamauttivat rakennustuotannon, jolloin kommunistien ydinkannattajakuntaan kuuluneet rakennustyöläiset joutuivat kärsimään. SKP:n puheenjohtaja Aarne Saarinen vaatikin indeksisidonnaisuuksien purkua. Keijo Liinamaa jyrkemmin ja Kansan Uutisten pääkirjoitus laimeammin korostivat maaliskuun alussa, että talouselämän tervehdyttäminen vaati poikkeuksellisia toimenpiteitä.¹³

SKP:n varapuheenjohtaja, Rakennusliiton puheenjohtaja Erkki Salomaa puhui talouselämän säännöstelyn puolesta, koska työllisyyden parantaminen oli mahdollista osallistumalla hallitusvastuuseen. Salomaan kanta laajaan vakautusratkaisuun oli kuitenkin maaliskuun puolivälissä vielä epäroiva. Hän muistutti, ettei tulopolitiikan sisältöä voinut ottaa kuin sikaa säkissä. Rakennusliiton puheenjohtaja kehotti hyvissä ajoin valmistautumaan vuodenvaihteen 1968–1969 palkkaliikkeisiin.¹⁴

Tulopoliittisiin neuvotteluihin osallistunut Arvo Hautala selosti 23.3.1968 Liinamaan esitystä SKP:n ammattiyhdistysjaostolle. Jaoston useat jäsenet esittivät epäileviä kommentteja ja vaativat asian lykkäämistä lisäselvitysten saamiseksi. Lars Junttila vastusti palkkasulkua ja piti indeksiehdon poistamista huonojen työehtosopimusten huonontamisena. Hautala puolusti suoraviivaisesti Liinamaan esitystä, koska hintojen nousun pysäyttäminen oli hyvin tärkeää. Hän korosti, että ristsidonnaisuudet toivat päivittäin tappiota työläisille ja että työttömyyden torjumiseen ei ollut muita reaalisia mahdollisuuksia. SAK:n toinen puheenjohtaja kysyi, pitäisikö potkia hallitusta vai luottaa sen kykyyn hoitaa asioita.

Rakennustyöläisten työttömyydestä ja korkokannan noususta huolestunut Erkki Salomaa piti vasemmiston hallitusyhteistyötä perusteena sopimuksen hyväksymiselle. Olisi erikoinen tilanne, jos ammattiyhdistysliike olisi tulopolitiikassa eri linjalla kuin hallituk-

nessa olevat työväenpuolueet. Salomaa muistutti, että Paasion hallituksen aikana hallituksen ja ammattiyhdistysliikkeen yhteistyö oli heikkoa. Nyt hallituksen ohjelma lepäsi osittain Liinamaan esityksen varassa. Rakennusliiton puheenjohtaja korosti, etteivät työläiset olleet taisteluhallukkaita. Simo Elomaa puolusti tulosopimusta peninimääräisten palkankorotusten edullisuudella matalapalkka-aloille. SKP:n ammattiyhdistysjaosto esitti asian pöydälle jättämistä SAK:n työvaliokunnassa.¹⁵

SKP:n ammattiyhdistysjaosto pui Liinamaan sopimusta vielä 25. ja 26.3.1968. Vasemmistopuolueiden hallitusyhteistyö, eräät tulosopimuksen yksityiskohtien parannukset ja pääministeri Koiviston vakuutukset verotuksen ennallaan pitämisestä auttoivat ammattiyhdistyskommunisteja hyväksymään vakautusratkaisun. Todellinen paine tulosopimuksen hyväksymiseen tuli kasvaneesta työttömyydestä. Puuteollisuusliiton (SAK) sihteeri Viljo Ronkainen totesi synkästi, että työttömyyden lisääntyessä mahdollisuudet palkkojen korottamiseen pienenivät. Simo Elomaa korosti, että oli tehtävä kompromissi myös kapitalistien kanssa. Lars Junttilakin totesi, että tulosopimuksen hyväksyminen oli ratkaistu jo hallitusohjelmassa.

Kommunistien kannalta ongelmallista oli, että TPSL:n pää-äänenkannattaja Päivän Sanomat ja TPSL:n johtamat ammattiliitot hyvin räväkästi arvostelivat suunniteltua sopimusta jo etukäteen. Paperiliiton irtautuminen tulosopimuksesta oli kommunistien mielestä harmillista. SKP:n ammattiyhdistysjaostossa esimerkiksi Lars Junttila oli huolissaan siitä, ettei SAK:n työvaliokunta tulisi tekemään asiasta yksimielistä ratkaisua. Eräät ammattiyhdistysliikkeen kommunistit ihmettelivät kovaa kiirettä ja ylhäältä päin tapahtuvaa ohjausta. Esimerkiksi Palkkatyöläisen toimittaja Elsa Aaltonen esitti tulosopimuksen alistamista jäsenäänestykseen koko SAK:n kentässä. Keskustelun jälkeen ammattiyhdistysjaosto päätti yksimielisesti kannattaa ratkaisua ilman jäsenäänestyksiä.¹⁶

Työnantajapuoli kiirehti sopimuksen tekoa, vaikka kaikkien työnteekijäkeskusjärjestöjen mukaantulosta ei ollut varmuutta. Päiviö Hetemäki esitti 22.3.1968 Suomen Työnantajain Keskusliiton (STK) johtokunnassa sopimuksen allekirjoittamista siinäkin tapauksessa,

että työntekijäjärjestöistä vain SAK tulisi mukaan. STK:n hallituksessa hän samana päivänä ajoi tulosopimuksen pikaista hyväksymistä, koska SAK:ssa TPSSL-läinen siipi pyrki yhteistyössä kommunistien stalinistisen linjan kanssa ajamaan esityksen nurin. STK:n neuvottelijat saivatkin valtuudet sopimuksen allekirjoittamiseen.¹⁷ SAK:n työvaliokunta päätti vielä 23.3.1968 yksimielisesti jättää Liinamaan esityksen pöydälle ja jatkaa neuvotteluja. Sisäiset jännitteet näkyivät siinä, että useat työvaliokunnan jäsenet vaativat käytävissä jatkoneuvotteluissa selviä parannuksia alkuperäiseen ehdotukseen.¹⁸

Niilo Hämäläinen toivoi vielä maataloustuloratkaisuun pientä alennusta, kun SAK:n työvaliokunta 27.3.1968 käsitteli Liinamaasopimusta. Työläisliiton Tapio Malmivuori esitti ja Tekstiililaitosmiesten liiton Eino Mäkinen kannatti sopimuksen hyväksymistä. Puuteollisuusliiton puheenjohtaja Jaakko Viitasaari, joka oli TPSSL:n jäsen, esitti asian siirtämistä keskusjärjestön valtuuston ylimääräiseen kokoukseen. Arvo Hautala ja Rakennusliiton Erkki Salomaa ajoivat nopeata ratkaisua, koska rahan hinta oli nousemassa ja rakennustyöläisten työttömyys hälyttävän korkeaa. Hautala muistutti, että SAK:n säännöt mahdollistivat yleissopimusten teon ja että jäsenliitoilla oli halutessaan mahdollisuus tällaisesta kokonaisratkaisusta irtautua. Hän korosti, että voimassa oleva indeksijärjestelmä siirsi tuloja palkansaajilta muille eturyhmille.

TPSSL:ään kuuluneet työvaliokunnan jäsenet vastustivat palkkojen indeksisuojan purkamista, koska valtalaista tai hintasulusta ei ollut takeita. He irvivät, kuinka kommunistien käsitys jäsenedemokratiasta oli muuttunut. Tämä ei kommunisteja hätkähdyttänyt, koska he arvioivat, ettei valtuuston kanta poikkeaisi työvaliokunnan päätöksestä. Kommunistien ja TPSSL-läisten keskinäinen sanailu SAK:n menneestä ja nykyisestä demokratiasta oli kitkerää.

Sosialidemokraattien näkemyksen kiteytti Metalliliiton puheenjohtaja Sulo Penttilä. Hän korosti, että ratkaisulla oli kiire, koska työttömillä oli suorastaan hätä. Penttilä perusteli tulosopimuksen hyväksymistä myös sillä, että palkankorotusten prosenttilinjan aiheuttama palkkaerojen kasvu oli korjattava. Veikko Ahtola pahoitteli, ettei Paperiliitto voinut yhtyä Liinamaan sopimukseen.

Ratkaisu syntyi äänin 13–6. Kaikki kommunistit äänestivät tulosopimuksen puolesta. Ei-kommunistinen 12 miehen ryhmä oli revennyt keskeltä kahtia, kun vankkojen TPSL:n miesten ohella myös Veikko Ahtola ja Maaliiton Pekka Virtanen äänestivät ratkaisua vastaan. Suomen siirtyminen tulopolitiikan kauteen vankensi SAK:ssa sosialidemokraattien ja kommunistien välistä luottamusta ja sysäsi TPSL:n ammattiyhdistysvaikuttajat yhä selvemmin paitsio-asemaan.¹⁹

SAK:n työvaliokunta hyväksyi Liinamaan sopimuksen sosialidemokraattien ja kommunistien äänin. SKDL:n ministerit myötävaikuttivat hallituksessa tulosopimuksen syntyyn. Taisto Sinisalo paheksui SKP:n poliittisessa toimikunnassa 28.3.1968 jyrkästi sitä, että tulosopimus oli tehty ilman puolue-elimien linjauksia. Hän ei hyväksynyt sitä, että kommunistit olivat ohi puolueapparaatin ratkaisevasti myötävaikuttaneet ratkaisun sisältöön ja syntyyn. Puoluejohdon enemmistö uskoi solmitun sopimuksen antavan mahdollisuuksia työllisyystilanteen parantamiselle, mutta Erkki Tuominen ja Markus Kainulainen paheksuivat, että syntynyt sopimus mitätöi työehtosopimusten mukaiset palkankorotukset ja jätti palkat vaille indeksisuoja. SKP otti myönteisen kannan tulosopimukseen ja siihen liittyvään valtalakiesitykseen. Poliittinen toimikunta evästi puolueen jäseniä ammattiyhdistysliikkeessä, hallituksessa ja eduskunnassa sekä puolueen lehdistöä, että ne toimisivat hintojen, maksujen ja vuokrien korotuksien hillitsemiseksi.²⁰

Pienin paha vai perisynti?

Jyrkän linjan kommunistit saivat argumentteja ja henkistä tukea TPSL:n ammattiyhdistysliikkeen, joka nosti vasemmistolaista profiiliaan hyökkäämällä rajusti syntynyttä tulopoliittista ratkaisua vastaan. TPSL:n ammattiyhdistysvaikuttajat ja Päivän Sanomat tulkitsivat vakautusratkaisun vain suurpääomaa hyödyttäväksi. Liinamaan paperi kuvattiin työehtosopimusten indeksiehdot romuttavaksi palkkasulkusopimukseksi, joka tarkoitti vakautuksen raskaimpien laskujen

maksattamista palkansaajilla. TPSL:n ammattiyhdistysvaikuttajat ja heidän johtamansa ammattiliitot arvostelivat myös sitä, ettei vakautusratkaisua viety SAK:n valtuuston käsiteltäväksi. Päivän Sanomat arvosteli niin tiukasti tulosopimusta, että SAK:n työvaliokunta totesi 3.4.1968, ettei alun perin SAK:n perustama lehti edustanut keskusliittoa eikä sen jäsenliittoja.²¹

SKP:n puoluejohto, kommunistiset ammattiyhdistysvaikuttajat ja Kansan Uutiset puolustivat tehtyä ratkaisua. Ne ryhtyivät sanasotaan Päivän Sanomien ja oman puolueen tulopolitiikan vastustajien kanssa. Erkki Salomaa korosti, että sopimuksen hyväksyminen oli vaikeaa mutta välttämätöntä. Arvo Hautala teki selväksi, ettei ”antaa mennä” -politiikalla hoideta työväen etuja. Hän kuvasi Liinamaan sopimusta vaihtokaupaksi, jossa ammattiyhdistysliike luopumalla palkkojen indeksisidonnaisuudesta sai vastineeksi vuokrien, hintojen ja maksujen säännöstelyn. SAK:n toinen puheenjohtaja piti olennaisena elinkustannusten nousun pysäyttämistä. Korkokannan alentaminen ja työtilaisuuksien lisääminen olivat Hautalan mielestä olennainen osa sopimusta. Puoluekiistojen välimaastoon jäänyt veteraanivaikuttaja, SKP:n pääsihteeri Ville Pessi koetti puolustella tehtyä ratkaisua sillä, että vakautussopimus hillitsisi työttömyyttä ja inflaatiota. Hän perusteli SKP:n tukea vakautusratkaisulle myös sillä, että puolueen oli vaalittava hallitus- ja vasemmistoyhteistyötä.²²

Kommunistien kiista tulopolitiikasta kärjistyi nopeasti. Puolueen poliittisen toimikunnan kannanotosta piittaamatta SKP:n Turun kaupunkikomitea tuomitsi linnarauhasopimuksen, jonka perustarkoituksella se tulkitse työläisten reaalipalkkojen ja pienviljelijäin reaalitulojen alentamisen. Kaupunkikomitea paheksui sitä, että sopimuksella oli poistettu työläisten palkkojen ja pienviljelijäin tulojen suojana olleet indeksisidonnaisuudet. SKP:n varapuheenjohtaja Erkki Salomaa vaati puoluepäätöksiä vastaan toimivia tarkistamaan kantansa, koska muuten puoluetta uhkasi hajaannus.²³

Simo Elomaa oli SKP:n ammattiyhdistysjaoston kokouksessa 5.4.1968 tyytyväinen siitä, että valtakitekstiin oli tullut parannuksia. Esimerkiksi vuokra säännöstely oli kiristynyt. Hän arvioi, että nyt voitaisiin hillitä hintojen nousua. Hän korosti, että puoluejohto oli

tulosopimuksen hyväksynyt ja että puolueen päätöstä oli noudatettava. Monet kommunistiset ammattiyhdistysvaikuttajat olivat kuitenkin puhuneet tulosopimusta vastaan. Elomaan lisäksi myös Erkki Salomaan, Pentti Kinhan ja monen muun enemmistöläisen mitta oli täynnä. Järjestäytynyt oppositiotointa SKP:n sisällä ja tehtyjen päätöksiä vastaiset kannanotot kauhistuttivat Viljo Ronkaista.

Puoluevähemmistön näkemyksiä esittäneet Olavi Pohjola ja Auto- ja Kuljetustyöväen Liiton (SAK) Martti Salonen koettivat puolustautua, mutta jaoston enemmistö oli tinkimätön. Arvo Hautala ilmoitti esittävänsä toimenpiteitä niiden suhteen, jotka eivät noudattaneet puolueen päätöksiä. SAK:n toinen puheenjohtaja paheksui sitä, että hänet leimattiin konnaksi, kun hän toteutti SKP:n keskuskomitean päätöksiä. Ilmapiiri oli niin tulehtunut, että jaosto päätti lähettää tiukan kirjeen poliittiselle toimikunnalle ja kehotti puolueen jäseniä olemaan ammattiyhdistysliikkeen johtoeleimissä Liinamaan sopimuksen kannalla.

Poliittiselle toimikunnalle lähetetyssä kirjeessä hämmästeltiin, etteivät puolueen toimihenkilöt ja ammattiyhdistysliikkeen kommunistitoimitsijat olleet noudattaneet Liinamaa-sopimuksen käsittelyssä puoluepäätöksiä. Jaosto vaati puoluejohtolta tiukkoja toimia puoluepäätöksiä yhdenmukaisen noudattamisen turvaamiseksi ammattiyhdistysliikkeessä. SKP:n ammattiyhdistysjaosto esitti demokraattisen sentralismin mukaisia puhdistuksia, jotta kaikilla toimitsijapaikoilla olisi puoluepäätöksiä noudattavia tovereita. Jaosto kehotti puolueen johtoa ryhtymään koviin toimiin puolueen toimintakyvyn ja yhtenäisyyden turvaamiseksi.²⁴

Tulopoliittikkaa vastustaneet kommunistit eivät taipuneet. SKP:n vuoden 1966 puoluekokouksen jälkeen jyrkimpään oppositioon jääneet henkilöt ja järjestöt saivat tulopoliittisesta sopimuksesta selvän todisteen siitä, että SAK:n kommunistiset johtomiehet olivat sivuuttaneet SKP:n puolue-elimet ratkaisua tehdessään ja että nämä puolueen uudistusvoimiin kuuluneet olivat antautuneet täysin porvarilliseen talouspoliittiseen ajattelutapaan. Esimerkiksi SKP:n Uudenmaan piirin piirikomitean järjestämässä tilaisuudessa Yrjö Ollikainen sanoi, ettei SAK:n tekemä ratkaisu ollut kirjaimellisesti

sääntöjen vastainen, mutta silti se oli jäsenistön tahdon vastainen ja kuin lyönti vyötärön alapuolelle.²⁵

Vähemmistökommunistien mielestä tulopolitiikka oli kommunisteille pahin mahdollinen perisynti. SKP:n Uudenmaan piirijärjestön tiedotelehden toukokuun numerossa esimerkiksi Matti Pyhälä luonnehti sitä näin:

Tulopolitiikan hyväksyminen merkitsee periaatteellisesti siirtymistä pois luokkataistelun ja työväenluokan ideologian linjoilta ja asettumista porvariston luokkaetujen kannalle. Luokkataistelupuolelle se on vieras.

Tällaisen askeleen perusteena on yleensä määrätynlainen apatia, tylsyys, joka johtuu taisteluväsymyksestä.²⁶

SKP:n puheenjohtaja Aarne Saarinen ja enemmistöläiset ammattiyhdistysvaikuttajat korostivat, että Liinamaan sopimukseen sisältyi kaikkien ammattiliittojen jäsenille ja koko kansalle tulleita etuja, joita yksittäisten ammattiliittojen tekemillä työehtosopimusratkaisuihin ei olisi saatu lävitse. Heidän mielestään työrauhasta oli saatu kohtuullisen hyvä hinta, kun ammattiyhdistysliikkeen asema työpaikoilla vankentui. Yhteistyöhakuisten kommunistien mielestä oli olennaista, että oli pystytty vahvistamaan työväenliikkeen yhteistyötä ammattiyhdistysliikkeessä ja hallituksessa.²⁷

Tulopolitiikka vedenjakajana SKP:ssä

SKP:n uudistajien ytimen olivat puolueen vuoden 1966 edustajakokouksessa muodostaneet ammattiliittojen johtotehtävissä toimineet kommunistit. He olivat sitoutuneet ammattiyhdistysliikkeen eheytyksessä, hallitusyhteistyössä ja lopulta myös tulopolitiikassa läheiseen ja luottamukselliseen yhteistyöhön SAK:n sosialidemokraattien kanssa. Heidän arvionsa mukaan vakautussopimus oli työläisille edullinen, koska se sisälsi useita tärkeitä uudistuksia. Tulopolitiikka oli enemmistökommunistien mielestä työttömille myönteinen ratkaisu, sillä inflaatiovyöryn pysäyttämisen ja lainakorkojen laskun

tarkoituksena oli elvyttää syvään lamaan ajautunutta rakennustointaintaa.

SKP:n ammattiyhdistysjaosto velvoitti kaikki kommunistit leninististen järjestöoppien mukaisesti tukemaan tulopolitiikan hyväksykeitä puoluepäätöksiä. Puolueen enemmistön ydinjoukkoon kuuluneet ammattiyhdistysvaikuttajat vaativat huhtikuussa 1968 tiukan puoluekurin palauttamista, kun puoluevähemmistö räväkästi tuomitsi tulopolitiikan työväenluokan, ammattiyhdistysliikkeen ja kommunistisen puolueen kannalta turmiolliseksi alistumiseksi porvarilliseen talouspolitiikkaan. Vakautusratkaisun arvostelijat eivät taipuneet noudattamaan puoluepäätöksiä. Päinvastoin, tulopolitiikan vastustaminen innoitti vähemmistökommunisteja usean vuosikymmenen ajan. Liinamaan sopimus repäisi keväällä 1968 – siis jo ennen elokuussa tapahtunutta Tšekkoslovakian miehitystä – sovittamattoman erimielisyyden kommunistien enemmistö- ja vähemmistösiipien välille.

Tulopolitiikan vastustus oli tunnus, joka kokosi SKP:n uuteen puoluejohtoon ja ammattiyhdistysliikkeen johtaviin kommunisteihin tyytymättömien rivit. SKP:n vähemmistö jatkoi johdonmukaisesti tulopolitiikan arvostelua, vaikka puoluehajaannus sai muitakin aineksia. Erimielisyys hallitusyhteistyön tuloksellisuudesta, SKP:n ohjelman uudistaminen ja erityisesti suhtautuminen Tšekkoslovakian miehitykseen jakoivat kommunisteja enemmistöläisiin ja vähemmistöläisiin tai vastustajien antamalla haukkumanimillä revisionisteihin ja stalinisteihin.²⁸

Vuonna 1969 syntyi repeämä enemmistöryhmän sisällä, kun kiistat tulopolitiikan jatkosta jakoivat puolueen uudistajiin kuuluneet ammattiyhdistysvaikuttajat kahteen leiriin.²⁹ Todennäköisesti SKP:n enemmistön ammattiyhdistysliiuen sisäiset ristiriidat tulopolitiikan järkevyydestä ja sisällöstä houkuttelivat puolueen vähemmistön hyökkäämään jatkuvasti ja hyvin rajusti tulopolitiikkaa vastaan. Paluuta puolueyhdenäisyyteen ei enää ollut.

Viitteet

- 1 Oinonen, Teemu (1989). *Erkki Salomaa. Edelläkävijä*. Tammi, Helsinki, 293.
- 2 Leppänen Veli-Pekka (1999). *Kivääri vai äänestyslippu. Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970*. Edita, Helsinki 1999; Paastela, Jukka (1991). *The Finnish Communist Party in the Finnish Political System 1963–1982*. University of Tampere, Department of Political Science and International Relations, Research Reports 111/1991, Tampere.
- 3 Pohjola, Olavi. Ay-liikkeen eheyttämisen tulee perustua keskinäiseen luottamukseen. Uudenmaan piirijärjestön tiedote Joulukuun 1967; Bergholm, Tapio (2007). *Sopimussyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopolitiikkaan. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1956–1969*. Otava, Keuruu, 249–261, 291–295, 301–303.
- 4 Pöytäkirja 17/4 -67 ja Liite Olavi Pohjola, KKn ay-poliittisen jaoston työvaliokunta, SKP ammatillinen jaosto Cb7, Kansan Arkisto (KA); Pöytäkirja 19.4.1967, SKP:n poliittinen toimikunta, KA.
- 5 Pöytäkirjat 26.4., 31.5. ja 11.10.1967 sekä 11.10.1967 Liite 1, SKP:n poliittinen toimikunta, KA.
- 6 Pöytäkirja 13.10.1967, SKP:n ammatillisen jaoston työvaliokunta (tvk), SKP ammatillinen jaosto Cb7, KA; Pöytäkirja 14.10.1967, SAK:n työvaliokunta (SAK tvk), Ammattiyhdistysarkisto (AyA).
- 7 Pöytäkirja 14.9.1967, KKn amm.jaosto, SKP:n ay-jaosto Ca2, KA; Pöytäkirja 9.11.1967, SKPn amm. jaoston työvaliokunta, SKP ammatillinen jaosto Cb7, KA.
- 8 Pöytäkirja 22.11.1967, SKPn ammatillinen jaosto, SKP:n ay-jaosto Ca2, KA.
- 9 Pöytäkirja 6.2.68, SKPn KKn ammatillinen jaosto, SKP:n ay-jaosto Ca2, KA.
- 10 Pöytäkirja 13.2.1968, SKPn KKn ammatillisen jaoston tvk, SKP ammatillinen jaosto Cb7, KA; Pöytäkirja 22.2.1968 sekä Liite Työryhmien ehdotukset hallitusohjelmaa varten 13.2.68, Liite 1 Arvo Hautalan lisäesityksiä tulopolitiikasta, Liite 2 Aarne Saarisen lisäesityksiä tulopolitiikasta, pöytäkirja 24.2.1968 sekä Liite Luonnos 20.2.1968/KL ja pöytäkirja SKP:n poliittinen toimikunta 1.3.1968, SKP:n poliittinen toimikunta, KA; Hautala, Arvo (1977). *Kehuttiin lakkokenraaliksi*. Tammi, Helsinki, 183–184.
- 11 Pöytäkirjat 24.2. ja 8.3.1968, Liite 1, SKP:n tal.pol. jaoston työvaliokunta Poliittiselle toimikunnalle 23.2.68, Liite Miten on suhtauduttava ns. linanaruaesitykseen, SKP:n poliittinen toimikunta, KA; Leppänen 1999, 135–137.
- 12 Pöytäkirja 23.2.1968 SAK:n tvk, AyA.
- 13 Rohkeutta ja puhtia talousasioiden hoitoon, Kansan Uutiset (KU) 4.3.1968; Kalliin rahan järjestelmä olisi pikaisesti purettava, KU 6.3.1968; Hinta- ja tulopolitiikka (II pääkirjoitus), Hallituspolitiikka on ollut epätydyttävää, Hinta- ja tulopolitiittiset neuvottelut yhä käynnissä, KU 8.3.1968.
- 14 Talouselämän säännöstelyyn varmin keskitetyin ottein, KU 10.3.1968; Työväenpuolueiden hallitus on vakavasti otettava vaihtoehto, KU 18.3.1968.

- 15 Pöytäkirja 23.3.1968, SKPn KKn ammatillisen jaosto, SKP:n ay-jaosto Ca2, KA; SAK tvk 26.3.1968, AyA.
- 16 Pöytäkirja 25.3.1968, SKPn KKn ammatillisen jaosto, SKP:n ay-jaosto Ca2, KA; Pöytäkirja 26.3.1968, SKPn KKn ammatillisen jaoston työvaliokunnan ja SAKn työvaliokunnan SKP jäsenten yhteinen neuvottelukokous, SKP ammatillinen jaosto Cb7, KA; Spartacus. Palkkojen jäädyttäminen, Päivän Sanomat (PS) 7.3.1968; Autoliitto: Linnarauhasta ei löydy apua, PS 10.3.1968; Liinamaa suunnitelma ja unohdetut peruslähtökohdat (I pääkirjoitus), PS 26.3.1968.
- 17 Pöytäkirja 22.3.1968, STK:n johtokunta, Elinkeinoelämän Keskusliiton arkisto; Pöytäkirja 22.3.1968 STK:n hallitus, Elinkeinoelämän Keskusliiton arkisto.
- 18 Pöytäkirja 23.3.1968, SAK:n tvk, AyA.
- 19 Pöytäkirja 26.3.1968, SAK:n tvk, AyA; SAK:n tvk hyväksyi, Palkkatyöläinen 28.3.1968.
- 20 Pöytäkirja 28.3.1968, SKP:n poliittinen toimikunta, KA; Leppänen 1999, 137; Paastela 1991, 106–107.
- 21 Pöytäkirja 3.4.1968, SAK:n tvk, AyA; SAK:n valtuustolta evättiin Liinamaaesitysten käsittely. Viitasaari, Jaakko. SAK:n päätös raskas isku palkansaa-jille, Härskiä politiikkaa (I pääkirjoitus), Eskonen. Liinamaan paperi, PS 27.3.1968; Palkkojen indeksiehto puretaan, Kireät ajat edessä (I pääkirjoitus), PS 28.3.1968; Laakso, Arvo. SAK:n johto ja Liinamaan paperi, Pääomapiirien ja poliittisen oikeiston mieliksi (I pääkirjoitus), Santala, Eero. Ei enää edes kunnan viikunanlehteä SAK:n johtajiston verhona, PS 29.3.1968; Karu todellisuus on, ettei hintoja pystytä valvomaan, PS 30.3.1968; Valtuuslaki voimaan mitä kiireellisimmin, PS 1.4.1968; Liinamaan ohjelma olisi edellyttänyt SAK:n valtuuston ratkaisua, Mihin totuus unohtui? (II pääkirjoitus), PS 2.4.1968; Liinamaa suunnitelma vedenjakajana, Turun kommunistien kanta (II pääkirjoitus), PS 3.4.1968; Vakauttamista ei tule suorittaa vähävaraisten ryhmien kustannuksella, TPSL ja valtalaki (I pääkirjoitus), PS 4.4.1968; Mansner, Markku (1990). *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa. Suomen Työnantajain Keskusliitto 1956–1982*. Jyväskylä, 294.
- 22 Liinamaan paperin hyväksyminen on vaikeaa mutta välttämätöntä, Pienempi paha (I pääkirjoitus), KU 28.3.1968; Liinamaan paperi parempi kuin inflaatio kierteen syveneminen, Kommunistit suhtautuvat myönteisesti sopimukseen, Mihin Päivän Sanomat tähtää? (pääkirjoitus), KU 29.3.1968; Mikä olisi parempi vaihtoehto? (II pääkirjoitus), ”Antaa mennä” -politiikalla ei työväen etuja hoideta, KU 30.3.1968; Liinamaan sopimus hillitsee työttömyyttä ja inflaatiota, Kahdesta vaihtoehdosta valittiin parempi, Katteetonta propagandaa on tällä hetkellä vältettävä, KU 31.3.1968; Tulopolitiittiset ratkaisut, Parempi vaihtoehto, Palkkatyöläinen 4.4.1968.
- 23 Puoluepäätöksiä vastaan toimivien on nyt tarkistettava kantansa, KU 1.4.1968; Turun kommunistien kanta (II pääkirjoitus), PS 3.4.1968.
- 24 Pöytäkirja 5.4.1968 sekä Liite 5/4 -68 Lars Junttila Poliittiselle toimikunnalle, SKPn KKn ammatillisen jaosto, SKP:n ay-jaosto Ca2, KA.
- 25 Virtanen, Rainer. Peruskysymykset otettava huomioon (pääkirjoitus), Piirikomiteassa puhuttua, Uudenmaan piirijärjestön tiedote Toukokuu 1968.
- 26 Pyhälä, Matti. Tulopolitiikka, Uudenmaan piirijärjestön tiedote Toukokuu 1968.

- 27 Helin, Jyrki (1998). *Rakentajien liitto. Rakennusalan työläisten järjestötoiminta Suomessa 1880-luvulta vuoteen 1995*. Rakennusliitto ry, Jyväskylä, 308.
- 28 SKP:n Uudenmaan piirikomitea: Tulopoliitiikan jatkaminen ei palvele työläisten asiaa, Tiedonantaja Marraskuu 4/1968; Leppänen 1999, 129–135, 223–286; Mansner 1990, 294; Paastela 1991, 104–129.
- 29 Pöytäkirjat 5.8., 22.8.1969, SKP:n poliittinen toimikunta, KA; Pöytäkirja 10.8.1969, SKP:n ammatillinen jaosto, SKP:n ay-jaosto Ca2, KA; Pöytäkirjat 31.7., 22.8. ja 5.9.1969 SKP:n KK:n ammattiyhdistyspoliittisen jaoston työvaliokunnan laajennetut kokoukset, SKP ammatillinen jaosto Cb7, KA.

Funktionaalinen tulonjako ja ay-liikkeen itseymmärrys

”Taloudellisella ja sosiaalisella eliitillä on aina keinonsa palauttaa rahat niiden oikeille omistajille vaihtuvista yhteiskunta järjestelmistä riippumatta”, totesi kirjailija Juha Seppälä Helsingin Sanomien markkinataloutta pohtivassa artikkelissa 4.4.2008. Viimeisen 15-vuoden aikana funktionaalinen tulojako on kääntynyt palkansaajille epäsuotuisaksi.¹ Funktionaalinen tulonjako tarkoittaa kansantulon jakoa palkkojen ja yritysvoittojen välillä. Kysymys on syvällisellä tavoin demokraattista yhteisöä koskevasta ilmiöstä.

Taloudellisen voimasuhteen muutos merkitsee usein myös poliittisia muutoksia. Eurooppalainen ”oikeistotsunami” saattaa olla oire keskiluokan haluttomuudesta lisätä maksuosuuttaan julkisen sektorin kuluista tilanteesta, jossa osittain verovapaa ”rälssi” on kasvattanut omaa osaansa yhteisestä potista röyhkeästi kuin käenpojat. Yrityksmaailman ja kaikkein rikkaimman desiilin ylimmän prosentin osuus kansantulosta on nimittäin noussut aivan käsittämättömän paljon.² Muiden kansalaisten ja sen myötä julkisen sektorin osuus on vähentynyt. Tämä muutos merkitsee yhteiskunnallisen voimasuhteen muuttumista, ja samalla muutosta julkisen ja yksityisen sektorin taloudellisiin voimavaroihin. Niinpä julkinen sektori hakee rikastuneelta yrityksmaailmalta sponsoritukea niin tieteen, koulutuksen, urheilun kuin kulttuurinkin tukemiseen ja yrityksmaailman taloudellisten voimavarojen kasvu auttaa sitä ostamaan itselleen yhä lisää hegemoniaa. Aiemmin verovaroin ja parlamentaarisesti päätettyä ja tuettua toimintaa siirtyy askelittain yritysten suhdetoiminnan päätöksenteon piiriin.

Reija Lilja, Pekka Sauramo ja Juhana Vartiainen arvioivat syitä, miksi funktionaalinen tulonjaon muutos on tapahtunut ja palkkojen osuus kansantulosta on laskenut. He esittävät kolmea samanaikaisesti tapahtunutta murrosta selitykseksi muutokselle: Yksi laskun syy

on toimipaikkarakenteen muutos. ”Keskimääräistä tehokkaammissa ja kannattavimmissa yrityksissä palkkojen osuus arvonlisäyksestä on pienempi. Kun näiden yritysten suhteellinen merkitys mm. konkurskien takia vuosina 1992–1994 kasvoi, se näkyi palkkojen osuuden laskuna. Siten osa palkkojen osuuden laskusta selittyy yritysraakenteen muutoksella.” Tutkijoiden mukaan toinen laskun syy on ay-liikkeen hyväksymä palkkamalitti ja kolmas selitys on se, että hintojen nousu paransi kannattavuutta erityisesti markan devalvoitumisen takia.³

Viime vuosina on ilmestynyt monia laajoja ammattiyhdistyshistorioita, kuten Tapio Bergholmin Sopimusyhteiskunnan synty, Erkki Vasaran Virtaa Viisi Vuosikymmentä, Timo Soukolan Riistorauhaa rikkomassa ja Antti Kujalan Paperiliiton historia.⁴ Liittojen teoksissa palkkakehityksen tutkimus ja analysointi on valitettavasti jäänyt muiden tutkimuskohteiden varjoon. Funktionaalinen tulonjako tapahtuu kuitenkin palkkojen ja yritysvoittojen kesken ja ainakin osittain liittojen tekemien työehtosopimusten puitteissa.

Työväentutkimus voisi erityisasemansa vuoksi tarjota tästä asiasta yksityiskohtaisempaa lisätietoa. Minkään yksittäisen tutkimushaaran metodeilla ei ehkä kyetä selvittämään tulonjaon muutoksen kokonaisluonnetta, vaan se vaatisi sekä talous- ja ay-tutkijoiden että ay-toimijoiden yhteistoimintaa. Suomalaisen eliitin innostuminen uusliberalismista ei pysähtynyt poliittiseen keskustaan eikä maltillisiiin palkankorotuksiin pyrkinyt ay-liikkeen johto ole toimillaan ja tavoitteillaan haastanut muutosta tulonjakoon palkansaajien hyväksi. Jaakko Kiander toteaa, että ”palkkanormin tiukka noudattaminen eli reaalisten palkankorotusten mitoittaminen jatkuvasti hieman tuottavuus kehitystä pienemmäksi merkitsee sitä, että funktionaalinen tulonjako voi muuttua vain yhteen suuntaan. Pitkälti näin on käynytkin...”⁵

Työväenliikkeen ja uusliberalististen aatteiden ja toimenpiteiden keskinäissuhteesta ei vielä ole valitettavasti ilmestynyt laajempaa tutkimusta. Se että ay-liikkeen johto on hyväksynyt palkkamalitin, ei kuitenkaan pelkästään selitä tulonjaon muutosta. Pelkästään yhteiskunnallisten rakenteiden tai puolueiden ja järjestöjen johdon analysointi saattaa tuottaa virheellisiä ja vajavaisia tuloksia, jos muu-

tosprosesseja ei tutkita kansalaisten ja ylärakenteen toimijoiden vuoropuheluna. Ay-liike nojaa pääasiassa työpaikkojen työntekijöiden yhteishenkeen ja luottamukseen, jonka tähden muutoksen tutkimukseen kuuluu myös työpaikkojen ammattiyhdistystoiminta. Pysin artikkelissani esittämään joitain näkökulmia siitä, mikä voisi olla työväentutkimuksen panos tämän valtavan tulonjaon mullistuksen tulkintaan ja ymmärtämiseen.

Ylituotantokriisit ja työvoiman ylitarjonta

Juha Siltala siteeraa Robert Brennerin näkemystä, että uusliberalismin voitolle pääsyä edesauttoi ylikapasiteetin syntyminen kehittyneiden teollisuusmaiden kulutustavaratuotannossa 1970-luvulla. Siltala arvioi, kuinka ”tosiasiaksi jää, että kapitalismin tai ehkä koko teollisen tuotantotavan ylituotantokriisiä hoidettiin määräämällä lääkkeeksi samaa tuottavuutta – mittakaavaetuja ja yksikkökustannusten leikkaamista – jotka tilanteeseen olivat johtaneet” Näin teollisen utopian lupaus koneellisen tuottavuuden kasvusta ihmistyövoiman vapauttajana kääntyiikin dystopiaksi ja hintojen halpeneminen ihmisten halventamiseksi.”⁶

Eric Hobsbawm kuvaa teoksessaan *Labouring Men*, kuinka Englannissa ammattiyhdistysliikkeen virallinen tunnustaminen ja suuri 1870-luvun lama toivat näkyviin tietoisien luokkayhteistyön (*collaboration*). Pannutyöläiset lauloivat vuonna 1872, miten ”kapitalistin tulee kantaa kaikki riskit kuin laiva, joka ensinnä havaitsee virran ja vuoksen ja tuntee kiivaan yrittämisen. Tästä syystä työväen tulee tehdä yhteistyötä ja auttaa kaikin voimin omia johtajiaan (*masters*) kilpailemaan.”⁷ Tilanne, joka Englannin työväestöä rasitti 1870-luvun laman aikana, eli tuotannon siirtyminen halvemman työvoiman maihin, ylituotanto ja työttömyys, muistuttaa tämän hetkistä kansallista ja kansainvälistä tilannetta, kuten niin monet tutkijat ovat pyrkineet osoittamaan.⁸

Englannin pannutyöläisten ajattelutapa ei ole täysin vierasta meidänkään ay-liikkeellemme, ei sen johdolle eikä aina aktiiveillekaan. Elintarviketeollisuuden useimmilla aloilla on vain kaksi suurta konsernia, leipomoissa Fazer ja Vaasa & Vaasa, liha-alalla Atria ja HK, panimoissa Koff ja Hartwall. Konsernien sisällä verrataan tuotteiden yksikköhintoja toisiinsa. Tuotteet siirtyvät konsernin sisällä yrityksestä toiseen, ja tuotantolinjan lopettaminen merkitsee toisinaan irtisanomisia. Konsernien välinen hintakilpailu ja prosenttiosuudet ovat työpaikkojen seinillä, koulutuspäivillä ja pienten tuotantopalkkioiden muodossa tilinauhalla. Kun useimmissa isoissa tuotantolaitoksissa on käyty yt-neuvotteluja yli kymmenen viimeisen vuoden ajan, ei luottamusmiesten asema ole helppoa. Valitaanko suostuminen palkkakilpailuun ja pieniin myönnytyksiin vai työntekijöiden palkkojen ja työehtojen hintayhteistyö työnantajien uhkailla irtisanomisilla? Liittojen konserniyhteistyötä kokeneet ay-toimijat tietävät, miten raadolliseksi arki toisinaan muuttuu, kun keskenään kilpailevien eri konsernien ay-aktiivien pitäisi sopia yhteisestä strategiasta tai saman konsernin sisällä työpaikkansa säilyttävien pitäisi tukea lopetettavien laitosten työntekijöitä.

Ehkäpä luottamus työväenliikkeen voimaan ja palkkataistelun oikeutukseen on keskeinen palkkaliikkeen taustatekijä. Beverly Silverin mukaan ”kuluneen edellisen vuosisadan ajan liike on elänyt ajatuksesta, että työläisillä todella on voimaa ja vielä enemmän siitä, että tätä voimaa voidaan käyttää tehokkaasti parantamaan heidän elinolosuhteitaan.” Silver pohtii, olisiko suurin ongelma liikehdinnän vähentymiselle se, että globalisaation myötä tämä luottamus on vähentynyt.⁹

Yrityskohtaisista valtakunnallisiin kartelleihin

Ay-liikkeen esivaiheissa teollistuvassa Euroopassa pienten käsityöläispajojen työntekijät pyrkivät yhdessä sopimaan taksan, jonka alle ei työskennellä ja pyrkivät myös levittämään tasonsa ensin omalle paikkakunnalleen ja sitten niin laajalle kuin mahdollista. Suomes-

sakin ennen toista maailmansotaa jotkut vahvat ammattialat saivat ajoittain sovittua jotakin kaupunkia koskevia yhteisiä sopimuksia työnantajien kanssa.¹⁰

Valtakunnalliset eri alojen työsopimukset vakiintuivat vähitellen toisen maailmansodan jälkeen, mutta monille aloille sopimusten taso jäi heikoksi otaksuttavasti huonon järjestäytymisen ja työpaikkakoh-taisen tradition puutteen vuoksi. Matti Hannikaisen ja Sakari Heik-kisen artikkelissa ”The Labour Market” oleva kuvio osoittaa, miten työntekijöiden palkkojen osuus kansantulosta nousi sodan jälkeisinä vuosina aina vuoden 1956 yleislakkoon asti ja oli silloin suurempi kuin koskaan sen jälkeen.¹¹ Tulos on outo. Vaikka heti sodan jälkeen tehdyillä valtalaeilla palkkoja nostettiin tuntuvasti, sen jälkeen oli voimassa palkkasäännöstely, jolloin reaaliasiotasoa pyrittiin pitä-mään yllä hintojen sääntelyllä ja subventioilla. Kun vuoden 1951 nelivuotiseen sopimukseen ei sisältynyt lainkaan palkankorotuksia eikä indeksihyvityksiä, miksi palkat nousivat?¹²

Muutamilta elintarvikkeen aloilta löytyi palkkatilastoja Sosiaalisesta Aikakausikirjasta, joita saatoin verrata liiton arkistosta löytyneisiin työehtosopimuksiin. Vertailin tupakan, panimon ja paahtimon nais-työntekijöiden ohjetuntipalkkoja ja käytännön ansioita. Osoittautui, että työehtosopimusten ohjepalkkojen sekä panimon ja paahtimon naistyöntekijöiden käytännön ansiotaso oli selvästi pienempi kuin tupakkateollisuudessa, jossa oli alan vanhinta ja militanteinta työ-paikkakulttuuria. Elintarviketyöläisten Liiton lehti Elintae kertoi vuonna 1954 – siis silloin kun palkkasäännöstely oli voimassa – Suo-men Tupakka Oy:n työläisten ajattelumallista: ”Meidän tehtaallam-me on vuosien mittaan ollut useitakin lakkoja, jotka tosin eivät ole kestäneet kuin lyhyen ajan kerrallaan, mutta joista aina silloin tällöin on ollut näkyvääkin seurausta”. SEL:n palkkasihteeri Karl Eriksson arvioi, ettei tupakkatehtaissa tunnettu suurtakaan kiinnostusta työ-ehtosopimusten ohjepalkkatasoon, koska talokohtaiset sopimukset ja käytännöt olivat selvästi sopimuspalkkoja paremmat.¹³

Vuosikymmenien aikana kehittyneet monimutkaiset urakkajär-jestelyt turvasivat työntekijöille käytännössä yleiskorotusten annin jopa moninkertaisena. Tämä vahvojen ”itsellisyys” oli taas omiaan

hidastamaan koko alaa koskevan yleisen sopimusturvan kehittymistä, koska vahvimmat osastot ja työhuonekunnat kykenivät huolehtimaan ansioistaan ohi ja yli valtakunnallisten työehtosopimusten. Niissä yrityksissä, joissa oli vahvaa ammattiyhdistystoimintaa, johti tiesi, että sopimuskorotus oli vasta alkua, mutta heikkojen ammattiyhdistysten yrityksissä kukaan ei painostanut johtoa sen parempiin palkankorotuksiin. Vaikken varsinaisesti laajemmin tutkinut 1950-luvun työpaikkaliikehdintää, törmäsin useisiin lehtiartikkeleihin ja haastatteluaineistoon, jotka todistavat työpaikkakohtaisen liikehdinnän merkityksestä. Eduskunnan välikyсыmьskeskustelussa 15. huhtikuuta 1958 edustaja Antti Rantamaa (ml) kertoi saaneensa tietoonsa tamperelaisten metallityöläisten ansioita. Verrattuaan niitä metalliteollisuuden ohjepalkkoihin hän oli hämmästynyt siitä, miten käytännön palkat saattoivat olla niin paljon parempia kuin työehtosopimuksiin kirjatut ohjepalkat.¹⁴

Haastattelemani Ilmari Niemisen mukaan metallissa 1950- ja 1960-luvuilla oli tosiasiaassa monia epävirallisia palkkatasoja: telakat vertasivat palkkoja keskenään, samoin konepajat ja valimot, perusteollisuuden työpaikat keskenään ja niin edelleen. Rakennuksien työkunnat tekivät aina rakennustyömaan alkaessa urakkasopimukset, ja työ kuntien pitäessä tiukasti yhtä ammattimiehet hilasivat tehokkaasti palkkatasoa ylöspäin.¹⁵ Tehdessäni liha-elintarviketyöntekijöiden historiaa, kävi ilmi sekä säilyneiden palkkatietojen että suullisten yhdensuuntaisten muisteluiden avulla, että Helsingin Kauppiaiden palkkataso saattoi olla kaksin- jopa kolmikertainen verrattuna maakunnan lihateollisuusyritysten palkkatasoon vielä 1960-luvun loppuvuosina.¹⁶ 1970-luvun alkaessa suomalainen yhteiskunta kohtasi työpaikkakohtaisen lakkoliikehdinnän valtavan nousun. Kirjasin Helsingin Kauppiaiden työhuonekunnan pöytäkirjoista jokaisesta kahden vuoden aikana työaikana pidettyjen työhuonekuntien kokouksista muutaman lauseen ja tekstiä tuli 14 sivua.¹⁷

Työskentelin vuosina 1976–1993 Helsingin leipomotyöntekijäin palveluksessa. Tein tarkkaa tilastoa alan palkkatasosta ja vuotuiset turhauttavat jälkeenjääneisyyslaskelmat. Koska alalla ei juuri tunnettu työpaikkakohtaista liikehdintää, leipomoalan palkkojen jälkeenjää-

neisyys vahvoista aloista kasvoi vuosi vuodelta, vaikka teimme ehdottomasti kaikkemme saadaksemme työehtosopimustasoa nousemaan. Tämä kehitys jatkui aina 1990-luvun lamaan asti. Yllättäen laman alkaessa ja teollisuuden saneerausten jatkuessa työehtosopimusten merkitys kasvoi perinteisen teollisuuden piirissä. Liukumakehitys hiljeni työpaikkakohtaisen liikehinnän ja työttömyyden myötä. Vaikkei vakituisten työntekijöiden kaikkia liukumia kyettykään ottamaan pois, uudet työntekijät palkattiin usein ohjepalkalla ja liukumien merkitys väheni ohjepalkkakorotusten myötä. Muistelen, kuinka eräässä seminaarissa hyvän yrityskohtaisen palkkatason sokeriteollisuuden pääluottamusmiehet kysyivät, miksi leipomon ohjepalkat olivat niin paljon parempia kuin muut elintarvikealojen ohjepalkat. Aiemmin liukuma- ja urakkapalkkoilla työskennelleet eivät olleet kiinnittäneet mitään huomiota työehtosopimustensa ohjepalkkatasoon.

Oman kokemuksen mukaan vanha militanttien työpaikkayksiköiden oma palkkakartellijärjestelmä alkoi todella murtua vasta 1990-luvun puolivälin aikoihin. Toki nämä yksiköt olivat aiemminkin toimillaan ja puheillaan pyrkineet parantamaan liittojensa sopimuksia, mutta todellinen taistelu vahvoissa lihatehtaissa, metalliyrityksissä ja monilla muilla aloilla käytiin vielä 1980-luvulla talon sisäisissä neuvotteluissa. Mielestäni olisi syytä tutkia ja pohtia, onko vanhoilla perinteisen ammattiyhdistystoiminnan aloilla kyseessä useita vuosikymmeniä kestänyt henkinen murros, jossa vasta nyt aletaan kokea palkkakartelliksi koko maan kattava sopimus. Uuteen todellisuuteen viittäisi myös liittomme teettämä palkkatutkimus, jossa aiemmin hyvin erisuuruista palkkaa saavien työntekijäryhmien keskiansiotasot ovat viime vuosina hätkähdyttävästi lähentyneet toisiaan.¹⁸ Painopisteen muuttumista kuvaa ehkä sekin, että työnantajasektori haluaa lisätä paikallista sopimista, koska arvioi voivansa saada siten työvoiman välille kilpailua ja sen avulla parempaa tulosta itselleen.

Beverly Silver on tutkimuksissaan osoittanut, miten työpaikka-kohtainen tuloksekas lakkoliikehdintä liittyy tuotannonhaarojen ensimmäisiin innovatiivisiin vaiheisiin, jolloin yritysten keskinäinen kilpailu ei vielä ole kyennyt painamaan katteita alas.¹⁹ Ehkäpä

tämäntekäläinen tilanne oli Suomessa samoilla aloilla kuin voimakas työpaikkakohtainen liikehdintä. Lama ja yritysten lisääntynyt kilpailu on aiheuttanut perinteisen työpaikkakohtaisen toiminnan heikkenemistä. Olen kuullut monen 1970-luvuilla ja 1980-luvuilla toimineen ay-aktiivin suorastaan nolona ja häpeillen puhuvan siitä, ettei enää tapella työpaikkakohtaisesti liukumia. Perinteisen asenteen ja tradition omaavat ay-aktiivit pitävät pelkillä ohjepalkoilla työskentelyä lähinnä todisteena huonosta yhteishengestä ja avuttomasta ja epäonnistuneesta edunvalvonnasta. Kuitenkin Beverly Silver on myös kuvannut sitä, miten tuotantoprosessien kehittyessä ja kilpailun kiristytessä pelkkä yrityskohtainen palkkaliikehdintä ei välttämättä tuo enää yhtä hyviä tuloksia kuin ennen. Hänen mukaansa voitokkaampaa tulosta saadaan, mikäli kyetään kehittämään laajempia yhteiskunnallisia liikkeitä tukemaan toimintaa palkkatason ja sosiaalisen ja taloudellisen oikeudenmukaisuuden puolesta.²⁰

Otakun, että olemme olleet todistamassa hidasta ja hankalaa prosessia, jossa työpaikkatason kartellista edetään valtakunnan tasolle ja mahdollisesti siitäkin eteenpäin, mutta polveilevasti ja mutkikkaasti. Kiinnostava tulkintaongelma liittyykin viimeisten vuosikymmenien työpaikkakohtaisen palkkaliikkeen heikentymiseen. Onko työpaikkakohtainen liikehdintä ollut aiemmin työehtosopimustoimintaa eteenpäin vievä sytyke, jossa voimakkaiden yritysten saavutukset on sitten kirjattu ikään kuin kilpailun estämiseksi valtakunnan työehtosopimukseen? Tällöin työpaikkakohtaisen liikehdinnän vähentyminen olisi ollut selkeä selitys tapahtuneelle tulonjaon muutokselle, eikä liittojen tai ay-liikkeen johdon näkemyksillä ja asenteilla olisi ollut aiempina vuosina niin suurta merkitystä lopputulokselle kuin kuvitellaan. Eräs vaihtoehtoinen tulkinta lähtee ajatuksesta, jonka mukaan pääpainon ollessa työpaikkatoiminnassa, valtakunnallisten sopimusten merkitys on koettu toisarvoiseksi, eikä niiden parantamiseen ole täydellä voimin paneuduttu. Tai jopa niin, että työpaikkaliikehdintä on ollut hidastamassa sopimuskehitystä talokohtaisten urakka- ja muiden palkkakäytösten takia.

Ehkäpä valtakunnallisen kartellin vetoa voimaa lisää kansallisen ja kansainvälisen kilpailun lisääntyminen, joka pakottaa työntekijät

pyrkimään siihen, että kilpailevan yrityksen työntekijöille maksetaan yhtä hyvää palkkaa kuin omassa yrityksessä. Heikentyneet mahdollisuudet työpaikkakohtaiseen liikehdintään lisäävät painetta valtakunnan sopimusten parantamiseen ryhmillä, joiden aiempi tyytymättömyys on kanavoitunut työpaikkatason toimintaan. Proletarisoituvien ja työehtosopimuspalkkoilla työskentelevien toimihenkilöiden lisääntynyt ammattiyhdistysaktiivisuus ja kiinnostuminen edunvalvontaan sekä perinteisen työväestön liitoissa ainakin tilapäisesti lisääntynyt tradeunionismi, ”palkkamaltin” kyseenalaistuminen sekä mahdollinen tuleva työvoimapula saattavat myös parantaa työntekijöiden mahdollisuuksia lisätä jälleen osuuttaan kansantulon jaossa.

Tutkimusongelmia

Teimme itse ja teetimme Suomen Elintarviketyöläisten Liiton (SEL) 100-vuotisjuhlakirjaa varten joukon tutkimusta alan palkkojen kehityksestä.²¹ Erilaisten palkkakehitysmittareiden keskinäinen vertailu tuotti monia mielenkiintoisia tuloksia, joita liiton työehtosopimusosastolla on hyödynnetty. Työnantajaliittojen tilastojen ja alan työehtosopimusten sekä liiton palkkaosaston ns. hiljaisen tiedon avulla pyrimme arvioimaan sopimusturvan ja työpaikkakohtaisen liukuman kehitystä eri aloilla viimeisen 30-vuoden ajalta. Prosessi oli mutkikkoudessaan mieleenpainuva, eikä palkkasarjoja saatu täysin kuntoon. Jotta sopimusturvaa kyetään tilastojen avulla mittaamaan, tarvittaisiin riittävän kunnollista tilastotietoa eri palkkaryhmien osuudesta, alallaolovuosien osuuksista ja muutakin hyvin yksityiskohtaista pitkän jakson aineistoa. Osa työehtosopimuksista tehtiin Liiketyönantajien Keskusliiton (LTK) kanssa, (leipomo ja meijeri) osa Työnantajien Yleisen ryhmän, sittemmin Suomen Työnantajien Keskusliiton (STK) kanssa (liha ja elintarviketeollisuus). Näiden sopimusalojen erot olivat monella tavalla huomattavia, mm. lakosakkojen määrä oli moninkertainen STK:n kentässä verrattuna LTK:n kenttään. Liiketyönantajien tilastoaineisto antoi enemmän tietoa palkkaryhmien osuuksista. Työnantajain Yleisen ryhmän, sit-

temmin STK:n tilastoista ei sellaisia saatu vaan jouduttiin tyytymään vaatimattomampaan mittariin. Itselleni oli yllätys se, miten huonosti eri työnantajaliittojen palkkatilastoja on arkistoitu ja saatavilla esimerkiksi Tilastokeskuksesta tai Kansalliskirjaston kokoelmista. Ilman ammattiliiton omaa arkistoa ja työehto-osaston asiantuntemusta tehtävä olisi ollut mahdoton. Nytkin prosessin tulos jäi vaatimattomammaksi kuin olimme toivoneet.

Ohjepalkkojen ja käytännön ansioiden eroa näytti pysyneen hyvinkin samanlaisena tai emme sittenkään kyenneet sitä riittävästi erottamaan. Työnantajaliittojen tilastoihin perustuvien vertailujen mukaan 2000-luvulla merkittävintä palkkojen nousua olisivat aiheuttaneet vuoro- ja yötyön lisääntymiset, koska niistä maksettavat korvaukset ovat hyviä, näin etenkin leipomoteollisuudessa mutta myös muilla vuorotyöaloilla. Koska juuri vuorotyön ja muiden epätyypillisten työaikojen korvausten osuus oli niinkin merkittävää, tulos selittää työnantajaliittojen pyrkimyksiä helpottaa työaikakorvausten yksityiskohtaisia sopimusmääräyksiä.

Mielenkiintoisin prosessi oli eri tietoihin perustunut palkkavertailu. Liitossa on ollut vuosia tilastoyhteistyösopimus alan työnantajien kanssa ja on totuttu käsittelemään säännöllisen ja epäsäännöllisen työajan tunti- ja kuukausipalkkatilastoja. Tilasimme Ritva Pitkäseltä kuitenkin toisenlaiset, Tilastokeskuksen teollisuustilastoihin perustuvat aineistot, joissa alan vuotuinen palkkasumma jaettiin tehdyillä työtunneilla.²² Pitkän jakson käyrät eivät olleet samansuuntaisia työnantajien tilastoihin perustuvien käyrien kanssa ja vuosiansioiden pohjalta lasketut tuntipalkat olivat merkittävästi suuremmat.

Tietenkin kyse oli tutusta ilmiöstä, johon nyt tilastot havahduttivat. SAK:n ja liittojen toiminta on vuosikymmenien ajan suuntautunut hyvin monipuolisesti sellaisten palkanosien parantamiseen, jotka eivät näy normaaleissa tuntipalkkatilastoissa ja useimmat edut paranevat työsuhteiden pidentyessä. Tilastovertailujen kannustama liiton työehtosopimusosaston toimitsija Ari Huuki teki kuvitteellisen laskelman, jossa työehtosopimukseen perustuva työntekijän ohjepalkka ja 15 prosentin urakkahyvitys antaisivat hänelle vuodessa 14 151 euroa. Kun mukaan laskettiin alan työehtosopimusten tai

lakien määrittelemien vuorolisien, pekkaskorvauksen, arkipyhäkorvauksen, ylitöiden, sairausajan palkkojen, sairaan lapsen hoidon palkalliset vapaat, palvelusvuosilisien ja vuosilomapalkan merkitys, vuosiansio nousi 24 645 euroon. Tätä aineistoa käytettiin hyväksi vuoden 2005 pätkätyökamppailussa ja vasta se havahdutti monet ay-aktiivit ymmärtämään, miksi työnantajat niin halukkaasti käyttävät erilaisia lyhytaikaisia vuokra- ja pätkätyöntekijöitä.

Liittosihteeri Henri Lindholm kykeni hankitun laajan tilastoaineiston pohjalta arvioimaan monia kiinnostavia liiton eri sopimusalojen palkkakehitykseen liittyneitä kysymyksiä omassa artikkelissaan liiton juhla-julkaisussa. Oman työehtosopimusosastomme asiantuntemus ja yhteistyö talous- ja historian tutkijoiden kanssa tuotti tuloksen, jollaiseen ei mielestäni olisi päästy minkään erillisen tutkimusmetodin avulla.²³

Valtiotieteiden lisensiaatti Raimo Parikka oli SEL:n 100-vuotisjuhla-julkaisun toimituskunnan jäsen, veti kirjoittajien koulutusseminaarit ja ohjasi heidän työtään. Hän arvioi liiton Elintae-lehdessä 6/2005 kirjan antia mm. seuraavasti: ”On ehkä yllättävääkin todeta, että kirjan viimeinen, palkkakehitystä tutkiva kirjoitus on monessa mielessä urauurtavaa tekstiä. – Niin hämmästyttävältä kuin se kuulostaakin, vastaavia pitkän ajanjakson palkkakehitystä tarkastelevia kirjoituksia ei muista ammattiliittohistorioista juurikaan löydy. Siinä avataan menneen tarkastelun perusteella keskustelua myös tulevista linjauksista, mikä on hyvä osoitus historian kirjaamisen ajankohtaisuudesta.”

Elintarviketeollisuudessa palkkojen ja voittojen osuudessa ei ollut tapahtunut samantyyppistä voittojen uusjakoa kuin teollisuudessa yleensä. Kuten Lilja, Sauramo ja Vartiainen toteavat ”elintarviketeollisuus on poikkeuksellinen toimiala, koska siellä palkkojen osuus nousi selvähkösti. Työn tuottavuus kasvoi kyllä nopeammin kuin yksityisellä sektorilla keskimäärin mutta kuitenkin hitaammin kuin teollisuudessa. Yksikkötyökustannuksetkin laskivat suhteellisen riipeästi, mutta hinnat laskivat, osaksi eurooppalaisen yhdentymiskehityksen takia, vielä enemmän. Elintarviketeollisuus kärsikin viime vuosikymmenellä kannattavuusongelmista.”²⁴ Samoihin tuloksiin

päätyi Pitkänen raportissaan muutama vuosi myöhemmin. ”Teollisuustilasto ja kansantalouden tilinpito antavat tulonjaon muutokselle saman pääsuunnan: elintarviketeollisuudessa palkansaajien osuus tulosta nousi vuosina 1995–2000 mutta on sen jälkeen kääntynyt laskuun ja lähestyy tehdasteollisuuden tasoa. Kansantalouden tilinpidon mukaan kasvu on ollut jyrkempää kuin teollisuustilaston.”²⁵

Työvoiman hintakilpailua edistetään monella tavalla ja tasolla

Suomalaiset työehtosopimukset ovat merkittävä työvoiman keskinäistä kilpailua estävä tekijä, jonka työnantajat joutuvat ottamaan huomioon. Kuten SEL:n juhlakirjaan hankittu tilastoaineisto osoitti, varsinaisten palkankorotusten lisäksi palkanmuodostukseen vaikuttaneet merkittävät tekijät ovat olleet koko 1970–1980 luvun aikana sovitut vuosiloma-, työajanlyhennysajan, sairausajan ja muut vastaavat korvaukset. Ovatko uudet työorganisaatioissa tapahtuneet järjestelyt olleet omalta osaltaan heikentämässä palkansaajien saamaa pottia kansantulosta? Mitä siivouksen, kuljetuksen, kunnossapidon tai vaikkapa palkanlaskennan ulkoistaminen on merkinnyt tulonjaon muutokselle? On syytä pohtia, ovatko nämä uudet työorganisaatioiden muodot ennen kaikkea menetelmiä, joilla työvoiman palkkakartellia pyritään kiertämään; vastausta työehtosopimusten yleissitovuudelle ja ay-liikkeen voimalle.

Yhä useammalla alalla töitä siirretään sellaiselle alihankkijalle, jonka työntekijät kuuluvat usein toisen liiton järjestämisalaa. Jos työntekijäryhmä ei ole enää talokollektiivin tuen piirissä tai alihankintayrityksen työehtosopimus on työntekijöille epäedullisempi, ulkoistaminen on edesauttanut työvoiman hinnan alentamista. Työpaikkakohtaisen sopimisen mahdollisuus monilla aloilla on johtanut siihen, että alihankintayritysten matalampi palkkataso houkuttaa siirtämään töitä vakituiselta väeltä alihankkijalle. Pienten alihankkijoiden palveluksessa olevien työntekijöiden mahdollisuudet vastustaa työnantajan yksipuolista sanelua ovat heikommat, joten niissä ”sopiminen” on usein

merkinnyt sopimustason huonontumista. Myös määräaikaisten ja vuokratyöntekijöiden käyttö mahdollistaa työntekijäin palkkatason laskemisen voimassa olevan sopimusjärjestelmän puitteissa. Lisäksi monella alalla keinotellaan ulkomaisen työvoiman tietämättömyydellä ja teetetään töitä alta työehtosopimuspalkkojen.

Eräänä nykyajan vaikeimpana ongelmana ay-liikkeessä onkin koettu väliaikaisten ja määräaikaisten työntekijöiden työsuhteiden epävarmuus ja huonot työolot. Monessa tapauksessa kyse on ay-liikkeen itsensä tekemien työehtosopimusten seurauksista. Vaikka edellä kuvattuja ongelmia ei ole ratkaistu vielä likikään tyydyttävällä tavalla, ay-liikkeessä on havaittu niiden olemassaolo ja ratkaisumalleja etsitään. Pätkätyöntyöläisyyden ongelmista on myös jo runsaasti hyvää tutkimusta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran edellinen vuosikirjakin käsitteli juuri tätä ongelmaa.²⁶ Sen sijaan ”pakkoyrittäjyyttä” on levitetty yhteiskuntaan melko lailla ilman laajempaa kriittistä tutkimusta ja keskustelua, tosin mm. Juha Siltala on käsitellyt yrittäjyyttä osana uutta työelämän epävarmuutta.²⁷

Pienyrittäjät eri vaiheissa ja konteksteissa

Suomalainen pienyrittäjä ja palkansaaja ovat nykyään monessa mielessä erilaisessa asemassa. Työssäkäyvillä on yleissitovan työehtosopimuksen suoja. Palkkatyöläisstatuksen ja oikeuden sen turvaaman sosiaalietuuksiin voi esimerkiksi menettää, jos on liian pitkään pois työelämästä, Suomesta tai alkaa yrittäjäksi. Kun tutkitaan työväenliikkeen ja ay-liikkeen perustajia tai käsityöläisaktiiveja eri vuosisatoina, palkkatyöläisen ja pienyrittäjäkäsityöläisen ero ei ole ollut selkeä tai edes vastakkainen vaan työtätekeväksi miellettiin työtä tekevä. Monetkin työväenliikkeen esitaistelijat olivat nykymielessä pienyrittäjiä ja luokkasodan jälkeisinä vuosikymmeninä monet ammattiyhdistysaktiivit joutuivat pienyrittäjiksi, koska mustien listojen takia heidän työnsaantinsa oli mahdotonta. Muutamat maineikkaat makkaratehtaat on perustettu näistä syistä.²⁸

Pienyrittäjyys on kuitenkin viime vuosina saanut aivan uudenlaista gloriaa ja ilmettä. Yrittäjyys on korotettu kansakunnan säilymisen ehdoksi ja sitä opetetaan jopa peruskoulussa. Yrittäjän vapaus ja yrittäjän joustavuus ovat aikakauden muotitermejä. Luodaanko yrittäjyyden markkinoinnin avulla tosiasiaa yleissitovien työehtosopimusten kanssa kilpailevaa joustavaa ryhmää, joka ei nauti juuri minkäänlaista lainsuojaa sen paremmin työehtojen kuin sosiaalisten etujenkaan puolelta? Liikenneministeri Anu Vehviläinen valitti 8.4.2008 Helsingin Sanomissa EU:n joustamattomuutta. Suomi vaatii, että yrittäjäkuljettajat pitäisi vapauttaa maantiekuljettajien työaikadirektiivin ulkopuolelle. Vehviläisen mukaan ”päättöksen viivästyminen uhkaa jopa 10 000 pienyrittäjän toimintaa, heille direktiivin noudattaminen tuo lisäkustannuksia.” EU:n liikennekomissaaria kiinnostaa kuitenkin asia, koska ”erikoiskohtelu voi olla epäreilua muiden kannalta” raportoi Helsingin Sanomien valpas toimittaja. Moni kuljettaja on joutunut yrittäjäksi pakon edessä ja nyt ministeri taistelee hänelle erikoiskohtelua, oikeutta ajaa työaikadirektiivejä pidempiä työpäiviä. Yhden rekan omistajat ovat useimmiten joutuneet kilpailemaan hintansa niin alhaisiksi, että polttoaineiden hintojen korotukset ovat olleet kaataa kupin ja siinä tilanteessa jatkuva ylitö on sekä kuljettajalle itselleen että muille tielläliikkujien hengelle vaarallinen kilpailun tuoma pakko.

Olen työssäni joutunut seuraamaan, miten elintarviketeollisuus on ulkoistanut kuljetuksen (pakko)myymällä autot kuskeille; rakennusalalla ja monella muullakin alalla tunnetaan pienyrittäjyyden ilmiö ja ongelmat. Valitettavan usein näyttää siltä, että sekä lainsäätäjän että ison työnantajan pyrkimyksissä on ennen kaikkea alentaa työn hintaa ja sosiaalista turvaa, lisätä kilpailua ja näin heikentää ammattiliittojen yleissitovien työehtosopimusten merkitystä. Sama ilmiö on tuttu myös lehtitaloissa. Monet freelancer -toimittajat ovat nykyään pienyrittäjiä. Journalisti lehdessä 8.5.2008 valitettiin, että sanomalehdet maksavat vähemmän free-työstä, kuin ne joutuisivat maksamaan samasta työstä omalle henkilökunnalleen. Niin kaukana kuin freelancer-toimittajan työ onkin esimerkiksi maitoauton kuljettajan työstä, kummaltakin voi kysyä samoja kysymyksiä: minkälaiseksi jää tuntipalkka, jos maksaa

riittävät sosiaalivakuutukset, ylityökorvaukset ja työkalukorvaukset? Oletteko joutunut tinkimään sosiaaliturvastanne? Miten väliaikaisten työttömyyskausienne turva on järjestetty?

Suomen Yrittäjien Keskusjärjestö teetti verottajalla selvityksen, jonka mukaan vuonna 2006 yrittäjän keskimääräinen tulo oli 36 611 euroa, kun palkansaajan keskitulo oli 27 844 euroa. Verotuksen jälkeen käteen jäävät tulot ovat yrittäjällä 29 prosenttia palkansaajan vastaavaa keskimääräistä tuloa korkeammat. Kun työvoimatiedustelun mukaan yrittäjien työtunnit ylittävät palkansaajien vastaavan keskimääräiset työtunnit 20 prosentilla, yrittäjälle jää käteen verotuksen jälkeen noin 8 prosenttia suurempi tuntikohtainen tulos työpanoksestaan kuin palkansaajalla, todetaan tiedotteessa. Mutta yrittäjyyskin on laava käsite, eivätkä keskiarvot kerro kaikkea. Tutkimuksen mukaan vajaalla kolmanneksella yrittäjistä tulot jäivät pienemmiksi kuin metalliteollisuuden minimipalkka.²⁹

Olisi erinomaista, jos journalistien, rakentajien ja kuljettajien liitot teettäisivät yhdessä yhteisen riittävän tasokkaan tutkimuksen vain itsensä työllistävien yrittäjien tilanteesta: miten tuntipalkat ja sosiaaliset edut ovat kehittyneet suhteessa normaalien työsuhteiden tasoon? Onko kyse valtiovallan veroeduilla suosimasta palkkadumpauksesta, jolla pyritään kilpailuttamaan kaikkien työtekijöiden palkkoja alemmaksi vai yrittäjälle reiluista eduista, jonka kaltaisia työntekijäinkin pitäisi havitella? Miten liittojen tulisi toimia näiden työtätekevien vain itsensä työllistävien pienyrittäjien kanssa? Ovatko he jo joillain aloilla tai voisivatko he olla mukana toiminnassa alan työntekijäin edunvalvonnassa, niin että keskinäinen kilpailutilanne saataisiin pois?

Kuuma kysymys – ylituotantoa ja kilpailua, kilpailua...

Tilanteessa, jossa valtakunnallisten työehtosopimusten merkitys on kasvanut ja kasvamassa edelleen, koko kysymys työehtosopimusten oikeutuksesta on asettumassa uuteen valoon Euroopan Unionin direktiivien myötä. Vasta tehdessäni Liha-elintarviketyöntekijöiden

ammattiosasto 5:n historiikkaa havaitsin, miten samantyyppiset lähtökohdat ja ongelmat synnyttivät sekä ay-liikkeen ja maataloustuottajien osuuskunnat 1900-luvun vaihteessa. Kummankin pyrkimyksenä oli yhteistyön ja kartellin avulla estää vapaan kapitalismin pyrkimys kilpailuttaa työntekijät tai tuottajat toisiaan vastaan. Voisiko maataloustuottajien kohtaloa verrata palkansaajien tämänhetkisiin pelkoihin ja ongelmiin? Liha-alan tuottajien ja heidän omistamiensa jalostuslaitosten hintayhteistyö kiellettiin EU-sopeutumisen myötä 1991–1994. Varhaisempi kilpailulainsäädäntö oli hyväksynyt maataloustuottajien omistamien osuuskuntien hinta- ja hankintayhteistyön, joka siis aikoinaan oli synnitetty kovan kapitalismin vastapainoksi suojelemaan yksityistä viljelijää. Kilpailuvirasto ja kilpailuasioista vastannut ministeri Pertti Salolainen eivät hyväksyneet näitä näkemyksiä 1990-luvun alkuvuosina. Sen sijaan S-ryhmän alue- ja paikallisuuskauppojen hintayhteistyön kilpailuvirasto hyväksyi.

Tutkija Sami Karhu kuvaa Pellervo-seuran juhlakirjassa kilpailulainsäädäntöprosessia tapahtumana, jossa olivat toisella puolella Pellervo-seuran toimijat, tuottajaosuuskunnat ja MTK ja toisella puolella lähinnä kokoomus ja sosialidemokraatit. Toisaalta Pellervo-seuran toimitusjohtaja Samuli Skurnik kuvasi omassa väitöskirjassaan muutama vuosi myöhemmin, miten hän yhdessä muutamien muiden pellervolais-johtajien kanssa osallistui Harvard Business Schoolin koulutusohjelmaan, jonka pohjalta rakennettiin suomalainen strategia elintarvikealalle. Skurnikin mukaan ratkaisevan tärkeitä asioita olivat: a) se, että raaka-aineen hinnoittelussa on päästävä mahdollisimman pian alaspäin kansainvälisesti kilpailukykyiselle tasolle ja b) että ”tuottajien toimeentulosta on huolehdittava lähinnä hallinnollisilla, sosiaalipoliittisilla ja ylipäänsä mahdollisimman vähän markkinatilannetta vääristävillä toimenpiteillä.”³⁰

Niinpä lähes sata vuotta kestänyt maataloustuottajien kartelli purettiin. Hannes Gebhard kirjoitti osuvasti 1900-luvun alkuvuosina kuinka, ”rajaton kilpailuvalta on näet mahtava voima ainoastaan sellaisissa käsissä, joilla jo on valtaa”.³¹ Olemme voineet seurata viime vuosina, miten suomalaiset lihatalot ovat kenneet hankkimaan tuotantolaitoksia sekä Baltiasta että Ruotsista, kun raaka-aineen hin-

noittelua on Suomessa saatu alemmaksi ja tuottajien toimeentulosta on huolehdittu hallinnollisilla ja sosiaalipoliittisilla toimenpiteillä. Mielenkiintoiseksi kysymykseksi jäi, eivätkö maataloustuet todellakaan ole olleet markkinatilannetta vääristävä toimenpide. Kun muutama kuukausi sitten käytiin tiukkaa kädenvääntöä EU:ssa siitä, saako Suomi jatkaa oman maataloutensa tukemista, erityisen kylmäkiskoisesti suomalaisten toivomuksiin suhtautui kansallisuudeltaan ruotsalainen maatalouskomissaari. Lihatehtaiden johto ei Ruotsissa ole ilmeisesti kyennyt kieltämään tuottajien hintayhteistyötä ja järjestämään tuottajien toimeentuloa sosiaalipoliittisin keinoin.

Jo ennen kuin maataloustuottajien hintayhteistyö kiellettiin Suomessa STK julkaisi 14-kohtaisen tavoitelistan vuonna 1991, jota myöhemmin kutsuttiin STK:n saatanallisiksi säkeiksi. STK vaati mm. yleistä viiden prosentin palkanalennusta, lomarahojen poistoa, yleissitovuuden romutusta, alennuksia työnantajamaksuihin, vuosityöajan pidentämistä 50 tunnilla ilman palkkakompensaatiota, työttömyysturvan heikennyksiä jne. ”Luin paperimme ja kysyin haluttiinko sitä kommentoida, mutta vastapuoli ei saanut järkytykseltään vuoropuhelua aikaiseksi”, STK:n johtaja Tapani Kahri muisteli.³² Työntekijät onnistuivat kuitenkin säilyttämään oikeuden ”hintayhteistyöhön” eli työehtosopimusten yleissitovuuteen vielä 1990-luvun alussa.

Uudet ongelmat ovat tulleet näkyviin muutamien EU-tuomioistuimen päätösten myötä. Kansan Uutisten Viikkolehdessä 11.4.2008 Esko Seppänen ja Rakennusliiton toinen puheenjohtaja Kyösti Suokas väittelivät kolmen ay-oikeuksia käsitelleen EU:n tuomioistuimen päätöksiä merkityksestä suomalaisiin työehtosopimuksiin. Seppänen siteerasi Euroopan ay-liittojen konfедераation (ETUC) pääsihteeriä John Monksia, joka oli todennut, että viimeisin (ns. Ruffert-päätös) on taas yksi tuhoisa ja vahingollinen tuomio aiemman (Vaxholm-tuomion) jälkeen. Monks on todennut, että EU:n linja johtaa sosiaaliseen dumpppaukseen, jolla ajetaan alas kansalliset työehtosopimukset ja palkkaehdot. Rakennusliiton Suokas korosti, että kyseiset oikeustapaukset eivät ole uhkana Suomen järjestelmälle, koska Suomessa ehdoton valtaosa työehtosopimuksista on yleissito-

via ja niissä on määritelty selkeästi vähimmäisehdot, jotka koskevat kaikkia. Suokkaan mukaan Suomessa voimassa oleva lakiin perustuva yleissitovuus on vahva.

Tällä hetkellä suomalainen järjestelmä, jossa yleissitovilla työehtosopimuksilla on lain turva, onkin noussut arvoon arvaamattomaan. Järjestelmän syntyaikoina tilannetta arvioitiin SAK:ssa toisin. Pirjo Saarinen kuvaa Suomen Elintarviketyöläisten Liiton juhla kirjassa, miten SAK:ssa pelättiin järjestövoiman murentumista eikä järjestön hallitus ollut lainkaan yksimielinen asiassa. SAK:n asiantuntijana eduskunnan sosiaalivaliokunnassa kuultu Paavo Paavola vastusti jyrkästi vähimmäispalkkasäädöstä samoin silloinen puheenjohtaja Niilo Hämäläinen. SAK:ssa pelättiin, että jos lakiin otettaisiin yleissitovuutta merkitsevä vähimmäispalkkasäädös, se takaisi samat edut myös järjestäytymättömille. Jäsenistö äänestäisi jaloillaan, kun ilman jäsenmaksujakin olisi vähimmäistaso saavutettavissa. SAK:n hallituksen kokouksessa asiasta äänestettiin tammikuussa 1970 ja kansandemokraattinen ryhmä jäi vähemmistöön kannattaessaan työehtosopimusten yleissitovuutta.

Erimielisyys ei kuitenkaan ollut pelkästään puoluepoliittinen, koska Suomen Elintarviketyöläisten Liiton toimihenkilöt ajoivat puoluekantaan katsomatta innokkaasti yleissitovuuden kirjaamista lakiin. Sosiaalidemokraatteihin lukeutunut liiton palkkasihteeri Karl Eriksson kirjoitti helmikuussa 1970 Elintae-lehteen: ”Kaikkein keskeisimmäksi muutokseksi elintarvikealoilla on luonnehdittava sitä, että kaikki työntekijäryhmät joutuisivat palkkauksen osalta noudattamaan samoja ehtoja. Järjestäytymättömien työnantajien palveluksessa olevat saisivat vähintään samat palkat kun sopimuksessa on määrätty. Jos sopimuksen minimiehtoja olisi myös villien työnantajien noudatettava, saataisiin järjestäytyneisyys vauhtiin, koska ay-liike voi tarjota muutakin kuin verta ja hikeä näille työntekijöille.” Eläkkeellä oleva puheenjohtaja Jarl Sund muisteli liiton juhla kirjiaan, kuinka ”se oli meidän liitolle helvetin tärkeä asia, siinä tuli rahaa niin pirusti köyhille leipurityöille yleissitovuuden ansiosta”. Jarl Sundin mukaan yleissitovuus oli Suomen Elintarviketyöläisten Liitolle niin suuri asia, ettei hän muista yhtään muuta samanlaista. Nykyisen suo-

malaisen työehtosopimusjärjestelmän peruskivi – työehtosopimusten lakisääteinen yleissitovuus – hyväksyttiin siis eduskunnassa, vaikka SAK:n johdon enemmistö vastusti sitä ja keskustapuolue kannatti. Eräänlaista historian ironiaa tämäkin.³³

Vuoden 1970 työsopimuslakiin kirjattiin siis, että yleissitovat työehtosopimukset muodostavat lakisääteisen minimitason, jota kaikkien – myös järjestäytymättömien – työnantajien tulee noudattaa. Työehtosopimusta on pidetty kattavana, kun sen allekirjoittaneiden työnantajien palveluksessa on yli puolet alan työvoimasta. Tätä rajaa ei ole kirjattu aiemmin lakiin, vaan se muodostui korkeimman oikeuden vuonna 1974 tekemän päätöksen perusteella.³⁴ Järjestäytynisyyden astetta on aika ajoin pohdittu, ja mm. kuorma-autoalan oikeuskiistassa työnantaja kiisti lomapäiviin liittyvän maksuvelvollisuutensa vedoten siihen, ettei kuorma-autoalan sopimus ole yleissitova. Vuoden 2001 uusi työsopimuslaki selvensi asiaa ja poisti ehdottoman 50 prosentin kattavuusvaatimuksen. Nykyään työehtosopimuksien yleissitovuuden vahvistaa työministeriön yhteydessä toimiva yleissitovuuden vahvistamislautakunta, joka saatuaan sopijaosapuolilta tiedon jäsenmääristä, ratkaisee sopimuksen sitovuuden.³⁵

Yleissitovuuden määritelmä palauttaa meidät takaisin työpaikkatasolle. Monella alalla on pitkään tiedetty, ettei yleissitovuuden määritelmä välttämättä täyty, eikä sitä ole siis ankkuroitu yksityisellä sektorilla lakiin mitenkään muutoin kuin yritysten sitoutumisella työehtosopimukseen. Mutta niin kauan kun esimerkiksi leipomoalalla kahden suurimman konsernin eli Fazerin ja Vaasa & Vaasan johtajat tietävät, että heidän johtamiensa yritysten ammattiyhdistysyksiköt kykenevät oman paikallisen järjestäytymisen ja voimansa avulla pitämään itsellään työehtosopimustasoisen turvan ja toimimaan sen parantamisen puolesta, kyseisten kahden suuren konsernijohdon kannattaa pitää yleissitovuudesta kiinni, jotta muut alan pienemmät yritykset eivät pääse kilpailemaan alemmilla palkoilla. Työväentutkimuksella on suuria haasteita selvittää liitto- ja työpaikkatason ammattiyhdistysvoiman keskinäissuhteen muutoksia sekä konserniyhdistyön kehittymistä kansallisesti ja kansainvälisesti.

Lakisääteisen yleissitovuuden ongelmaan sisältyy suomalaisen ay-liikkeen paradoksi. Helposti oletetaan, että ammattiyhdistysliike on jonkinlainen lakisääteinen vakuutuslaitos, joka säilyy valtiovallan avulla ja työnantajien suojeluksessa. Näin ei ole. Ammattiyhdistysliikkeen luonne on ristiriitainen. Se perustuu ”taistelevaan” palkkakartelliin, joka nojaa sekä työpaikka- että liittotason konflikteihin, tuhansien ellei kymmenien tuhansien ihmisten aktiiviverkostoon, voiman käyttöön ja uhkaan. Tämän kartellin voimaan nojaten ammattiyhdistysliike on suomalaisen yhteiskunnan lakien turvaama ja laajaa yhteiskunnallista kannatusta nauttiva instituutio, jonka johto istuu arvovaltaisissa pöydissä. Tämä hämmäntävä kansanliikkeen ja instituution sekoitus on ehkä koko työväenliikkeen ongelma ja voima.

Ettei tieto häviäisi

Kaiken aikaa jää eläkkeelle ja myös poistuu keskuudestamme kansalaisia, joiden muistitiedon varassa on merkittäviä palasia suomalaisen työväenliikkeen historiaa. Aiemmin Suomen Elintarviketyöläisten Liiton kaikki keskeiset toimihenkilöt olivat suunnilleen saman ikäisiä. He olivat syntyneet vuosien 1928–1933 välillä ja ilmeisesti sodan päättymisen oli heitä yhdistänyt sukupolvikokemus, joka oli saanut heidät mukaan toiveikkaaseen kansalaistoimintaan rauhan, sosiaaliturvan ja parempien palkkojen puolesta. Kun olen haastatellut heitä vaitöskirjaani varten, olen joutunut toteamaan, että jokainen käyty keskustelu on ollut oman ymmärtämisen kannalta ehdottoman tärkeä eikä kaikkea oleellista ole vielä likikään kysytty tai sanottu.

60- ja 70 -lukulaisten sukupolven toimijat ovat hiljaksen vetäytymässä eläkkeelle. He olivat järjestämässä 1970-luvun työpaikka-kohtaista palkkaliikehdintää, työajanlyhennystoimintaa ja paljon muutakin. Eräs elintarvikealan luottamusmies arvioi, että 1980-luvun lopulla esimiehet ja yritysjohto olivat ikään kuin jo menettäneet otteensa. Ay-liike oli hänen työpaikallaan niin vahva, ettei sen tahtoa voitu ohittaa. Sitten työnantajat aloittivat ryhtiliikkeensä saatana-

lisillä säkeillään 1990-luvun alussa. Tämä ay-liikkeen heikentämiseen suuntautunut hyvinkin saatanallinen nujakka työpaikoilla on ollut totisen raskas prosessi. Pelotellun jäsenistön kanssa on koettu jatkuvia vuosia kestäneitä yhä uusia ja uusia irtisanomisneuvotte-luja, työnantajien tekemiä sopimusten huononnusesityksiä, lakien ja tuomioistuinkäytäntöjen heikentyminen, luottamushenkilöihin kohdistunutta painostusta, uhkailuja ja laittomia irtisanomisia. Kai-kesta huolimatta kartelli on edelleen olemassa. Näidenkin vuosien jälkeen ay-liike elää suomalaisilla työpaikoilla ja on kansalaisten kes-kuudessa arvostetumpi kuin poliittiset puolueet tai useimmat muut instituutiot tässä maassa.

Voisimmeko yhteistyössä arkistojen ja museoiden kanssa pyrkiä tuottamaan kaikkien työväentutkimusta tekevien tutkijoiden käyt-töön laajaa ay- ja puoluetoimijoiden haastatteluaineistoa nyt, kun suuret ikäluokat ovat jäämässä eläkkeelle ja ovat kenties valmiita ja halukkaita omien kokemustensa taltiointiin? Tämänkin prosessin avulla työväentutkimus kenties voisi osaltaan auttaa vastaamaan tutkijoita innoittaneeseen kysymykseen, eli kuinka uusliberalismi pääsi valtaan Suomessa, funktionaalinen tulonjako muuttui yritysten hyväksi ja yhteiskunnallinen epätasa-arvo lisääntyi. Ehkäpä havait-semme, että vielä huonomminkin olisi voinut käydä ilman meidän ay-liikettämme ja sen aktiivien sitkeyttä myrskyn silmässä?

Viitteet

- 1 Katso esim. Kiander, Jaakko (2007). Palkkamaltilti ja palkkaerot. Teoksessa Taimio, Heikki (toim.), *Talouskasvun hedelmät – kuka sai ja kuka jäi ilman?* Työväen Sivistysliitto TSL ry, Helsinki, 31–46; Lilja, Reija, Pekka Sauramo & Juhana Vartiainen (2002). Palkat. Teoksessa Sauramo, Pekka (toim.), *Kriisistä nousuun. Miten kävi kansalaisille*. Palkansaajien tutkimuslaitos, Helsinki, 64–97.
- 2 Katso esim. Julkunen, Raija (2008). *Uuden työn paradoksit. Keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista*. Vastapaino, Tampere, 76–77; Siltala, Juha (2007). *Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*. Uudistettu laitos. Otava, 177– 199.
- 3 Lilja, Sauramo & Vartiainen 2002, 72–74.
- 4 Bergholm, Tapio (2007). *Sopimussyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta Tu-lopolitiikkaan. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1956–1969. SAK/*

- 5 Otava, Helsinki; Vasara, Erkki (2007). *Virtaa viisi vuosikymmentä, Sähköalo-*
jen ammattiliitto 1955–2005. Sähköliitto, Tampere; Soukola, Timo (2003).
6 *Ristorauhaa rikkomassa. Suomen Merimies-Uniönin ja sen edeltäjien vaiheita*
7 *1905–2000*. Helsinki; Kujala, Antti (2006). *Paperiliiton historia 1906–2005*.
Paperiteollisuuden työmarkkinasuhteet ja suomalainen yhteiskunta. Paperiliitto,
Helsinki.
- 5 Kiander 2007, 33.
- 6 Siltala 2007, 115–116.
- 7 Hobsbawm, Eric (1979). *Labouring Men, Studies in the History of Labour*,
kuudes painos. Lontoo, 320.
- 8 Julkunen 2008, 78–79; O’Rourke, Kevin & Jeffrey G Williamsson (2001).
The Globalization and History. The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic
Economy. Cambridge, MA; Arrighi, Giovanni & Beverly Silver (1999). *Chaos*
and governance in the modern world system. University of Minnesota Press;
Silver, Beverly (2003). *Forces of Labor. Workers Movements and Globalization*
since 1870. Cambridge Studies in Comparative Politics, Cambridge Univer-
sity Press; Saari, Juho (2006). Samankaltainen tilanne, samanlainen toiminta.
Globalisoitumisen kaksi aaltoa vertailussa. Teoksessa Saari, Juho (toim.),
Historiallinen käänne. Gaudeamus Kirja, Tampere.
- 9 Silver 2003, 16.
- 10 Katso esim. Hannikainen, Matti (2004). *Rakentajat suhdanteissa. Palkat, työttö-*
myys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman
aikana. Suomen Tiedeseura, Helsinki, 140–146.
- 11 Hannikainen, Matti & Sakari Heikkinen (2006). The Labour Market 1850–
2000. Teoksessa Ojala, Jari, Jari Eloranta & Jukka Jalava (toim.), *The Road to*
Prosperity. An Economic History of Finland. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura,
Helsinki, 173.
- 12 Uljas, Päivi (2005). *Taistelu sosiaaliturvasta. Ammattiyhdistysväen toiminta*
sosiaaliturvan puolesta 1957–1963. Like-kustannus, Helsinki, 114–116.
Katso myös Haataja, Lauri (2003). Jälleenrakentava Suomi. Teoksessa *Suomen*
historian Pikku Jättiläinen. Porvoo, 808.
- 13 *Elintae* 1954:11; Suomen Elintarviketyöläisten Liiton työehtosopimukset
panimo- ja tupakkateollisuuteen vuodelta 1956, SEL:n arkisto.
- 14 Uljas 2005, 114.
- 15 Uljas 2005; Nieminen, Ilmari 101036, haastattelu 15.10.2003; Perä, Mauri
281235, haastattelu 10.10.2003.
- 16 Uljas, Päivi (2006). *Lihavitosen murroksen vuodet. Helsingin Liha-elintarvi-*
ketyöläisten ammattiosaston 100-vuotisjuhlakirja. Helsingin Liha-elintarvike-
työläisten ammattiosasto 5, Helsinki, 22, 196.
- 17 Uljas 2006, 23–31.
- 18 Lindholm, Henri (2005). Elintarviketyöläisten kamppailu teollisuuden kes-
kituntiansiotason saavuttamiseksi. SEL:n sopimustoiminnan kehitys ja uudet
haasteet. Teoksessa Uljas, Risto (toim.), *Sata vuotta, tuhat taistelua. Suomen*
Elintarviketyöläisten Liiton 100-vuotisjuhlakirja. Suomen Elintarviketyöläis-
ten Liitto SEL ry, Helsinki, 311.
- 19 Silver 2003, 75–124.
- 20 Silver 2003, 16–17.
- 21 *Sata vuotta, tuhat taistelua. Suomen Elintarviketyöläisten Liiton 100-vuotisjuh-*
lakirja (2005).

- 22 Pitkänen, Ritva (2005). *Tulonjako ja palkat elintarviketeollisuudessa*. Suomen Elintarviketöyläisten liitto ry:n toimeksiannosta tehty raportti. SEL:n arkisto.
Tilastomateriaalina on käytetty Tilastokeskuksen kansantalouden tilinpidon aikasarjoja ja teollisuustilaston toimipaikkatilaston aikasarjoja. Teollisuustilastosta on saatavissa vertailukelpoiset aikasarjat vuodesta 1995 alkaen. Tämä ennen tilastoon ei sisällynyt alle 5 hengen toimipaikkoja. Tämän vuoksi on käytetty elintarviketeollisuuden ja tehdasteollisuuden vertailussa pitkällä aikasarjoilla kansantalouden tilinpidon aineistoa. Sopimusaloittaisen tarkastelun on tehty vuodesta 1995 alkaen teollisuustilaston toimipaikkatilaston avulla. Kansantalouden tilinpidon ja teollisuuden toimipaikkatilaston lisäksi on käytetty Tilastokeskuksen julkaisemia indeksejä. Osa indekseistä tilattiin erikseen tätä raporttia varten. Tulonjako on raportissa laskettu kansantalouden tilinpidon bruttoarvonlisäyksen ja palkkojen sekä lakisääteisten sosiaalivakuutusmaksujen suhteena. Teollisuustilaston lukuja käytettäessä on laskettu sen palkkojen ja lakisääteisten sosiaalivakuutusmaksujen osuutena jalostusarvosta. Molemmissa tapauksissa palkat sisältävät kaikki maksetut palkat; sekä työntekijöille että toimihenkilöille maksetut. Työn tuottavuus on laskettu jakamalla kiinteähintaisen bruttoarvonlisäyksen työtunneilla. Teollisuustilastossa tuottavuuden kehitys on laskettu tuottavuuden sopimusaloittaisen volyyymi-indeksin ja työtuntien avulla. Reaalisia työvoimakustannuksia laskettaessa on otettu alan hintakehityksen kansantalouden tilinpidon käypä- ja kiinteähintaisen arvonlisäysten suhteena. Yksikkötyökustannukset on laskettu jakamalla palkat ja lakisääteiset sosiaalivakuutusmaksut kiinteähintaisella bruttoarvonlisäyksellä tai jalostusarvolla. Vertailtaessa elintarviketeollisuutta kokonaisuutena tehdasteollisuuteen on otettu tehdasteollisuuden vertailuluvuista pois sähköteknisen teollisuuden osuus.
Lähdeaineistona: Yritystoiminnan tulos ja taseet 2001, tilinpäätöstilasto, Tilastokeskus 2003, Kansantalouden tilinpito -aikasarjat 1975–2003 (2003 ennakkotieto), Teollisuuden toimipaikkatilasto -aikasarjat 1975–2003 (2003 ennakkotieto), Elinkustannusindeksi 1951=100, Elintarvikkeiden kuluttajahintaindeksi 1981=100, Elintarvikkeiden tuontihintaindeksi 1949=100, Elintarvikkeiden vientihintaindeksi 1949=100, Teollisuustuotannon volyyymi-indeksi elintarviketeollisuuden sopimusaloittain 1995=1.
- 23 Lindholm 2005, 287–324.
- 24 Lilja, Sauramo & Vartiainen 2002, 77.
- 25 Pitkänen 2005. Katso myös Nikkilä, Marita & Aulikki Pohjonen (1998). *Kuluttajahinnat Euroopassa*. Kuluttajatutkimuskeskus; Pohjonen, Aulikki (2000). *Peruselintarvikkeiden hintarakenteet*. Kuluttajatutkimuskeskus, Helsinki.
- 26 Anttila, Anu-Hanna & Anu Suoranta (toim.) (2007). *Pärjäämisen ajat – horjuvat työt*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere. Katso myös Julkunen 2008, 108–111; Siltala 2007, 286–332.
- 27 Siltala 2007, 286–332.
- 28 Meriniemi, Martti (2005). Taistelu ajankäytöstä. Yhtykää taisteluun 45-tuntiseen työviikkoon siirtymiseksi. Teoksessa Uljas, Risto (toim.), *Sata vuotta, tuhat taistelua*. Suomen Elintarviketöyläisten Liiton 100-vuotisjuhlakirja, 49.

- 29 Yrittäjien tulot ja verot vuoden 2006 verotustietojen mukaan. Ekonomisti Harri Hietala tekemä raportti verohallinnolta tilatun selvityksen mukaan vuonna 2006 Suomen yrittäjistä. Suomen Yrittäjät, <http://www.yrittajat.fi>.
- 30 Uljas 2006, 71–79 ja 179–182. Katso myös Herranen, Timo (2004). *Yhdessä eteenpäin. SOK 100 vuotta*. Edita & Prisma, Helsinki; Karhu, Sami (1999). *Osuuskunnat taas ovat suorastaan affääriyrityksiä*. Teoksessa *Kansan Talous, Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*. Tampere; Skurnik, Samuli (2005). *Suljetusta sääntelytaloudesta kaksinapaiseen globaalitalouteen*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisusarja Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis, Helsinki.
- 31 Karhu 1999, 249.
- 32 Mansner, Markku (2005). *Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa*. Suomen Työnantajain Keskusliitto. EK, Helsinki, 449–450.
- 33 Saarinen, Pirjo (2005). Luottamusmiestoimintaa vuosien varrelta. Väkenä valtuuttama liittonsa luottama. Teoksessa Uljas, Risto (toim.), *Sata vuotta, tuhat taistelua. Suomen elintarviketyöläisten liiton 100-vuotisjuhlakirja*, 224–229. Katso myös Eduskunnan pöytäkirjat 1969, Sosiaalivaliokunnan mietintö nro 33 osa II ja *Elintae*-lehti 16.2.1970.
- 34 KKO:1974-II-44. FINLEX® - Valtion säädöstietopankki.
- 35 Työehtosopimuksen yleissitovuuden vahvistamislautakunta, Sosiaali- ja terveysministeriö.

Vaie(nne)ttu luokka

Kiinnostukseni luokkaa ja eriarvoisuuteen liittyviä kysymyksiä kohtaan heräsi kokemuksistani sosiologian perusopiskelijana 1990-luvun alkupuolella. Opiskelu yliopistossa kansakoulun käyneiden vanhempien tyttärenä sai aikaan ulkopuolisuuden tunteen sekä ”alien”-olon – vääränlaisena väärässä paikassa. Toisaalta tämä vierauden tunne teki uudella tapaa itselleni näkyväksi sen elämänpiirin ajatusmaailmoineen ja ihmisineen, jossa olin elänyt ja kasvanut. Hiljalleen myös käsitin, kuinka tämä puoli elämästäni sivuutettiin sosiologisessa keskustelussa ja akateemisessa maailmassa laajemminkin. Luokan merkityksellisyyttä suomalaisessa yhteiskunnassa mitätöitiin ja vähäteltiin liturgialla, kuinka: Suomessa ollaan yhtä keskiluokkaa tai ettei ulkomailla tehtyjä tutkimuksia voi soveltaa Suomeen, koska eihän Suomessa ole varsinaisesti luokkia tai luokkakulttuureja. Kuitenkin samaan aikaan itse koin eläväni ”kaksoiselämää” kahdessa toisistaan erillään olevassa maailmassa. Koskaan en rojhennut sanoa ajatuksiani ääneen.

Ihmettely jatkui myöhemmin pohtiessani jatko-opintoja ja etsiessäni sosiologista tutkimusta työläistyöistä Suomessa, nimenomaan tässä ajassa. Tutkimusta ei tuntunut löytyvän, ja minä jäin pohtimaan: eikö työläistyttöjä muka ole Suomessa vai eivätkö he ole vain tutkimuksen arvoisia? Tämä huomio toimi lopulta yhtenä keskeisenä kimmokkeena väitöskirjalleni¹, jossa olen eritellyt työläisperheistä lähtöisin olevien nuorten naisten siivoojaksi kouluttautumista toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa.

Oman äänen ja tilan ottaminen akateemisessa maailmassa on ollut vaivalloista. Taiteilu kahden maailman välimaastossa on kuitenkin tarjonnut tutkimusideoita, halun katsoa sinne, mitä ei tavallisesti huomata tai mielletä katsomisen arvoiseksi, avannut toisin tietämisen mahdollisuuden sekä halun haastaa luokkasokeaa ajattelua. Tämä puheenvuoro on kirjoitettu luokan ja sukupuolen sekä kasvatuksen

ja koulutuksen kysymyksistä kiinnostuneen, feministisesti orientoituneen sosiologin näkökulmasta. Puheenvuoron aluksi pohdin sitä, miksi luokan käsitteelle ei tunnu löytyvän tässä ajassa tilaa. Sen jälkeen erittelen, millaista tutkimusta sosiologiseen keskusteluun luokasta mielestäni kaivattaisiin sekä hiukan myös sitä, millaista tutkimusta itse olen tehnyt.

Miksi luokasta ei puhuta?

Niin arkisissa, yhteiskunnallisissa kuin myös tieteellisissä keskusteluissa on ollut havaittavissa sanaton sopimus, että luokasta ei ole ajanmukaista ja sopivaa puhua. McLaren ja Scatamburlo-D’Annibale ovat todenneet, että puhe luokasta on nähty lähinnä naiivina, nostalgisena ja vanhanaikaisena.² Tästä huolimatta luokka on yhä merkityksellinen esimerkiksi ihmisten valintoja, elämänkulkua ja elämänehtoja muovaava sekä sosiaalista maailmaa jakava ja yksilöitä hierarkkisiin asemiin asettava tekijä. Luokkaan(kin) liittyvistä kysymyksistä on kyllä keskusteltu, mutta luokka käsitteen sijaan erilaisilla luokkakysymystä verhoavilla kiertoilmauksilla kuten polarisaatio, huono-/vähäosaisuus, syrjäytyminen ja yhteiskunnan eriarvoistuminen. Miksi luokasta sitten arkaillaan puhua?

Luokan kapea arkikäsite

Näen eräänä keskeisenä etenkin yhteiskunnallista ja arkikeskustelua luokasta hiljentävänä ja yksioikoisia väitteitä ja tulkintoja (työväen) luokan ”kuolemasta” tuottavana tekijänä hiukan ahtaan (arki)käsitteen luokasta ja luokkatutkimuksesta. Luokkaa on sosiologiankin piirissä teoretisoitu ja analysoitu hyvin monella tapaa³, mutta ihmisten arkikäsitteissä (sekä joidenkin tutkijoiden näkemyksissä) luokka ja luokkatutkimus mielletään lähinnä makrotason tuotannollis-taloudellisina tai aatteellis-(puolue)poliittisina kysymyksinä, luokkarakenteen tai luokka-asemien (ammattiasemien) analyysina, sosio-ekonomisena kategorisointina – jonain jähmeänä ja välittömästi eletystä arjesta irrallisena. Lisäksi (kollektiivista) luokkatietoisuutta

ja -identiteettiä on tähdenntetty eräänlaisena ”todisteena” luokan olemassaolosta tai kuolemasta.⁴

Tämän pohjalta on hiukan yksioikoisesti voitu olettaa, että yhteiskunnallisen murroksen – erityisesti yksilöllistymiskehityksen ja työelämässä tapahtuneiden muutosten – myötä kysymys luokasta olisi pyyhkiytynyt pois. Kuitenkaan se, ettei luokka ole enää niin vahvasti kollektiivista tai etteivät ihmiset välttämättä tunne kuuluvansa mihinkään tiettyyn luokkaan tai että yksilön luokka-asemaa ja asemoinnin kriteereitä on vaikea yksiselitteisesti määrittää, ei tarkoita, että luokka olisi merkityksetön kysymys tai kuollut kategoria. Luokan toimintamekanismit ovat muuttuneet. Vahvojen kollektiivisten luokkakulttuurien hiipuminen ei tee yksilöistä vapaita valitsijoita, sillä luokka muotoilee elämänmahdollisuuksia yksilötasolla.⁵ Yksilöt asettuvat yhä syntymästään saakka erilaisiin sosiaalsiin asemiin, joissa on erilaiset resurssit ja mahdollisuudet oman elämän rakentamiseen. Ihmiset on kuitenkin saatu uskomaan ja toistamaan käsitystä, ettei luokalla ole merkitystä tai ettei luokkia ole enää edes olemassakaan.

Valerie Hey⁶ on kuvaavasti todennut, kuinka luokka voidaan olettaa ja julistaa kuolleeksi: ”[...] if theorists look in the wrong place and find the wrong body”. Luokan käsitteeseen takertuneet ahtaavat ajattelutavat kaipaivatkin tuuletusta. Rajoittunut käsitys luokasta yhdistettynä kapeaan katseeseen ympäröivän todellisuuden moninaisuutta kohtaan voi kahlehtia ja rajoittaa näkemästä luokan monia merkityksiä ja ilmenemismuotoja. Luokka liittyy yhtä lailla ja yhtä aikaa kysymyksiin niin yhteiskuntarakenteesta, tuotannollis-taloudellisista kysymyksistä, sosiaalisesta kuin kulttuurista mutta myös moraalista.⁷

Huomionarvoista on myös se, kuinka luokan (maskuliininen) valtavirtateoretisointi on kohdistunut ensisijaisesti makrotason tuotannollis-taloudellisiin kysymyksiin – työelämään ja miehiin sekä epäsuorasti (työläis)miesten kokemusten⁸ tarkasteluun ohittaen naiset kuten myös yksityisen tilan ja arjen kysymysten problematisoinnin. Luokka on ylipäänsä mielletty maskuliinisena kategoriana.⁹ Tämä ilmenee esimerkiksi siinä, kuinka arkinen puhe ”duunariudesta” on vähintäänkin implisiittisesti mieskeskeistä. Olen myös pannut mer-

kille puhuessani väitöstutkimukseni nuorista siivoojanaisista, kuinka ihmisten mielikuvissa puhe työläisnaisesta (kuten siivoojasta) – kuin automaattisesti – kytketään joko suomalaisen yhteiskunnan historialliseen tarkasteluun tai kysymykseen etnisistä vähemmistöistä/siirtolaisista, ei nuoriin syntyperäisesti suomalaisiin naisiin. Lähelle on joskus vaikea nähdä.

Mielenkiintoista on myös se, että luokan tutkimus mielletään myös lähinnä työväenluokan, työväestön, tutkimisena – kuin muilla ei olisi luokkaa. Tämä viestii siitä, kuinka työväenluokka (”ne”) rakentuu erona suhteessa normiin eli keskiluokkaan (”meihin”), jota toisaalta kaikki se ”luokaton” (luokkasokea) tutkimus edustaa, vaikkakin ilman luokan eksplisiittistä tarkastelua. Kiintoisia tässä valossa ovat myös (usein johtavissa asemassa olevien) ihmisten ”lipsahdukset” siitä, ettei heillä ole kokemusta luokasta, sillä analogisella oletuksella, että sukupuoli on ainoastaan naisella ja etninen tausta ihonväriältään tummalla ihmisellä. Toisaalta tämänkaltaiset toteamukset voivat viestiä siitä, keille luokka tulee näkyväksi ja keillä on vara vähätellä luokan sekä luokan tutkimisen merkitystä.

Post –kertomusten viehätys ja yksilöllisyyden illuusio
Oma merkityksellinen osansa siihen, että keskustelu luokasta hiljeni etenkin 1990-luvulta alkaen, on yhteiskuntatieteiden paradigma-muutoksella, joka on näkynyt painopisteen muutoksina niin teoreettisessa keskustelussa kuin metodologisissa lähestymistavoissa. Yksilöllistymisajattelun myötä luokka eritoten rakenteelliseksi miellettynä kysymyksenä sai väistyä dynaamisempina pidettyjen identiteettiä ja eroa tuottavien kategorioiden (kuten seksuaalisuus) tarkastelun alta. Stephanie Lawler onkin todennut, ettei luokka ole lakannut olemasta merkityksellinen kategoria – se on vain syrjäytetty, yliyksilöllistetty ja korvattu huolella identiteeteistä ja eroista.¹⁰

Herkistyminen luokkaa leikkaaville, luokan rinnalla yhteiskunnallisia jakoja tuottaville kategorioille – kuten sukupuoli, etninen tausta, alueellisuus tai ikä – on tärkeää, sillä luokka ei ole monoliitti eikä esimerkiksi työväenluokka yksi yhtenäinen ryhmä, jolla olisi

yhteisiä intressejä tai kokemuksia luokasta. Vaarana postmodernissa minuuden hajauttamisessa ja post-kertomusten (liiallisessa) viehättyksessä on eroihin kytkeytyvän (rakenteellisen) eriarvoisuuden ja vallankäytön unohtaminen. Yksilöllisyysretoriikkaan liittyvän ajattelu- ja puhutavan muutoksen myötä ihmiset on saatu uskomaan, kuinka ”kaikki on vain itsestä kiinni”. Yksilökeskeinen puhe ja ajattelutapa, jossa vedotaan kaikille yhtäläisesti avoinna oleviin mahdollisuuksiin rakentaa oman elämänsä käsikirjoitus, tuottaa yksilöllisyyden ja vapaan valinnan illuusiota. Pulmallista ajattelussa on se, että yksilöitä ylistävät tai moittivat katseet kohdistetaan yksilöön eikä heidän elämänsä ja valintojaan osin sääteleviin ja eriarvoistaviin sosiaalisiin ja kulttuurisiin rakenteisiin.

Jos pohtii yksilökeskeistä puhetta itsensä rakentamisesta/kehittämisestä, ”tee se itse -identiteeteistä” ja jatkuvasta itsereflektiosta, on se varsin kaukana esimerkiksi väitöstutkimukseni nuorten naisten elämästä. Heidän elämänmuotoaan ja päämääriään ei sovi kuvaamaan tämä idealisoitu keskiluokkainen minä-projekti¹¹, josta käsin yksilöiden valintoja arvotetaan ja normitetaan. Tutkimukseni nuoret naiset eivät nähneet elämää erinäisten projektien ketjuna tai puhuneet itsensä toteuttamisesta/etsimisestä/kehittämisestä tai kokemusten hankkimisesta, mikä on taas keskiluokkaisille nuorille tyypillistä. Työväenluokkaisilla ihmisillä ei ole erilaisten elämän päämäärien ja tavoitteiden rinnalla myöskään välttämättä pääsyä resursseihin ja tekniikoihin, joita edellytetään toivotunlaisen ja yleisesti arvostetun (keskiluokkaisen) minän tuottamiseen. Tämän vuoksi minän tekeminen on samalla myös luokan tekemistä.¹²

Suhtaudunkin epäillen tiuhaan siteerattujen nykyteoreetikoiden, kuten Anthony Giddensin ja Ulrich Beckin, näkemyksiin siitä, että luokalla ja perinteillä ei olisi merkitystä myöhäismodernissa yhteiskunnassa. Myös esimerkiksi Mike Savage ja Beverley Skeggs ovat todenneet, kuinka Giddens ja Beck rakentavat universaalina pidettyä tietoa (ja jota usein kyseenalaistamatta toistetaan totena) omasta miehisestä ja keskiluokkaisesta kokemusmaailmastaan käsin ilman empiiristä evidenssiä.¹³

Yksilökeskeinen ajattelu on saanut aikaan myös sen, että ihmiset ovat haluttomia myöntämään luokkaeroja, vaikka niitä voidaan tunnistaa. Luokasta ei ole myöskään lupa puhua ääneen, tai sitä pitää vähintäänkin selitellä, koska se tunnutaan pelkistettävän yksittäisten ihmisten epäkorrektiksi kategorisoinniksi. Tämä ilmentää samalla sitä, kuinka kysymys luokasta nimenomaan yksilöllistetään. Luokasta puhumisen välttelyn voi ymmärtää haluna säilyttää kanssaihminen kunniallisuus sekä pyrkimyksenä yksilöiden tasaveroiseen kohteluun.¹⁴ Lisäksi tämä viestinee myös suomalaiselle kulttuurille ominaisesta erojen häivyttämisestä.

Luokan esille nostamisessa ja sen tutkimisessa ei ole kysymys ihmisten arvottamisesta (kuten esimerkiksi opiskelijat toisinaan haluavat asian nähdä sitä paheksuen), vaan erilaisten yksilöitä erottelevien ja eriarvoistavien rakenteellisten reunaehtojen näkyväksi tekemisestä. Luokkaerot ja eriarvoisuus eivät katoa sillä, että tietyt käsitteet, kuten luokka, siivotaan pois keskustelusta. Toistamalla kritiikittömästi puheita rakenteellisten tekijöiden merkityksettömyydestä sekä yhdistämällä nämä puheet yksilöllisyysretoriikkaan piilotetaan eriarvoisuutta ja ylläpidetään luokkasuhteita luomalla illuusiota yhteiskunnan luokattomuudesta.¹⁵ Puhe luokattomuudesta tai luokan merkityksettömyydestä on petollista, sillä kun asia on kielellisesti pyyhitty pois ihmisten mielistä, yhteiskuntaluokkaa ei voi käyttää todentuntuisena perusteluna epätasa-arvoisuudelle.¹⁶

Kriittistä, ”elävää” ja intiimiä luokkatutkimusta

Yhteiskunnallinen ja tieteellinen keskustelu luokasta, eriarvoisuudesta ja vallankäytöstä on erityisen merkityksellistä aikana, jolloin selkeästi yhteiskunnalliset kysymykset ja ongelmat pyritään naamioidaan joksikin muuksi: Esimerkiksi sosiaalisista ongelmista tehdään psykologisoimalla yksilöiden elämänhallintaongelmia. Tämä näkyy myös siinä, kuinka mediassa hyvinkin yhteiskunnallisista kysymyksistä ovat sosiologien sijaan puhumassa psykologit, kasvatustieteilijät

ja psykiatrit. Kysymys luokasta on piilotettu analyttiselta ja poliittiselta katseelta.¹⁷

Tärkeää olisi väljentää tapoja teoretisoida luokkaa, tunnistaa luokan moninainen läsnäolo yhteiskunnan eri kentillä, eri ihmisryhmien elämässä ja arjessa – tapailla luokan merkityksiä yllättävistäkin yhteyksistä. Tärkeää olisi myös ylipäänsä tehdä empiiristä tutkimusta erilaisilla lähestymistavoilla. Luokkaa ei tarvitse ottaa tutkimuksessa lähtökohtaisesti jonain kaiken kattavana, ja samalla helposti ajatukset ja todellisuuden lukitsevana, jähmeänä ”möhkäleenä”. Tutkimuksessa voi lähteä myös hienovaraisesti purkamaan sitä, millaisissa kysymyksissä ja missä muodoissa luokka ylipäänsä ihmisten elämässä aktualisoituu ja merkityksellistyy, myös kokemuksellisenä kysymyksenä. Luokka ei ole jotain yksilöiden välittömästä elämänpiiristä irrallista vaan jokapäiväisessä elämässä vähäeleisen näkyvästi läsnä. Tärkeää olisi tehdä luokkakysymyksen moniulotteisuus tässä ajassa näkyväksi, ”elvyttää” luokka eläväksi käsitteeksi yhteiskunnalliseenkin keskusteluun. Esimerkkinä hienovaraisten ”tunnustelevasta” luokkanalyyysistä voisi mainita esimerkiksi artikkeliantologian ”Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli”.¹⁸

Yhteiskunnallisia eroja ja jakoja tuotetaan muuallakin kuin työelämän kentällä, eikä luokkakysymys ilmaannu ihmisen elämään vasta aikuisiällä työelämään astuttuaan. Luokkakysymys läpäisee yhtä lailla lapsen ja nuoren elämää konkretisoituen esimerkiksi materiaalisissa elinoloissa, sosiaalisissa suhteissa ja kasvuympäristössä, ollen olennainen osa minän rakentumista ja sitä, miten ja millaisena oman paikkamme jo lapsena opimme. Luokka ei ole myöskään jotain sinällään olemassa olevaa vaan jotain, mitä jatkuvasti tuotetaan niin yhteiskunnallisten rakenteiden, instituutioiden, arkisten (usein huomaamattomien) käytäntöjen, tietoisten eronteiden kuin vuorovaikutuksenkin tasolla. Yksilöt osallistuvat yhtä lailla myös itse luokan tuottamiseen, esimerkiksi omilla (koulutus)valinnoillaan, joissa voi yhä usein havaita yksilön lapsuudenperheen arvo- ja merkitysmailman. Niin kodin piirissä kuin virallisissa kasvatusinstituutioissa tapahtuva kasvatus onkin eräs konteksti, jossa luokkaa (ja yhteiskunnallisia asemia ja

jakoja) usein huomaamattoman arkisesti pienin vihjein tuotetaan ja uusinnetaan mutta voidaan myös tietoisesti kyseenalaistaa.

Erityisesti feministisesti orientoituneet (luokka)tutkijat¹⁹ ovat kritisoineet luokan valtavirtateoretisoinnissa sitä, kuinka siinä on sukupuolen tarkastelun rinnalla sivuutettu myös elettyyn ja koettuun punoutuva luokan tarkastelu sekä samalla suljettu ulos esimerkiksi muistot ja tunteet tutkimuksellisesti relevantteina tiedon lajeina. Luokka on kaiken muun ohella myös jotain hyvin henkilökohtaista, jotain ääneenlausumatonta, ei-aina ulospäin näkyvää mutta tuntuva. Luokka voi olla hyvinkin merkityksellisesti läsnä kysymyksissä, joita ei välttämättä heti alkuun mielletä luokkaan liittyvinä vaan ennemmin yksilöllisinä, henkilökohtaisina kysymyksinä. Luokka on jotain yksilön ruumiiseen ja mieleen kirjoitettua, jonka jäljet osana ihmisen elämänhistoriaa voivat konkretisoitua pitkänkin ajan kuluttua yksilön tekemisissä ja valinnoissa tai valitsemassa jättämisissä, kuten myös yksilön käsityksessä itsestä ja omista mahdollisuuksistaan. Annette Kuhn on kuvannut oivaltavan herkästi luokan intiimiyyttä todeten: ”Class is something beneath your clothes, under your skin, in your reflexes, in your psyche, at the very core of being you”.²⁰

Tutkittaessa luokkaa – sen eri tasoja ja ulottuvuuksia – on olennaista tiedostaa ja huomioida eri tasojen väliset kytkökset niin, että esimerkiksi eriteltäessä yksilön elämänhistoriaa tai luokan kokemuksia, on merkityksellistä sitoa tulkinta luokkaan rakenteellisena, valtasuhteisiin kytkeytyvänä yhteiskuntaa järjestävänä ja eriarvoisuutta tuottavana kysymyksenä.

Työläistytöt järjestykseen

Olen itse lähestynyt luokkaa etnografisesti tutkimalla työläisperheistä lähtöihin olevien tyttöjen toisen asteen ammatilliseen siivoojakoulutukseen valikoitumista, siivoojaksi kouluttautumista ja kasvattamista sekä valmistumisen jälkeen siivoojana työelämässä toimimista.²¹ Lähdin rakentamaan tutkimusta aineistopainotteisesti, ilman tutkimussuunnitelmaa. Tiesin yksistään haluavani tehdä tutkimusta

jollain tapaa työläistyistä ja ammatillisesta koulutuksesta, sukupuolen ja luokan kysymyksiin liittyen. Hiljalleen havainnoinnin myötä aloin miettimään tutkimusideaa. Tutkimuskysymykset ja se, kuinka luokkaa lopulta tarkastelin, muotoutuivat havainnoinnin ja analyysin myötä.

Tutkimuksessa oli kaksi dialogista perspektiiviä. Yhtäältä erittelin ja tein näkyväksi sitä, kuinka luokka ja sukupuoli toisiinsa kietoutuen olivat läsnä työläistyttöjen kouluttamisessa, kasvattamisessa ja heihin kohdistuvassa moraalisaatetyssä. Moraalisaatetyllä tarkoitan yksilön mentaaliseen ja ruumiilliseen olemiseen kytkeytyvää kasvatusta ja kontrollia, sitä, millaisiksi siivoojanaisiksi työläistyttöjä kasvatetaan. Luokalla on oma merkityksellinen osansa naiseuden saateetyssä. Pyrin niiden rakenteiden ja prosessien/käytäntöjen näkyväksi tekemiseen ja tulkitsemiseen, joiden välityksellä työläistyttöjä eri tavoin kasvatetaan (luokka ja sukupuoli huomioiden) niin sanotusti ”omille paikoilleen” yhteiskunnan hierarkioihin. Mielenkiintoista koulutuksen periytyvyyden ja sukupuolittuneisuuden näkökulmasta on se, että ryhmän kaikki 20 opiskelijaa olivat ilman valikointia tyttöjä ja lähtöisin työläisperheistä.²² Koulutus sukupuolen sekä olevan ja tulevan luokka-aseman mukaan eriytyvine oppisisältöineen, käytäntöineen, kasvatustavoitteineen ja moraalisaatetyineen on osa yhteiskunnallista vallankäyttöä, jossa tuotetaan ja ylläpidetään sosiaalisia eroja ja eriarvoisuutta.

Toisaalta olen tutkimuksessani purkanut sitä, kuinka luokka ja sukupuoli toisiinsa limittyen ovat läsnä tutkimuksen nuorten työläisnaisten elämänehdoissa, valinnoissa ja merkityksenannossa. Olen myös analysoinut sitä, kuinka nuoret siivoojanaiset – joiden yhteiskunnallisissa ja arkikeskusteluissa nähdään useimmiten olevan kaksinkertaisen toiseuden siivittämässä asemassa (sekä moralisoinnin ja arvioinnin kohteena) – näkevät itse oman elämänsä ja valintansa.

Tutkimuksesta välittyy näkymä siihen, kuinka luokassa on vahvasti kysymys myös moraalisesta arvottamisesta ja nimeämisen vallasta, siitä, että eri ihmisryhmien merkityskartoilla ja arvostuksilla ei ole yhteiskunnassamme yhtäläistä painoarvoa. Keskiluokkaisuus toimii määräävänä normina, hallitsevana kulttuurina, josta käsin yksilöitä

ja heidän valintojaan arvotetaan ja normitetaan.²³ Tätä normia vasten työläisnuorten valinnat näyttäytyvät vähäpätöisinä, taitamattomina – ”väärinä” – valintoina, vaikka kyse olisikin nimenomaan valinnoista. Tutkimuksen nuoret naiset ovat velvoitettuja perustelemaan, puolustelemaan sekä osin myös häpeämään omia ratkaisujaan (kuten siivoojakoulutusta, omaa ammattiaan tai välineellistä työorientaatiota), taistelemaan muiden määrittelyjä vastaan. Hallitsevassa asemassa olevat välttyvät kategorisoinnilta, sillä heidän merkityskartoillaan on taipumusta tulla koko kulttuurin tavoiksi luokitella ja järjestää todellisuutta.²⁴ Heidän kulttuurinsa ymmärretään ”yleisenä” kulttuurina, johon suhteessa kulttuurin ”toiset”, kuten työväenluokka, määritellään ja problematisoidaan.²⁵ Luokka liittyy keskeisesti myös kysymykseen arvostuksesta ja kunniallisuudesta – kuinka meitä katsotaan ja kuinka meitä kohdellaan.

Nähdyksi ja kuulluksi tuleminen

Tutkimusta tehtäessä olisi huomionarvoista myös pohtia sitä, keiden ääni tutkimuksissa kuuluu: ketkä tutkii, keitä tutkitaan ja millaisen katseen kautta ihmisiä katsotaan ja nimetään? Pohtimisen arvoista on myös se, keillä tutkimuksen kentällä on nimeämisen valta. Esimerkiksi millainen tutkimus (ja miksi) milloinkin määritellään merkittäväksi tai merkityksettömäksi tutkimukseksi? Koen, että esimerkiksi minulle väitöskirjaa tehdessäni vihjailtiin, että likaan tiedettä tutkimuksellani, koska tutkin ”vain” siivoojiksi opiskelevia työläistyttöjä. Eräs tavoitteeni kuitenkin oli nimenomaan tehdä näkyväksi näkymättömissä ja kuulumattomissa olevia työläistyttöjä ja -naisia, mutta myös luokan merkityksellisyyttä tässä ajassa, sillä yhä työväenluokkaiset ihmiset ja heidän kokemuksensa jäävät tutkimuksissa joko huomiotta tai sitten työväenluokkaisuutta patologisoidaan.

Tärkeää olisi, että eri ihmisryhmät tulisivat tutkimuksissa aidosti nähdyksi, kuulluksi ja kuunnelluksi. Silti usein, samalla tavoin kuin mies edustaa ei-sukupuolisensitiivisissä tutkimuksissa Ihmistä, esitetään tutkimuksissa usein kyseenalaistamatta keskiluokkainen

näkemyks ja kokemus arjesta ja todellisuudesta universaaleina.²⁶ Ja vaikka näkymättömissä ja marginaalissa olevia ihmisiä tutkimuksissa kuunneltaisiin, voivat tutkijat heille itsestään selvänä näyttäytyvästä keskiluokkaisesta näkökulmasta käsin tulkita asiat toisin. Tutkimuksissa osa ihmisistä voidaan ohittaa näkymättöminä puhumalla heidän ohitseen tai tehdä näkyviksi mutta puhua heidän ylitseen. On hätkähdyttävää, kuinka samassakaan yhteiskunnassa elävät yksilöt eivät välttämättä tunne tai ymmärrä toistensa todellisuuksia ja merkityksmaailmoja, jos heidän todellisuutensa eivät kohtaa.

Viitteet

- 1 Käyhkö, Mari (2006). *Siivoojaksi oppimassa*. Joensuu University Press, Joensuu.
- 2 McLaren, Peter & Valerie Scatamburlo-D'Annibale (2004). Paul Willis. Class consciousness, and critical pedagogy. Toward a socialist future. Teoksessa Dolby, Nadine & Greg Dimitriadis & Paul Willis (eds.), *Learning to Labour in New Times*. RoutledgeFalmer, New York, 41–60.
- 3 Ks. esim. Savage, Mike (2000). *Class analysis and social transformation*. Open University Press, Buckingham.
- 4 Erityisesti feministisesti orientoituneet (luokka)tutkijat ovat kritisoineet sitä, että luokkaa on analysoitu ensisijaisesti makrotason taloudellis-poliittisena kysymyksenä tai luokka-asemointina, samalla sivuuttaen esimerkiksi elettyyn ja koettuun nivoutuvat kysymyksenasettelut. Ks. esim. Lovell, Terry (2004). Bourdieu, Class and Gender: "The return of the living death?". Teoksessa Adkins, Lisa & Beverley Skeggs (eds.), *Feminism After Bourdieu*. Blackwell Publishing, Oxford, 40; McNay, Lois (2004). Agency and Experience: Gender as a Lived Relation. Teoksessa Adkins, Lisa & Beverley Skeggs (eds.), *Feminism after Bourdieu*. Blackwell, Oxford, 175, 177; Mahony, Pat & Christine Zmroczek (1997). Why Class Matters. Teoksessa Zmroczek, Christine & Pat Mahony (eds.), *Class Matters. "Working-Class" Women's Perspectives on Social Class*. Taylor and Francis, London, 2; Hey, Valerie (2003). Joining the Club? Academia and Working-class Femininities. *Gender and Education* 15 (3). Savage 2000, 75, 95, 101.
- 5 Hey 2003, 333.
- 6 Ks. Skeggs, Beverley (2004a). *Class, self, culture*. Routledge, London.
- 7 Reay, Diane (1997). The Double-Bind of the "Working-Class" Feminist Academic: The Success of Failure or the Failure of Success. Teoksessa Zmroczek, Christine & Pat Mahony (eds.), *Class Matters. "Working-Class" Women's Perspectives on Social Class*. Taylor and Francis, London, 18.
- 8 Ks. esim. Walkerdine, Valerie, Helen Lucey & June Melody (2001). *Growing Up Girl. Psychosocial Explorations of Gender and Class*. New York University

- Press, New York, 54; Acker, Joan (2006). *Class Questions, Feminist answers*. Rowman & Littlefield, Lanham, MA.
- 10 Lawler, Stephanie (2004). Rules of engagement: Habitus, power and resistance. Teoksessa Adkins, Lisa & Beverley Skeggs (eds.), *Feminism After Bourdieu*. Blackwell Publishing, Oxford, 110, 113; ks. myös Skeggs, Beverley (1997). *Formations of class and gender. Becoming respectable*. Sage, London, 6–7.
 - 11 Ks. Skeggs 1997, 163
 - 12 Skeggs, Beverley (2004b). Exchange, Value and Affect: Bourdieu ant “the Self”. Teoksessa Adkins, Lisa & Beverley Skeggs (eds.), *Feminism After Bourdieu*. Blackwell Publishing, Oxford, 91; ks. myös Sayer, Andrew (2005). Class, Moral Worth and Recognition. *Sociology* 39 (5), 948.
 - 13 Savage 2000, 105, 108; Skeggs 2004a.
 - 14 Ks. esim. Sayer, Andrew (2005). *The Moral Significance of Class*. Cambridge University Press, Cambridge, 169, 200–201, 205–206, 212.
 - 15 Vrt. Reay, Diane (1998). Rethinking social class: Qualitative perspectives on class and gender. *Sociology* 32 (2), 259–275.
 - 16 Lawler, Stephanie (2005). Introduction: Class, Culture and Identity. *Sociology* 39 (5), 798.
 - 17 McLaren & Scatamburlo-D’Annibale 2004, 43.
 - 18 Tolonen, Tarja (toim.) (2008). *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Vastapaino, Tampere.
 - 19 Ks. esim. Lovell 2004; McNay 2004, 175, 177.
 - 20 Kuhn, Annette (2002). *Family Secrets. Acts of Memory and Imagination*. Verso, London, 117.
 - 21 Käyhkö 2006; ks. myös Käyhkö, Mari (2007). Taipuisaksi ja puhtaaksi siivoojainaiseksi. Työläistyttöjen kasvatus ja moraalinen sääteily toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa. *Kasvatus* 38 (2); Käyhkö, Mari (2008). Kädenjälki näkyviin – koulunpenkkiä väistelevät nuoret työläisnaiset. Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.), *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Vastapaino, Tampere, 255–273.
 - 22 Ammatillisen koulutuksen opiskelijat valikoituvat yhä pitkälti työläisperheistä, joissa vanhemmilla ei ole takanaan pitkää koulutusta tai korkeaa asemaa työelämän tai yhteiskunnan kentillä. Yhdelläkään tutkimukseni nuoren vanhemmista ei ollut ylioppilas- tai korkeakoulututkintoa. Vanhemmat toimivat työelämässä ruumiillisissa ja käytännönläheisissä, useimmiten sukupuolen mukaan jakautuneissa ammateissa, kuten trukkikuskeina ja perhepäivähoitajina.
 - 23 Ks. esim. Walkerdine, Lucey & Melody 2001, 14.
 - 24 Lehtonen, Mikko (1996). *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstitutkimuksen lähtökohia*. Vastapaino, Tampere, 25.
 - 25 Öhrn, Elisabet (2005). Sukupuoli, yhteiskuntaluokka ja muutoksen esittäminen. Teoksessa Mietola, Reetta, Elina Lahelma, Sirpa Lappalainen & Tarja Palmu (toim.), *Kohaanamisia kasvatukseen ja koulutuksen kentillä. Eron tekoja ja yhdessä tekemistä*. Kasvatusalan tutkimuksia 22. Suomen Kasvatustieteellinen Seura, Turku, 78; ks. myös Reay, Diane (2000). Children’s Urban Landscapes: Configurations of Class and Place. Teoksessa Munt, Sally R. (ed.), *Cultural Studies and the Working Class. Subject to Change*. Cassell, London, 151–164.

- 26 Ks. Heikkinen, Kaija (2004). Muistitieto – akkojen puuhia? *Lähde* 1 (2), 40; Skeggs 2004a, 173.

Työväentutkimuksen haasteista 2010-luvun kynnyksellä

Aika on tänään toinen kuin työväenliikkeen aloittaessa. Perinteisten, ns. ruumiillista työtä tekevien rinnalla myös monet toimihenkilöryhmät ovat tänä päivänä samassa asemassa SAK-laisen ammattiyhdistysliikkeen edustamien alojen työntekijäin kanssa. Lukuisat toimihenkilöt ovat pitkää päivää puurtavia, usein alipalkattuja palkansaajia, joiden asema yhteiskunnassa on sama kuin perinteistenkin työntekijäin. Työläisyys saa kaikin tavoin uusia muotoja ja työväenliike uusia haasteita 2000-luvun Suomessa. Myös työväen tutkimuksella riittää siten kohteita ja teemoja.

Näin kirjoitin Työväentutkimus-vuosikirjan pääkirjoituksessa syksyllä 2007. Juuri perinteisten, ns. sinikaulustyöläisten ja uusien toimihenkilöproletaarien, ns. valkokaulustyöläisten välisen rajan hämärtyminen lopullisesti 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä on yksi teema, jossa työväestön ja sen poliittisten liikkeiden sekä työelämän tutkimuksella on runsaasti työsarkaa. Lukuisien toimihenkilöryhmien taloudellinen asema on sama, ellei huonompi, kuin monilla teollisuuden ja rakennusalan työntekijöillä. Sairaanhoitajat, kirjastovirkailijat, lastentarhanopettajat, pankkivirkailijat ja monet muut toimihenkilöt ovat työläisiä siinä kuin tehtaissa koneiden ääressä ponnistavat tai vaikkapa raitiovaunun ohjaamon puikoissa kulkuvälinettä ohjaavat palkansaajatoverinsa. Entäpä, mitä tällä asetelmalla on tarjolla työväentutkimukselle?

Historiallisen, jo 1800-luvulta kumpuavan kehityksen myötä toimihenkilöt, myös ns. alemmat toimihenkilöt, ovat samaistuneet yhteiskunnan ylempiin luokkiin. Heille on ollut oleellista se, että he eivät ole työläisiä, eivät lukeudu työväenliikkeeseen eivätkä kannata työväenliikettä. 2000-luvulle tultaessa toimihenkilökentässä on kuitenkin monien palkkataistelujenkin myötä havaittu, että ero

sinikauluspuolen väkeen on vain hiuksenhieno ellei olematon. Työläisyyshenki on alkanut nostaa päätään toimihenkilöiden mielissä.

Samaan aikaan on perinteisen työväestön ja työväenliikkeen suunnalla tapahtunut niin ikään melkoinen joskin ikään kuin toista linjaa pitkin syntynyt muutos. Kuusikymmenluvulta alkanut elintason nousu ja monipuolistuneet vapaa-ajanviettomahdollisuudet ovat johtaneet perinteisen työväenjärjestöelämän ja työväen kulttuuririentojen varsin pitkälle edenneeseen näivettymiseen. Työväestön piirissä arvomaailma on alkanut keskiluokkaistua; ei ole muodikasta kokea olevansa työläinen. Omistusasunnossaan asuva ja sieltä tehtaalle ja takaisin tyylikkäällä autollaan huristava paperityöntekijä kokee olevansa ennen muuta palkansaaja, ei työväenliikkeen rientoihin sitoutunut työläinen. Vanha työväenhenki ja taistelumieli nousevat esiin vain sellaisten katkerien iskujen kuin vaikkapa Stora Enson Kemijärven tehtaan syksyllä 2007 päätetyn ja seuraavana keväänä toteutetun sulkemisen yhteydessä. Näin sanottuna kyseessä on tosin siinä mielessä yleistys, että toki sorvien ja hihnojen äärellä paahtaa elannokseen myös joukko työväenlaadun elähdyttämiä ihmisiä, jotka edelleen kokevat toiminnan ammatti- ja/tai puolueosastossa tärkeäksi. Viimeksi mainitut ovat silti koko joukosta enää pieni vähemmistö. Mitä liikkuu kenenkin päässä, miten työntekijät kokevat asemansa yhteiskunnassa, entäpä heidän suhteensa ammattiyhdistysliikkeeseen ja työväenpuolueisiin? Nämä ovat yhä ajankohtaisempia kysymyksiä.

Samaan aikaan kun toimihenkilöpuolella on havaittu taistelumielen ja ilmeisen työläisyyden tunteen vähittäinen mutta päättäväinen kasvu, on perinteisellä työväestöpuolella ollut siis nähtävissä työläisidentiteetin arvostuksen väheneminen. Näiden ilmiöiden ja niiden limittäisyyden tutkimisessa olisi paljon kyntämätöntä tutkijansarkaa. SAK:n liittoperheen jäsenistä noin 30 prosenttia kannattaa gallup-tutkimusten mukaan porvarillisia puolueita, vaikkei asetelma näykään eri liittojen vaaleissa niiden vaalikäytäntöjen suosiessa perinteisiä työväenpuolueita ja työpaikkojen poliittisen ilmapiirin vastaavasti niiden kannattamista julkisuudessa. Toisaalta toimihenkilökentässä ja sen monissa liitoissa sosialidemokraateilla on kokoomuslaisten

rinnalla vahvat asemat. Kevään 2007 eduskuntavaaleissa kokoomus saavutti murskavoiton nostamalla kampanjassaan esiin pienipalkkaisten toimihenkilöiden kuten sairaanhoitajien oikeutetut palkkavaatimukset ja esittämällä Sauli Niinistön edellisvuotisen presidentinvaalikampanjan hengessä edelleen ikään kuin työväenpuoluutta.

Olisi tutkimuksen paikka selvittää, miten palkansaajakenttä kokee eri aatemaailmoista ammentavat puolueet omiksi edunvalvojikseen yhteiskunnassa. Mitä työläisyys ja asema palkansaajina merkitsevät niille työntekijöille ja toimihenkilöille, jotka näkevät kokoomuksen tai keskustan parhaana etujensa puolustajana yhteiskunnassa ja miten he kokevat puolueet 2000-luvun Suomessa – miksi porvaripuolue jommankumman työväenpuolueen sijaan? Toimihenkilöiden osalta voi kysyä, onko taustalla edelleenkin vanha perinne, joka estää vasemistopuolueiden kannattamisen, vaikka keinot työmarkkinakentällä ovat koventuneet ja taistelumieli palkansaajina kasvanut. Entäpä mitä miettii kokoomusta eduskuntavaaleissa ja arvatenkin sosialidemokraatteja ammattiliittonsa vaaleissa äänestävä metallimies?

Ammattiyhdistysliike on tänä päivänä yhtä kuin liittojen neuvottelukoneistot ja toimitsijat sekä paikallisten ammattiosastojen ja työhuonekuntien aktiivit, ennen muuta luottamusmiehet ja työsuojeluvastaavat. Viimeksi mainittujen puoleen väki kääntyy tehtaissa ja muilla työpaikoilla vaikeuksien yllättäessä, mutta osastojen kokouksiin ja aktiiviseen keskusteluun omista työpaikan asioista osallistuu vain pieni osa, yleensä alle 10 prosenttia jäsenistä. Ammattiliittojen vaaleissa on oivallinen tulos, jos äänestysprosentti on yli 50. Miksi on näin? Siinä olisi selvitettävää kenttää useammallekin tutkijalle – onhan kartoitettava kenttä mitä laajin niin ammatillisesti, liitoittain kuin alueittainkin. Entäpä iän ja sukupuolen vaikutus?

Näin nähtynä ammattiyhdistysliikkeen – perusosastoineen – muodostaman yhteisöllisyyden tasolla työläisyys ei vedä. Kuten muuan sähköasentaja asian ilmaisi: ”Pitäisikö sitä vielä mennä osastoon pämisemaan työasioista; siinä on jo ihan tarpeeksi työasiaa kun hoitaa ne duunit.” Ja toinen loihe lausumaan: ”Minulla on vapaa-aikana parempaakin tekemistä kuin katsella vielä osastossakin sähköasen-

tajien naamoja. Näen niitä jo ihan tarpeeksi työaikana.” Lienevätkö äärimmäisiä esimerkkejä – ilmiötä sietäisi selvittää.

Niin SAK kuin monet sen liitotkin ovat vuosien varrella teettäneet lukuisia jäsentutkimuksia, jotka osoittavat jäsenistön olevan keskimäärin varsin tyytyväistä ammattiyhdistysliikkeen palveluksiin olipa sitten kyse varsinaisesta edunvalvontatoiminnasta kuin vaikkapa liiton lehdestä. Mitä näiden pitkälti keskivertoa aktiivisemmin liiton jäsenyytensä ottavien vastaajien esittämien näkemysten takana laajojen jäsenjoukkojen todellisuudessa piilee? Miten työntekijät kokevat oman työnsä, onko se heistä mielekästä ja tuottaako henkistä tyydytystä? Tekninen kehitys teollisuusrobotteineen ja tietokoneohjelmoituine prosesseineen on tuonut paljon helpotusta työhön ja merkinnyt työnantajille taloudellista etua, mutta mikä on ollut tapahtuneen vaikutus työntekijöiden suhteelle työhönsä. Voiko käydä niin, että työntekijät vieraantuvat omista työtehtävistään tai tuntevat itsensä jopa tarpeettomiksi? Mikä on stressaantumisen osuus uusissa olosuhteissa?

Työnantajien ja elinkeinoelämän suuri keskusjärjestö, joka rosvosi nimilyhenteensä 1920- ja 1930-lukujen Etsivältä Keskuspoliisilta EK:lta, antoi alkukesästä 2008 kuoliniskun tulopoliittisille kokonaisratkaisuille, vaikka työnantajien, työntekijäin ja valtiovallan keskinäistä vuorovaikutusta tarvitaan jatkossakin työmarkkinaratkaisuiden suurten kehysten asemoinnissa. Työnantajat tähtäävät liittokohtaisiin palkkaratkaisuihin ja korostavat paikallisen, viime kädessä jopa henkilökohtaisen palkkaneuvottelumallin auvoisuutta. Näin palattaisiin kärjistäen sanottuna sata vuotta taaksepäin. Pohjimmaltaan tässä on kyse työntekijän edunvalvontajärjestelmän heikentämisestä, jonka suurimpana kärsijänä olisi se yksittäinen työntekijä. Henkilötason sopimuksia ajatellaan esiin nousee ikävä asetelma työntekijöistä toisensa kilpailijoina, jolloin voittajaksi selviää luonnollisesti työnantaja. Ammatillisella liikkeellä on suuren haasteen paikka ja tutkimuksella sarkaa selvittää, miten väki työpaikoilla kokee ja tiedostaa tilanteen ja asettaa tavoitteensa uudessa tilanteessa omille edunvalvojilleen.

Esittäessäni eräässä toisessa yhteydessä arvion keskusammattijärjestö SAK:n uusimmasta historiateoksesta totesin sen olevan pätevästi laadittu, lähes hengästyttävällä vauhdilla etenevä kiihkeä esitys 1960-luvun eheyttämismuutoksista. Kysyin myös, missä oli samaan aikaan eletty työläisten todellinen elämä. Se loisti pitkälti poissaolollaan. Tapio Bergholmin lähtökohtana oli toki rakentaa kokonaiskuva siitä tiestä, joka johti uuden SAK:n ja tulopoliittisten kokonaisratkaisujen ajan syntyyn, ja siltä pohjalta työ onnistui, ei epäilyä sanaa.¹ Valittu metodi toi kuitenkin esiin mietteet siitä, miten ammattiyhdistyshistoriassa puhdas järjestöpolitiikan tarkastelu pitäisi nivouttaa – ainakin jossakin määrin myös keskusjärjestöhistoriassa – jo lähtökohtaisesti myös työläisen omaan elämänmenoon ja hänen mietteisiinsä kehityksestä.

Perinteisissä ammattiliittohistorioissa tarkastelu painottuu pitkälti edunvalvontakysymysten eli palkkaneuvottelujen ja työsuojeluongelmien sekä liittojen poliittisten mittelöiden, sosialidemokraattien ja kommunistien/vasemmistoliiton enemmän tai vähemmän vihamielisten suhteiden selvittämiseen. Nämä kysymykset ovat historiaateoksiaan teettävien ammattiliittojen oman kiinnostuksen kärjessä: miten on menestytty liiton perustehtävissä ja miten enemmistöpuolue on onnistunut liiton pitämisessä hallussaan? Näistä sinänsä toki kiinnostavista ja tutkimista edellyttävistä lähtökohdista kirjoittajaksi palkatun tutkijan on lähdettävä. Itse halusin kirjoittaessani sähköalan ammattiyhdistystoiminnan satavuotishistoriaa tuoda korostetusti esiin myös varsinaista sähkötyötä ja sen kehitystä ja siten niitä konkreettisia tehtäviä ja olosuhteita, joissa sähkötyöntekijät ovat vuosisadan mittaan työpäiväänsä viettäneet.²

Paljon on kuitenkin jäänyt liittohistorioissa, myös sähköliittohistoriassa, katveeseen. Miten tavallisen rivityöläisen elämä on eri ammattialoilla ja maan eri osissa edennyt vuosikymmenten saatossa? Asuminen, talous, ravintotilanne, terveys, harrastukset, ilmapiiri työpaikoilla, suhde esimiehiin, poliittiset suhteet henkilötasolla jne. kaipaavat lisää tutkimuspohjaista selvittämistä. Kartoitettavaa kenttää riittää. On kuitenkin selvää, että tämänkaltaisten kysymysten perusteellinen kartoittaminen ei ole liittohistorioiden tehtävä. Sen

sijaan muutoin kuin tilaushistorioina, akateemisen tutkimusmaailman piirissä ilmiöiden selvittäminen niin historian tutkimuksen kuin eri naapuritieteidenkin keinoin on välttämätöntä.

Yhdeksänkymmenluvun alkupuoliskon raju lama aiheutti maahan suurtyöttömyyden, jollaista Suomessa ei ollut vielä aiemmin koskaan koettu. Työttömyysprosentti oli pahimmillaan vuonna 1993 yli 20. Vaikka tilanne onkin sittemmin parantunut oleellisesti, syntyi maahan toisaalta myös ongelma eri tavoin syrjäytyneistä kansalaisista, joiden aseman korjaamiseen yhteiskunta ei ole panostanut läheskään riittävästi. Itse asiassa yhteiskunnallinen eriarvoisuus on lisääntynyt 2000-luvulla huomasti, ja suomalaisen köyhyysloukkuun joutuneiden leipäjonot vain kasvavat. Näiden ihmisten elämäntilanteen kartoittaminen ja keinojen esittäminen tilanteen korjaamiseksi on yksi tämän päivän yhteiskuntatieteiden tärkeä tehtävä.

Tämän päivän Suomi on myös monin tavoin kansainvälistynyt ja asettunut niin hyvässä kuin pahassa osaksi globalisoitunutta maailmaa. Ns. Kiina-ilmiön ohella tapahtuu myös toisenlaista kehitystä; maahamme tulee enenevässä määrin ulkomaista työvoimaa, lähi-vuosikymmeninä tähänastistakin runsaammin. Miten ulkomaiset työntekijät kotoutuvat Suomeen ja miten he löytävät paikkansa ammattiliitoissa? Millaista työläisen elämää elävät esimerkiksi Helsingin paikallisbussiliikenteessä kuljettajina työskentelevät somalit, muut afrikkalaiset sekä venäläiset? Työläiset ovat työläisiä kautta maailman, ja kiintoisaa olisi tehdä myös vertailevia selvityksiä edellä esillä olleista kysymyksistä eri maiden välillä – kansainvälistä tutkijayhteistyötä ei ole koskaan liikaa.

Edellä olen tuonut esiin tutkimuskohteita, jotka liittyvät useamman tieteentutkimuksen, ei vain historian piiriin. Päähuomioni on samalla keskittynyt ammattiyhdistysliikkeen vaiheiden ja työväen oman elämänmenon kartoittamisen tarpeisiin. Näin ilmeisimmin siksi, että työväentutkimuksen saralla olen viimeksi työskennellyt juuri ammattiliiton historian parissa. Muitakin kysymyksiä toki on runsaasti edelleen tarjolla työväentutkimuksen tuleville vuosille. Esimerkiksi työväen kulttuurin viime vuosikymmenten monimuotoisissa vaiheissa uusine piirteineen on kenttää eri tieteenalojen keinoin

tapahtuvalle kartoitukselle. Myös naisten ja miesten erilaiset tehtävät ja olosuhteet sekä asema työväenliikkeessä kaipaavat edelleen niin historian tutkimuksen kuin muidenkin tieteenalojen osoittamaa huomiota. Poliittisen historian saralla työväentutkimuksella riittää kenttää edelleen lukuisien aihealueiden parissa.

Monista tässä kirjoituksessa esille nostamistani kysymyksistä on jo tutkimusta toki tehtykin niin yksittäisten tutkijoiden kuin eri projektien – kotimaisten ja kansainvälisten – voimin ja lisää on tulossa. Olen kuitenkin tuonut ajatukseni tässä muodossa esiin korostaakseni juuri lisätutkimuksen tarvetta niidenkin osalta. Lisäksi olen halunnut tuoda kokonaisuudessaan esiin omat painotukseni työväentutkimuksen lähitulevien vuosien haasteista. Työväentutkimuksen huomen on valoisa, sillä tehtäviä siltä ei tule puuttumaan eikä myöskään – mikä on käynyt ilmi muun muassa Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran opinnäyteseminaareissa – innostuneita uusia, nuoria tutkijoita.

Viitteet

- 1 Bergholm, Tapio (2007). *Sopimusyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta Tulopolitiikkaan. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1956–1969*. SAK/Otava, Helsinki.
- 2 Vasara, Erkki (2007). *Virtaa viisi vuosikymmentä, Sähköalojen ammattiliitto 1955–2005*. Sähköliitto, Tampere.

Kirjoittajat

Tapio Bergholm, dosentti
Suomen ja Pohjoismaiden historia, Helsingin yliopisto

Matti Hannikainen, VTT
Eläketurvakeskus

Oona Ilmolahti, FM
Suomen ja Pohjoismaiden historia, Helsingin yliopisto

Mari Käyhkö, YTT
Sosiologia, Joensuun yliopisto

Kati Launis, FT
Kotimainen kirjallisuus, Turun yliopisto

Pia Lohikoski, VTM
Talous- ja sosiaalihistoria, Helsingin yliopisto

Marjatta Rahikainen, dosentti
Talous- ja sosiaalihistoria, Helsingin yliopisto

Pekka Rehumäki, FL
Suomen ja Skandinavian historia, Oulun yliopisto

Hanna Snellman, dosentti
Tutkijakollegium, Helsingin yliopisto

Eija Stark, FM
Folkloristiikka, Helsingin yliopisto

Irma Tapaninen, FM
Suomen ja Pohjoismaiden historia, Helsingin yliopisto

Päivi Uljas, FM

Suomen ja Pohjoismaiden historia, Helsingin yliopisto

Erkki Vasara, dosentti

Poliittinen historia, Helsingin yliopisto

Jussi Vauhkonen, VTM

Poliittinen historia, Helsingin yliopisto

Mirja Österberg, FM

Historia (ruots.), Helsingin yliopisto